

VĚTŠÍ NEŽ MALÉ MNOŽSTVÍ (?)

INTELEKTUÁLNÍ SVOBODA V ČESKÝCH KNIHOVNÁCH – ROK 2003

Jaroslava Štěrbová, Městská knihovna v Praze

Úvod

Právě v letních dnech, kdy byl tištěn tento příspěvek programu konference KNIHOVNY SOUČASNOSTI Seč 2003, dovršila první rok svého života od vyhlášení Glasgowská deklarace o knihovnách, informačních službách a intelektuální svobodě (příloha 1). Zároveň již téměř dva roky platí nový Zákon o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (č.257/2001 Sb.). Záměr – ověřit si, jak spolu žijí tyto dva předpisy na území českých knihoven se tedy přímo nabízel, a to zvláště s ohledem na skutečnost, že čeští knihovníci vždy vynikali ve schopnosti předpisy a pokyny snad přímo neporušovat, ale také příliš nepropadat jejich doslovnému naplňování.

Deset otázek mělo tedy alespoň trochu přispět ke zjištění, je-li intelektuální svoboda čtenářů a návštěvníků v českých knihovnách omezována či není (příloha 2).

Naléhavost tématu

Jaký stupeň naléhavosti má tedy pro naše knihovny téma „Intelektuální svoboda v knihovnách“? Velmi nízký – odpověď je dána mimořádně malou odezvou na dotazník rozeslaný prostřednictvím tří odborných elektronických konferencí, v nichž se pohybuje většina českých knihovníků připojených k Internetu.

Pod křídla zákona 257/2001 Sb. se víceméně dobrovolně uchýlilo přes 5 tisíc subjektů, které poskytují veřejné knihovnické a informační služby. Přibližně 2 tisíce z nich jsou připojeny k Internetu, alespoň polovina z nich, tj. 1 tisíc knihoven má svého zástupce v některé z konferencí obeslaných dotazníkem. Odpovědělo 36 knihoven, 35 písemně.

Pokud společně pomineme důvod formální („pouhých“ 14 dní na zodpovězení otázek) můžeme konstatovat již jen to, že nezodpovězení dotazníku může mít dvě věcné základní příčiny:

- 1) není co řešit (pro konkrétní knihovnu zdánlivě chybí dilema tématu)
- 2) s tématem si nevíme rady.

Laskavý čtenář zvolí příslušný důvod sám - za knihovnu, v níž pracuje.

Oba potenciální důvody se pokusím komentovat, resp. vyvrátit dále v příspěvku.

Otázky

Otázky položené knihovnám při zjišťování jejich postoje k intelektuální svobodě byly rozděleny v zásadě do tří okruhů:

- 1) problematika doplňování knihovních fondů a intelektuální svoboda
- 2) problematika zpřístupňování knihovních fondů a intelektuální svoboda
- 3) problematika zpřístupňování zdrojů na Internetu a jeho případné omezování

Tyto tři okruhy měly názorně ukázat, dochází-li v praxi českých knihoven k omezování intelektuální svobody čtenářů a návštěvníků knihoven, případně na kterém místě práce knihovny.

Odpovědi

S větší či menší prodlevou oproti vyhlášenému termínu reagovalo 36 knihoven (35 odpovědělo na otázky, jedna ústně sdělila, že jako specializované knihovny se jí takové téma přece jen netýká; tento postoj deklarovalo naprostým nezájmem o tuto věc ještě několik desítek dalších specializovaných knihoven).

Všem, kteří dotazník vyplnili, patří velký dík za jejich zodpovědný přístup k tématu. S řadou kolegů, kteří se rozhodli na otázky odpovědět jsem mluvila a vím o tom, že shodnout se na jasné odpovědi, (byť i v rámci jedné knihovny) bylo obtížné. Téměř vždy byla odpověď závislá na osobní zkušenosti s provozem knihovny směrem k veřejnosti – zkušenosti ze služeb. Víím také, že se řadě kolegů, kteří touto vnitřní diskusí prošli, objevila v tomto světle nová dilemata vlastní práce. Nevím o nikom, kdo by nad tím jásal, jsem však přesvědčena, že s vědomím identifikovaného (i když nevyřešeného problému) jsou právě tito kolegové a tyto knihovny na dobré cestě k jasnějším stanoviskům.

Výsledky

Výsledky byly vyhodnoceny za spolupráce Odboru knihovnictví NK ČR, jmenovitě kolegyně Marty Hejhálkové:

I. účast

- ze 14 krajských knihoven odpovědělo na otázky 9;
- odpověď přišla i z Parlamentní knihovny;
- ze stovek městských knihoven se jich zúčastnilo 20;
- odpověděla také 1 knihovna vysoké školy;
- práci si daly 2 knihovny paměťových institucí;
- 1 místní veřejná knihovna to také zvládla;
- neodpověděly:

Národní knihovna České republiky, Moravská zemská knihovna v Brně, Knihovna E. Macana, 5 krajských knihoven, stovky městských knihoven, desítky knihoven vysokých škol, stovky ostatních knihoven poskytujících veřejné knihovnické a informační služby...

II. doplňování fondů

omezení podle obsahu

- neomezují z důvodů uvedených v dotazníku - 2 knihovny
- omezuje z důvodů uvedených v dotazníku 33 knihoven
 - 25 knihoven omezuje doplňování, protože dílo neodpovídá zaměření knihovny
 - 23 knihoven omezuje doplňování, pro pokleslou úroveň díla
 - 29 knihoven omezuje doplňování z důvodu případného ohrožení morálky a psychického vývoje
 - 16 knihoven omezuje doplňování v případě nebezpečné návodnosti dokumentu
 - 18 knihoven omezuje doplňování literatury „sociální nenávisti“
poznámka: všechny knihovny omezují doplňování z důvodu nedostatku finančních prostředků...

omezení rozsahem

- „sporné tituly“ nedoplňují vůbec - 2 knihovny
- „sporné tituly“ knihovny zpravidla
 - 23 knihoven doplňuje omezeně (a následně nepropaguje)
 - 5 knihoven doplňuje v obvyklém rozsahu, jako jiné tituly
 - 4 knihovny doplňují především podle situace rozpočtu

III. zpřístupňování fondu

informace o možném omezení zpřístupnění části fondu - v knihovním řádu

- takové informace v knihovním řádu nejsou – 27 knihoven
 - v knihovním řádu je uvedeno nějaké omezení – 5 knihoven
- „sporné tituly“ jsou zpřístupněny
- ve volném výběru
 - absenčně všem – 10 knihoven
 - absenčně s omezením – 1 knihovna
 - prezenčně všem – 5 knihoven
 - na požádání
 - absenčně všem – 11 knihoven
 - absenčně s omezením – 7 knihoven
 - prezenčně všem – 9 knihoven
 - prezenčně s omezením – 5 knihoven
 - jiným způsobem (např. organizačním členěním knihovny, kategori-
začí čtenářů) – 4 knihovny
- omezení zpřístupnění věkem

- z důvodu nezletilosti (resp. nedosažení věkové hranice) omezuje služby - 24 knihoven
- nezletilost (resp. nedosažení věkové hranice) není důvodem omezení služeb – 9 knihoven

omezení zdrojů na Internetu

- knihovny omezují přístup na některé stránky, resp. sledují, které stránky jsou navštěvovány – 17
- knihovny neomezují přístup ke zdrojům Internetu - 15

Závěry

Sluší se ještě přidat několik vysvětlení – tazatelé i dotazovaní jsou si vědomi nejednoznačnosti řady použitých termínů, proměnnosti některých odpovědí v závislosti na organizaci knihovnické činnosti (automatizace/neautomatizace), podmíněnosti odpovědí vnějšími vlivy (nedostatek financí na doplňování fondů např. předem diskvalifikuje „sporné tituly“ z doplňování) atd.

Bonusem tohoto konkrétního zjišťování je cenná zpětná vazba zúčastněných a věcné podněty pro další práci, např.:

- nedoplňování tzv. sporných titulů do fondu vlastní knihovny a jejich odkázání do oblasti meziknihovnických výpůjčních a reprografických služeb,
- proces zahájeného sebeuvědomování si řady knihovníků, že naše ustanovení v knihovnických rádech knihoven mají být podložena i něčím jiným než jen osobním přesvědčením,
- zjištění, že dokonce i tak obvyklá věc jako zpoplatňování jednorázové návštěvy knihovny a využití jejich prezenčních fondů nebo bránění vstupu lidem bez čtenářské registrace může být v některých případech chápáno jako nevhodná bariéra rovného přístupu k informacím nebo svévolné rozhodnutí knihovny, které nemá nikde oporu....

V komentářích připojených k dotazníku je často konstatováno, že otázky intelektuální svobody jsou zásadní otázkou činnosti českých knihoven, a to dokonce bez ohledu na typ knihovny. Každá knihovna totiž stále doplňuje svůj fond, každá jej v nějakém režimu zpřístupňuje a bez výjimky každá by svůj postup měla umět zdůvodnit. Bylo by poměrně značným vítězstvím, kdybychom těm, kteří nás platí a kterým sloužíme, dokázali poskytnout přehlednější orientaci v tom KOMU a CO v našich knihovnách poskytneme a PROČ je tomu tak, KDO, CO a PROČ v knihovnách není.

Neznamená to, že bych chtěla za každou cenu zcela zpochybňovat naše stávající postupy, formulace a rozhodnutí. I z toho mála vyplněných dotazníků i z mého poměrně důkladného bádání v knihovnických rádech značného množství knihoven, právě tak jako z osobní zkušenosti a návštěv v českých knihovnách je jasné, že asi žádná z nich nebude deklarovat omezování rov-

ného přístupu k informacím nebo přímo diskriminaci nějaké skupiny svých potenciálních čtenářů.

Netvrdím také, že problematika postoje knihovny k zachování nebo rozšiřování intelektuální svobody jejích klientů je otázkou nejvyšší naléhavosti. Ráda bych nás však motivovala k zamyšlení, jak je v našich knihovnách intelektuální svoboda čtenářů a návštěvníků podporována, které naše postupy ji mohou omezovat, ačkoliv to nebylo naším úmyslem, kde je vhodné něco změnit či doplnit v knihovním řádu...

Shrnutím budiž konstatování, že v českých, moravských a slezských (právě tak jako v krajských, základních i specializovaných) knihovnách vládne pravděpodobně opravdu „větší než malá“ intelektuální svoboda čtenářů i návštěvníků. Nebo je to jen tím, co všechno na sebe neprozradíme a jak málo její případná omezování deklarujeme?!

Související zdroje:

- * CEJPEK, Jirí
Informace, komunikace a myšlení
Praha: Karolinum 1998, 179 s.
- * JONES, Barbara, M.
Libraries, Access and Intellectual Freedom : developing policies for public and academic libraries .
Chicago : American Library Assoc., 1999. -- 266 s.
- * KLAUBEROVÁ, Olga
Cenzura a komunikace.
In: Čtenář, 47, 1995, č. 1-6
- * MANIFEST IFLA O PŘÍSTUPU K INTERNETU.
In: Národní knihovna. – 13, 2002, č.3, s. 196-197.
- * ODBORNÉ PRIORITY IFLA
In: Čtenář. 54, 2002, č. 4, s. 110-111
- * PROHLÁŠENÍ O KNIHOVNÁCH A INTELEKTUÁLNÍ SVOBODĚ
http://www.ifla.org/faiife/policy/iflstat/iflstat_cz.htm
- * SLUŽBY VEŘEJNÝCH KNIHOVEN
Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků 2002, 127 s.
- * SVOBODA PROJEVU, INTELEKTUÁLNÍ SVOBODA A KNIHOVNY
zpracoval Jindřich Pilař. Textová data.
Praha : Národní knihovna ČR, odbor knihovnictví, 2003. –
1 elektronický disk, 421 záznamů
- * ŠIMSOVÁ, Silva
Etické hodnoty a knihovnické poslání na přelomu tisíciletí
In: Ikaros [online] 1994 [1994-04-01]
<http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200205056>
- * TOBOLKA, Zdeněk Václav
Československé knihovnictví.
Praha, Československý kompas 1925, 612.

Glasgovská deklarace o knihovnách, informačních službách a intelektuální svobodě

Na setkání v Glasgowě u příležitosti 75. výročí svého založení Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí (IFLA) prohlašuje, že:

IFLA vyhláší základní právo lidských bytostí na přístup k informacím i jejich šíření bez omezení.

IFLA a její členové na celém světě podporují, hájí a šíří intelektuální svobodu, jak je vyjádřena ve Všeobecné deklaraci lidských práv Spojených národů. Tato intelektuální svoboda se vztahuje na bohatství lidského poznání, názory, tvůrčí myšlení a intelektuální aktivity.

IFLA prohlašuje, že oddanost intelektuální svobodě je základní odpovědností knihovnické a informační profese na celém světě, vyslovenou v etických kódech a prokazovanou v praxi.

IFLA stvrzuje, že:

- Knihovny a informační pracoviště poskytují přístup k informacím, idejím a tvůrčím dílům na jakémkoli médiu a bez ohledu na hranice. Slouží jako brána ke znalostem, myšlení a kultuře a poskytují tak nezbytnou základnu pro nezávislé rozhodování, kulturní rozvoj, bádání a celoživotní vzdělávání jednotlivců i skupin.
- Knihovny a informační pracoviště přispívají k vývoji a udržování intelektuální svobody a pomáhají chránit demokratické hodnoty a všeobecná občanská práva. V souvislosti s tím jsou zavázány poskytovat svým klientům neomezený přístup k odpovídajícím zdrojům a službám a klást odpor jakýmkoli formám cenzury.
- Knihovny a informační pracoviště získávají, uchovávají a zpřístupňují nejširší škálu materiálů odrážející pluralitu a rozmanitost společnosti. Výběr a přístupnost knihovních materiálů a služeb se řídí profesionálními hledisky a ne politickými, mravními a náboženskými názory.
- Knihovny a informační pracoviště poskytují rovný přístup k materiálům, zařízením a službám pro všechny uživatele. Nesmí docházet k žádné diskriminaci z jakéhokoli důvodu včetně původu podle rasy, státní či etnické příslušnosti, orientace dle rodu či pohlaví, z důvodu věku, zdravotního postižení, náboženství nebo politického přesvědčení.
- Knihovny a informační pracoviště chrání právo na soukromí a diskrétnost každého uživatele ve vztahu k informacím vyhledávaným či obdrženým a ke zdrojům použitým, vypůjčeným, získaným nebo zprostředkovaným.

IFLA proto vyzývá knihovny a pracoviště informačních služeb a jejich personál, aby podporovaly a šířily zásady intelektuální svobody a poskytovaly ničím neomezovaný přístup k informacím.

Tato deklarace byla připravena Výborem IFLA pro svobodný přístup k informacím a svobodu projevu (IFLA/FAIFE).

Přijata Řídící radou IFLA 27. března 2002 v Haagu, Nizozemsko.

Vyhlášena Radou IFLA 19. srpna 2002 v Glasgowě, Skotsko

Vážené kolegyně, vážení kolegové!

Téma intelektuální svobody člověka spolu s problematikou výběru literatury do knihoven se periodicky vrací na pořad našich odborných diskusí. V letošním roce se objeví také na tradiční konferenci Knihovny současnosti – Seč 2003. Pro lepší možnost diskuse o této problematice Vám předkládáme dotazník, který se pokouší zachytit základní trendy v tom, jak se knihovny v České republice v této oblasti ke svým čtenářům chovají. Prosim vyplňte následující dotazník:

1) **název Vaší knihovny:**

2) **knihovna omezuje/ neomezuje doplňování svého fondu z některého z níže uvedených důvodů:**

Důvody, proč dokument není doplněn do knihovního fondu:

- neodpovídá zaměření knihovny	ANO	NE
Poznámka:		
- celkově pokleslá úroveň díla (<i>sporné a diskutabilní, myšlena je především nepůvodnost, prokazatelné věcné i formální nedostatky, jazyková úroveň, sadismus a samoúčelné vulgarity ...</i>)	ANO	NE
Poznámka:		
- ohrožení morálky, nebezpečí psychického ohrožení (<i>erotická a pornografická literatura</i>) –	ANO	NE
Poznámka:		
- nebezpečná návodnost (<i>smrtící údery v bojových uměních, podrobný návod na zhotovení bomby, resp. terorismus ...</i>)	ANO	NE
Poznámka:		
- literatura sociální nenávisti (<i>např. sekty, rasismus, třídní nenávisť, náboženská nenášenlivost, šovinismus, nacionalismus, fašismus, komunismus</i>)	ANO	NE
Poznámka: jiné důvody – uveďte		

3) „**sporné**“ **tituly (viz důvody v bodě 2) zpravidla knihovna**

- nedoplňuje
- doplňuje omezeně (a následně nepropaguje)
- doplňuje v obvyklé míře (s využitím obvyklé propagace např. novinek ve fondu)
- doplňuje ve větším počtu exemplářů (s předpokládaným větším zájmem čtenářů o ně)
- řeší jiným způsobem – uveďte

4) „**sporné**“ **tituly (viz důvody v bodě 1) zpravidla knihovna zpřístupňuje**

- prezenčně na vyžádání
 - všem
 - po zdůvodnění zájmu čtenáře (režimově)
- prezenčně ve volném výběru
 - všem
 - po zdůvodnění zájmu čtenáře (režimově)
- absenčně na vyžádání
 - všem
 - po zdůvodnění zájmu čtenáře (režimově)
- absenčně ve volném výběru
 - všem
 - po zdůvodnění zájmu čtenáře (režimově)
- jiným způsobem – uveďte

5) Formulujte Vaše knihovna tuto problematiku (omezené zpřístupnění „sporných titulů) ve svém knihovním řádu? ANO NE

6) Omezujete zpřístupnění některých titulů nezletilostí uživatele? ANO NE

7) Pokud ano, uveďte jak:

8) Omezuje Vaše knihovna přístup svých uživatelů k internetovým stránkám s obsahem ad 2? ANO NE

9) Jestliže ANO, uveďte hlavní tematické oblasti a specifikujte způsob či nástroj, který používáte při omezování:

10) Pokud máte chuť, uveďte svůj názor na práci s výše uvedenou literaturou a tématy:

Děkujeme za spolupráci
V. Richter J.Štěrbová
Náměstek ředitele NK ČR Hlavní knihovnice MKP

Příloha 3.

Rešerše byla poskytnuta s kolegiální pomocí Knihovny Policejní akademie

* **ARNOLD, Rainer**

Opatření EU k potírání dětské pornografie na internetu.

In: Evropské právo. - 4, 2000, č. 8, s. 11 - 12.

Rozhodnutí Rady EU č.2000/275/JI (Úřední list ES z 9. 6. 2000, L 138/1) o potírání internetové kriminality. Důraz na mezinárodní spolupráci. Otázky kompetencí, obsah rozhodnutí a další důležité právní akty v dané souvislosti.

* **BAYEROVÁ, Monika - ZEZULOVÁ, Jana**

Komerční sexuální zneužívání v mezinárodních dokumentech a v právním řádu České republiky.

In: Právní rozhledy. - 8, 2000, č. 7, s. 299 - 303.

Stále častěji se diskutuje o násilí vůči dítěti, které podléhá viktimizaci daleko více než dospělý člověk. Sexuální zneužívání dětí je zahrnováno mezi formy násilí páchaného na dítěti, i když není spojeno přímo s násilným jednáním. Sexuální zneužívání dítěte (CSA - Child Sexual Abuse) jako forma syndromu týraného dítěte (CAN). Ve své komerční podobě je pak považováno za zvláště závažnou formu syndromu CSA. Komerční sex. zneužívání dětí v mezinárodních dokumentech z pohledu trestního práva. Jeho formy (prodej dětí, dětská prostituce a pornografie) a trestné činy páchané na dítěti podle TrZ (únosy, kuplířství, obchodování s dětmi a se ženami).

* **BKA sleduje Internet.**

In: Policista. - 1999, č. 2, s. 10 - 11.

Spolkový kriminální úřad (BKA) odhalil loni na Internetu 1200 zobrazení s kriminálním obsahem, z toho 60 dětské pornografie (720 případů). Zřízení ústředního pracoviště pro potírání kriminality na Internetu. Úkoly pracoviště. Spolupráce s trestněprávními institucemi. Nutnost mezinárodní spolupráce.

* **BRICHČÍN, Slavoj - FIFKOVÁ, Hana - WEISS, Petr**

Pornografie jako spouštěč deviantního chování?

In: Kriminalistika. - 26, 1993, č. 2, s. 158 - 160, lit. 10.

Pojem pornografie. Studie vztahu mezi růstem kriminality a veřejnou dostupností pornografie. Tři případy deviantního chování. Analýza tří kasuistik ze soudně sexuologické praxe, vyjadřuje podezření, že deviantní pornografie a agresivní obrazová stimulace se u některých osob může stát spouštěčem závažné sexuální delikvence.

* **CHMELÍK, Jan**

Pornografie jako základní kategorie mravnostní kriminality.

In: Kriminalistický sborník. - 47, 2003, č. 1, s. 58 - 63, lit. 15.

Pornografie z pohledu historického i sociálního, a to jak na našem území, tak v zahraničí. Mezi odborníky panuje názor na otázku, zda je pornografie kriminogenním faktorem. Vymezení pornografie. Dětská pornografie.

* **DASTYCH, Jiří**

Pornografie na internetu.

In: Policista. - 2000, č. 3, s. 39, 1 obr.

Rozbor §250 trestního zákona, který hovoří o ohrožování mravnosti (odstavec 1, 2a, b). Rozdělení pornografie: lehká a tvrdá. Dětská pornografie. Závěr.

* **ELIOTOVÁ, Michele**

Pornografie a naše děti.

In: Tiskový servis Odboru prevence kriminality MV. - 2001, květen, s. 14 - 15.

Problém snadné dostupnosti pornografických materiálů všeho druhu na existujících elektronických médiích a nosičích. Uvedena preventivní opatření, která můžeme přijmout, abychom své děti uchránili jak před násilnostmi, tak i obscenostmi na videu, stejně tak jako před počítačovou pornografií.

* **KALTWASSER, Manfred**

Národní koncepce boje proti výrobě dětské pornografie a obchodu s touto pornografií (SRN).

In: Policista. - 1999, č. 2, příloha, 4 foto.

Problematika pohlavního zneužívání dětí a s tím spojená výroba a šíření dětské pornografie.

Cíle projektu. Definice: dítě, pornografie, dětská pornografie. Popis situace. Materiál: dětská pornografie, nudistický materiál, pornografie s mladistvými. Oběti pornografie. Skutkové situace. Pachatelé. Způsoby distribuce. Právní situace. Odklad promlčení. Trestné činy spáchané v zahraničí. Závěry.

* **MAREŠOVÁ, Alena**

Děti a mladiství - oběti a pachatelé mravnostní kriminality a dalších s ní souvisejících sociálně patologických jevů.

In: Policista. - 1997, č. 5, příloha.

Pojem sociálně patologické jevy. Prostituce dětí a mladistvých. Mravnostní kriminalita a další s ní související jevy. Paragrafy postihující závažná trestná jednání mající vztah, jak k prostituci, tak i pornografii včetně pornoprodukce.

* **Sex a násilí.**

In: Hlásí se Policie. - 2, 1998, č. 5, s. 8, 1 foto.

Pokračování z č.4/1998. Pornografie a veřejnost. Pornografie a mládež. Pokračování příště.

* **Sex a násilí.**

In: Hlásí se Policie. - 2, 1998, č. 6, s. 8, 1 foto.

Pokračování z č. 5/1998. Ženy a pornografie. Pornografie a mládež.

* **TERYNGEL, Jiří**

Novela trestního zákona a ochrana mravnosti.

In: Kriminalistický sborník. - 35, 1991, č. 3, s. 137 - 139, lit. 1.

NEI - Nezávislá erotická iniciativa a její cíle. Dohoda o potírání necudných publikací. Mezinárodní dohoda o potlačování obchodu s oplzlými publikacemi a jejich rozšiřování. Narušení mravnosti.

* **ZÁHORA, Jozef - BÁNOCZAYOVÁ, Alena**

Některé možnosti zefektivnění postihu nedovoleného nakladání s pornografickými díelami.

In: Trestní právo. - 7, 2002, č. 7 - 8, s. 22 - 30.

Cílem článku je porovnání právních úprav souvisejících s pornografií v některých evropských zemích. V rámci přístupových jednání o členství v EU by měly ČR a SR v budoucnu sladit svoje vnitrostátní právo s právem EU. V článku jsou pro porovnání uvedeny právní úpravy týkající se problematiky pornografie v SR, ČR, SRN, Švédsku a Rakousku.

OD OBROZENECKÝCH IDEÁLŮ K VELKÉMU BRATROVI?

(Knihovny převážně veřejné a osobní údaje uživatelů knihovny)

Miroslava Matoušová, Úřad pro ochranu osobních údajů v Praze

Ambicí příspěvku je podnítit přítomnou reprezentaci knihovnické komunity v České republice k nepředpojatému zamyšlení – buď nad místem knihovny v ochraně osobních údajů, nebo nad místem knihovny ve společnosti, nebo aplikačně třeba nad formami a způsoby nakládání s osobními údaji čili nad vlastními rutinně používanými pracovními postupy.

Veřejná knihovna a osobní údaje: model aneb vymezení rámce

Působení knihoven v té či oné míře veřejně přístupných je vždy činnost velkého dosahu a přesahu. Tak, jak se mění okolí, v němž knihovna funguje, mění se i dosah jejího konání. Pro veřejnou knihovnu činnou podle zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) to znamená mj., že je součástí systému spoluvytvářeného jí a jinými knihovnami. Nepominutelným důsledkem této skutečnosti je – opět mezi jiným – také to, že každá jednotlivá knihovna se v jisté míře přizpůsobuje knihovnám jiným. V řadě ohledů proto používají prakticky všechny knihovny určité shodné postupy a řídí se shodnými, ne vždy plně uvědomovanými východiský. Všechny známé výhody stereotypů posilují postupy, jež jsou jako osvědčené současně také účinné, stejně tak jako postupy, jež nejsou v dnešním – informačními technologiemi poznamenaném světě – vnímány jako optimální a bez vady.

Osobní údaje jako fenomén přelomu století (20. a 21.) jsou – podobně jako autorská a jiná původcovská práva – čímsi co zvnějšku rušivě zasahuje do vnitřního světa knihoven.¹ Toto *cosi* vstupuje do světa knihoven jako právní klacek. Se zjednodušením a redukcí modelu právní úpravy obou na několik málo rysů² je pro potřebu této konference možné konstatovat, že na rozdíl od práva autorského³ jsou osobní údaje pro knihovny v České republice aktuálně spojeny nejspíše s hrozbou vrchnostenských zásahů přicházejících s osobami inspektorů a jiných kontrolujících vybavených specifický-

¹ Jen proti případnému nepochopení: Každý, kdo se jen letmo seznámil s knihovnami, ví, že do *vnitřního světa knihoven* patří nejen knihovny a fondy a personálem, ale i čtenáři a uživatelé, a to jak „živí“, tak potenciální.

² U vědomí veřejnoprávních i soukromoprávních aspektů ochrany osobních údajů a ochrany autorských práv.

³ Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon).

mi zákonnými sankcemi. Vedle této záporné charakteristiky vykazuje právní klacek osobních údajů v porovnání s právním klackem autorských práv pro knihovny také jednu přednost. Z jeho existence nevyplývá pro knihovny žádná povinnost zatěžovat část vlastní kmenové činnosti výběrem a odváděním jakéhokoliv poplatku⁴.

Veřejná knihovna a osobní údaje: otázky a odpovědi

Zpět k nepochybně omezujícímu vlivu fenoménu *osobní údaje* na veřejné knihovny v České republice na počátku 21. století: Proč tomu tak je? A jak je to vůbec možné?

Nejprostší – a přitom nezkreslující odpověď – říká, že tomu tak je proto, že knihovny zacházejí (nakládají) s osobními údaji čtenářů, uživatelů nebo jinak vnímaných a označovaných zákaznických skupin.⁵ A že je to možné proto, že ve společnosti převládla politická vůle uznat, že existence osobních údajů zakládá nějaká práva objektů popisovaných pomocí osobních údajů.

Další otázky, které mi jako někomu, kdo o knihovnictví a o osobních údajích ví zhruba stejně a bere obojí jako obory, o jejichž společenském postavení nemá smyslu se přít, vyanou, jsou: Musí veřejná knihovna zpracovávat osobní údaje svých návštěvníků? Pokud ano, musí je zpracovávat tak, že podléhá oznamovací povinnosti podle § 16 a § 27 zákona o ochraně osobních údajů, tj. takovým způsobem a v takovém rozsahu? Jaká jsou rizika zpracování osobních údajů čtenářů a návštěvníků ve veřejné knihovně pro subjekt údajů? Jaké předpoklady mají veřejné knihovny pro naplňování práv subjektů údajů? Existují běžné použitelné postupy podporující ochranu osobních údajů ve veřejné knihovně?

Zaměřím se nyní výlučně na výpůjční služby - především proto, že představují nejrozšířenější⁶ formu poskytování veřejných knihovnických a informačních služeb definovaných v ustanovení § 4 odst. 1 zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) (dále jen „knihovní zákon“).

Z toho, co je mi o fungování veřejných knihoven známo, dovozují a tvrdím, že poskytování absenčních výpůjčních služeb se neobejde bez zacházení s osobními údaji, které naplňuje pojmové znaky zpracování osobních údajů podle ustanovení § 4 zákona o ochraně osobních údajů. Při organizování absenčních výpůjčních služeb se osobní údaje čtenářů, kteří o výpůjčku žádají (dále „výpůjčující čtenář“), používají. Toto užívání je součástí operací a tyto operace jsou s takovými osobními údaji prováděny

⁴ Označení je také nadsázkou a odkazuje v první řadě na autorské odměny.

⁵ Odhlíží se od nakládání s osobními údaji zaměstnanců knihoven a s osobními údaji autorů a jiných původců děl zastoupených ve fondech knihoven na libovolných nosičích nebo spojených s knihovny poskytovanými službami.

⁶ Ve smyslu absolutního objemu výkonů této služby a počtu aktivních uživatelů knihoven.

systematicky, mj. i za účelem přiřadit každou uskutečněnou výpůjčku nějakému (právě jednomu) vypůjčujícímu čtenáři. Z první otázky zbývá, zda to, že se knihovny bez zpracování osobních údajů neobejdou, znamená zároveň, že zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů je pro fungování knihovny nezbytné. Moje odpověď zní „ano“. Volba postupů umožňujících vyloučit zpracování osobních údajů by nutně vedla k překročení hranice, která činí knihovnu knihovnou. Vyloučit zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů by pro absenční výpůjčky by bylo možné např. provozováním antikvariátu s garantovaným zpětným výkupem. Vyloučit zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů a uživatelů služeb veřejných knihoven není možné proto, že toto zpracování je základem ochrany fondů. Proto dokonce i většina prezenčních služeb je v automatizované i neautomatizované knihovně organizována tak, že zahrnuje zpracování osobních údajů podléhající režimu zákona o ochraně osobních údajů.⁷

Knihovny tedy musí osobní údaje vypůjčujících čtenářů zpracovávat a při této činnosti podléhají režimu zákona o ochraně osobních údajů. Další otázkou je, zda mají oznamovací povinnost podle § 16 zákona o ochraně osobních údajů. Nepředpojatá a čistě teoretická odpověď říká, že někdy ano a někdy ne. Technologická nutnost zpracovávat osobní údaje vypůjčujících čtenářů se totiž nerovná plnění zákonem stanovené povinnosti, což je znění liberační podmínky § 18 zákona o ochraně osobních údajů pro plnění oznamovací povinnosti podle § 16 téhož zákona. Nejen teoreticky myslitelný, ale dokonce i reálně použitelný a používaný je model zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů, právě naplňující liberační podmínku § 18 písm. b) zákona o ochraně osobních údajů. Jeho základem je zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů pouze ve vztahu k právě uskutečňované výpůjčce a pouze po dobu trvání této výpůjčky a doby nutné pro vypořádání oboustranných závazků s takovou výpůjčkou spojených. Nic jiného ostatně nikdy nedělaly knihovny známé jako patientské nebo určené dočasným obyvatelům rekreačních a jiných sezónních zařízení. Mnohem větší počet knihoven však užívá model jiný, založený na samostatném vedení rejstříku vypůjčujících čtenářů, u nichž se předpokládá, že si půjčovat budou. Zápisu v tomto rejstříku - *evidenci uživatelů knihovny* podle ustanovení § 4 odst. 5 knihovního zákona – není třeba k uplatnění práv vyplývajících pro knihovnu ze zvláštního zákona, tento zápis je pro knihovnu užitečný, praktický a všestranně výhodné mít. Dokonce i pro vypůjčujícího čtenáře je to výhodné – zčásti i proto, že to knihovna *tak* zorganizovala. Třeba pro uplatnění práv knihovny to však není. Proto také knihovny, které mají a vedou *evidenci uživatelů knihovny*, oznamovací povinnost podle § 16 zákona o ochraně osobních údajů ve znění platném v době napsání tohoto příspěvku, mají.

⁷ Dnešní *libri catenati* spravované automatizovanými knihovnickými systémy jsou na zpracování osobních údajů nezávislé; nepředpokládají je, ani nevylučují, nicméně v naprosté většině s ním pracují.

Zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů a v tomto případě i jiných návštěvníků a jiných uživatelů služeb ve veřejné knihovně skrývá pro subjekt údajů rizika, jež dala název celému příspěvku. To, co se – bez bezpečí zkreslení nebo odlišného chápání – označuje jako *automatizace knihovny*, je zdrojem významného nebezpečí zásahu do soukromého a osobního života čtenářů a uživatelů. K identifikačním a kontaktním údajům zpravidla vypůjčujícího čtenáře jsou knihovním systémem přiřazovány, případně jím samočinně pořizovány provozní a transakční údaje o chování čtenáře, které vypovídají také o jeho soukromém a osobním životě. Místo teoretického odůvodnění lze odkázat podle vkusu čtenáře buď na heslo *Pověz mi, co čteš a já ti povím, kdo jsi*, nebo na postavení vysokoškolských studentů arabského původu, kteří si na přelomu tisíciletí v některých zemích půjčovali v knihovnách literaturu o letadlech a na reakci veřejných knihoven USA na postup státních orgánů v této věci roce 2002. Pracovníci hudebních (audiovizuálních) oddělení knihoven mohou na tomto místě připojit své vlastní odkazy a důkazy.

Není sporu o tom, že automatizace knihoven se zatím vyvíjela právě tak, že toto riziko zakládá a vytváří. Není však nezbytně nutné, aby tomu tak bylo. Knihovní systém lze navrhovat tak, aby riziko minimalizoval a existující provozované systémy lze upravit tak, že riziko se sníží – např. pouhým stanovením doby pro uchování záznamů o uskutečněných výpůjčkách jako osobních údajů vypůjčujících čtenářů tak, aby umožňovala náležitou ochranu knihovních fondů a současně byla v souladu s požadavkem § 5 odst. 1 písm. e) zákona o ochraně osobních údajů (uchovávat osobní údaje pouze po dobu nezbytnou k účelu jejich zpracování).

Odpovědi na zbývající otázky se prolínají: předpoklady pro naplňování práv subjektů údajů veřejné knihovny mají velmi dobré. Knihovní zákon jim neukládá explicitně žádné zpracování osobních údajů svých vypůjčujících čtenářů a nestaví jim žádná omezení. Ani žádný jiný zákon jim výslovně neukládá nějaké zpracování osobních údajů, určitá omezení jim však některé zákony stavějí. Ta však nejsou v neprospěch práv subjektu údajů. Knihovny mohou získávat osobní údaje zčásti otevřeně a přímo od subjektu údajů, zčásti za jeho účasti a nic jim nebrání poskytnout jim o zpracování údaje v rozsahu informovaného souhlasu se zpracováním nebo v rozsahu vymezeném v § 11 zákona o ochraně osobních údajů. Nic jim nebrání plně informovat uživatele knihovny o tom, jaké údaje o něm knihovna vytváří a sbírá při jeho kontaktu s knihovnou – např. při použití počítače připojeného k otevřenému internetu, při kontaktování knihovny z domácího počítače po internetu, nebo při využívání základního výpůjčního modulu. Knihovny nejsou nijak nuceny předávat osobní údaje svých uživatelů jinému správci a mohou dokonce spoustu osobních údajů svých návštěvníků, jež by zpracovávat mohly, nezpracovávat nebo likvidovat v krátkých lhůtách. Osobní údaje, které neuchovávají, nemohou, a tudíž také nemusejí, nikomu poskytnout.

Veřejná knihovna a dozor nad ochranou osobních údajů: fakta a spekulace

Jsou lidé, kteří si myslí, že Úřadu pro ochranu osobních údajů se někdo musí bát. Jsou lidé, kteří říkají, že to tak je. Jsou takoví lidé i v řadách knihovnické veřejnosti? Je jich hodně? Co k tomu říkají fakta?

Jak vyplývá z předchozí části příspěvku, existuje velký počet knihoven podléhajících oznamovací povinnosti podle zákona o ochraně osobních údajů. K 21. červenci 2003 se k oznamovací povinnosti přihlásilo Úřadu pro ochranu osobních údajů 358 správců-knihoven. Další správci slovně vyjádřili vazbu zpracování osobních údajů na činnost knihovny jako součást stanovení účelu zpracování v 698 oznámeních. K témuž datu bylo zaregistrováno 19 568 správců a 22 187 oznámení. Z 6 244 obcí existujících v České republice⁸ k 22.7.2003 je u Úřadu pro ochranu osobních údajů zaregistrováno 1 237 správců, tj. necelých 20%. Ze 772 ekonomických subjektů činných podle *registru ekonomických subjektů* jako *knihovny a veřejné archivy* bylo (opět k témuž dni) u Úřadu pro ochranu osobních údajů přihláшено a zaregistrováno 155. V evidenci knihoven vedené Ministerstvem kultury podle § 5 knihovního zákona bylo k 22.7.2003 evidováno 5 499 knihoven.

Co tato fakta *také* říkají? Že jsou knihovny a zřizovatelé knihoven, kteří zákon o ochraně osobních údajů dodržují podle svého nejlepšího vědomí, že však jsou knihovny a zřizovatelé (provozovatelé) knihoven, kteří z nějakého důvodu neberou zákon o ochraně osobních údajů příliš vážně.

Další fakta se týkají předávání osobních údajů do jiných států, tedy (případně) povinnosti podle § 27 odst. 4 zákona o ochraně osobních údajů a opět oznamovací povinnosti podle § 16. Pouze jeden správce (jedna vědecká knihovna) předpokládá v jedné ze svých tří registrací opakovaně předávání osobních údajů do zahraničí, a to pro účel vědecký a se souhlasem subjektu údajů a osoby bez vztahu k oznamovateli a pouze jedno město za svoji knihovnu oznamuje, že hodlá jednorázově předávat osobní údaje do zahraničí. Opět ke dni 21.7.2003 nepožádala žádná knihovna⁹ o povolení k předání nebo předávání osobních údajů do jiného státu nebo jiných států.

Tato fakta napovídají, že všechny knihovny se buď důsledně vystříhají předávání osobních údajů¹⁰ za hranice České republiky, nebo to, že z nějakého důvodu zákon o ochraně osobních údajů nedodržují. To byla první avizovaná spekulace této části příspěvku. Další se zaměřuje na to, které technologické postupy běžně užívané veřejnými a omezeně veřejně přístupnými knihovnami jsou spíše zdrojem potenciálních potíží od dozorového orgánu a reptavých subjektů údajů. Jako třetí a poslední spekulace bude použita hypotetická stížnost subjektu údajů na veřejnou knihovnu. Bude tomu tak proto, že na rozdíl od vztahů zaměstnavatel versus zaměst-

⁸ Kromě nich tu jsou ještě 4 vojenské újezdy.

⁹ Rozumí se knihovna-správce, provozovatel knihovny-správce nebo zřizovatel knihovny-správce podle zákona o ochraně osobních údajů.

¹⁰ Zde výjimečně může jít o zaměstnance a jiné subjekty údajů.

nanci, zákazník versus obchodník nebo škola versus žáci a rodiče, kde reálné stížnosti pronikly až na dřeň některých ustanovení zákona o ochraně osobních údajů, stížnosti na knihovny po první vlně z roku 2001 nejsou Úřadu pro ochranu osobních údajů doručovány. První vlna spjatá s nabytím účinnosti zákona o ochraně osobních údajů a se vznikem úřadu se soustředovala na zpracování identifikačních a kontaktních osobních údajů, případně pouze a výlučně na rodné číslo čtenářů a jiných skupin uživatelů knihovnických služeb.

Absence nových podnětů může znamenat ledacos: Např. to, že knihovny – po prvních zásazích Úřadu pro ochranu osobních údajů a přes trvající soudní spor spojený s jednou kontrolou – změnily své postupy, které nebyly plně konformní se zákonem na ochranu osobních. Dále může znamenat, že řada knihoven vyhověla svými postupy zákonu o ochraně osobních údajů již před zahájením kontrol. Může však také znamenat to, že návštěvnická obec není vůči knihovnám ve střehu, že ji nezajímá, co se děje s osobními údaji, pokud není vystavena přímému otevřenému sběru údajů od subjektu údajů samotného, nejlépe jeho vlastní rukou a (nebo alespoň) s vlastnoručním podpisem. Slovo (*ji nezajímá* v předchozí větě je možné nahradit pro další vysvětlení (hypotézu) slovem *netuší*. Dále může absence denunziací znamenat, že návštěvnická obec je prostě tolerantní a smířená s riziky vyplývajícími ze zpracování jejich vlastních osobních údajů knihovnami, že tato rizika jsou převážena službami, které jim knihovna nabízí a hodnotou, které jim knihovnické služby přinášejí. Může dokonce znamenat i to, že informovaný subjekt údajů – aktivní uživatel služeb knihovny plně důvěřuje, že knihovna přijala taková opatření na ochranu jeho osobních údajů, že není třeba se bát. To ovšem znamená, že není třeba se bát ani Úřadu pro ochranu osobních údajů.

Případ hypotetické stížnosti – podnětu podaného podle ustanovení § 21 odst. 1 zákona o ochraně osobních údajů naznačuje, jaké důsledky platnost zákona má a mít může:

NK se obrací na Úřad pro ochranu osobních údajů s tím, že městská knihovna v P. porušuje zákon o ochraně osobních údaj, protože uchovává údaje o absenčně půjčených knihách po dobu nejméně dvou let od uskutečnění výpůjčky, což bylo zjištěno náhodou při opakovaném půjčení stejné knihy NK. NK žádá Úřad pro ochranu osobních údajů o zjednání nápravy. (Stížnost č.2)

Úřad pro ochranu osobních údajů začne podle ustanovení § 29 odst. 1 písm. c) zákona o ochraně osobních údajů konat. Stížnost přijme, vyhodnotí ji a dospěje k závěru, že podnět obsažený ve stížnosti je důvodný. Inspektor, jemuž je případ přidělen, uskuteční v městské knihovně v P. kontrolu a zjistí porušení zákona o ochraně osobních údajů podle ustanovení § 5 odst. 1 písm. e). Pokud inspektor v průběhu kontroly narazí na jakoukoli skutečnost, naznačující, že knihovna porušila i jinou povinnost stanovenou jí nebo jejím zaměstnancům zákonem o ochraně osobních údajů, předmět kontroly operativně rozšíří. Na zjištěné porušení zákona bude Úřad pro ochranu osobních údajů reagovat dále tak, že městské knihovně v P. uloží sankci –

tak, jak mu to ukládá zákon o ochraně osobních údajů v ustanovení § 46 odst. 1 zákona o ochraně osobních údajů. Pokud městská knihovna v P. bude i poté nadále provozovat svůj automatizovaný výpůjční systém tak jako dříve, vystavuje se nebezpečí opakovaného uložení sankce, i když nebudou zřejmě dány důvody pro uložení pokuty na horní hranici zákonné sazby, tj. 20 mil. Kč. Městská knihovna v P. dříve či později své technologické postupy spojené s poskytováním výpůjčních služeb změní, a to právě pod tlakem ochrany osobních údajů.

Třetí spekulace nás vrací k druhé: zdrojem potenciálních potíží od dozorového orgánu budou v čase patrně výpůjční systémy uchováující dlouhodobě identifikační údaje vypůjčujících čtenářů společně s údaji o žadáných nebo vypůjčovaných knihovních jednotkách, další evidence, umožňující zpětně studovat chování uživatelů knihovny, jež je zároveň projevem jejich osobního života a nepochybně nadále snaha knihovny trvale zpracovávat údaje vypovídající o soukromém a osobním životě uživatele knihovny. Je pravděpodobné, že Úřad pro ochranu osobních údajů bude konat především na základě podnětů reptavých subjektů údajů. Nelze však vyloučit ani „plošnou akci“, která by mohla vycházet např. i z faktů shromážděných pro potřeby tohoto příspěvku.

S nadsázkou, která však není co do účinku příliš zavádějící, lze říci, že technologické postupy běžně užívané veřejnými a omezeně veřejně přístupnými knihovnami, které knihovně umožňují pokračovat prakticky v nezměněné podobě v tom, co dělala před automatizací, jsou k potížím s dozorovým orgánem pro ochranu osobních údajů mírně náchylnější než postupy nově vynalézané a výslovně přihlížející k existenci osobních údajů a k zákonem chráněným právům uživatelů knihoven jako subjektů údajů.

Závěr

Otázka v názvu vyjadřuje skryté nebezpečí spojené se zpracováním osobních údajů uživatelů knihovny v automatizované knihovně zapojené do sítě knihoven. Ze své původní role aktivních osvětových hybatelů, kterou vnímáme jako pozitivní, byly knihovny již několikrát přeobsazeny. Každý nový knihovnický zákon a s určitou nadsázkou i každá *podstatná* technická inovace přeobsazení navodily. Ono skryté nebezpečí vyjádřené v názvu by mohlo snadno knihovny dovést k tomu, že z by se po dalším přeobsazení navozeném jejich vlastní automatizací a jinou modernizací z jejich vlastní iniciativy mohly v 21. století ocitnout v roli informátora a obstaravatele důkazů Velkého Bratra, i když Bratra v měřítku globalizovaného světa jistě bezvýznamně lokálního a malého.

Za konzultace a jinou pomoc při přípravě děkuji Mgr. Štěrbové, hlavní knihovnici Městské knihovny v Praze a svým kolegům z Úřadu pro ochranu osobních údajů Ing. Vendulce Zmeškalové, Mgr. Davidu Burianovi a paní Petře Čejkovské.

ETICKÝ KODEX KNIHOVNÍKA A INFORMAČNÍHO PRACOVNÍKA

Přehled zahraničních zkušeností

Jarmila Burgetová, Knihovna Akademie věd ČR v Praze

I.

Kdosi chytrý před časem pravil...“To, co nelze prosazovat zákonem, nutno řešit etickým kodexem“... Jaký je vztah zákonů a kodexů? Zákon upravuje **závazně** určité činnosti nezbytné pro chod a rozvoje veřejného života a dává státu pravomoci ke kontrole dodržování zákonné úpravy. Kodexy obvykle navazují na zákony tam, kde zákonná úprava není nezbytná, a to tím, že obvykle zavazují ty, na něž se vztahují, aby příslušné zákony dodržovali. Dodržování etických kodexů není právně vynutitelné.

Co rozumíme pod pojmem etický kodex?

- Souhrn pravidel, zásad, které se dobrovolně zavazujeme dodržovat tam, kde nejsme vázáni zákonem či zákonnými normami.
- Soubor dokumentů, jejichž prostřednictvím se proklamují etické cíle a pravidla jejich dosažení.
- Soubor dokumentů, které mají za úkol formulovat etické zásady institucí, organizací, sdružení, profesí, firem.

Je nutno mít na mysli, že výklad toho, co je etické a co není etické, může být značně subjektivní. V případě etických kodexů se tedy předpokládá, že příslušná instituce, organizace, firma, sdružení, představitelé profese dosáhnout v této věci v zájmu objektivitě jistého kolektivního konsensu. Kodexy etiky, ať už se vyskytují i pod jinými názvy, mají jako hlavní náplň úpravu, regulaci nebo úsilí o regulaci etických otázek.

Motivací profesních sdružení, spolků, asociací, komor je snaha zavazovat své členy k dodržování určitých etických norem v zájmu udržení vysoké odborné úrovně činností nebo služeb. Některé kodexy jsou orientovány navenek – mimo profesní sdružení, spolek, asociaci apod., jiné naopak dovnitř – směrem ke členům, zaměstnancům. Často se zaměřují jen na způsob plnění pracovních povinností, na technické a pracovní postupy a pak nelze mluvit o etických kodexech v pravém slova smyslu. V podobných případech může jít o směsici odborně-technických, praktických, morálních vodítek a pravidel, jimiž by se subjekty měly řídit.

Je zajímavé, že počet etických kodexů v nejrůznějších oblastech lidského konání (a samozřejmě také v knihovnictví a informační činnosti) se neustále rozšiřuje –ve Spojených státech amerických, tak i v Evropě. Čím to je? Pravděpodobně vítězí představa, že služby a činnosti nelze hodnotit výhradně z ryze odborné stránky. Vyžaduje se něco navíc, a tím je dodržování některých obecnějších zásad a morálních principů.

Nelze popřít, že existují pochybnosti o účinnosti etických kodexů. Obecně totiž platí, že to, co není vynutitelné, nemůže být ani účinné. Proto by měla být Pravidla etických kodexů by proto měla být realistická a minimálně s náznaky vynutitelnosti jejich plnění. Určitě by kodexy neměly vzbuzovat podezření, že existují pouze proto, že se to právě „nosí“, jinými slovy, že existují jaksi „pro ozdobu“, pro reklamu nebo dokonce mají sloužit ke „zviditelnění“ dané instituce, organizace, spolku, asociace či profese.

II.

Také v našem oboru najdeme nepřeberné množství publikací, materiálů, článků na téma etika v knihovnictví a informační činnosti – tedy příkladů, jak se těmito otázkami zabývají kolegové ve světě. Ve svém příspěvku se nezabývám českými příspěvky k danému tématu, to není mým úkolem. V duchu „zadání“ jsem se omezila pouze na problematiku etických kodexů, což je jen úzká výseč z množství etických otázek, s nimiž jsme v současné době v knihovnictví a informační činnosti konfrontováni. Cenzura, intelektuální svoboda, volný přístup k fondům a informacím, ochrana osobních údajů, přístup k elektronickým zdrojům, etika ve výuce knihovníků, to je jen krátký výčet témat, která dnes na celém světě (a samozřejmě také u nás) knihovnici probírají. Nejde však o témata, která se dotýkají pouze veřejných knihoven, stejně tak je řeší vědecké, odborné a další typy knihoven. Pořádají se ankety, uskutečňují průzkumy, zpracovávají analýzy a různá hodnocení. Tytéž problémy řeší muzejníci a archiváři.

Proto je zcela mimo časové možnosti podat vyčerpávající přehled zahraničních příkladů a zkušeností. Jen pro zajímavost a zároveň jako doklad svého tvrzení uvádím, že literární rešerše z naší databáze KKL a zahraničních bází LISA, LL a ISTA na téma „Etické kodexy v knihovnictví“ časově ohraničená na dokumenty z let 1990 – 2003 v češtině, slovenštině, angličtině a němčině s celkovým počtem 117 záznamů zaplnila 51 stran a druhá rešerše na téma „Etika v knihovnictví“ s 331 záznamy dokumentů dokonce 120 stran.

Nakonec jsem se rozhodla podělit se s Vámi o zkušenosti, které zachytila nová publikace IFLA z roku 2002, vydaná pod názvem **The Ethics of Librarianship: An International Survey**. Jejím editorem je pan Robert W. Vagan. Přemluvu napsal předseda FAIFE (IFLA Committee on Free Access to Information and Freedom of Expression) Alex Byrne, který byl při letošním korespondenčním hlasování zvolen v IFLA „President – elect“ pro léta 2003-2005. V roce 2005 převezme funkci předsedy IFLA. Je ředitelem Univerzitní knihovny Technické univerzity v australské Sydney. Sborník obsahuje zkušenosti ze 17 zemí z celého světa.

Mým druhým pramenem se stala publikace Ruské knihovnické asociace, která v edici „Knihovnická politika a zákonodárství“ vydala řadu velice zajímavých knih. Zmíněný sborník nazvaný „**Bibliotečnaja etika v stranach mira**“ je z roku 2002, jeho editory jsou V.R. Firsov a I.A. Trušina, obsahuje kromě úvodní stati Vladimíra Firsova, náměstka ředi-

tele Ruské národní knihovny v Petrohradu, etické kodexy nebo výklady a zkušenosti z 25 zemí z celého světa.

Konečně jako třetí nesmírně cenný zdroj mi posloužila zcela nová polská publikace „**Bibliotekarz w świecie wartości**“ neboli „Knihovník ve světě hodnot“. Jde o materiály z polské národní konference, která se konala letos v květnu ve Wroclawi, sborník vydala tamní Dolnoslezská vyšší pedagogická škola za redakce Stefana Kubowa. V rámci přípravy na tuto konferenci rozeslal Zdzislaw Gebolyš ze Slezské univerzity v Katovicích dotazník evropským knihovnickým spolkům a sdružením, týkající se etických kodexů. Na základě získaných odpovědí zpracoval velice aktuální přehled do příspěvku, který na konferenci přednesl. Analyzuje v něm 14 etických kodexů evropských zemí. Ve sborníku je otištěn pod názvem „Etické profesní kodexy knihovníků v Evropě“.

Zatímco v publikaci IFLA najdeme statě o etických kodexech ze třech bývalých socialistických států (Rusko, Estonsko, Litva), ruský sborník referuje navíc také o etickém kodexu slovinském, chorvatském a ukrajinském a náš blízký polský kolega Gebolyš zmiňuje ve svém příspěvku ještě také kodex estonský a moldavský.

Pokud bychom chtěli získat úplný obraz o **etických kodexech v evropském knihovnictví**, pak mohu uvést, že v dostupných pramenech máme k dispozici nebo víme o tom, že existují etické kodexy ve Velké Británii, Francii, Švýcarsku, Švédsku, Itálii, Finsku, Holandsku, Portugalsku, na Islandu, připravuje se v Norsku. Bylo by – zdá se – snazší vyjmenovat evropské země, jejichž knihovnická komunita etický kodex dosud nepřijala. Na webové stránce

IFLA/FAIFE <http://www.ifla.org/faife/ethics/codes.htm> věnované etickým kodexům jsou zveřejněny anglické překlady etických kodexů ze 13 evropských zemí.

Z výše uvedeného vyplývá, že se ve svém příspěvku zabývám prioritně **evropskými** zahraničními zkušenostmi, a to z několika důvodů. Jsou nám bližší a mohou být pro nás konkrétní inspirací. Mnohé vycházejí ze stejné nebo obdobné historické situace. Z tohoto důvodu se také podrobněji zabývám etickými kodexy přijatými v postkomunistických zemích.

Nelze přehlédnout fakt, že největší důraz na etické otázky je tradičně kladen v USA a je jisté, že se mnohému můžeme v tomto směru z amerického knihovnictví přiučit. Stačí vyhledat v prohlížeči „Google“ – Etické kodexy v knihovnictví – a dostaneme přes 4000 odkazů na dokumenty a další informace převážně americké provenience. Totéž potvrzují obě rešerše z naší i světových knihovnických databází, UNESCO portál pro knihovny, web IFLA. Vždyť Americká knihovnická asociace – ALA (American Library Association) vydala svůj první etický kodex již v roce 1903, další známá vydání jsou z let 1938, 1981 a poslední revize z roku 1995. Dalším závažným právním a etickým dokumentem ALA je tzv. Library Bill of Rights, zákon knihovnických práv, první vydání z roku 1948, dále 1961, 1980 a nejnovější z roku 1996. V USA vychází od roku 1992

také časopis „Journal of Information Ethics“, který se věnuje výhradně této problematice.

Příčiny „zaostávání“ knihovnictví postkomunistických zemí v otázkách etiky a etických kodexů dost výstižně zdůvodnila ruská kolegyně Julia P.Melentieva z Moskevské státní univerzity ve své stati „Profesní etický kodex ruských knihovníků“ pro zmíněnou publikaci IFLA „Etika knihovnictví“. Cituji:

„Po mnoho let profesní svědomí ruských knihovníků zakoušelo nejtvrďší tlak totalitárního státu, který považoval knihovny výhradně za nástroje ideologického vlivu. Rozvoj etických pravidel nebyl možný v situaci, kdy ideologický rámec striktně určoval jak vnější „profesní prostor“ (vztahy mezi orgány a institucemi), tak vnitřní prostor (vztahy s uživateli). Tyto okolnosti způsobily, že knihovníci (a pracovníci jiných profesí) v SSSR neměli své vlastní profesní etické kodexy, jaké byly v ostatních zemích přijímány již v první polovině 20.století.“

Rozpracováním a přijetím etických pravidel se začalo zabývat jako první mezi postkomunistickými zeměmi Chorvatsko (1992), pak Slovinsko (1995), dále Ukrajina (1996), Rusko a Estonsko (1999) a konečně Moldávie (2000). V Estonsku, Chorvatsku a Slovinsku dle zjištění kolegy Gebolyše došlo již k novelizaci přijatých kodexů. Podle našich informací probíhají přípravy k přijetí etického kodexu také v rumunském spolku knihovníků. Polská konference uspořádaná letos na jaře naznačuje, že rozpracování a přijetí etického kodexu knihoven je v Polsku rovněž na pořadu dne.

III.

Z množství etických kodexů, kterou jsou dnes k dispozici, jsem vybrala pro rozbor dva ze západních států – z **Francie a Švýcarska** a dva ze zemí postkomunistických – **ze Slovinska a z Ruska**.

Ruský a slovinský etický kodex se zabývá téměř výhradně základními etickými pravidly chování a jednání knihovníků: mají proto poněkud deklarativní charakter. Slovinský kodex (český překlad vyšel v časopise Čtenář) uvádí ve deseti bodech, co by měl knihovník dělat, jak se chovat atd., ruský kodex akcentuje jinými slovy totéž zhruba ve stejném rozsahu.

Etické kodexy knihovníka (francouzský a švýcarský) jsou oproti předchozím mnohem podrobnější a hlavně členitější.

Francouzský kodex, přijatý národní radou ABF – nejvyšším orgánem Spolku francouzských knihovníků 23.března 2003, obsahuje kromě preambule čtyři oddíly, nazvané 1.) Uživatel, 2.) Knihovní fond, 3.) Provozovatel knihovny 4.) Profese.

Švýcarský kodex, přijatý valným shromážděním BBS - Spolku švýcarských knihoven a knihovníků 4.září 1998, je rovněž obsáhlejší, ale členění na oddíly se od francouzského v některých bodech liší. Skládá se ze sedmi oddílů – Obecné principy, Tvorba knihovního fondu, Přístup k dokumentům, Ochrana fondů, Vzdělávání, Spolupráce, Odpovědnost. Je

doplňen podrobnými vysvětlivkami k jednotlivým oddílům. Na rozdíl od ostatních kodexů, které nesou v angličtině název „Code of Ethics“, ve francouzsky mluvících zemích jde o kodexy deontologie¹ – francouzsky „Code de déontologie du bibliothécaire“.

IV.

Bohužel mezi „zaostalé“ a totalitním režimem postižené země, které etické otázky zanedbaly, musíme počítat také Českou republiku. Sice můžeme uvést, že máme na čem „stavět“ a z čeho čerpat. Předčasně zesnulý dr. Karel Janoš z Ústavu knihovnictví informačních studií FF UK nám zanechal na téma etiky v našem oboru několik studií a statí a hlavně stále aktuální skripta „Informační etika“, inspirativní jsou i články některých autorů z počátku devadesátých let, Michala Růžičky, Petera Pálky, Jiřího Cejпка, Jiřího Sedláka a dalších. Značnou pozornost etickým otázkám v knihovnictví věnoval v letech 1991 – 1994 slovenský časopis „Knižnice a informácie“, v prosinci 1992 uspořádala kolokvium na téma „Knižnická etika“ Katedra knižničnej a informačnej vedy FF Univerzity Komenského v Bratislavě.

Není náhodou, že se tato problematika dostala i do programu zahajovacího plenárního odpoledne tradiční české národní konference Knihovny současnosti 2003 v Seči. Máme co dohánět. Pro inspiraci je k dispozici mnoho dobrých příkladů a zahraničních zkušeností.

Literatura:

1. **The ethics of librarianship: An international survey/** [International Federation of library Associations and Institutions]. Ed. by Robert W. Vaagan. With an introd. by Alex Barbe. – München: Saur, 2002, VI, 344 p. (IFLA Publications – 101)
 2. **Bibliotečnaja etika v stranach mira.** Sbornik kodeksov. [Rossijskaja bibliotečnaja asociacija- sekcija po bibliotečnoj politike i zakonodatel'stvu] Sostav. V.R.Firsov, I.Ja.Trušina. –Sankt-Peterburg, Izd. Rossijskoj nacional'noj biblioteki 2002, 156 s.
 3. **Bibliotekarz w świecie wartości.** Materiały konferencji Wrocław, 15 – 16 maja 2003 r. Pod red. Stefana Kubowa. –Wrocław, Dolnoślaska Szkoła Wyzsa Edukacji TWP 2003, 129 s.
 4. **Code de déontologie du bibliothécaire.** ABF 2003.
 5. **Code de déontologie des bibliothécaires suisses.** BBS 1998.
 6. **Russian Librarian's Professional Ethics Code.** RLA 1999.
 7. **Code of Ethics of Slovenian Librarians.** SLA 1995.
- Český překlad. In: Čtenář, 2001, č. 1, s. [33]. Slovenský překlad. In: ITlib, 2002, č.2, s. 45.

¹ součást etiky zabývající se povinnostmi, nauka o povinnostech

INTELEKTUÁLNÍ SVOBODA, VOLNÝ PŘÍSTUP K INFORMACÍM, SVOBODA PROJEVU A RESPEKT K SOUKROMÍ UŽIVATELŮ V KNIHOVNÁCH

Zdeněk Matušík, Národní knihovna ČR

Téma vymezené v názvu se na první pohled rozpadá do dvou základních okruhů. Zatímco otázky spadající do okruhu intelektuální svobody nejsou v našem knihovnictví (tedy spíše v praxi než i v teorii) nové, problematika respektu k soukromí uživatelů vstoupila důrazně do knihoven (a někde možná jen zaklepalá na dveře) relativně nedávno, v období či v přímé souvislosti s přijetím zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů. Nejvíce se profilovala na otázce, zda při registraci čtenářů používat, či nepoužívat jejich rodná čísla; samozřejmě je však mnohem širší.

Naproti tomu se zdá, že okruh otázek intelektuální svobody a související profesní knihovnické etiky je po zásadním společenskopolitickém obratu konce 80. let v zásadě vyřešen a nepředstavuje větší problémy. Z vlastních poznatků z průběhu 90. let zde mohu vzpomenout rušení bývalých tzv. zvláštních fondů a vytvoření zvláštního ochranného režimu, zaměřeného především na zajištění bezpečnosti konkrétních publikací, případně jednotlivých exemplářů, ale i vzrušeného podivu nad tím, že v Národní knihovně ČR si lze vypůjčit *Mein Kampf*, když byl vydán jeho český překlad. Nicméně, úvaha o tom, zda případně do svazků obsahujících vyhraněné sociálně štvavé názory vkládat lístek s příslušnou informací, byla v interní diskusi zásadně odmítnuta. Naproti tomu, regulace přístupu ke zdrojům na Internetu s pornografickým obsahem, případně k prostředkům přímé textové komunikace, se zdála být dostatečně podloženým opatřením.

S podobnými problémy se jistě setkávaly i další knihovny. Nicméně, zabývaly se jimi jednotlivě, uvedené problémy se nestaly předmětem skutečných diskusí ani v odborném ani v obecném tisku. Snad jen ojediněle se objevila zpráva o používání filtrů proti pornografii v zahraničních knihovnách. Ve své době kvalitativně nový prostředek komunikace představil článek D. Tkačikové z roku 1996¹, jenž zmiňuje i etické otázky užívání Internetu v knihovnách. Etické otázky knihovnické profese se po přelomu 80.-90. let dostaly v českém knihovnickém tisku v dílčím pohledu na pořad v letech 1996-1998. Kamínky však na hladině velké vlny nevyvolaly. Znametelný ohlas nevyvolalo ani Prohlášení IFLA o knihovnách a intelektuální

¹ Internet - velká neznámá? / Daniela Tkačiková. - In: Národní knihovna. - 0862-7487. - Roč. 7, č. 4 (1996), s. 105-110.

svobodě schválené Výkonnou radou Mezinárodní federace knihovnických sdružení a institucí v březnu 1999 (dále Prohlášení), i když bylo přeloženo do češtiny a vystaveno na webu SKIP².

A v této situaci vyhlásila IFLA na jaře roku 2002 další dokument tohoto zaměření - Manifest o přístupu k Internetu³ (dále Manifest) a v srpnu svou Glasgowskou deklaraci⁴. Všechny tyto dokumenty vycházejí, i když každý z nich samozřejmě akcentuje specifický úhel pohledu, ze Všeobecné deklarace lidských práv, přijaté Organizací spojených národů 10. prosince 1948, zejména z jejího článku 19: „Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmou pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmikoli prostředky a bez ohledu na hranice.“⁵ Rezonují však i s dalšími dokumenty, jež svobodu projevu a přístupu k informacím zakotvily v mezinárodním právu: jde zejména o Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (článek 19), Úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod (článek 10) aj.⁶

Tyto významné dokumenty mezinárodního knihovnictví připravil svébytný útvar IFLA (výbor a také úřad, jenž má sídlo v Kodani) - FAIFE⁷. Vznikl v roce 1997 v návaznosti na založení Výboru IFLA pro přístup k informacím a svobodu projevu (CAIFE) po generální konferenci IFLA v Istanbulu v roce 1995, ale i na dokumenty IFLA k těmto otázkám z 80. let.

IFLA/FAIFE si klade za úkol zvyšovat vědomí zásadní souvislosti mezi pojetím knihovny a hodnotami intelektuální svobody a za tímto účelem sbírat a rozšiřovat dokumentaci a iniciovat dialog jak v rámci knihovnictví, tak mimo ně. Reagovat na porušování svobody přístupu k informacím a svobody projevu v knihovnictví a poskytovat v tomto smyslu pomoc kni-

² Přístupné na Internetu z URL:

<http://www.nkp.cz/o_knihovnach/konsorcia/skip/FAIFE.htm>

³ Manifest IFLA o přístupu k internetu. In: Národní knihovna. -- 0862-7487. -- Roč. 13, č. 3 (2002), s. 196-197. Rovněž přístupný na Internetu z URL:

<http://www.nkp.cz/o_knihovnach/konsorcia/skip/Bull02_23.htm>.

⁴ Glasgowská deklarace o knihovnách, informačních službách a intelektuální svobodě. Přístupná na Internetu z URL:

<http://www.nkp.cz/o_knihovnach/IFLAGlas.htm>. Název vychází z místa konání 68. generální konference IFLA, kde byla deklarace přijata.

⁵ Např. v: Mezinárodní dokumenty o lidských právech : anglicky a česky / sestavil Vladimír Adamus. - Praha : Linde, 2000, s. 35. Rovněž přístupné na Internetu, např. z URL: <http://www.unicprague.cz/suba.php3?kap=zpravy&podkap=v_d_1_p.htm>.

⁶ Tamtéž, s. 57, resp. 387.

⁷ IFLA/FAIFE – je třeba číst jako IFLA – Freedom of Access to Information and Freedom of Expression (IFLA – Svoboda přístupu k informacím a svoboda projevu). Název se používá zpravidla ve zkratce a zahrnuje jak Výbor, tak Úřad. Úvodní stránka IFLA/FAIFE je přístupná z URL: <<http://www.ifla.org/faife/index.htm>>.

hovníkům, knihovnám a knihovnickým spolkům. IFLA/FAIFE navazuje na tradice obhajoby a prosazování intelektuální svobody knihovníky v řadě zemí.

Američtí knihovníci přijali Knihovnickou listinu práv již v roce 1948⁸ a otázkám intelektuální svobody věnují velké úsilí. Na webových stránkách Výboru, resp. Úřadu ALA pro intelektuální svobodu je možné najít mnoho užitečných materiálů⁹, např. Příručku k intelektuální svobodě, databázi o konkrétních případech ohrožení intelektuální svobody, konkrétní i obecnější rady¹⁰. Za zmínku jistě stojí, že týden následující po naší konferenci, 20. až 27. září 2003, budou v Americe v rámci Týdne zakázaných knih (Banned Books Week) slavit svobodu číst¹¹. Materiály věnované otázkám prosazování plné intelektuální svobody jsou také k dispozici na webových stránkách spolku britských knihovníků a informačních pracovníků, sbírku prohlášení knihovnických spolků v různých zemích k intelektuální svobodě vystavuje na svých webových stránkách IFLA/FAIFE.¹²

Glasgowská deklarace prohlašuje oddanost intelektuální svobodě za základní odpovědnost knihovnické a informační profese na celém světě, vyslovenou v etických kódech a prokazovanou v praxi.

V Prohlášení IFLA o knihovnách a intelektuální svobodě se uvádí: „Knihovny jsou odpovědné za zajištění a usnadnění přístupu k projevům vědění a intelektuální činnosti. Za tím účelem knihovny získávají, uchovávají a zpřístupňují nejrůznější materiály, odrážející pluralitu a rozmanitost společnosti.“ Tato zásada se jistě týká vědeckých knihoven, svůj nepominutelný význam má však také ve vztahu k veřejným knihovnám.

⁸ Library bill of rights. Přístupné na Internetu z URL:

<http://staging.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/Statements_and_Policies/Intellectual_Freedom2/Library_Bill_of_Rights.htm>.

⁹ Úvodní stránka Intellectual Freedom Committee má URL:

<http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/IF_Groups_and_Committees/Intellectual_Freedom_Committee/Intellectual_Freedom_Committee.htm>.

¹⁰ Nicméně, uváděná stanoviska související s přístupem k pornografickému obsahu na Internetu jsou, podobně jako ta, jež jsou obsažena v dokumentech IFLA, podle mého názoru doktrinárně paušální, necitlivá, mimo dotyk s realitou a snad proto postrádající smysl pro specifickou problematiku (viz dále).

¹¹ Viz informace na URL:

<http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/Banned_Books_Week/Banned_Books_Week.htm>.

¹² Např. Intellectual freedom and censorship (Intelektuální svoboda a cenzura) – přístupné na Internetu z URL: <http://www.la-hq.org.uk/directory/prof_issues/ifac.html>. Odkazy na prohlášení knihovnických spolků devíti zemí jsou k dispozici na URL: <<http://www.ifla.org/faife/ifstat/ifstat.htm>>.

Tyto knihovny, budované a provozované v podstatné míře a někdy výlučně na základě veřejných prostředků, jsou povinny budovat fondy – ať „fyzické“ nebo nověji rovněž „virtuální“ – odrážející pluralitu názorů, přístupů, tvůrčích metod a hodnot uplatňujících se ve společnosti, zpracovávat, uchovávat je a poskytovat je k dispozici čtenářům, případně dalším uživatelům k bádání, učení a studiu, jakož i k rekreačním účelům.

Stejně jako poskytnutí určitého zdroje pro užití čtenářem (včetně předchozí akvizice u klasického dokumentu) neznamená, že knihovníci souhlasí s jeho obsahem, či jej dokonce propagují, tak také skutečnost, že čtenář určitý zdroj užije, sama o sobě nepředstavuje žádnou výpověď o jeho vztahu k obsahu.

Zajisté, hloubku záběru při budování fondu nutně ovlivňuje rozsah disponibilních prostředků, avšak i při omezených prostředcích je třeba usilovat o reprezentativnost ve fondu zastoupených názorů, škol a směrů, včetně těch, jež jsou (právě) menšinové. Veřejné knihovny zároveň musejí zajišťovat, aby svými prostředky mohly poskytovat služby všem složkám komunity v obvodu svého působení, bez ohledu na sociální, etnické, jazykové, kulturní, zdravotní a jiné rozdíly. V minulém desetiletí se v tomto smyslu ve veřejných knihovnách nesporně vykonal nesmírný kus práce. Přesto bychom se měli v každé veřejné, ale i jiné knihovně zamyslet nad tím, zda tyto zásady intelektuální svobody ve své činnosti uplatňujeme v plné míře toho, co nám naše prostředky umožňují.

Mezi funkcemi knihoven obecně, a veřejných zvláště, se profiluje funkce demokratizace přístupu k informacím, znalostem a hodnotám, bez ohledu na ekonomická omezení občanů. Manifest UNESCO o veřejných knihovnách požaduje, aby jejich služby byly v zásadě bezplatné¹³. Manifest IFLA o přístupu k Internetu se vyjadřuje obdobně: „Přístup k Internetu by měl být společně s ostatními základními službami v knihovnách a informačních službách poskytován zdarma.“ Bezplatný přístup čtenářů k Internetu v knihovnách v Česku poskytujících veřejné knihovnické a informační služby, alespoň k podstatné části zdrojů, Knihovnický zákon č. 257/2001 Sb. přímo zakotvuje.¹⁴ Že skutečnost je v tomto ohledu v našich knihovnách ve značné míře odlišná, zde snad nemusím zdůrazňovat.

Přes sympatii a podporu základnímu obsahu uvedených mezinárodních knihovnických dokumentů nicméně již první čtení některých jejich dílčích pasáží budilo rovněž rozpaky poněkud odlišného rázu, a to nad jejich formulacemi. Tak zejména – domnívám se - paušální formulace o zpřístupňo-

¹³ Manifest UNESCO o veřejných knihovnách 1994. Přístupný na Internetu z URL: <http://www.nkp.cz/o_knihovnách/Manifest_UNESCO.htm>.

¹⁴ Jde o ustanovení § 4 odst. 1) „Veřejné knihovnické a informační služby. spočívají ve - ... písm. c) umožnění přístupu k vnějším informačním zdrojům, ke kterým má knihovna bezplatný přístup, pomocí telekomunikačního zařízení“ v souběhu s ustanovením § 4 odst. 2 „Veřejné knihovnické a informační služby, uvedené v odstavci 1, je provozovatel knihovny povinen poskytovat bezplatně“.

vání obsahů knihovních materiálů a zdrojů bez ohledu na věk Například v Prohlášení IFLA o knihovnách a intelektuální svobodě se uvádí (zvýraznění ZM): „Knihovny umožňují rovnoprávný přístup k materiálům a službám všem uživatelům, **bez diskriminace**¹⁵ z důvodu rasy, přesvědčení, pohlaví, věku či jiného důvodu.“ Další dokumenty obsahují obdobné formulace; všechny fakticky přebírají pojetí problému, jak je po desetiletí prosazuje Americká knihovnická asociace¹⁶.

Takový názor v našich podmínkách budí přinejmenším rozpaky, pravděpodobněji ovšem nesouhlas. Neboť jak z výchovného hlediska, tak ve známém specifickém, mezním případě ze zákona se přístup k materiálům v knihovnách tradičně diferencuje podle věku, resp. zletilosti. Problém přitom nelze odbýt poukazem na žádoucí srozumitelnost a tedy nekomplikovanost textu. Právě v deklaracích má mít každé slovo plnou váhu. Vždyť právě tam, kde deklarace vystupuje v zápase o prosazení demokratického přístupu jako celku, může být její váha zdiskreditována poukazem na evidentní nenáležitost takové formulace.

Není sporu o tom, že kromě přehrady dané zákonem (viz dále) knihovníci chápou hranici věkových kategorií ve vztahu k přístupu ke knihovnímu fondu jako podmíněnou a prostupnou.. A jistě se to týká především hranice mezi nezletilostí a „dospělostí“. Troufám si tvrdit, že tento přístup nepředstavuje v našich knihovnách obecný problém. A pokud by se někde projevil necitlivý přístup v této otázce, vnímali bychom jej a řešili nejspíš z jiného úhlu, než z aspektu nezadatelných lidských práv, jakkoli je suverénní rozvítná osobnost – kompetentní občan v úběžniku soudobého konceptu výchovy. Není ovšem vyloučeno, že v uvedeném pojetí a formulacích jde o projev amerického právního kontextu. Stěží je však vhodné, aby se v dokumentech IFLA tento kontext uplatňoval mechanicky. K otázce věku v knihovnických službách se ovšem ještě dostaneme vzápětí.

Dalším problémem, jež zjišťuji v dokumentech z loňského roku, je paušální formulace přístupu ke zdrojům v prostředí Internetu (ať již se to uvádí v Manifestu přímo nebo se v Deklaraci hovoří o zdrojích obecně – zdůraznění ZM):

¹⁵ Nejenže základní význam anglického „discriminate“ je „rozlišovat“, ale v Manifestu o přístupu k Internetu se výslovně používá výrazu „regardless“ – tedy „bez ohledu“.

¹⁶ Srov. uvedená Knihovnická listina svobod a zvláště Free access to libraries for minors : an interpretation of the Library Bill of Rights. Přístupné na Internetu z URL:

<<http://www.ala.org/Template.cfm?Section=Interpretations&Template=/ContentManagement/ContentDisplay.cfm&ContentID=8639>>. Výklad Knihovnické listiny svobod o volném přístupu nezletilých ke knihovnám byl přijat v roce 1972 a upraven v letech 1981 a 1991. V této koncepci tedy nelze vidět pouze vliv Internetu.

„(Z)abezpečení **neomezeného přístupu k Internetu** v knihovnách a v informačních službách podporuje společnost i jednotlivce v jeho úsilí o dosažení svobody, prosperity a rozvoje...“ (Manifest)

„IFLA vyzývá všechny vlády, aby podporovaly plynulý tok informací přístupných na Internetu prostřednictvím knihoven a informačních služeb a **zamezily všem pokusům o cenzuru nebo omezení tohoto přístupu.**“ (Manifest)

„Knihovny a informační pracoviště přispívají k vývoji a udržování intelektuální svobody a pomáhají chránit demokratické hodnoty a všeobecná občanská práva. V souvislosti s tím jsou zavázány poskytovat svým klientům **neomezený přístup k odpovídajícím zdrojům** a službám a klást odpor jakýmkoli formám cenzury.“ (Glasgowská deklarace)

Manifest ovšem současně konstatuje: „I když je na Internetu možno najít mnoho cenných informací, některé z nich jsou nepravdivé, zavádějící a také pohoršlivé či urážlivé.“ V tomto ohledu jde především o zdroje s pornografickým obsahem. Jakkoli je jich v oceánu, jaký dnes představuje Internet, relativně málo, absolutně nejde o malý počet, tím spíše, že je nabízen velmi agresivním způsobem.

Každopádně, otázky zpřístupňování, či naopak odmítání přístupu k pornografii na Internetu, zejména k pornografickým zobrazením a zvláště ve veřejných knihovnách, resp. v Česku v dalších knihovnách, pokud ve smyslu Knihovnického zákona poskytují veřejné knihovnické a informační služby, představují nepominutelný problém.

Jak se k této otázce staví Manifest? „Knihovníci by měli poskytovat informace a zdroje uživatelům služeb knihoven, které by je naučily využívat elektronické informace účelně a účinně. Měli by aktivněji podporovat a usnadňovat odpovědný přístup ke kvalitním informacím na síti všem uživatelům včetně dětí a mládeže.“

Pokud bychom se domnívali, že vodítkem nám může být z hlediska vymezení postavení a úlohy veřejných a dalších obdobných knihoven Knihovnický zákon, odpověď v něm nenajdeme, neboť si ani nějaký úkol v tomto smyslu neklade.

Z hlediska právního řádu České republiky, konkrétně Listiny základních práv a svobod¹⁷, lze právo vyhledávat a šířit informace omezit jen zákonem. Jediné obsahy, jež jsou v Česku vyloučeny z šíření, jsou, a to na základě ustanovení § 205 trestního zákona č. 140/1961 Sb. v platném znění, pouze – stručně řečeno – pornografické obsahy, a to v diferenciaci podle

¹⁷ Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky. Jde zejména o ustanovení čl. 17, odst. 3 „Cenzura je nepřipustná“ a odst. 4 – „Svoboda projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnosti státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti“.

zletilosti¹⁸: zatímco ve vztahu k nezletilým je trestné šíření každého pornografického obsahu, mezi zletilými je trestné šíření pouze určité její části. V tom se poněkud liší právní situace u nás např. od Spojených států¹⁹, kde obscénní obsah postrádá status ústavně chráněného projevu, či od Velké Británie, kde zákon zakazuje vydávání a šíření obscénního materiálu.

Znamená to tedy, že knihovnám v Česku není pomoci a vyskytne-li se v nich jednotlivec či skupina užívající www-stránky s pornografickým obsahem, je třeba to – pokud nejde o zmíněnou oblast „kvalifikované“ pornografie či nejsou-li byt' občasnými návštěvníky prostor s předmětnými pracovními stanicemi děti nebo mladiství – akceptovat a ať s profesionálním klidem nebo se sebezapřením vydržet?

Pohledme na věc ještě z dalšího pohledu, a to povahy pornografického obsahu. Zejména tzv. hard core pornografie, či dokonce taková, jež zobrazuje sexuální praktiky na hranicích či za hranicemi normality, neřku-li zákona, i při bezděčném vystavení nezúčastněných osob je často hluboce emocionálně zasahuje a výrazně negativně ovlivňuje jejich psychický stav. To se týká – z našeho hlediska – jak v první řadě dospělých osob, tak mimo jakoukoli pochybnost dětí a nezletilých, jejichž psychický a osobnostní rozvoj může pornografie dlouhodobě negativně poznamenat.

Již při prvním přečtení Manifestu jsem si kladl otázku, zda je skutečně v zájmu „dosázení svobody, prosperity a rozvoje“, aby knihovnice jako ženy (ale nejde jen o ně) ztratily v mnoha případech právo na psychologicky přiměřené pracovní prostředí a musely akceptovat pracovní podmínky, jež jsou vlastní jinému odvětví společenské činnosti, s vlastními, výrazně odliš-

¹⁸ § 205 Ohrožování mravnosti: odst. 1) Kdo uvádí do oběhu, rozšiřuje, činí veřejně přístupnými, vyrábí, dováží, provází nebo vyvází, anebo za tím účelem přechovává pornografická díla písemná, nosiče zvuku nebo obrazu, zobrazení nebo jiné předměty ohrožující mravnost, a) která zobrazují dítě, b) v nichž se projevuje neúcta k člověku a násilí, nebo c) která zobrazují pohlavní styk se zvířetem, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo peněžitým trestem nebo propadnutím věci. odst. 2) Kdo pornografická díla písemná, nosiče zvuku nebo obrazu nebo zobrazení a) nabízí, přenechává nebo zpřístupňuje osobě mladší osmnácti let, nebo b) na místě, které je osobám mladším osmnácti let přístupné, vystavuje nebo jinak zpřístupňuje, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta, peněžitým trestem nebo propadnutím věci.

¹⁹ Kolegové z Výboru pro intelektuální svobodu ALA (American Library Association) ovšem poněkud fundamentalisticky odkazují knihovníky ve věci posouzení toho, co je obscénní, resp. dětská pornografie, výlučně na rozhodnutí soudu (viz Questions and answers : access to electronic information, services, and networks : an interpretation of the Library Bill of Rights. Přístupné na Internetu z URL: <http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/Statements_and_Policies/Intellectual_Freedom2/Interpretations/QandA_Access_to_Electronic_Information,_Services,_and_Networks.htm>).

nými pravidly fungování i požadavky na kvalifikaci a osobnostní předpoklady pracovníků a pracovníků.

Tím nemíním tvrdit, že problém pornografie je obecně otázkou číslo jedna při využívání Internetu ve veřejných knihovnách. „Naštěstí“ naše hlavní problémy zde spočívají vskutku jinde. Ale při takovém paušálním pojetí „neomezeného přístupu k Internetu“, jaký je obsažen v citovaných pasážích, by se poměr výskytu problémů mohl změnit a zvláště, pokud by se někde takový problém vyskytl ve vyhrocené míře, jak se to stalo např. v Minneapolské veřejné knihovně²⁰, postižené by jen těžko hledaly ochra-
nu.

Jaká řešení se tedy ve vztahu ke zletilým čtenářům veřejných knihoven nabízejí?

Stěží je lze spatřovat ve vytváření soukromí pro ty čtenáře, kteří by o takové zdroje projevíli zájem.²¹ Prostředky veřejných knihoven jsou vskutku omezené a akvizice pornografické literatury²² – k níž by se dalo vytváření takového zvláštního specializovaného čtenářského místa přirovnat – nepatřila nikdy k jejich úkolům.

Zdá se, že v podmínkách našeho právního řádu je ve veřejných knihov-
nách schůdná jen „smluvní“ cesta, kdy by ovšem závazek neužívat zdroje s pornografickým obsahem neměl charakter zřeknutí se nezadatelného práva na vyhledávání informací, ale uznání potřeby zvoleného řešení pro respektování práv dalších občanů i personálu knihovny. Jde tedy o to, aby každá knihovna měla ve vztahu k používání výpočetní techniky obecně a zvláště k užívání různého druhu zdrojů²³ v prostředí komunikačních sítí jasně, v zásadě ovšem jako pozitivní výklad²⁴ formulovaná pravidla, včetně

²⁰ Sex in the City : what happened at the Minneapolis Public Library / Wendy Adamson. – Přístupné na Internetu z URL: <<http://www.newbreedlibrarian.org/archives/02.02.apr2002/featureplain.html>>.

²¹ To ovšem radí někteří američtí kolegové: „Zvažte použití obrazovek zajišťujících soukromí nebo uspořádání pracovních míst stranou pohledů veřejnosti, aby byla chráněna důvěrnost uživatele.“ (Statement on Library Use of Filtering Software / American Library Association Intellectual Freedom Committee. Přístupné na Internetu z URL: <http://www.ala.org/Template.cfm?Section=IF_Resolutions&Template=/ContentManagement/ContentDisplay.cfm&ContentID=13090>.)

²² Pro úplnost třeba poznamenat, že vnímání toho, co je pornografie se mění v čase a prostoru. V posuzování přístupu k pornografickému obsahu na Internetu však v principu nejde o otázky zobrazení prosté nahoty lidského těla, ba ani psychologicky neagresivních zobrazení lidského sexuálního chování.

²³ I když nejsou prvořadým předmětem našeho zkoumání, další problém využívání Internetu z různých hledisek představují prostředky přímé textové komunikace (elektronická pošta, tzv. chat), hry, případně ekonomické aktivity různého druhu, jež mohou být v rozporu s podmínkami poskytovaného připojení k Internetu, aj.

²⁴ Srv. Internet acceptable use policies / by Sally Criddle. Přístupné na Internetu z URL: <<http://www.ukoln.ac.uk/public/earl/issuepapers/internet.html>>.

přiměřených sankcí, a aby průkazným způsobem čtenáře o nich informovala a zadokumentovala skutečnost, že se k jejich dodržování zavázali. A samozřejmě, také je důsledně uplatňovala.

Současně je patrně racionální počítat s potřebou hledat zvláštní řešení pro případ, že čtenář věrohodně uplatní argument provádění výzkumu, a to i nezávislého.

Pokud jde o ostatní knihovny, tam lze v uvedených pravidlech přímo zakotvit, že v souladu se zaměřením knihovny je užívání vymezených zdrojů v prostředí Internetu nepřípustné. (A jejich škála může být dle povahy širší než jen pornografické www-stránky.)

Směrnice Rady Evropy „Veřejný přístup a svoboda projevu u síťových informací : směrnice pro evropskou kulturní politiku“, která je u nás více-méně neznámá a není (již) ani k dispozici na Internetu předpokládá proaktivní přístup pracovníků míst veřejného přístupu k Internetu, ale v našich právních podmínkách by používání pornografického obsahu neznemožňovala. V její 5. části nazvané Rušivé užití se uvádí: „Po personálu by se nemělo vyžadovat, aby prováděl obecný dohled používání s výslovným záměrem identifikovat užití protizákonného nebo jinak nechutného obsahu. Je-li však na takové užití upozorněn, má povinnost požadovat přerušení protizákonného užití a vést k diskretnějšímu používání jiného znepokojivého obsahu.“²⁵ Snad se v tom projevuje právě odlišný režim pro pornografii v (Západní) Evropě. Filtrování pro zletilé ovšem směrnice připouští jen jako volbu.²⁶

Jiná situace je s nezletilými. Zde mají knihovny jasnou odpovědnost za to, že prostřednictvím jejich zařízení se pornografický obsah nebude šířit mezi nezletilými – tedy nejen dětmi, ale ani dospívajícími. To platí jak v Česku, tak i v jiných zemích světa. Nad fundamentalistickými stanovisky některých amerických kolegů²⁷ lze jen povytáhnout obočí. I když je vhodné, žádoucí a potřebné náležitě docenit úlohu a význam pozitivního vedení a výchovy nezletilých uživatelů Internetu podle jednotlivých věkových kategorií a dalších kritérií, v souladu s konkrétní situací, jež se případně vyvine v knihovně, je třeba uvážit i případné využití filtrů. Tak to vidí jistě

²⁵ . Public Access and Freedom of Expression in Networked Information : Guidelines for a European Cultural Policy. In: Public internet access in libraries and information services / Paul Sturges. – 1st publ. – London : Facet, 2002, s. 214.

²⁶ Tamtéž, s. 215.

²⁷ Např.: „Pouze rodiče a zákonní zástupci mají právo a odpovědnost omezit přístup svých dětí – a pouze svých dětí – k jakémukoli elektronickému zdroji.“ (Viz Questions and answers access to electronic information, services, and networks : an interpretation of the Library Bill of Rights. Přístupné na Internetu z URL: <http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/Statements_and_Policies/Intellectual_Freedom2/Interpretations/QandA__Access_to_Electronic_Information,_Services,_and_Networks.htm>).

realističtější evropské kolegové²⁸ a tato možnost je obsažena i v materiálech Rady Evropy – ve směrnici „Veřejný přístup a svoboda Projevu u síťových informací : směrnice pro evropskou kulturní politiku“²⁹ i v prohlášení ministrů Rady Evropy z letošního května³⁰.

Pro informaci a snad i pro inspiraci při případné obhajobě zvoleného postupu v podmínkách, kde Internet užívají čtenáře bez rozdílu věku, stojí za zmínku, že Nejvyšší soud USA ve svém rozhodnutí z 23. 6. 2003 ve věci Spojené státy proti Americké knihovnické asociaci a dalším odmítl názor o protiústavnosti Zákona na ochranu dětí v prostředí Internetu (CIPA – Children Internet Protection Act) a Federální komise pro komunikace (Federal Communication Commission – FCC) dne 23. 7. 2003 vydala příkaz směřující k uplatnění zákona v praxi, což by mělo vést k hromadnému zavádění filtrujících programového vybavení v amerických veřejných knihovnách. Věc v žádném případě nelze mechanicky převzít ze specifického právního kontextu USA, zajímavá je ovšem argumentace většiny soudu o společenské úloze veřejných knihoven a povaze procesu budování jejich – dalo by se říci - „virtuálního“ fondu.³¹

²⁸ Srv. Guidance notes on the use of filtering software in libraries vydané Library Association v roce 2000 (nyní CILIP, Velká Británie) (přístupné na Internetu z URL: <http://www.la-hq.org.uk/directory/prof_issues/filter2.html>).

²⁹ „Děti, jež zvolí použití těch míst veřejného přístupu, jež jsou poskytnuta pro celou obec, by měly mít možnost, pokud je to možné, činit tak za stejných podmínek jako ostatní uživatelé. Nicméně, je-li třeba vyhnout se přístupu ke škodlivému nebo protizákonnému obsahu, místa veřejného přístupu je třeba opatřit filtrujícími systémy vyžadujícími použití osobních kódů věku.“ (Public Access and Freedom of Expression in Networked Information ..., s. 212-213.

³⁰ „Veřejné úřady by neměly prostřednictvím všeobecných blokovacích nebo filtrovacích opatření odmitat přístup veřejnosti k informacím a jiné komunikaci na Internetu, bez ohledu na hranice. To nebrání instalaci filtrů na ochranu nezletilých, zvláště na místech, jež jsou jim přístupná, jako jsou školy a knihovny.“ (Declaration on freedom of communication on the Internet : adopted by the Committee of Ministers at the 840th meeting of the Ministers' Deputies, Strasbourg, 28. 5. 2003. Přístupné na Internetu z URL:

<http://www.coe.int/T/E/Communication_and_Research/Press/News/2003/20030528_declaration.asp>.)

³¹ „Terminály Internetu nejsou pořizovány knihovnou, aby vytvořila veřejné fórum pro ty, kdo publikují na Webu, aby se vyjádřili. Knihovna spíše poskytuje takový přístup ze stejných důvodů, z jakých nabízí jiné knihovní zdroje: aby umožnila bádání, učení a rekreační činnosti tím, že dodá materiály potřebné a odpovídající kvality. Skutečnost, že knihovna ověřuje a rozhoduje se kladně o akvizici každé knihy ve svém fondu, ale neověřuje každé místo na Webu, jež zpřístupňuje, nepředstavuje ústavně relevantní rozdíl.“ (United States v. American Library Assn., Inc. (02-361) : 201 F. Supp. 2d 401, reversed : syllabus. – Přístupné na Internetu z URL: <<http://supct.law.cornell.edu/supct/html/02-361.ZS.htm>>.)

Ambivalentní povahu fungování obsahově vztaženého filtrujícího programového vybavení vskutku nelze přehlížet. Je skutečností, že funkce filtrů je nedostatečně specifická. Filtry jsou založeny na různých postupech, nejčastěji na blokování přístupu k souborům obsahujícím texty s určitými výrazy nebo k předem definovaným zdrojům. Některé ovšem naopak na umožnění přístupu pouze k předem definovaným URL. V důsledku toho dochází k „přehnanému blokování (overblocking)“, tedy ke znemožnění přístupu k celé řadě neškodných zdrojů, popřípadě ke zkrácení přenášeného obsahu (např. vypuštěním stanovených výrazů). Tím spíše, že filtry vznikají především pro potřeby soukromých subjektů a v zásadě nejsou tvořeny s ohledem na potřeby působení veřejných knihoven. Informativní přehled otázek filtrování v podmínkách knihoven, ovšem v podmínkách amerického právního řádu, podává C. Clancy³², s alternativními akcenty ukazuje tuto problematiku Alvin M. Schrader³³.

Myslím si, že případ otázky současné podoby pornografie na Internetu a přístupu k Internetu ve veřejných knihovnách svědčí o složitostech současné doby, kdy je třeba koncepčně řešit vzájemné působení a často kolizi řady zájmů, tradic, nově vznikajících jevů i pohledů na svět a jejich důsledků, přičemž zkoumání má nejen charakter objevování hlubších vztahů v realitě, ale zvláště sociální konstrukce nové reality, konstrukce vývojově perspektivní³⁴ vysoce komplexní uspořádanosti celku společenských vztahů. Ve vztahu ke knihovnictví spočívá v tomto smyslu odpovědnost na knihovnické vědě. Můžeme si klást otázku, v jaké míře tuto odpovědnost naplňuje.

Nicméně, jak naznačeno již výše, jakkoli otázka pornografie ve veřejné knihovně může pálit, zcela určitě není ve vztahu k uplatňování intelektuální svobody v knihovnách tím nejdůležitějším. Možná že některá fundamentalistická stanoviska jsou jen přehnanou reakcí na ohrožování svobody vyhledávat a přijímat informace a snahy omezovat přístup k nim, k němuž ve větší nebo menší míře dochází v podstatě v každé zemi, jak uvádí M. Tax Choldin³⁵, známá řadě našich kolegů, jinak ovšem dlouholetá aktivistka

³² Filtering, censorship and the First Amendment : libraries at the crossroads / by Carol A. Clancy. (Přístupné na Internetu z URL: <<http://www.charlestonco.com/features.cfm?id=104&type=fi>>.)

³³ Internet filters : library access issues in a cyberspace world / Alvin M. Schrader. Přístupné na Internetu z URL: <<http://www.ifla.org/faife/papers/others/schrader.htm>>.

³⁴ Nikoli ojedinelé se však v dlouhodobé dimenzi výsledky ukáží jako naprosto neperspektivní. Vždyť i to zkoumání a realizace jeho výsledků, jež jsou vědecky podloženy v optimální míře, jsou koneckonců než uplatněním metody pokusu a omylu.

³⁵ Beginning a conversation on access to information and freedom of expression / by Marianna Tax Choldin. (Přístupné na Internetu z URL: <<http://216.239.51.104/search?q=cache:bBCQcubo8xIJ:www.ifla.org.sg/faife/paper/s/guest/choldin.htm+%22a+set+of+principles%22+Information+Access+1996&hl=c>>.

Výboru IFLA pro volný přístup k informacím a svobodu projevu (a členka jeho Poradního výboru).

Další problém – snad opravdu spíše formulační povahy, jež však přece jen nechci přejít - představuje následující pasáž z Prohlášení o knihovnách a intelektuální svobodě: „Knihovny zajišťují, aby výběr a zpřístupňování knihovních materiálů a služeb byl řízen odbornými hledisky a **nikoliv** politickými, **morálními** a náboženskými názory.“ (Zvýraznění ZM) Ačkoli je zřejmé, že tento požadavek se váže k již zmíněné potřebě reprezentativnosti zdrojů poskytovaných veřejnou knihovnou a v tomto kontextu je oprávněný, přece jen postavení odbornosti a morálky do takové kontrapozice v jediné formulaci je stěží přijatelné. Vždyť i přijetí obsahového významu tohoto tvrzení nevyplývá z ničeho jiného než z určitého pojetí profesionální etiky knihovníka. I jeho aplikace ovšem může narazit na mez, jak je vidět v případě pornografie. Uvedený požadavek měl být formulován jinak, bez postulování naprosté absence morálky v profesní činnosti.. Mám za to, že lépe je vyjádřen v Etickém kodexu Americké knihovnické asociace: „Rozlišujeme mezi našim osobním přesvědčením a odbornými povinnostmi a nedovolujeme, aby se naše osobní víra směřovala s poctivým uplatňováním cílů našich institucí nebo poskytováním přístupu k jejich informačním zdrojům.“³⁶

Třebaže jsme si problematiku intelektuální svobody a respektu k soukromí uživatelů v knihovnách v úvodu oddělili, ve skutečnosti spolu velmi těsně souvisejí. Právo na soukromí je nepochybně jedním ze základních lidských práv, historicky se formuje a vyvíjí dokonce v jejich prvotním základě.

Intelektuální svoboda, obsahující právo na hledání a ověřování informací a hodnot, jejich přijímání a odmítání, právo na nesouhlas s obecně přijímanými názory, je nedílně spjata s právem na diskrétnost při jejím naplňování. Respekt k soukromí uživatelů v knihovnách má proto dvě roviny. Je to jednak závazek k důvěrnému zacházení s osobními údaji, jež čtenář knihovně poskytne pro potřeby evidence v zájmu náležité správy fondů a majetku knihovny. Na tomto poli musíme respektovat zákonnou úpravu, jak je obsažena ve vzpomenutém Zákonu na ochranu osobních údajů. Tímhle aspektem se zde nebudu zvlášť zabývat.

Na druhé straně je to povinnost chránit, jak se uvádí v Glasgowské deklaraci, „právo na soukromí a diskrétnost každého uživatele ve vztahu k

s&ie=UTF-8>.) Věcný přehled v tomto smyslu podává i předseda tohoto výboru a nově zvolený budoucí prezident IFLA Alex Byrne (srov. The way of the wowsler : censorship as a barrier to access to information / Alex Byrne. (Přístupné na Internetu z URL: < <http://www.ifla.org/faife/papers/ps00/byrne00.htm>>).

³⁶ Code of ethics of the American Library Association. Přístupné na Internetu z URL:

<http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/Statements_and_Policies/Code_of_Ethics/Code_of_Ethics.htm>.

informacím vyhledávaným či obdrženým a ke zdrojům použitým, vypůjčeným, získaným nebo zprostředkovaným“.

Měli bychom zpytovat svědomí, zda jednáme plně v souladu s tímto požadavkem – zda nesdělujeme třetí osobě, kdo má vypůjčenu požadovanou publikaci, zda nehalekáme na známého, co konkrétně „mu přišlo“, zda dbáme na důslednou, důvěrnou likvidaci objednacích lístků a jiných záznamů, pokud z nich lze identifikovat údaje o osobě a obsahu předmětu transakce. Zda náležitě poučujeme čtenáře, aby po ukončení práce s elektronickým katalogem vždy zavírali své konto. Zda v knihovnách zajišťujeme programové vybavení, pomocí něhož je možné a potřebné na závěr práce v Internetu vymazat soubory a údaje vypovídající o právě ukončeném používání. Přitom je nutné si uvědomit, že každá společenská produkce má své náklady – a že je má, ať přímé či v nepřímé formě, rovněž produkce takového veřejného statku, jakým je ochrana soukromí.

Ty, kdo by se chtěli blíže seznámit s tím, jak otázky soukromí posuzují a řeší američtí knihovníci, včetně jejich stanovisek v období po 11. září 2001 (otázka tzv. PATRIOT Act – Zákona o sjednocení a posílení Ameriky poskytnutím odpovídajících nástrojů potřebných k zachycení a přehrazení terorismu), je možné odkázat na webové stránky ALA³⁷.

Jsem si vědom, že tak, jako je můj příspěvek výkladem či v dílčích otázkách i kritickou diskusí s názory vyjádřenými v uvedených mezinárodních knihovních dokumentech, je také on předmětem kritického posouzení. Rozhodně bychom se však o všech uvedených otázkách (a možná i dalších) měli poradit. Z hlediska pojetí problémů i z hlediska naší současné praxe. Můžeme dojít k závěru, že mezinárodní knihovnické autority zde prezentují perspektivnější, nosnější hledisko, než jaké představuje naše praxe či úvahy. Nicméně, může se i stát, že v některých otázkách dojdeme k závěru, že vyjádřená představa o naplňování intelektuální svobody je - zejména ve vztahu ke zpřístupňování pornografie na Internetu ve veřejných knihovnách – příliš paušální, necitlivá k problémům reálného života. Pak bychom ale své výhrady měli, s patřičným zdůvodněním, sdělit mezinárodní knihovnické obci. Ostatně, zkušenosti a názory z jejich řad nám jistě pomohou se v uvedené problematice rozebírat.

³⁷ URL: <http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/ALA_Washington/Issues2/Civil_Liberties,_Intellectual_Freedom,_Privacy/Civil_Liberties,_Intellectual_Freedom_and_Privacy.htm>. Stanovisko IFLA/FAIFE k uplatňování PATRIOT Act v knihovnách z 5. 6. 2003 je přístupné z URL: <<http://www.ifla.org.sg/V/press/faiife050603pr.htm>>.

SYSTÉM JAKO ORGANIZOVANÝ CHAOS

aneb

Role informačního pracovníka na rozhraní systému a chaosu

Jakub Štogr

Hned v první větě předmluvy ke knize Timothy Learyho „Chaos a kyberkultura“¹ si můžeme přečíst, že „podstatou vesmírného řádu je extrémní složitost a nevysvětlitelný nelad – tedy tajemná, do sebe zavнутá nádhera obecně známá jako chaos“ (s. 13). I v případě, že budeme mít výhrady k dalším Learyho úvahám a závěrům, tato formulace si podle mého názoru zaslouží kromě ocenění i hlubší promyšlení. Překvapivě jasně se v ní totiž ukazuje rozpor, který dal název a téma mému příspěvku, tzn. problematika uchopení a následně i zprostředkování „obrazu o světě“. A co jiného by mělo poutat pozornost informačních pracovníků více, než otázky po způsobech a rozdílech ve vnímání světa tzv. „profesionály“ a uživateli?

Spojení „vesmírného řádu“ s „neladem chaosu“ nás v první řadě upozorňuje na důležitou skutečnost, že aplikace pravidel a zákonitostí (ve smyslu předvídatelnosti a odvoditelnosti) je snahou nalézt podobnost a společné jmenovatele mezi dílčími prvky nebo jevy. Malým trikem je rozpornost významu pojmu „řád“ a „chaos“ jednoduše odstranitelná. Stačí pokud na každý „prvek světa“ aplikujeme specifická pravidlo, tj. pokud se oprostíme od pravidel sdružujících více než jeden prvek. Pak můžeme s klidnou myslí prohlásit, že „panuje chaos“ (=neexistuje jedno jediné vše-vysvětlitelné Pravidlo) a zároveň „byl nastolen řád“ (=každý prvek světa se bude chovat podle vlastní „zákonitosti“; bude se chovat zákonitě přesně tak, jak se bude chovat).

Nejde mi zde o hru s pojmy, snažím se poukázat na fakt, že to co označujeme za chaos a řád jsou jen zdánlivě extrémny – že ve skutečnosti záleží na nadefinování velikosti a charakteru množin prvků světa, které se snažíme porovnat, podřídít systému, zorganizovat, resp. kterým ponecháme autonomii. V předchozím tvrzení, že chaos a řád mohou nastat v jediný okamžik byly prostě zvoleny jiné „definice“ a vstupní podmínky pro každý ze zmíněných „stavů“. Jinak řečeno, byl specificky upraven význam slov, která používáme, upraven pojmový systém. Ukazuje se nám tak zvláštní role skupiny prvků světa, na které je lidstvo do značné míry odkázáno jako na nástroje a skrze které dokážeme komunikovat – jedná se o **slova**, tj. jazykově vyjádřitelné a fixovatelné pojmy.

¹ Leary, Timothy. Chaos a kyberkultura. Praha : Maťa, DharmaGaia, 1994. 371 s. ISBN 80-86013-23-5 (Maťa)

Přivykli jsme pocitu porozumění a pochopení významů zapsaných v rodném jazyce, automaticky vyhodnocujeme obsah takových sdělení, zohledňujeme formu, dosazujeme kontexty, dotváříme souvislosti a korigujeme významy. Text se pro nás stal jasným a jednoduchým způsobem, jak např. předat zprávu nebo se podělit o znalosti.

Jen okrajově si uvědomujeme, že se jedná o proces, během kterého vnímané podněty – vědomě i podvědomě – vyhodnocujeme, že provádíme selekci, organizujeme do smysluplných schémat a propojujeme příčinnými vztahy. Že na vytvořený „registrovaný svět“² aplikujeme např. již zmíněný systém pojmů skrze množství více či méně konkrétních definic. Ale jen díky hledání podobností jsme schopni analyticky a synteticky pracovat nejen s obrazem registrovaného světa, ale i tvůrčím způsobem zpracovávat a promýšlet obraz světa již „zpracovaného“ a „rozškatulkovaného“ do pojmů, světa „subjektivního“. Komunikace s jinou osobou pomocí jazykových prostředků a zprostředkovaně skrze fixovanou podobu neměnných plnovýznamových symbolů (slov), je tak vlastně již po několikáté znovu systematizovaný obraz některého ze světů, x-tou interpretací. Tento do nekonečna se opakující cyklus registrace, interpretace, formulace a vyjádření nás znovu a znovu staví před otázku, „jak to vidí ostatní?“ a „co pro ně (to a to) znamená?“.

Potud využití v každodenní běžné komunikaci. Právě „profesionálové“ by si ale měli být velmi dobře vědomi toho, že existuje hranice, za kterou jazyk přestává primárně plnit funkci „běžně–sdělovací“ a stává se nástrojem k uchopení a popsání světa, nástrojem systematizace a organizace. Jestliže jsem prvky jazyka (=slova, pojmy) nazval „prvky světa“, pak nástrojem k popisu je systém „meta–slov“, specifického metajazyka. Jedná se pochopitelně o konstrukt, snahu popsat dva aspekty využití slov, pouhou typologií a kategorizací, pokus systematizovat. Stejně jako v jakékoli jiném případě dělení, i zde používám vybrané hledisko, vybrané „prvky světa“ (zde slova) a konstruuji více či méně vratkou teorii tak, že vytvářím množiny a pravidla, podle kterých bude ten který prvek do té které množiny zařazen.

A tak se dostávám k první schopnosti, jejíž zvládnutí by podle mého názoru mělo být samozřejmostí pro informačního pracovníka – k schopnosti rozlišit a umět pracovat a myslet na obou zmíněných „úrovních“. Být schopen využívat jazyk nejen pro zprostředkování fakt, encyklopedických údajů, ale i jako do značné míry pedagogický „meta–nástroj“. Důvodů, proč by tomu tak mělo být, je mnoho, ale jeden praktický je zcela zřejmý – běžně užívaný způsob nakládání se slovy a pojmy se výrazně liší od použití v systémech a soustavách, které v současné době slouží k fixaci a správě fixovaných dat, v databázích.

² podrobnější definice „registrovaného světa“ viz.:

Štogr, Jakub. Zkreslení ve zprostředkované komunikaci, jejich původ a důsledky : absolventská práce. Praha : Vyšší odborná škola informačních služeb, 2003. 79 s. [on-line verze] Dostupná na: <http://www.sweb.cz/stogr/absprace.html>

Ukažme si zjednodušeně dva příklady toho, jakým způsobem je „data-bázově“ zpracovávána obsahová stránka dokumentu přímo odvozená od zaznamenaných znaků, slov.

V prvním případě vycházíme při analýze ze znalosti textu a jeho interpretace. Slova z roviny „běžně-sdělovací“ čtením registrujeme, vytváříme si přehled o obsahu, zaměření a hlavních myšlenkách a tématech dokumentu. Při nedostatku času můžeme zvolit metody zkracující dobu nutnou k řádnému prostudování dokumentu a spolehnout se na pomůcky, které jsou již do značné míry meta-jazykového charakteru – na obsahy, názvy kapitol nebo abstrakty. Po seznámení se s obsahem jsme připraveni užít připravené šablony nebo systémy pravidel, pomocí nichž vytvoříme, resp. užijeme odpovídající tvar znakové nebo slovní sekvence. Výsledná sekvence v jazykovém tvaru je přitom čistě meta-jazykovou reprezentací obsahu dokumentu. Dobrým příkladem tohoto způsobu zpracování obsahu je předměťové heslo. Shrnuto, ve snaze zachytit obsah znaků dokumentu dojde k formulaci velice obecné myšlenky a na jejím základě je vytvořena slovní reprezentace. Ta se stane součástí záznamu o dokumentu spolu s identifikačními údaji.

Druhou možností je analýza formální vztahů v rámci textu. Významy slov jsou ponechány v osamocené formě jazykových prvků, přičemž je zohledňována pozice každého slova vzhledem k textu i ostatním prvkům. Zejména s využitím četnosti výskytů lze následně určit – s jistotou mírou problémů, které zde netřeba podrobněji rozebírat – předpokládané tématické zaměření celého dokumentu, kapitoly nebo např. odstavce. Analyzována je tedy v podstatě sémantická rovina jednotlivých slov a jejich pozice, což vyhovuje strategii fulltextového vyhledávání v dokumentech nebo jejich částech, která užívá k vyhodnocení bodové nebo procentní hodnotící škály.

Na první pohled jsou oba postupy naprosto odlišné; každý se orientuje na odlišný aspekt obsahu dokumentu, volí jiné prostředky dosažení výsledku a výstupy jsou nesrovnatelné. Dá se ale říci, že právě pro tuto rozdílnost se tyto dva „extrémy“ skvěle doplňují a využitím obou těchto metod lze eliminovat případné nedostatky té které metody. Užití hesel (resp., obecně řečeno, zástupných meta-jazykových reprezentací) namísto obsahu, smyslu dokumentu, s sebou nese velická rizika spojená se subjektivním zásahem tvůrce do jeho tvorby. Umožňuje ale vysokou míru abstrakce výsledného hesla vzhledem k celému dokumentu, které nelze dosáhnout žádnou statistickou metodou. Zároveň je nutné si uvědomit, že jediné heslo patrně nebude dostačující. Pokud ale charakteristiku obsahu tvoří více hesel, ztrácí jednotlivé, osamocené heslo vypovídací hodnotu vzhledem k tomuto dokumentu, což se projevuje zejména při jejich vyhledávání. Pozice a četnost se osvědčují zejména proto, že pomocí relativně jednoduché metodiky umožňují najít výskyty hledaných konkrétních výrazů na „běžně-sdělovací“, ne-meta-jazykové úrovni. Odpadá zde subjektivita hodnocení obsahu i formulace hesel, ale uplatňuje se vliv stylu při sestavování textu, což výrazně ovlivňuje zejména statistiku četnosti.

Tyto dvě metody převažují v současné práci s informacemi na „profesionální úrovni“, kdy se vychází z obsahů reprezentovaných uspořádanou lineární soustavou znaků – slov, vět, odstavců, kapitol atp. Dokument jako spojení nosiče a rozpoznatelné grafické reprezentace znaků je jako něco více než pouhým předmět právě díky schopnosti zachytit a v nezměněné podobě uchovat slova. To ho „povýšilo“ na nositele znalostí a extenzi lidského vědění za hranici jednoho lidského života. Bylo by ale dobré si uvědomit, jak moc jsme právě touto možností uchování svazování a ovlivnění.

Uvědomme si, jak moc nám začíná záležet na každém znaku, významu konkrétního slova. Každý bit je střežen a ověřován, každá kolonka formuláře hlídána, každé pravidlo je nedotknutelným a nezpochybnitelným zákonem. Jazykové prvky ve své fixované podobě se díky charakteru elektronických dokumentů odpoutávají od fyzických nosičů, stávají se z nich nezávislé entity, zjevující se grafické reprezentace, se kterými lze více či méně manipulovat, ale které jsou vnitřně nedělitelné, jsou „atomy“ v původním smyslu slova. Současná metodika a přístup (nejen) ke zprostředkované komunikaci – realizované pomocí fixovaných sdělení – je vedena snahou ustanovit a uspořádat konečné a úplné definice obsahu i formy. Takto zmrtvělé soustavy dat a informací jsou pak vystavovány na odiv a očekává se, že uživatelé, kteří ovládnou „meta-způsob myšlení“ a meta-nástroje (tj. různé vyhledávací služby a zdokonalení) budou schopni systém pochopit a najít v něm to, co hledají. Dále je pozornost a energie věnována vývoji a zdokonalování automatizovaných systémů, které by zvládl výše uvedené tvůrčí postupy a nahradily tak člověka. I myšlenka sémantického webu je primárně vedena snahou „naučit“ stroje rozumět významu datových úseků (znaků, slov, symbolů), aby dokázaly analyzovat, rozlišovat a interpretovat.

Položme si ale otázku, zda-li jsou to právě slova, uspořádané znaky, které jsou tím cílem, ke kterému uživatel míří a hledá cestu, jehož zprostředkování mu máme umožnit. Jestliže jsem výše ustanovil požadavek na schopnost informačního pracovníka ovládat jazykovou i meta-jazykovou rovinu komunikace, pak nyní se pozastavuji nad disproporcí, která byla ustanovena mezi těmito dvěma úrovněmi. Jak je možné, že se meta-jazyková rovina razantně ujala vedení a běžně-sdělovací komunikace se pomalu vytrácí? Z „informačních profesionálů“ se stávají uzavření specialisté, kteří jediní dokáží správným a efektivním způsobem ovládat softwarové rozhraní člověk–databáze; rozhraní funkčně vystavěné na výměně znakových reprezentací a jejich mechanickém porovnávání. Je správné směřovat ke stavu, kterého již ostatně můžeme být částečně svědky, kdy např. lidé přestávají rozumět hardwaru počítačů a čím dál tím častěji se bezradně svěřují do rukou „informatiků“?

Má se informační profesionál stát správcem brány k definicím a skladištím encyklopedických znalostí a zaprášených textů, kterým nikdo nebude rozumět?

Na otázku odpovídám jasným „Ne!“ Ne, pokud je myšlena vážně snaha o cestu k informační společnosti. Informační gramotnost v sobě nutně zahr-

nuje, kromě schopnosti užívat dostupné informační zdroje a vhodně je kombinovat, např. za účelem ověření pravdivosti, také osvojení si způsobů myšlení vhodných pro komunikaci se systémem skrze rozhraní. Tato schopnost by se neměla (nesmí?) stát „majetkem“ nějaké úzké a uzavřené skupiny. Specifikem náplně činnosti informačních pracovníků by se tak mohla stát plné využití integrujícího a společnost formujícího potenciálu dobře vyškolených, zkušených a schopných pracovníků otevřených všemu novému a ochotných podat pomocnou ruku. Podělení se o znalosti a plánovitě vzdělávání společnosti informačními profesionály sice může vést k pocitům ztráty know-how, ale mělo by se v první řadě jednat o poslání a o službu, ne o zdroj moci, postavení nebo peněz.

Samotné vytvoření „user-friendly“, „uživatelsky přívětivého“ prostředí ke specifickým účelům a jednorázově je totiž sice krátkodobě efektivní (a často vychází z ergonomických požadavků), ale zároveň – z hlediska delšího časového horizontu – vede spíše k degradaci myšlení a přizpůsobení se uživateli systému, ne systému uživatelům (ač je těžké přesně odlišit, kdo koho a jak vlastně mění a ovlivňuje).

Za smysluplnou proto považují zejména snahu odpoutat se od stereotypu hrdosti na „skvěle vybudovaný automatizovaný systém“ a obrácení pozornosti více do oblasti pedagogicko-komunikativní. Odhlédnout na okamžik od encyklopedických dat, fakt a údajů seříděných do úhledných soustav, jednoznačně identifikovaných a obsahově klasifikovaných. Proč nepřestat budovat skanzeny a muzea, proč nepřeorientovat své snažení od technicko-formálních úkolů vedoucích k budování „řádu“ a „pořádku“ směrem ke tvůrčímu, experimentálnímu a inovativnímu hledání nových, zcela jedinečných komunikačních aktivit a projektů?

Počítačová revoluce a vytvoření sítě Internet můžeme vnímat jako objevení nové planety, jako extenzi prostoru, nový směr, kterým můžeme expandovat. Je na nás, jak s tímto prostorem naložíme, ale osobně by mi přišlo líto, kdybychom se ho snažili skrze své dosavadní schopnosti a znalosti pouze zkrotit a zorganizovat – a vnutili mu tak podobu která mu není vlastní, připravili ho o nezávislost.

Leary se (stejně jako mnozí jiní) ve své knize zmiňuje o „televizní pasivitě“ diváků a podobné počáteční reakci ve vztahu k počítačům (s. 96-97); o několik stran dál se ale rozepisuje o „kyberčlověku“ jako o tom, „*kdo je kormidelníkem svého vlastního života*“ (s. 116). A jde ještě dále, když vyděluje tzv. „kyberpunkery“, které lze rozpoznat podle toho, že „*užívají všechny dostupné informační vstupy k tomu, aby pokud možno mysleli po svém a samostatně*“ (s. 117). A právě takto bychom mohli podle mého názoru jednoduše definovat ideál pro všechny lidi společnosti budoucnosti, společnosti informační, ke kterému bychom měli uživatelům ukazovat cestu – a sami jim jít příkladem...

KNİHOVNÍ ŘÁDY NA WEBOVÝCH STRÁNKÁCH ČESKÝCH KNIHOVEN

Ivo Brožek – Marcela Hrabáková, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Po vydání zákona o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovního zákona) č. 257/2001 Sb. musely knihovny, které chtěly být zapsány do evidence knihoven vedené ministerstvem kultury České republiky, nově zpracovávat (nebo aktualizovat) svůj knihovní řád, který podle § 5 odst. 4 knihovního zákona tvoří povinnou přílohu k návrhu na zápis o evidence knihoven.

Cílem našeho příspěvku bylo podívat se, jak knihovny tento svůj základní dokument zpřístupňují na svých webových stránkách. Zachycen je stav na začátku července 2003.

V evidenci knihoven zveřejněné na webových stránkách Ministerstva kultury České republiky (1) bylo ke dni 2. 7. 2003 uvedeno 5456 existujících knihoven. Mezi nimi je množství malých knihoven (místní knihovny, základní knihovny, základní vojenské knihovny aj.), které buď nejsou vůbec připojené k Internetu, nebo jsou, ale nemají webové stránky. Naopak pod jednou položkou 3498 jsou do evidence zahrnuty všechny knihovny na Univerzitě Karlově v Praze. Některé knihovny nezanedbatelného významu dosud evidovány nejsou (např. na Vysoké škole ekonomické v Praze, Vysoké škole báňské – Technické univerzitě v Ostravě, Akademii výtvarných umění v Praze).

Museli jsme tedy nejprve vymezit množinu knihoven v České republice, které mají webové stránky, a z nich určit podmnožinu těch knihoven, které na nich zveřejňují knihovní řád. K tomu jsme si pracovně knihovny rozdělili do dvou skupin:

- a) knihovny místní, městské, a krajské – jejich webovým stránkám se od roku 1998 zevrubně věnuje Aleš Brožek – mohli jsme tedy vycházet z přehledu (2), v němž je ke konci roku 2002 uvedeno 296 knihoven (v roce 2003 víme jen o nově vzniklé Městské knihovně v Kladně, jejíž webové stránky se nám však nalézt nepodařilo)
- b) knihovny ostatní (odborné, specializované), většinou působící jako součást jiných institucí – přehled jejich webových stránek jsme si museli sestavit sami, a to z několika zdrojů – Pávkův seznam, katalogy na www.seznam.cz, www.centrum.cz, vyhledáváním názvů knihoven z evidence Ministerstva kultury pomocí vyhledávače www.google.com. Pro kontrolu jsme pak tímto vyhledávačem ještě vyhledávali řetězec “knihovní řád” (2380 výskytů) a “výpůjční řád” (1100 výskytů), čímž jsme objevili tento dokument i na webových stránkách různých spolků, sdružení a společností.

Dalo by se předpokládat, že knihovna, která má vytvořeny webové stránky (nebo je má instituce, jejíž součástí knihovna je) na nich knihovní řád jakožto svůj základní dokument zveřejní. Význam to může mít jak pro osoby, které se hodlají stát uživateli dané knihovny, a předem si tak mohou zjistit podrobnosti, práva a povinnosti, výši poplatků atd., tak pro zapsané uživatele knihovny, kteří se díky Internetu mohou kdykoliv do knihovního řádu podívat. Překvapilo nás proto, že procento zveřejnění knihovních řádů (někde označených jako knihovní a výpůjční řád, výpůjční řád) je relativně nízké (domnívali jsme se, že knihovna, která v průběhu roku 2002 zpracovala nový knihovní řád, aby dostala požadavkům knihovního zákona, jej bez velké námahy i zpřístupní jinak než jen vyvěšením v knihovně). Údaje jsme shrnuli do následující tabulky podle typů knihoven:

knihovny	webové stránky	knihovní řád	%
místní	42	14	33
městské	240	131	55
krajské	14	14	100
<i>celkem "veřejné"</i>	296	159	54
ústřední	5	4	80
vysokoškolské	80	54 *	68
lékařské	77	13	17
muzejní	68	5	7
akad. věd	54	12	22
školní	22	7	32
církevní	5	1	20
archivní	4	2	50
ústavní	24	7	29
administrativní	11	3	27
ostatní	40	36	90
<i>celkem "odborné"</i>	390	144	37
celkem	686	303	44

* + 3 knihovny katedrové

(Jsme si vědomi zkreslujícího údaje 90 % u ostatních knihoven, vzniklého tím, že tam převažují knihovní řady objevené vyhledávači – tzn. že jsme obdobně nevyhledávali webové stránky knihoven, čímž by se zvýšil základ pro výpočet procent.)

Přehled zveřejněných knihovních řádů na Internetu, které se nám podařilo najít, je uveden v příloze. Pokud jsme odkaz na knihovní řád nenašli, zpočátku jsme se mailovým dotazem obraceli na příslušnou knihovnu, aby nám poradili, zda jsme jej na webových stránkách nepřehlédli – od toho jsme upustili, neboť odpovědi byly stereotypní: buď se knihovní řád zpracovává, nebo se přepracovávají webové stránky. Některé knihovny z resortu Ministerstva životního prostředí nemají knihovní řád na svých webových stránkách, ale lze je nalézt na stránkách tohoto ministerstva.

U veřejných knihoven analogicky podle (2) jsme pro úsporu místa neuváděli název knihovny (jen název obce a typ), u ostatních knihoven jsme většinou uváděli název instituce, jako jejíž složka knihovna působí, pro úsporu místa případně zkrácený. Uvedené datum je datum platnosti nebo účinnosti knihovního řádu, není-li uvedeno, pak datum schválení (označeno hvězdičkou). Ve více případech nebylo uvedeno datum žádné. V poznámce uvádíme: VR = výpůjční řád, výtah = výtah z knihovního řádu, výtah* = faktický text knihovního řádu, aniž by byl tak označen, VR-výtah = výtah z výpůjčního řádu.

Trochu překvapivé je, že několik knihoven zveřejňuje jen výtah z knihovního řádu, i když by bylo jednodušší zveřejnit celé znění. Jsou i knihovny, kde se najde knihovní řád, který odkazuje na zákon č. 53/1959 Sb., o jednotné soustavě knihoven (např. Technická univerzita v Liberci, Vysoká škola báňská – Technická univerzita v Ostravě, Muzeum umění v Olomouci, Slezské zemské muzeum v Opavě).

Odkaz na knihovní řád je většinou z úvodní stránky knihovny; pokud ne, je třeba jej hledat pod odkazy Služby, O knihovně nebo Dokumenty. Přílohy knihovního řádu (nejčastěji ceník poplatků a placených služeb) bývají někdy na webové stránce uveřejněny samostatně, jinde však chybějí, ač se o nich v knihovním řádu hovoří jako o jeho “nedílných součástech”.

Jak známo, knihovní zákon stanoví v § 4 odst. 6: “Provozovatel knihovny vydá knihovní řád, v němž stanoví podrobnosti poskytování knihovnických a informačních služeb.” Národní knihovna v loňském roce na pomoc knihovnám zveřejnila vzorové knihovní řády (3). Pro vysokoškolské knihovny byl jako vzorový zveřejněn knihovní řád zpracovaný I. Procháskou z Univerzity Pardubice (4). V mnoha případech opravdu knihovny tyto vzory využily, jindy však zřejmě vycházely ze svých tradic a jenom inovovaly svůj starší řád. Městská knihovna v Humpolci na své webové stránce jako svůj “Výpůjční řád” zveřejňuje onen Vzorový knihovní řád, a to bez jakýchkoliv úprav či doplnění.

Zpracováním přehledu knihovnických řádů mohla naše práce skončit. Nicméně jsme měli snahu prostudovat si uvedené knihovnické řády a porovnat je z obsahové stránky, postihnout společné rysy, tendence, parametry. Získali jsme množství zajímavých poznatků, ale ukázalo se, že tématem by se mohla zabývat rozsáhlá monografie, nikoliv rozsahem omezený článek v konferenčním sborníku. K obsahové stránce knihovnických řádů jednotlivých skupin knihoven uvádíme tedy alespoň stručnou charakteristiku (předpokládáme, že další konkrétní příklady uvedeme v našem vystoupení na konferenci).

Veřejné knihovny (krajské, místní a městské knihovny) představují pochopitelně početně největší skupinu. Jsou zaměřeny na nejširší vrstvy obyvatelstva, včetně dětí a mládeže. Často byl použit vzorový knihovní řád (Městská knihovna v Humpolci dokonce na své webové stránce jako svůj “Výpůjční řád” zveřejňuje Vzorový knihovní řád, a to bez jakýchkoliv úprav či doplnění). Čtenářské poplatky jsou roční, v rozmezí 40 Kč až 200 Kč u dospělého, 5 Kč až 60 Kč za dítě, snížené sazby bývají pro důchodce, pro studenty; nižší poplatky jsou u místních knihoven, větší naopak u krajských knihoven, kde bývá i kategorie kolektivního čtenáře. Specifikou

v rekreačních oblastech je čtenářská kategorie rekreatant nebo lázeňský host. Výpůjční lhůta je převážně 1 měsíc (4 týdny, 30 dní) u knih, 14 dní u časopisů, kratší je u audiovizuálních dokumentů, které se vyskytují poměrně často. Maximální počet výpůjček je uveden jen v cca polovině knihoven, hranice se pohybuje od 5 do 30 svazků. Vyskytují se poplatky za jednorázové využití služeb knihovny (10-20Kč), za poškození čárového kódu (5-50 Kč), ztrátu průkazu (10-30 Kč). Standardní jsou i ustanovení o náhradě škody.

Vysokoškolské knihovny představují druhou nejpočetnější skupinu. Webové stránky mají všechny veřejné a státní vysoké školy. Na některých knihovnách je jedna knihovna celoškolská, jinde jsou jen knihovny na fakultách, jinde je obojí, popř. fungují i knihovny na katedrách a ústavech. Na Karlově univerzitě rektor vydal jednotný Knihovní řád Univerzity Karlovy v Praze, současně děkanům fakult a ředitelům součástí UK uložil vydat výpůjční řád knihovny, střediska či ústavu vědeckých informací v jejich kompetenci. Do 16. 3. 2003 měly být tyto výpůjční řády vydány, na začátku července 2003 jsou tyto výpůjční řády zveřejněny na webových stránkách 7 knihoven fakult či dalších součástí, u 10 knihoven není nic, u 5 knihoven je vystaven knihovní řád dřívější. Obdobný princip byl zvolen na Vysokém učení technickém v Brně a Akademii muzických umění v Praze. Jinde (České vysoké učení technické v Praze, Slezská univerzita v Opavě) byly vydány knihovní řády jen na fakultách, ale podle jednotného vzoru.

Pro vysokoškolské knihovny je typická široká škála služeb, nejenom prezenční a absenční půjčování, ale i zpřístupňování elektronických informačních zdrojů, zpracovávání rešerší atd. V kategorizaci uživatelů je pro ně příznačná kategorie akademických pracovníků (učitelé, vědeckí pracovníci, někdy i ostatní zaměstnanci), která je z pochopitelných důvodů preferována, dále kategorie studentů a kategorie externích uživatelů (veřejnosti). Akademičtí pracovníci neplatí registrační poplatek (a někde ani poplatek z prodlení), průkaz platí po dobu pracovního poměru, počet výpůjček není limitován nebo je vyšší než ostatní kategorie (150 svazků, 100, 80, 50), někde se do tohoto počtu nezapočítávají dlouhodobé výpůjčky na katedrách nebo dokumenty získané z jiných zdrojů mimo rozpočet katedry, výpůjční lhůta "po dobu potřeby", 1 rok, 190 dní apod.) Studenti mají proti nim nižší počet výpůjček (30, 20, na některých fakultách CVUT jen 5 výpůjček), výpůjční lhůta nejčastěji 1 měsíc, v některých knihovnách u učebnic a skript 1 semestr. V části knihoven je jako průkaz interního uživatele používán identifikační průkaz vydávaný školou (průkaz studenta, průkaz zaměstnance), tj. magnetická nebo čipová karta, knihovna tedy vydává jen průkazy pro veřejnost (na Univerzitě Palackého "vstupenku" pro jednorázové nebo pro celoroční využívání prostor). Kategorie "veřejnost" má výpůjční lhůtu 1 měsíc, v některých knihovnách má nárok jen na prezenční služby. V několika knihovních řádech je uvedena možnost kauce, jako podmínku pro vypůjčování pro externí pedagogy a pro zahraniční studenty je zavedena na Akademii muzických umění (DAMU 1000 Kč, FAMU 2500 Kč, HAMU 2000 Kč). Poplatky z prodlení při překročení výpůjční lhůty jsou zavedeny ve většině knihoven (vycházejí z používaného automatizovaného knihovního systému), největší jsou na FSS MU 5 Kč/den, Slezské univerzitě (OPF,

FPF) ve výši 1,50 Kč za den, na Univ. Palackého, DAMU, FAMU 1 Kč/den – jinde je 5 Kč/týden, 5 Kč/21 dní nebo jen 5 Kč/30 dní. Při ztrátě průkazu se vybírá většinou 50 Kč, při opakované ztrátě 100 Kč. Neoznámení změny adresy je sankcionováno od 10 do 50 Kč, náhrada knihovnického zpracování při ztrátě od 5 Kč do 100 Kč. Přílohou knihovního řádu bývá ceník služeb a poplatků, prohlášení uživatele, někdy provozní řád studovny.

Ve skupině ústředních knihoven jsou zařazeny čtyři velké knihovny, jejichž knihovní řády reflektují rozsáhlou škálu služeb i složitější strukturu.

U lékařských knihoven jsou dostupné knihovní řády většinou stručnější a jednodušší. Jsou upřednostněni zaměstnanci, ale většinou je umožněn přístup i veřejnosti, jedině od níž se také vybírají poplatky (ve výši 50 až 250 Kč ročně, studenti 20 až 150 Kč). V nemocnici Třinec a FN Ostrava je povoleno jen 5 výpůjček na uživatele, v dalších knihovnách není limit počtu výpůjček uveden nebo je výslovně napsáno “neomezen”. Výpůjční lhůta je většinou 1 měsíc (30 dní) pro monografie, 2 týdny pro vázané časopisy. FN Na Bulovce vyžaduje kauci min. 1000 Kč od cizích státních příslušníků.

Pro muzejní knihovny je typické prezenční zpřístupňování fondů i fakt, že knihy mohou být též sbírkovými předměty.

V knihovnách ústavů Akademie věd je v knihovních řádech zakotvena preference zaměstnanců ústavů před externími uživateli, často nejsou stanoveny sankce za opožděné vrácení. Podobně je tomu v knihovnách dalších ústavů mimo Akademii věd.

Ve zbývajících skupinách s malým počtem výskytů a ve skupině “ostatní knihovny” jde o knihovny různorodého charakteru – od dobře vybudovaných a vedených pracovišť po malé knihovny, jejichž řády někdy neobsahují ani základní limity. Opět převažuje výpůjční lhůta 1 měsíc. Další aspekty lze těžko zobecnit.

Byli bychom rádi, kdyby náš příspěvek inspiroval i knihovny, které dosud svůj knihovní řád neuveřejnily.

Odkazy:

(1) [Databáze evidovaných knihoven na Ministerstvu kultury - pracovní verze.xls](#) 2.

7. 2003 Dostupné na [www: <http://www.mkcr.cz/download.php?id=964>](http://www.mkcr.cz/download.php?id=964)

(2) Brožek, Aleš: Stav domácích webových stránek veřejných knihoven na konci r. 2002. Čtenář, 55, 2003, č. 2, s. 34-42.

(3) [Vzorový knihovní řád](#), [Vzorový knihovní řád pro muzejní knihovny](#), [Vzorový knihovní řád pro městské knihovny](#), [Vzorový knihovní řád pro neprofesionální knihovny](#), [Vzorový knihovní řád pro nejmenší knihovny](#). Dostupné na [www: <http://www.nkp.cz/o_knihovnach/Legislativni_dokumenty.htm#dop>](http://www.nkp.cz/o_knihovnach/Legislativni_dokumenty.htm#dop)

(4) Dostupné na [www: <http://ciks.vse.cz/CR_zahr_knihovny/skip/kr_pardubice.pdf>](http://ciks.vse.cz/CR_zahr_knihovny/skip/kr_pardubice.pdf)

Obec	Typ	Adresa knihovního řádu	Datum	Poznámky
Běchovice	MK	http://www.ms.mff.cuni.cz/~jsan5450/mlk/asci_i_rad_txt.html	6.10.1998*	
Bělá p.B.	MK	http://www.knihovny.mlboleslav.cz/dalsi_bela.html		VŘ-výtah
Benátky n.Jizerou	MěK	http://www.benatky.cz/towin.en/knihovna/		výtah
Bílina	MěK	http://www.bilina.cz/knihovna/poplatky.htm		výtah*
Blansko	MěK	http://www.mk.blansko.cz/sluzby.html		výtah*
Bor	MěK	http://www.mubor.cz/kultura.php?F=admin/doc/home/knihovna.adf#vypujcni	1.1.1999	VŘ
Brandýs n.L.	MěK	http://www.knihovna.brandysnl.cz/knihovnicirad.htm	1.7.2001	
Brno	MěK	http://www.kjm.cz/cz/o_knihovne/uzivatelske_podminky.html		výtah*
Brno	MZK	http://www.mzk.cz/sluzby/rad.php3	1.9.2001	
Břeclav	MěK	http://www.knihovna-bv.cz/rad.htm		výtah*
Cvikov	MěK	http://knihovna.cvikov.cz/knihovni_rad.php	1.11.2002	
Červený Kostelec	MěK	http://www.knihovnick.cz/knirad.htm	1.1.2003	výtah
Česká Lípa	MěK	http://www.knihovna-cl.cz/sluzby/rad.html	1.11.2002	
České Budějovice	KK	http://www.cbvk.cz/sluzby/knihrad.php	1.6.2002	
Český Dub	MěK	http://www.knihovna.cdub.cz/o_knihovne/knihovni_rad.html		
Český Krumlov	MěK	http://www.knih-ck.cz/page3.html		VŘ
Dačice	MěK	http://www.dacice-mesto.cz/knihovna/Slu_by/Knihovni_oad/knihovni_oad.html	1.10.2002	
Děčín	MěK	http://baze.dcknihovna.cz/rad.html	1.1.2001	
Dětmarovice	MK	http://www.detmarovice.cz/?id=knihovna/poplatky	1.11.2002	
Dobrá	MK	http://www.dobra.cz/knihovna/rad.htm	1.1.2001	
Dobruška	MěK	http://www.dobruska.cz/knihovna/rad.html		VŘ
Doksy	MěK	http://www.mkdoksy.clnet.cz/sluzby/		výtah*
Frýdek-Místek	MěK	http://www.mkmistek.cz/vrad.htm	2.7.1997*	
Harrachov	MěK	http://knihovna.slunicko.net/index.php?s=7	1.1.2003	
Havířov	MěK	http://www.knih-havirov.cz/web/rad.asp	1.1.2003	
Havl. Brod	KK	http://www.okhb.cz/dokumenty/kr.htm	1.10.2002	

Heřmanův Městec	MěK	http://knihovna.hermanuv-mestec.cz/index.php?page=vyprad	1.1.2001	VŘ
Hlučín	MěK	http://www.hlucin.cz/kult_zab/knihovna.htm		výtah
Hnojník	MK	http://knihovna.hnojnik.cz/vyp_rad.htm		VŘ
Hodonín	MěK	http://www.knihovna-hod.cz/pravidla.shtml	15.1.2003	výtah*
Horazdovice	MěK	http://www.knihovna.horazdovice.cz/dokument.htm#Knihovni_fad	1.7.2002	
Hořovice	MěK	http://www.mesto-horovice.cz/kul/ knih.htm		výtah*
Hradec Kr.	KK	http://www.svkhk.cz/knihovna/sluzby/knihrad.html	1.9.2002	
Hradec Kr.	MěK	http://www.knihovnahk.cz/informace.htm	1.1.2001	
Hranice na Moravě	MěK	http://www.mek.hranet.cz/rad.html	1.5.2002	
Humburky	MK	http://home.tiscali.cz/chrana/h-knihrad.html	1.1.2003	
Humpolec	MěK	http://www.infohumpolec.cz/knrad.doc		Vzoro- vý
Cheb	MěK	http://www.knih-cheb.cz/ pujcovni_rad.htm	1.11.2002	VŘ
Chodov	MěK	http://www.knihovnachodov.cz/dokumenty/vyprad.htm	1.1.2001	VŘ
Chomutov	SKKS	http://www.skks.cz/knihovna/vypujcnirad.htm	1.11.2001	
Chotěboř	MěK	http://www.chotebor.cz/knihovna/knihrad.htm		
Jablonec. n. N.	MěK	http://www.knihovna.mestojablonec.cz/rad.html		výtah
Jaroměř	MěK	http://www.jaromer-josefov.cz/vypujc-rad.htm	26.11.1997*	VŘ
Javorník	MěK	http://www.knihovny.jesenicko.net/javornik/vypujcni_rad.htm , http://www.javornicko.cz/ceska/ javor/kultura/ knihovna/vypujcni_rad.htm		VŘ
Jeseník	MěK	http://www.knihovny.jesenicko.net/jesenik/vypujcni_rad.htm		VŘ
Jilemnice	MěK	http://www.jilemnicko.cz/ knihovna/vyp_rad.htm	1.1.1999*	VŘ
Jílové u Prahy	MěK	http://www.jilove.cz/kultura/knihovni_rad.html		
Jindř. Hradec	MěK	http://www.knih-jh.cz/rad.htm		VŘ
Karl.Vary	KK	http://www.knihovna.kvary.cz/webknihovna/Oknihovne/knihovnirad.htm	1.10.2002	
Kladno	KK	http://www.svkk1.cz/rad.php	2.1.2003	
Klášterec n.O.	MěK	http://www.knihovna.klasterecko.cz/pages/rad.htm	1.1.2003	VŘ
Klatovy	MěK	http://www.knih-kt.cz/KnihRad.php	18.3.2002	
Kolín	MěK	http://knihovna.kolin.cz/rad.html	1.1.2001	VŘ

Kopřivnice	MěK	http://www.kdk.cz/mk/knihrad.htm	1.1.2002	
Kosmonosy	MěK	http://www.kosmonosy.cz/knih-vyhla-knihovna.php	9.9.2002*	
Kralupy n.Vl.	MěK	http://www.kralupsko.cz/knihovna/vyprad.htm	2.9.2002	VŘ
Krnov	MěK	http://www.knihkrnov.cz/rad/index.html	20.11.1997	
Kroměříž	MěK	http://www.knihkm.cz/knihrad.html	1.9.2002	výtah
Kuřim	MěK	http://www.kurim.cz/text_mkk_rad.html		
Kutná Hora	MěK	http://www.knihovna-kh.cz/rad.html	1.7.2002	
Libčice n.Vl.	MěK	http://www.libcice.cz/meks/rad%20knihovny.htm		VŘ
Liberec	KK	http://www.kvkli.cz/cz/knihovni_rad.html	1.10.2002	
Lidice	MK	http://www.volny.cz/knihovna.lidice/vyprad.html		VŘ
Lipník n.B.	MěK	http://www.knihovna.lipniknb.cz/iknihovnihrad.htm	1.2.2002	
Litoměřice	MěK	http://www.ok-litomerice.cz/cz_rady.htm	1.1.2002	VŘ
Litovel	MěK	http://www.knih-litovel.cz/rad_knihovny.html	2.1.2003	
Litvínov	MěK	http://knihovna-litvinov.schoolnews.cz/vyprad.htm		VŘ
Louny	MěK	http://www.mkl.cz/knih_rad.doc	1.5.2002	
Mariánské Lázně	MěK	http://knihovna.marianskelazne.cz/rad.htm	1.1.2001	
Mělník	MěK	http://www.knihovna-me.cz/rad.php	3.1.2000	VŘ
Meziboří	MěK	http://www.mezibori.cz/kino/rad.htm	20.2.2002	VŘ
Mikulovice	MěK	http://www.knihovny.jesenicko.net/mikulovice/vypujcni_rad.htm		VŘ
Milevsko	MěK	http://www.knihmil.cz/rad.htm	1.9.2002*	výtah
Mimoň	MěK	http://www.clnet.cz/region/mesta/mimon/kultura/	1.1.2000	VŘ
Ml. Boleslav	MěK	http://www.kmmb.cz/home/rad.html	1.1.2003	
Mníšek p.Brďy	MěK	http://www.mnisek.cz/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=55&mode=thread&order=0	1.3.2002	
Mohelnice	MěK	http://www.asi.cz/knihovna/vypuj_rad.htm	15.12.2002	
Mor. Třebová	MěK	http://www.mkmt.cz/rad.htm		VŘ
Mor. Prusy	MK	http://home.tiscali.cz/knihomolna/program/novy_rad	1.1.2003	
Mor. Krumlov	MěK	http://www.volny.cz/knihovnamk/cenik.htm	1.2.2001	výtah*
Morkovice	MěK	http://www.knihovna.morkovice-slizany.cz/knihovnihrad.doc	1.7.2002	

Most	MěK	http://www.okmo.cz/rad.html		VŘ- výtah
Náchod	MěK	http://www.mknachod.cz/cle/obsah.html	1.12.2002	
Neratovice	MěK	http://www.neratovice.cz/knihovna/rad.htm	2.1.2002	VŘ
Nová Paka	MěK	http://knihovna.novapaka.cz/rules.html	1.9.1999	VŘ
Nové Město na Moravě	MěK	http://knihovna.nmm.cz/knihovnirad.php	1.12.2002	
Nový Jičín	MěK	http://knihovna.novy-jicin.cz/vypujcni_rad.htm	1.10.2002	
Olomouc	KK	http://www.vkol.cz/sluzby.htm#Rad	1.8.2002	
Olomouc	MěK	http://www.ok-olomouc.cz/knihrad.html	1.4.2003	
Osek	MěK	http://www.volny.cz/knihovna_o/page1.htm		VŘ
Oslavany	MěK	http://www.sweb.cz/mkoslavany/infie.html		VŘ
Ostrava	KK	http://www.svkos.cz/knihrad.htm	15.4.2003	
Ostrava	MěK	http://www.kmo.cz/rad_ceny.htm	1.1.2002	
Ostrov	MěK	http://www.knihovna.ostrov.cz/vy-prad.htm#VypujcniRad	1.7.2002	
Pacov	MěK	http://www.mestopacov.cz/5kr.htm		VŘ- výtah
Pardubice	KK	http://www.knihovna-pardubice.cz/czech/o_knihovne/Knihovni_rad/rad.html	1.1.2003	VŘ
Pelhřimov	MěK	http://www.knih-pe.cz/rad.htm		VŘ
Písek	MěK	http://www.knih-pi.cz/knih_rad.htm	2.1.2001	
Plzeň	KK	http://www.svkpl.cz/knihrad.htm	1.1.2002	
Plzeň	MěK	http://www.kmp.plzen-city.cz/knih_rad.html	1.5.2001	
Polička	MěK	http://knihovna.policka.net/rad.htm	3.10.2001	
Praha	KK	http://www.mlp.cz/cz/kr-aut.htm	1.1.2003	
Prachatice	MěK	http://www.knih-pt.cz/vyprad.htm	2.1.2002	VŘ
Prostějov	MěK	http://knihovna.prostejov.cz/	1.10.2002	
Přerov	MěK	http://www.knihovnaperov.cz/knihrad_vytah.asp	1.9.2002	
Rakovník	MěK	http://www.rakovnik-info.cz/knihovna/rad.htm		výtah
Rokycany	MěK	http://www.rokycany.cz/rokycany/Knihovna/Knihovni%20rad.htm	1.6.2002	
Rosice u Brna	MěK	http://www.knihovna.rosice.cz/knihovni_rad.html	8.2.2002	
Roudnice n. L.	MěK	http://www.mk-roudnice.cz/knih_rad.htm		
Rožnov p.R.	MěK	http://www.knir.cz/knirasp/default.asp?kam=oknihovne&id=9	1.5.1999*	VŘ
Rumburk	MěK	http://www.mkrbk.cz/rad.html		

Rýmařov	MěK	http://www.rymarov.cz/knihovna/knih_rad.htm	1.4.2002	
Řevničov	MK	http://www.revnicov.cz/cz/knihovna/knihovna-vypujcni%20rad.htm	1.5.2002	VŘ
Říčany	MěK	http://knihovna.ricany.cz/pravidla/knihovni_rad.htm	1.1.2003	
Sedlčany	MěK	http://www.knihovna-se.cz/rad.htm	1.11.2002	
Semily	MěK	http://www.mk.semily.cz/vyp_rad.html		VŘ-výtah
Skuteč	MěK	http://www.skutec.cz/knihovna/sluzby2.html		výtah*
Slaný	MěK	http://kvs.slansko.cz/page/rad.html	1.1.2001	
Soběslav	MěK	http://www.qasar.cz/vksob/kni_rad.htm		výtah
Sobotka	MěK	http://www.sobotka.cz/knihovna-vyprad.html	1.5.2001	VŘ
Sokolov	MěK	http://www.knihovnasokolov.dwd.cz/1.php3	22.10.2001	
Strakonice	MěK	http://www.knih-st.cz/knih_rad.html	1.10.2002	
Svitavy	MěK	http://www.booksy.cz/cz/rules.htm	2.1.2003	
Šlapanice	MěK	http://www.volny.cz/mks/data/knihrad.htm		VŘ
Štětí	MěK	http://www.steti.cz/knihovna/rad.html	1.1.2003	VŘ
Štramberk	MěK	http://www.stramberk.cz/mu/view.php?cislocianku=2003041929	1.1.2000	
Šumperk	MěK	http://www.knihovnaspk.cz/dospele/vyprad.htm	1.7.2002	
Tábor	MěK	http://www.vkta.cz/ixrad.htm		
Telč	MěK	http://www.volny.cz/mek.telc/data/knirad.htm		
Teplice	MěK	http://www.okteplice.cz/index.php?stranka[]=3&stranka[]=33&PHPSESSID=13271c1d5aa7e28d8d1d32d245dc6499	1.1.2003	VŘ
Tišnov	MěK	http://www.tisnov-mesto.cz/knihovna/sluzby.html		VŘ
Trutnov	MěK	http://www.mktrutnov.cz/rad.htm	1.1.2003	VŘ
Třeboň	MěK	http://www.knih-tb.cz/ie/rad.htm	1.6.2002*	VŘ
Třinec	MěK	http://www.knih-trinec.cz/knihovni_rad.asp	1.9.2002	
Týniště n. Orlicí	MěK	http://www.knihovnatyniste.cz/knihovni_rad.htm	1.9.2002*	
Uh. Hradiště	MěK	http://www.knihovnabbb.cz/vyprad.html	8.11.1999	VŘ
Uherský Brod	MěK	http://www.ub.cz/knihovna/poplatky.htm	1.1.2003	výtah*
Urbanice	MK	http://urbanice.host.sk/KNIHOVNA/knih_rad.htm	1.8.2002	
Úsov	MěK	http://mujweb.cz/www/usov/knihovni%20rad.html	10.10.2002	
Ústí n.L.	KK	http://www.svku.cz/index.php?mod=vypujcni_rad	1.1.1999	VŘ

Ústí n.O.	MěK	http://www.knihovna-uo.cz/	1.7.2002	
Ústěk	MěK	http://www.mesto-ustek.cz/cz_mes-to.htm#dw03	1.6.2000	VŘ
Úvaly	MěK	http://www.uvaly.cz/knihovna/index.htm		výtah*
Vacov	MK	http://www.vacov.cz/knihy/knihy.htm	1.1.2001	VŘ
Val.Meziř.	MěK	http://www.mekvalmez.cz/cz/knihovni-rad_left.html	1.1.2000	
Varnsdorf	MěK	http://www.mkvdf.cz/cz/1-rad.htm	1.9.2002	výtah
Velké Meziř.	MěK	http://www.knihovnavm.cz/index-rad.htm	1.4.2001	výtah
Veselí n.Luž.	MěK	http://www.qasar.cz/knihovna/rad.html		VŘ
Vítkov	MěK	http://www.vitkov.info/knihovna/rad.htm	15.10.2002	
Vratimov	MěK	http://www.mkmistek.cz/vratimov/index.htm#VÝPŮJČNÍ		
Vsetín	MěK	http://www.mvk.cz/index.php?page=knihrad	1.11.2002	
Vysoké Mýto	MěK	http://www.vysoke-myto.cz/knihovna.htm	1.1.2003	VŘ
Zahrádky	MK	http://www.zahradky.cz/knihovna/index.php?z=2	20.12.2002*	
Zlaté Hory	MěK	http://www.knihovny.jesenicko.net/zlatehory/vypujcni_rad.htm		VŘ
Zlín	KK	http://www.kfbz.cz/Rad.htm	1.7.2002	
Zruč	MK	http://www.sweb.cz/mlkzruc/vrad.htm		VŘ
Žatec	MěK	http://www.mekzatec.cz/lend_rule.htm	1.3.2000	VŘ
Žďár n.S.	MěK	http://www.knihzdar.cz/knihovna/knih_rad.htm	1.3.2002	
Žulová	MK	http://www.knihovny.jesenicko.net/zulova/vypujcni_rad.htm		VŘ

Knihovna (instituce)	Adresa knihovního řádu	Datum	Poznámky
ústřední knihovny			
Praha, Národní knihovna ČR	http://www.nkp.cz/uziv/rady/kr.htm	30.8.1999	
Praha, Národní lékařská knihovna	http://www.nlk.cz/czech/Novinky/KR2002.htm	1.10.2002	
Praha, Státní technická knihovna	http://www.stk.cz/knihovni_rad.html	1.6.2003	
Praha, Ústav zemědělských a potravinářských informací	http://www.agronavigator.cz/default.asp?ch=18&typ=1&val=10300&ids=315		výtah
vysokoškolské knihovny			
Brno, Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta	http://econ.muni.cz/svi/data/rad-svi.pdf	27.11.2002	
Brno, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií	http://www.fss.muni.cz/knihovna/rad.php	1.12.2002	
Brno, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta	http://www.phil.muni.cz/knihovna/ckrad.php	1.1.2002	
Brno, Masarykova univerzita, Lékařská fakulta	http://www.med.muni.cz/knihovna/knihrad.html	1.11.2002	
Brno, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta	http://www.ped.muni.cz/wlib/obecne_inf/knihovr.html	6.1.1997	
Brno, Masarykova univerzita, Právnická fakulta	http://www.law.muni.cz/fakulta/smernice/sm_2003_03.pdf	15.4.2003	
Brno, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita	http://www.mendelu.cz/knihovna/knihovni_rad.doc	1.11.2002	
Brno, Veterinární a farmaceutická univerzita	http://www.vfu.cz/9000/9710/cze/knihovni_rad.doc	20.11.2002	
Brno, Vysoké učení technické	http://bear.ro.vutbr.cz/library/index.asp?item=kni&item2=uk&item3=rad	20.12.2002*	
Brno, Vysoké učení technické, areálová knihovna Purkyňova	http://bear.ro.vutbr.cz/library/akpu/krad.htm	12.10.1998	
Brno, Vysoké učení technické, Fakulta stavební	http://library.fce.vutbr.cz/info/rad/kvr/	15.2.2001	
Brno, Vysoké učení technické, Fakulta strojího inženýrství	http://www.fme.vutbr.cz/knihovna/knih_rad.pdf	1.4.2003	
Brno, Vysoké učení technické, Fakulta výtvarných umění	http://www.ffa.vutbr.cz/centra/knihovna.html		
Brno, Vysoké učení technické, ústřední knihovna	http://bear.ro.vutbr.cz/library/index.asp?item=kni&item2=uk&item3=rad		

České Budějovice, Jihočeská univerzita, Zemědělská fakulta	http://home.zf.jcu.cz/~douleova/knihovna.html	1.12.2002	
České Budějovice, Jihočeská univerzita, Zemědělská fakulta, kat. cestovního ruchu v Táboře	http://home.zf.jcu.cz/~douleova/knihovna.html	1.12.2002	
Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové	http://lib.uhk.cz/index.php?id=knih_rad	1.9.2002	
Hradec Králové, Vojenská lékařská akademie J.E.Purkyně	http://www.pmfhk.cz/Katedry/rad.htm		
Liberec, Technická univerzita	http://www.vslib.cz/knihovna/cz/informace/rad.php3	1.7.1998*	
Olomouc, Univerzita Palackého	http://www.upol.cz/UP/Predpisy/HN-B1-02-1.pdf	10.4.2002	
Opava, Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta	http://axpsu.fpf.slu.cz/knihovna/sluzby.html	1.10.2002	
Opava, Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie	http://asociace.math.slu.cz/aspsu/knih/rad.htm		
Opava, Slezská univerzita, Matematický ústav	http://www.math.slu.cz/knihovna/knihovnirad.pdf	1.12.2002	
Opava, Slezská univerzita, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné	http://vyh.opf.slu.cz/fok/krad.html	1.12.2002	
Ostrava, Ostravská univerzita	http://knihovna.osu.cz/dokumenty/knih_rad.pdf	6.11.2002	
Ostrava, Vysoká škola báňská - Technická univerzita	http://knihovna.vsb.cz/knihovna/smernice_12_2000.pdf	21.8.2000	
Pardubice, Univerzita Pardubice	http://knihovna.upce.cz/knihovna/informace/knihradnovy.htm	1.10.2002	
Praha, Akademie múzických umění	http://www.amu.cz/library/knihovniradamu.htm	1.12.2002	
Praha, Akademie múzických umění, Divadelní fakulta	http://www.amu.cz/library/dodatkydamu.htm	1.12.2002	
Praha, Akademie múzických umění, Filmová fakulta	http://www.amu.cz/library/dodatkyfamam.htm	24.2.2003	
Praha, Akademie múzických umění, Hudební fakulta	http://www.amu.cz/library/dodatkyhamu.htm	1.12.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Fakulta dopravní	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/fd/index.html.cz	1.11.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Fakulta elektrotechnická	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/fel/index.html.cz	1.11.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Fakulta jaderná a fyzikálně-inženýrská	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/fjfi/index.html.cz	1.11.2002	

Praha, České vysoké učení technické, Fakulta stavební a Fakulta architektury	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/fsv/index.html	1.11.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Fakulta strojní	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/fsi/index.html	1.10.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Kloknerův ústav	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/ku/index.html.cz	1.10.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Masarykův ústav vyšších studií	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/mu/index.html.cz	1.11.2002	
Praha, České vysoké učení technické, Výpočetní a informační centrum	http://knihovny.cvut.cz/knihovna/vic/index.html.cz	1.11.2002	
Praha, Policejní akademie ČR	http://www.mvcr.cz/akademie/dokument/knih_rad.html	17.9.2002	
Praha, Univerzita Karlova	http://certik.ruk.cuni.cz/asuk/statutarni/opatreni_rektora/2002/or-02-21.html	17.12.2002	
Praha, Univerzita Karlova, 2. Lékařská fakulta	http://www.lf2.cuni.cz/Ustavy/uvi/knihovna/vypujcnirad.html	1.1.2001	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Centrum pro ekonomický výzkum a doktorské studium	http://www.cerge-ei.cz/library/about/library_rules/	1.1.2003	
Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta	http://www.etf.cuni.cz/~library/knihrad.html	17.3.2003	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Evropské informační středisko	http://www.eis.cuni.cz/cze/vyp_rad.html	17.3.2003	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd	http://www.fsv.cuni.cz/institut/svi/vyprad.html	21.4.2001*	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta	http://svi.ff.cuni.cz/rad03.htm	25.6.2003	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav filozofie a religionistiky	http://ufar.ff.cuni.cz/knih/info.html		
Praha, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta	http://www.ktf.cuni.cz/knihovna/knihovni_rad.html	2.10.2000	
Praha, Univerzita Karlova, Knihovna společenských věd T.G. Masaryka v Jinonicích	http://knihovna.jinonice.cuni.cz/vypujcky.htm.iso-8859-2	17.3.2003	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Lékařská fakulta v Plzni	http://dante.lfp.cuni.cz/_SVI/cze/rady/provoz_vyp_rad.pdf	1.2.2003	VŘ
Praha, Univerzita Karlova, Matematicko-fyzikální fakulta	http://www.mff.cuni.cz/fakulta/lib/rad.htm	17.3.2003	VŘ

Praha, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta	http://beta.pedf.cuni.cz/kvrad.htm	5.9.2001	
Praha, Univerzita Karlova, Právnická fakulta	http://knihovna.prf.cuni.cz/KNRAD.HTM	28.9.1998	
Praha, Vysoká škola chemicko-technologická	http://www.vscht.cz/obsah/odkazy/internal/normy/201302.pdf		
Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta	http://pf.ujep.cz/vnitri/novinky/knrad.rtf	1.1.2003	
Zlín, Univerzita Tomáše Bati	http://www.utb.cz/czech/rektorat/smernice30.php	8.4.2003	
lékařské knihovny			
Brno, Fakultní nemocnice u sv. Anny	http://www.fnusa.cz/kliniky/lk/rad.htm	1.7.1998	
Brno, Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví	http://knihovna.idvpz.cz/web/htm/vzi/vyp_rad.htm	27.6.2002	
Kostelec nad Černými lesy, Institut zdravotní politiky a ekonomiky	http://www.izpe.cz/svi.php?pid=5		
Ostrava, Fakultní nemocnice s polik.	http://knihovna.fnsपो.cz/knihovni_a_vypujcni_rad.doc	3.6.2002	
Pardubice, Krajská nemocnice	http://194.213.234.126/NemPce_knihovna.htm	1.11.2002	
Praha, Fakultní nemocnice Na Bulovce	http://www.fnb.cz/knihovna/in-radknihovny.htm	31.3.2000	
Praha, Institut klinické a experimentální medicíny	http://www.ikem.cz/pracoviste/reditelstvi/uik/vlk/Info/knih_rad.html	1.11.2002	
Praha, Institut postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví	http://www.knihovna.ipvz.cz/cz/knih_rad.htm	16.12.2002	
Praha, Psychiatrické centrum	http://www.pcp.lf3.cuni.cz/pcpout/is/knihrad.htm	1.1.1999	
Praha, Státní zdravotní ústav	http://www.szu.cz/svi/rad.html	3.1.2000	výtah
Praha, Ústav hematologie a krevní transfuze	http://www.uhkt.cz/svli/knih_rad	1.1.2003	
Třinec, Nemocnice	http://www.nemtr.cz/knih/index.php#knihrad		
Zlín, Baťova nemocnice	http://www.bnzlin.cz/utvary/ptu/files/knihovni_rad.zip		
muzejní knihovny			
Brno, Moravské zemské muzeum	http://www.mzm.cz/mzm/oddeleni/knihovni_rad.html	1.1.2003	
Olomouc, Muzeum umění	http://www.olmuart.cz/knihovna/knih_rad.htm	1.5.2000	
Opava, Slezské zemské muzeum	http://www.szmo.cz/pracoviste/knihovna/sluzkni.htm	12.6.2001	VŘ
Plzeň, Západočeské muzeum	http://www.zcm.cz/knihovna.php?ID=4	1.1.2002	
Praha, Uměleckoprůmyslové museum	http://www.knihovna.upm.cz/text4.htm	15.12.2002	

knihovny Akademie věd			
Praha, Knihovna Akademie věd ČR	http://www.lib.cas.cz/www/cz/knihovni_rad_new.htm	1.1.2003	
Praha, Fyziologický ústav AV ČR	http://sun2.biomed.cas.cz/fgu/knihovna/knihovni_rad.html	1.11.2002	
Praha, Geologický ústav AV ČR	http://www.gli.cas.cz/Library/knih_rad.htm	1.1.2003	
Praha, Historický ústav AV ČR	http://www.hiu.cas.cz/knihovna/knihovnirad.htm	1.12.2002	
Praha, Matematický ústav AV ČR	http://www.math.cas.cz/library/knihrad.html	1.11.2002	
Praha, Národohospodářský ústav AV ČR	http://www.cerge-ei.cz/library/about/library_rules/	1.1.2003	
Praha, Ústav informatiky AV ČR	http://www.cs.cas.cz/departments/odd42/info_knihovna/knih_rad.html	5.11.2002	
Praha, Ústav makromolekulární chemie AV ČR	http://www.imc.cas.cz/knihovna/knihrad.htm	1.1.2003	
Praha, Ústav pro hydrodynamiku AV ČR	http://intra.ih.cas.cz/lib/roles.html	30.9.2002*	
Praha, Ústav pro klasická studia AV ČR	http://www.clavmon.cz/knihovna/rad.htm	1.11.2002	
Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR	http://www.usd.cas.cz/usdwin/ucw351.html	1.7.2002	
Praha, Ústav státu a práva AV ČR	http://svi.ilaw.cas.cz/vyprad.html	1.1.1998	VŘ-výtah
školní knihovny			
Gymnázium Jiřího Ortena Kutná Hora	http://www.gymkh.cz/CZ/INFORM/FILE/knihovna.htm		VŘ
Gymnázium Vysoké Mýto	http://www.gvmyto.cz/prof/Knihovna%20v%20Aj/Vypujcni_r/Vypujcni_r.htm?70,13		VŘ
Obch. akademie Beroun	http://www.oaberoun.cz/skola_info_studium_dokumenty_knihovna.htm		VŘ
Praha, Evangelikální teologický seminář VOŠ teologická	http://www.etspraha.cz/knihovna/rad.html	23.2.2001	
Praha, Jabok - Vyšší sociálně pedagogická a teologická škola	http://www.jabok.cuni.cz/knihovna/vypujc.html		VŘ
Praha, The Caledonian School	http://www.caledonianschool.cz/library/librules.cz.html		VŘ-výtah
ZŠ Komenského Trutnov	http://www.zskomtu.cz/knihovna/rad_knihovny.htm		
církevní knihovny			
Praha, Česká křesťanská akademie	http://www.ckk.cz/pub/knihovni_rad.xml	1.10.2002	
archivní knihovny			
Praha, Národní filmový archiv	http://www.nfa.cz/knihovna/index.php?display=k_rad	1.1.2003	

Žďár nad Sázavou, Státní okresní archiv	http://www.oku-zr.cz/okurad/SOKA/kniha.html	16.11.1998	
ústavní knihovny			
Kroměříž, Zemědělský výzkumný ústav, s.r.o.	http://www.vukrom.cz/www/publik/rad.htm	1.12.2002	
Praha, Česká geologická služba	http://www.env.cz/ais_risnews.nsf/85255e0f003e9f3f8525591800506d8f/dd822ce079c44447c1256cbe003b6fa6?OpenDocument	4.12.2002*	
Praha, Český ekologický ústav	http://www.ceu.cz/svis/KnihovniRad.htm	14.6.2002	
Praha, Český hydrometeorologický ústav	http://www.env.cz/ais_risnews.nsf/85255e0f003e9f3f8525591800506d8f/e2aa135c216daba8c1256cbb0039b47b?OpenDocument	1.1.2003	
Praha, Divadelní ústav	http://www.divadelni-ustav.cz/doc/knihovna/knihrad2003.pdf	1.1.2003	
Praha, Výzkumný ústav vodohospodářský T.G.M.	http://www.env.cz/ais_risnews.nsf/85255e0f003e9f3f8525591800506d8f/fa1b4766b51a712cc1256cbb003fc07b?OpenDocument	1.10.2002	
Průhonice, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví	http://www.env.cz/ais_risnews.nsf/85255e0f003e9f3f8525591800506d8f/a272e721f9eb693bc1256cbd00535882?OpenDocument	1.11.2002	
administrativní knihovny			
Praha, Ministerstvo financí	http://www.mfcr.cz/index.php?d=47	29.4.1998	
Praha, Ministerstvo životního prostředí	http://www.env.cz/ais_risnews.nsf/85255e0f003e9f3f8525591800506d8f/4058c91d0dd0f7d6c1256c8e002b9a67		
Praha, Parlament České republiky	http://www.psp.cz/kps/knih/knihrad.htm	19.8.2002	
ostatní knihovny			
Brno, Hvězdárna a planetárium Mikuláše Koperníka	http://hvezdarna.d-net.cz/intranet/knihovna.doc	1.6.2002	VŘ
Čelákovice, České manažerské centrum	http://www.cmc.cz/main/index.php?section=1&clanek=23	1.1.2002	
Hodonín, Pedagogické středisko	http://www.sweb.cz/ps-hodonin/rad.htm	2.1.2003	
Pardubice, ALIACHEM a.s., o.z. Synthesia	http://www.synthesia.cz/sluzby/tech_knihovna.html	1.5.1998	

Praha, Agentura ochrany přírody a krajiny ČR	http://www.env.cz/ais_risnews.nsf/85255e0f003e9f3f8525591800506d8f/e44af47b62460b2cc1256cba003d9387	1.11.2002	
Praha, Brontosaurus	http://haltyr.brontosauri.cz/knihovna/rad.htm		VŘ
Praha, Česká botanická společnost	http://www.natur.cuni.cz/toUTF8.cs/CBS/knihovni_rad.htm	25.9.2000	
Praha, Česká genealogická a heraldická společnost	http://www.genealogie.cz/ostatni/knihovni_a_vypujcni_rad.doc	15.2.1996	
Praha, Česká národní banka	http://www.cnb.cz/knihovna_rad.php	14.8.2001	
Praha, Česká numismatická společnost - pobočka Papírová platidla	http://www.bankovky.cz/rad.php	3.4.2000*	VŘ
Praha, Česká speleologická společnost	http://www.speleo.cz/speleo/sp10/RAD.HTM		VŘ
Praha, Česko-japonská společnost	http://www.japan.cz/aktivity/knihovna.htm		
Praha, Československá asociace callerů a učitelů	http://cscta.square.cz/rad.html	11.9.1999	VŘ
Praha, Český institut interních auditorů	http://www.ciaa.cz/Knihovna/knihovna_1.htm	21.12.2002	
Praha, Gender studies, o.p.s	http://soc-prace.ff.cuni.cz/gender/prednasky/knihovni%20rad.html		
Praha, Informační centrum neziskových organizací	http://www.icn.cz/informacni_sluzby/Knihovna/knihovni_rad.htm		
Praha, Knihovna a tiskárna pro nevidomé K.E.Macana	http://www.ktn.cz/knihovni-rad.pdf	1.7.2002	
Praha, Multikulturní centrum	http://www.mkc.cz/clanky.shtml?x=35891	15.10.2002*	výtah*
Praha, ROKLINKA - SF&F knihovna	http://www.sweb.cz/roklinka/knihovni-rad.html		
Praha, SPORTIS	http://www.cstv.cz/zdroje/Vypujcni_rad.doc.htm		VŘ
Praha, Svaz potápěčů České republiky	http://www.cmas.cz/knihovna/vr.htm		VŘ
Praha, Ústav technického rozvoje a informací, spol. s r.o.	http://www.sth.cz/Main/provrad.asp	2.1.2003	VŘ
Rýchory, SEVER - Středisko Ekologické Výchovy a Etiky Rýchory	http://sever.ecn.cz/index.php?knih-i.htm		VŘ
Znojmo, Středisko informačních technologií	http://sis.znojmo.cz/s-psknir.htm	1.1.2002	

WEBARCHIV – OD VÝZKUMU K (TVRDÉ) REALITĚ

Ludmila Celbová – Markéta Simonová, Národní knihovna ČR
Petr Žabička, Moravská zemská knihovna

Při uplatnění výsledků výzkumu v oblasti získávání, archivace a zpřístupnění internetových zdrojů, tedy při postupném zavádění do praxe, se ukazuje jako těžko překonatelný problém legislativa, zejména autorské právo. V prezentaci výsledků za uplynulý rok, od minulé konference na Seči, bychom chtěli předvést možnosti přístupu ke zdrojům uloženým v českém webovém archivu v kontextu knihovnickém, technickém i legislativním.

Úvod

Internet plní dnes ve společnosti funkci masmédia, které je využíváno pro zábavu, pro komunikaci a nepřehlédnutelná je jeho funkce informační. Neustále přibývá významných webových stránek, které přinášejí různé služby, aktuální informace o denním dění, odborné informace z nejrůznějších oborů, portály zprostředkující elektronický obchod, zábavné hry či jiné produkty, vyskytují se zde též stránky přinášející společensky ne zcela vhodné dokumenty. Z počtu publikací na Internetu připadá více než 90 procent na dokumenty, které existují pouze v elektronické podobě. Přitom podle výsledků studií zmizí 40 procent publikací na síti během jednoho roku a dalších 40 procent se v průběhu této doby změní. Podle toho bude pouze 20 procent dokumentů na Internetu dostupných od nynějška za rok.

Úlohou shromažďování, ochrany a zpřístupnění online dostupných elektronických informačních zdrojů publikovaných výhradně na Internetu se zabývají moderní depozitní knihovny od poloviny 90. let minulého století. V souladu se svým posláním se touto cestou vydala i Národní knihovna ČR, která ve spolupráci s Ústavem výpočetní techniky MU a Moravskou zemskou knihovnou v Brně buduje archiv českého webu. Projekt *WebArchiv* vznikl jako pilotní projekt výzkumu a vývoje v roce 2000. O celkové situaci v oblasti získávání, archivace a zpřístupňování internetových informačních zdrojů ve světě a v návaznosti v České republice, a to z hlediska technického, knihovnického i legislativního, přinesli řešitelé informace na loňské konferenci Knihovny současnosti. V posledním roce se řešitelé snaží aplikovat výsledky pilotního projektu v praxi.

Za tuto dobu pokročilo významně řešení na poli technickém, jak pokud jde o *získávání*, tak i o *ukládání* informačních zdrojů a s tím související řešení knihovnických aspektů. *Zpřístupnění* dokumentů z digitálního archivu je technicky daleko náročnější, nicméně i v této oblasti vývoj pokračuje. Největším problémem a brzdou pro zpřístupnění dokumentů z digitálního

archivu se v současné době celosvětově jeví nedořešenost legislativních otázek, zejména pokud jde o autorská práva. V současné době se připravují doporučení k řešení této problematiky rovněž v rámci UNESCO.

V našem příspěvku je proto věnována hlavní pozornost problémům v oblasti legislativy; stěžejním bodem příspěvku je okruh problémů vyplývajících z autorského práva pro archivaci českých webových zdrojů a jejich zpřístupnění a informace o tom, jaký je přístup českých vydavatelů k této problematice a jak řeší tyto problémy ve vztahu k vydavatelům Národní knihovna ČR.

1 Problém je v legislativě

1.1 Zákon o povinném výtisku

Základním posláním národních knihoven je zachování kulturního dědictví dané země pro budoucí generace. Tato funkce je ve většině zemí podpořena zákonem o povinném výtisku.

V České republice existují 2 zákony, které musíme brát v úvahu. Je to zákon č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikacích a zákon č. 46/2000 Sb. tzv. tiskový zákon. Odevzdávání elektronických zdrojů jakožto povinného výtisku u nás zákon jednoznačně neurčuje. Ze zkušenosti z jiných zemí jako např. Dánsko, Norsko se můžeme poučit o důležitosti a smyslu takovýchto právních zakotvení.

1.1.1 Zákon č. 37/1995 Sb.

Tento zákon lze při jeho volném výkladu aplikovat pro potřebu elektronických publikací včetně publikací přístupných online, jelikož dle jeho znění „zahrnuje rozmnoženiny literárních, vědeckých a uměleckých děl určené k veřejnému šíření“, nosič zde zmíněn není. K praktickému využití zákona v oblasti publikací na Internetu je však třeba jej upřesnit prováděcí vyhláškou, ve které by byl popsán proces odevzdávání.

Problematickým by ovšem zůstal fakt, že zákon se vztahuje pouze na monografické publikace (jednorázově vydané publikace), kterých v dnešní době na Internetu mnoho nenajdeme.

1.1.2 Zákon č. 46/2000 Sb.

Horší je situace v případě druhém, tzv. tiskovém zákoně. Jak už sám název napovídá, o tzv. netištěných publikacích, tedy i elektronických zdrojích zde nemůže být řeč, přestože by sem tyto zdroje z hlediska svých vlastností (zejména periodicity) nejlépe spadaly.

Tento zákon popisuje práva a povinnosti vydavatelů při vydávání periodického tisku, otázce odevzdávání povinného výtisku je věnován pouze jeden (§9) z celkových 19 paragrafů. Proto se domníváme, že lze tento paragraf vyjmout a zařadit ho do nového obecně formulovaného zákona o povinném výtisku.

1.1.3 Novela zákona/zákonů

Novela zákona o povinném výtisku je nutností, jelikož děl publikovaných elektronickou cestou denně přibývá. Pokud si chce Národní knihovna

udržet status knihovny, která má za úkol uchovávat národní kulturní dědictví, měla by se hlavně ona o tuto novelizaci zasadit. Příklady podobných opatření jsou patrné v mnoha ostatních zemích. Např. ve Velké Británii je již novela zákona o povinném výtisku připravena a je na dobré cestě projít třetím čtením dolní sněmovny britského parlamentu v červenci tohoto roku. Dále můžeme jmenovat Německo, Rakousko, Francii, Švédsko či Finsko, ve všech těchto zemích se o novelu zákona snaží již několik let a v nejbližší době by mělo proběhnout schvalovací řízení v parlamentech jednotlivých zemí.

Víme, že příprava kvalitního zákona bude náročná, avšak nevyhnutelná. Základním rozhodnutím nejspíš bude, zda sloučit oba stávající zákony do jednoho jako je tomu ve většině zemí, nebo ponechat oba dva a snažit se je doplnit vyhláškou či nařízením.

Formulace nového zákona musí být také co nejobecnější a zároveň musí přesně definovat to, co je předmětem odevzdávání (velmi problematická je správná definice co je dokument, co je médium nebo kdo je vydavatel). V několika málo zemích již mají v zákoně povinnost odevzdávání elektronických online zdrojů zahrnutu, ale ne všude byl účel zákona naplněn.

Existuje již několik modelů zákona o povinném výtisku, máme tedy z čeho čerpat a zároveň se můžeme poučit o výhodách či nevýhodách jednotlivých modelů.

1.2 *Autorský zákon*

Druhým důležitým předpisem, dle kterého se musíme při tvorbě archivu řídit, je autorský zákon (z. 121/2000 Sb.). Existuje několik výkladů tohoto zákona. My jsme vycházeli z výkladu Jana Kříže a kol. Autorský zákon a předpisy související.

Cílem WebArchivu je stahování elektronických online zdrojů, jejich archivace a následné zpřístupnění co nejširší veřejnosti.

Pokud budeme analyzovat zákon ve vztahu k elektronickým zdrojům a ve vztahu k cílům WebArchivu, potom zjistíme, že dle tohoto zákona jsou tyto cíle nereálné (zejména zpřístupnění zdrojů z archivu), jelikož dle jeho znění:

§4 Zveřejnění a vydání díla

odst.2 – *Zahájením oprávněného veřejného rozšiřování rozmnoženin je dílo vydáno.*

§14 Rozšiřování

odst.1 – *Rozšiřováním originálu nebo rozmnoženiny díla se rozumí zpřístupňování díla v hmotné podobě prodejem nebo jiným převodem vlastnického práva k originálu nebo k rozmnoženině díla, včetně jejich nabízení za tímto účelem.*

§37 Užití díla rozmnožováním a rozšiřováním rozmnoženin

odst.1 – *Do práva autorského nezasahuje knihovna, archiv a jiné nevýdělečné školské, vzdělávací a kulturní zařízení, zhotoví-li rozmnoženinu díla pro své archivní a konzervační účely.*

§38 Užití díla půjčováním a pronájmem originálu nebo rozmnoženiny
odst.1 – *Do práva autorského nezasahuje osoba uvedená v §37 odst.1, půjčující-li originály či rozmnoženiny vydaných děl.*

§90 Obsah zvláštního práva pořizovatele databáze

odst. 2 – *Vytěžováním databáze se rozumí trvalý nebo dočasný přepis celého obsahu databáze nebo jeho podstatné části na jiný podklad, a to jakýmkoli prostředky nebo jakýmkoli způsobem.*

Těchto pět paragrafů rozhoduje velkým dílem o naší práci. Vytváření archivu, tzn. stahování a ukládání elektronických online zdrojů je dle znění §37 legální. Musíme však dát pozor na databáze, na které se vztahují §§88-§94. V současné době jednáme s právníky o tom, zda harvesting neboli plošné stahování online zdrojů lze považovat za vytěžování databází (§90), čímž bychom autorské právo porušovali. Kromě toho není jednoznačné, co se dá v souvislosti s prostředím Internetu považovat za databázi ve smyslu autorského zákona.

Problematické rovněž zůstává zpřístupnění uložených zdrojů z digitálního archivu, jelikož dle §38 smí knihovna půjčovat originály či rozmnoženiny vydaných děl. A právě slovo vydaných je pro nás překážkou. Pokud se podíváme na §4 a 14, potom zjistíme, že dílo je vydáno zahájením rozšiřování rozmnoženin a zároveň rozšiřováním rozmnoženiny se rozumí zpřístupňování díla v hmotné podobě. Online zdroje však nelze považovat za díla v hmotné podobě.

Z těchto důvodů jsme byli nuceni přistoupit k variantě oslovování jednotlivých vydavatelů a uzavírání smluv o poskytování elektronických online zdrojů (viz odstavec 2). Touto metodou je možné oslovit několik desítek, možná stovek vydavatelů, není to však ideální řešení.

Dalším východiskem z naší složité situace by mohla být Směrnice o harmonizaci některých aspektů autorského práva a práv s ním souvisejících v informační společnosti (2001/29/ES), kterou vydaly Evropský parlament a Rada v roce 2001. Směrnice ovšem nemá bezprostřední použitelnost. Členské státy sice musí zahrnout její obsah do svého právního řádu, avšak v určité dané lhůtě. Podle právníků k tomu v České republice v nejbližších 5 letech nedojde, a tudíž se musíme řídit dle stávajícího autorského zákona. Je to škoda, jelikož směrnice dovoluje knihovně jednak zhotovování rozmnoženin nad rámec pouhé interní archivace či konzervace (čl. 5/2(c)), a zejména umožňuje sdělování nebo zpřístupňování autorských děl, která má knihovna ve svých sbírkách, na vyčleněných terminálech ve svých prostorech jednotlivým členům veřejnosti za účelem výzkumu nebo soukromého studia (čl. 5/3(n)).

1.3 Alternativní řešení

Alternativu legislativy povinného výtisku elektronických zdrojů nabízí *Mezinárodní deklarace k odevzdávání elektronických dokumentů do konzervačního fondu*, která byla připravena na základě rozsáhlé spolupráce CENL (Conference of European National Librarians) a Federace evropských vyda-

vatelů (FEP - Federation of European Publishers). Deklarace byla publikována v roce 2000.

Mnoho zemí, které získávají elektronické zdroje na základě dohody o dobrovolném odevzdávání, se při tvorbě takovýchto dohod opíralo právě o tuto mezinárodní deklaraci. V rámci deklarace byla stanovena pravidla pro dobrovolné poskytování kopie elektronických online dokumentů do elektronického archivu. Bylo doporučeno, aby se knihovny ve fázi pilotních projektů dohodly s vydavateli na otázkách definic pojmů „dokument“ a „vydavatel“. Implementace těchto pravidel by měla být průběžně monitorována a na základě zkušeností by se měla navrhnout účinná a oběma stranám vyhovující legislativa.

2 Současný WebArchiv

Novela zákona o povinném výtisku zahrnující elektronické online zdroje vyžaduje propracované podklady, proto jsme se rozhodli současnou situaci řešit vytvořením **Smlouvy o poskytování elektronických online zdrojů**, kterou jsme připravili ve spolupráci s právníky na základě výše zmiňovaného doporučení CENL/FEP.

Kritéria výběru zdrojů byla stanovena již v prvních letech existence WebArchivu. Jde nám především o to, archivovat ty publikace, u kterých je větší pravděpodobnost ztráty. Tzn. online publikace, které nevycházejí v jiné formě (papírové, fyzické médium). Dalším kritériem je obsah zdroje, který by měl být určen především pro informování, nikoliv pro zábavu. Třetím hlavním kritériem bylo stanovení formátu zdroje (preferují se všeobecně podporované formáty jako např. HTML, XML, JPG, RTF).

V první fázi jednání s potencionálními vydavateli a při přípravě zkušebního vzorku archivovaných zdrojů jsme vybrali 20 vydavatelů, které jsme prostřednictvím elektronické pošty oslovili. Z nich 4 spolupráci odmítli a se 4 vydavateli stále jednáme. V současné době má tedy Národní knihovna ČR v rámci projektu WebArchiv uzavřeno 12 Smluv o poskytování elektronických online zdrojů. Seznam vydavatelů a jejich zdrojů najdete na webových stránkách projektu.¹

Pro letmé seznámení se smlouvou jsme vybrali její **nejdůležitější body**:

- Poskytovatel (vydavatel) souhlasí s tím, aby: „Národní knihovna vyhledávala, stahovala, ukládala, činila kopie a trvale uchovávala jím vydané elektronické online zdroje...“.
- Poskytovatel souhlasí, aby se jím poskytnuté elektronické online zdroje staly součástí České národní bibliografie.
- Poskytovatel se dále zavazuje vytvářet resp. vkládat do zdrojů metadata dle standardu Dublin Core.
- Smlouva se nevztahuje na ty zdroje, které byly Národní knihovně odevzdány jako povinný výtisk v jiné formě, zdroje reklamní povahy, utajované skutečnosti, zdroje určené výhradně pro interní nebo soukromé

¹ <http://www.webarchiv.cz/vydavatele.html>

užití, materiály politických stran, občanských sdružení apod., jejichž cílem je rozšíření členské základny.

- Za poskytování zdrojů nepřísluší poskytovateli žádná odměna, veškeré náklady nese Národní knihovna.
- Elektronické online zdroje získané na základě této smlouvy od poskytovatele uloží /archivuje/ Národní knihovna na zvláštním počítačovém serveru spravovaném Národní knihovnou ve spolupráci s Ústavem výpočetní techniky Masarykovy univerzity v Brně a připojeném k akademické síti CESNET.
- Plný přístup k archivovaným zdrojům mají pouze oprávnění zaměstnanci.
- Národní knihovna je oprávněna zpřístupňovat rozmnoženinu elektronického online zdroje pouze na vymezených terminálech oprávněným uživatelům (rozuměj registrovaným uživatelům knihovny). Tito uživatelé mají ke zdrojům omezený přístup, tzn. mohou si zdroje pouze číst bez možnosti je kopírovat, měnit či rozmnožovat.

Důvodem pro odmítnutí smlouvy vydavatelem se stal právě poslední zmíněný bod. Vydavatelé nerozuměli tomu, proč by měl být jejich zdroj přístupný pouze z vymezeného terminálu a pouze oprávněným uživatelům, když na Internetu si ho může prohlédnout kdokoli a odkudkoli. Problém je v autorském zákoně, o kterém jsme se zmínili v předchozí kapitole a který sice umožňuje knihovně zhotovit rozmnoženinu díla pro své archivní a konzervační účely, ale již neumožňuje její veřejné zpřístupnění.

Zvažujeme proto přepracovat stávající smlouvu tak, aby byl umožněn přístup k uloženým zdrojům v digitálním archivu volně přes www rozhraní spravované Národní knihovnou ve spolupráci s ÚVT MÚ. Zatím čekáme na vyjádření právníka, zda je takovýto postup legální.

Všechny zdroje, s jejichž vydavatelí máme podepsanou smlouvu, jsou katalogizovány v knihovnickém systému Aleph a měly by se stát jak součástí archivu elektronických online zdrojů (konzervační fond) tak součástí České národní bibliografie (bibliografické záznamy).

Při zpracování elektronických zdrojů hrají rovněž důležitou roli metadata, tj. strukturované, popisné údaje, které nesou informace o primárních datech a umožňují je správně interpretovat. Metadata plní vedle popisné funkce (reprezentují formální a obsahové znaky dokumentu) také funkci archivační (zachování integrity elektronického dokumentu) a vyhledávací.

Smlouvu vydavatelům předkládáme ve dvou verzích. Varianty smluv se liší v bodě II/5, a to v rozsahu práce, který pro vydavatele vyplývá z podepsání konkrétní smlouvy. V první verzi se vydavatel zavazuje sám vkládat do jím vydávaných elektronických online zdrojů (konkrétně jeho zdrojového kódu) metadatový záznam podle standardu Dublin Core. Ve druhé verzi smlouvy se vydavatel zavazuje vkládat metadata, která zpracuje Národní knihovna.

3 Potřeba spolupráce

3.1 Spolupráce s ISSN

Aktuální změnou při strategii oslovování potencionálních vydavatelů online zdrojů je spolupráce s Českým národním střediskem ISSN při Státní technické knihovně v Praze. Každý žadatel o přidělení čísla ISSN je povinen vyplnit základní údaje o sobě a o svém zdroji v elektronickém formuláři, který je umístěn na webových stránkách ČNS ISSN.

Naším požadavkem je, aby do formuláře byla nově zařazena otázka, zda vydavatel souhlasí se zařazením svého zdroje do WebArchivu. Rovněž jsou zde základní informace o projektu a jeho cílech. Chtěli bychom dosáhnout toho, aby se vydavatelé online zdrojů o takovéto možnosti archivace dozvěděli a začali s námi spolupracovat.

Kooperace s ČNS ISSN je v začátcích, proto si na konkrétní výsledky budeme muset ještě chvíli počkat.

3.2 Spolupráce s MI ČR

Kontakt byl taktéž navázán se zástupci Ministerstva informatiky, s nimiž proběhly již 2 schůzky. Cílem spolupráce z naší strany je archivace dokumentů veřejné správy, kterým již uběhla doba platnosti, a tudíž nejsou volně dostupné. Všechny dokumenty veřejné správy by měly být opatřeny metadaty dle standardu Dublin Core. Výhodou je také fakt, že se na tyto dokumenty nevztahuje autorské právo, tzn. můžeme je archivovat a následně zpřístupnit bez omezení.

Na druhé straně Ministerstvo informatiky, resp. firma, která vytváří elektronický katalog dokumentů veřejné správy, projevila zájem o naše softwarové nástroje – Nedlib harvester a generátor metadat, které by při tvorbě elektronického katalogu chtěla využít.

4 Digitální archiv a jeho zpřístupnění

Cílem projektu WebArchiv je *zajištění trvalého uchování domácích elektronických online publikovaných informačních zdrojů jako součásti národního kulturního dědictví*. Vzhledem k povaze, rozmanitosti a množství těchto zdrojů je zřejmé, že stanovení podmínek, které musí archivované elektronické zdroje splňovat, významně ovlivní budoucí hodnotu vytvořeného archivu.

4.1 Výběr zdrojů k archivaci

Již rozhodnutí zaměřit se primárně na „webové“ zdroje znamená, že se zaměřujeme jen na jistou část množiny všech online elektronických zdrojů. Jak ukazují dosavadní zkušenosti, z hlediska dlouhodobé konzervace je nejvýznamnější část dokumentů dostupná přes protokol http. Vedle protokolů lze jednotlivé dokumenty hodnotit podle použitého formátu (některé ze vzácněji se vyskytujících formátů nemá téměř smysl archivovat).

Předmětem zájmu projektu WebArchiv je *český web*. Ten můžeme zjednodušeně definovat jako „všechny dokumenty publikované v domé-

ně.cz.“. Je ovšem zřejmé, že toto kritérium nemůže pokrýt celou českou online produkci. Proto by bylo vhodné tento rozsah rozšířit o mnoho dalších, vzájemně se doplňujících kategorií: dokumenty v doménách druhé úrovně registrovaných subjektem sídlícím v České republice; dokumenty publikované na serverech fyzicky umístěných v ČR; dokumenty v českém jazyce; dokumenty českých autorů; dokumenty se vztahem k Česku.

V ideálním případě by měl být výsledkem projektu archiv obsahující pokud možno vše, co kdy bylo v rámci českého webu publikováno. Na druhou stranu je zřejmé, že pokus o takový přístup by s sebou přinesl prohibitivně vysoké náklady a byl by i technicky v podstatě neproveditelný. Proto se provádí archivace dvěma cestami:

- *plošnou archivaci*, kdy se s delším časovým odstupem vytvářejí co nejuplněnější snímky celého českého webu (například jednou nebo dvakrát ročně); současná legislativa ale bohužel neumožňuje zpřístupnění takto získaného archivu (rovněž plošné),
- *výběrovou archivaci*, kdy se naopak velmi často (v případě potřeby i každý den) doplňuje archiv zrcadlící jen omezenou vybranou skupinu nejvýznamnějších českých zdrojů. V tomto případě se jedná o skupinu zdrojů vybíraných na základě výše uvedených kritérií (těmi se také zabýval příspěvek ve sborníku Knihovny současnosti 2002), na jejichž využívání uzavírají řešitelé s vydavateli výše zmíněné smlouvy.

4.2 *Dlouhodobé uchování a zpřístupnění zdrojů*

Problematika archivace webu tak zahrnuje dvě oblasti: jednou z nich je automatizované (plošné či výběrové) sklizení informací nacházejících se na definovaném výseku webu a jejich uložení do archivu. Druhou oblast pak představuje zpřístupnění informací uložených v takto vytvořeném (a objemem dat velmi rozsáhlém) archivu.

4.2.1 *Sklizeň českého webu*

V loňském roce probíhala po několik měsíců již druhá testovací sklizeň celé domény .cz. Analýza jejího průběhu ukázala, jaké informační bohatství český web skrývá: mezi padesáti našimi objemem nebo počtem souborů největšími doménami druhé úrovně najdeme mimo jiné šest univerzit, jeden univerzitou provozovaný specializovaný server (linux.cz), Českou akademii věd a několik zpravodajských a vydavatelských serverů.

4.2.2 *Provoz archivu*

Velikost Harvesterm tvořeného archivu může snadno dosáhnout obrovských rozměrů: jedno kolo stahování představuje v našich podmínkách stovky GB. Archiv s tak velkým potenciálem růstu není samozřejmě snadné ani levné provozovat. Ačkoli v současné době již jsou na trhu levné pevné disky o kapacitách přes 200 GB, infrastruktura archivu se musí opírat o robustní a dlouhodobě perspektivní řešení. Toto řešení musí brát v potaz nejen aspekty technické, ale i finanční a personální a musí být z provozního hlediska dlouhodobě provozovatelné.

V pilotní fázi projektu bylo s výhodou využito stávajícího páskového robota Národní knihovny ČR, jehož nevýhodou ovšem je problematická dostupnost na něm uložených dat v okamžiku, kdy je nutné tato data zpřístupnit veřejnosti. Proto došlo v letošním roce ve spolupráci s Masarykovou univerzitou a Moravskou zemskou knihovnou k migraci celého archivu na diskové pole umístěné v Brně, kde se také nachází loni pořízený server pro archivaci. Ačkoli jsou stažené dokumenty společně s příslušnými metadaty ukládány v archivu jako tar+gzip komprimované soubory přímo do souborového systému, ukázalo se, že přenos celého archivu byl díky kontrolám konzistence přenášených dat časově velmi náročný.

Větším oríškem samozřejmě jsou samotné archivované soubory. Je sice pravděpodobné, že nejrozšířenější formáty zůstanou dlouhodobě interpretovatelné (html, txt, gif, jpg), lze ale mít oprávněné pochybnosti o všech proprietárních formátech, především těch, které nejsou tak rozšířeny jako například formáty firem Adobe nebo Microsoft. I u formátů Microsoftu je však zárukou jejich budoucí interpretovatelnosti spíše dostupnost alternativních programů s otevřeným kódem, které umějí s těmito formáty pracovat (OpenOffice), než podpora ze strany Microsoftu. Otázka, zda v budoucnosti takové formáty konvertovat, nebo zda jít cestou emulace, však zůstává stále otevřená.

Ať už bude v budoucnosti vývoj tohoto archivu jakýkoli, lze říci, že využitím NEDLIB Harvesteru získala Národní knihovna vhodný nástroj pro tvorbu konzervačního archivu českého webu. Vytvoření takového archivu je sice důležitým, ale zároveň jen prvním krokem na cestě k naplnění jeho smyslu, tedy ke zpřístupnění jeho obsahu.

4.2.3 *Zpřístupnění informací v archivu*

Pro zpřístupnění archivu se nabízejí technologie fulltextového indexování a automatizované extrakce autorem vytvořených metadat. Koncem roku 2001 byl na MFF UK vypsán ročníkový týmový vývojový projekt na vytvoření indexační a vyhledávací aplikace pro Webarchív, koncem června 2003 byl projekt úspěšně obhájěn a v současné době je vyvinutý produkt připravován pro ostré nasazení. Tato aplikace zpřístupňuje stažené dokumenty v jejich kontextu, tedy s vloženou grafikou ze stejné doby a s odkazy vedoucími primárně opět do archivu. Vyhledávání v archivu je umožněno nejen na základě URL nebo kontrolního součtu dokumentu, ale i na základě z dokumentu extrahovaných metadat nebo fulltextového vyhledávání. Celá aplikace je navržena tak, aby bylo možné k ní kdykoli připojit moduly pro indexování jiných, než textových typů souborů – jeden z takových nástrojů, Convera Retrievalware, je v NK již zkušebně provozován. Jedním z budoucích cílů projektu bude proto pokus o jeho využití pro indexování některých netradičních typů souborů obsažených v archivu. S využitím této indexační a vyhledávací aplikace se prozatím počítá pro vyhledávání v relativně malém souboru vybraných významných zdrojů, jejichž zpřístupnění umožnil vydavatel ve smlouvě uzavřené s Národní knihovnou ČR.

Nadějně se jevíly kontakty s týmem Norské národní knihovny, která vyvinula a v letošním roce se chystá dát volně k dispozici vlastní systém pro indexaci a zpřístupnění webového archivu založený na indexovacím enginu Apache Jakarta Lucene. Jeho uvolnění je však po několika odkladech naplánováno až na říjen letošního roku.

4.2.4 *Současné plány na zpřístupnění informací v archivu*

Máme stanoven alespoň přibližně rozsah českého webu, v jeho rámci můžeme začít vyhledávat v podmnožině zdrojů archivovaných výběrově v co největší úplnosti, na něž získala Národní knihovna oprávnění pro zpřístupnění za dohodnutých podmínek. Vedle přímého vyhledávání v archivu, které je zatím pouze v testovacím režimu, se v současné době nabízí několik způsobů, jak tuto činnost zajišťovat. Nejperspektivnějším z nich by mohlo být využití potenciálu projektu Jednotné informační brány CASLIN (www.jib.cz). Jedním z jejích výstupů bude totiž průběžně aktualizovaný předmětově členěný informační portál online elektronických zdrojů. Správa jednotlivých oborů tohoto portálu bude svěřena vždy té knihovně, která má v daném oboru největší zkušenosti. Díky tomu lze očekávat, že každý obor bude v portálu reprezentován i nejvýznamnějšími národními informačními zdroji, které se tak stanou i předmětem zájmu projektu Webarchiv.

V rámci automatizovaného knihovního systému Aleph, používaného (nejen) v Národní knihovně ČR, se nabízí možnost ukládání podrobných bibliografických záznamů, z nichž lze prostřednictvím aktuální adresy URL zajistit přístup do zdroje na Internetu a prostřednictvím adresy archivovaného zdroje umožnit přístup do digitálního archivu. Záznamy v Alephu by tak mohly sloužit současně pro zpřístupňování v rámci tématických bran, pro konverzi do souborného katalogu, případně najít využití v dalších digitálních knihovnách. Popis zdrojů, ať už se jedná o aplikaci bibliografických formátů typu MARC nebo jednodušší a mezinárodně srozumitelný formát Dublin Core, používaný pro přímý popis zdroje, může ve vybraných případech jít až na úroveň jednotlivých dokumentů (článků v časopisech, příspěvků ve sbornících apod.). Dosažení této úrovně podrobnosti již ovšem bude vyžadovat nasazení prostředků pro kooperativní online budování této databáze.

V jakémkoliv systému je ovšem třeba zajistit přístup ke zdrojům v souladu s podmínkami dohodnutými s vydavatelem. Pokud tedy bude vydavatel, jenž publikoval své zdroje na Internetu volně, souhlasit se zpřístupňováním těchto zdrojů volně též z WebArchivu, může být zdroj přístupný v síti bez jakéhokoliv omezení a z jakéhokoliv připojeného počítače. V případě licencovaných zdrojů či zdrojů z jakéhokoliv důvodu chráněných, kde vydavatel nesouhlasí s volným přístupem ke zdroji uloženému v digitálním archivu, je třeba zabezpečit přístup ke zdroji tak, aby Národní knihovna jako poskytovatel chránila zpřístupňované zdroje proti nedovolenému kopírování. V tomto případě mohou být zdroje zpřístupněny pouze lokálně, na počítačích k tomu účelu vyhrazených a zabezpečených.

Závěr

Zda bude některá z dosud popisovaných technologií nasazena také v ostrém reálném provozu, bude samozřejmě záviset i na vyřešení autorskoprávní problematiky související s tvorbou a provozem takového archivu. Nedotažení zákona o povinném výtisku u nás otvírá cestu různým výkladům omezení daných zákonem o autorském právu. Automatickou identifikaci a archivaci online publikovaných dokumentů lze srovnávat s běžně používanou technologií indexování webu, jak ji provádějí Internetové prohlídače. S tím, jak bude stoupat podíl čistě elektronické produkce, bude růst i význam její dlouhodobé archivace z hlediska ochrany národního kulturního dědictví. Přesto ale není jisté, zda bude bez opory v zákoně možné využívat stávající strategii plošné archivace.

Je možné prohlásit, že právo občana na informace by mělo být naplněno i existencí digitální knihovny obsahující elektronicky publikované dokumenty v nezměněné podobě. Zajištění integrity takové knihovny musí být proto jedním z prioritních úkolů jejího provozovatele.

Je patrné, že práce na poli zpřístupnění archivu budou dlouhodobou záležitostí, která si vyžádá nemalé prostředky. Jednou z cest, jak tyto prostředky účelně vynaložit, je spolupráce na meziřesortní i mezinárodní úrovni, která se velmi osvědčila již během řešení pilotního projektu.

Záležitosti archivace digitálních dokumentů se však netýkají pouze knihoven v souvislosti se zajištěním trvalého přístupu k národnímu kulturnímu bohatství. Problematiku jinou obsahem, ale obdobnou technicky (příp. i legislativně) budou muset řešit např. archivy, muzea, ale i vládní a správní orgány. Zdá se, že je nejvyšší čas, aby se problematika archivace internetových zdrojů dostala k řešení na vyšší instanci, tedy na úroveň státních orgánů odpovídajících za informační politiku a za zajištění svobodného přístupu občanů k informacím.

Literatura:

1. *WebArchiv* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, posl. aktual. 13. června 2003 [cit. 2003-07-06]. Dostupné na World Wide Web: <<http://webarchiv.nkp.cz>>.
2. CELBOVÁ, Ludmila; ŽABIČKA, Petr. *WebArchiv – digitální knihovna českého webu*. In *INFOS 2003 : zborník z 32. medzinárodného infromatického sympózia, ktoré se konalo v dňoch 7. – 10. apríla 2003 v Starej Lesnej*. Bratislava : Spolok slovenských knihovníkov, 2003, s. 41-46. ISBN 80-86249-18-2. Dostupné též na World Wide Web: <<http://webarchiv.nkp.cz/infos2003.pdf>>.
3. CELBOVÁ, Ludmila. *WebArchiv – vytvoření podmínek pro zpřístupnění českých webových zdrojů (knihovnické, legislativní a technické aspekty) : zpráva o plnění cílů projektu VISK3* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, leden 2003, [cit. 2003-07-06]. Dostupné na World Wide Web: <<http://webarchiv.nkp.cz/zprava2002/zprava2002.pdf>>.
4. ŽABIČKA, Petr. *Konference ECDL 2002. Ikaros* [online]. 2002, č. 10 [cit. 2003-07-06]. ISSN 1212-5075. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200209068>>.

5. ŽABIČKA, Petr. Webarchiv – digitální knihovna českého webu. In *RUFIS 2002*. Brno : ApS Brno, 2002, s. 121-129. ISBN 80-86510-40-9. Dostupné též na World Wide Web: <http://webarchiv.nkp.cz/rufis2002_pz.pdf>.
6. ŽABIČKA, Petr. Archiv českého webu v roce 3. *Národní knihovna*. 2002, roč. 13, č. 3, s. 168-176. ISSN 1214-0678. Dostupné též na World Wide Web: <<http://webarchiv.nkp.cz/nk2002.pdf>>.
7. CELBOVÁ, Ludmila; ŽABIČKA, Petr. Internetové zdroje jako součást digitálních knihoven i jako součást kulturního dědictví. In *Knihovny současnosti 2002*. Brno : Sdružení knihoven ČR, 2002, s. 294-308. ISBN 80-86249-18-2. Dostupné též na World Wide Web: <http://webarchiv.nkp.cz/sec2002_lc.doc>.
8. ŽABIČKA, Petr. Infrastruktura Webarchivu v roce 2002. In *Inforum 2002* [online]. Praha : Albertina icome Praha, 2002 [cit. 2003-07-06]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.inforum.cz/inforum2002/prednaska8.htm>>.
9. CELBOVÁ, Ludmila. *Registrace, ochrana a zpřístupnění domácích elektronických zdrojů v síti Internet : závěrečná zpráva za léta 2000-2001* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, leden 2002, [cit. 2003-07-06]. Dostupné na World Wide Web: <<http://webarchiv.nkp.cz/zprava2001/zprava2001.pdf>>.
10. CELBOVÁ, L., SIMONOVÁ, M., TATRANSKÁ, M. Zpřístupnění elektronických zdrojů z digitálního archivu: jak a pro koho. In *RAMAJZLOVÁ, Barbora (sest.). Automatizace knihovnických procesů – 9. : sborník z 9. ročníku semináře pořádaného ve dnech 15. – 16. května 2003 v Liberci*. Praha: ČVUT, 2003, s. 58-69. ISBN 80-0102-738-4. Dostupné též na World Wide Web: <<http://knihovny.cvut.cz/akp2003/index.htm>>.
11. zákon č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikacích
12. zákon č. 46/2000 Sb., o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon)
13. Směrnice 2001/29/ES Evropského parlamentu a Rady z 22. května 2001 o harmonizaci některých aspektů autorského práva a práv s ním souvisejících v informační společnosti. [online]. Praha : Národní knihovna [cit. 2003-07-10]. Dostupné na World Wide Web: <http://www.nkp.cz/o_knihovnach/Dir01_29_ECcz.pdf>.
14. BOHÁČEK, Martin. Autorské právo a elektronický obchod po vstupu ČR do ES z hlediska knihoven. In *Inforum 2003* [online]. Praha : Albertina icome Praha, 2003 [cit. 2003-07-10]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.inforum.cz/inforum2003/prispevek.asp?CisloSekce=20&Kod=123>>.
15. zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon)

MOŽNOSTI A LIMITY VE SLUŽBÁCH KNIHOVEN

Jindřiška Pospíšilová – Karolína Košťálová, Národní knihovna ČR

Jednotná informační brána (JIB) je založena na spojení dvou produktů firmy ExLibris, kterými jsou MetaLib, jenž zajišťuje vyhledávání v různých informačních zdrojích, a SFX umožňující přidané služby. Toto spojení přináší řadu výhod jak pro uživatele, tak i pro knihovníky. V přímých knihovnicko-informačních službách může být JIB využit při poskytování bibliografických, faktografických i dokumentových služeb. Díky zapojení českých souborných katalogů a katalogů českých knihoven a výše zmíněným vlastnostem může JIB plnit i funkci virtuálního souborného katalogu.

Koncem března 2003 byla uvedena do provozu vyšší verze JIB, která přinesla nové funkce a vlastnosti spojené s vyhledáváním a v neposlední řadě i nový interface. Na některé novinky současné verze jsme se zaměřily v našem příspěvku.

¹ Dva způsoby vyhledávání

Jak jsme již uvedli, JIB je možné využít při poskytování základních knihovnických a informačních služeb. Pro vyhledávání v JIB slouží **Rychlé vyhledávání** (3 předvybrané souborné katalogy – SK CASLIN, SK UK, SKAT, zadaný dotaz se vyhledává ve všech polích) a pro konkrétnější vyhledávání **základní formulář**, který je společný pro všechny zdroje. JIB nabízí v tomto formuláři vyhledávání **podle základních údajů**, tzn. podle autora, názvu, předmětu, roku vydání, ISBN a ISSN. Zároveň je zde možnost hledat ve všech polích, tzn. např. i v abstraktu či plném textu článku. Toto vyhledávání ve všech polích může být méně přesné, takže pokud hledáme konkrétní knihu, na základě zkušeností doporučujeme zadávat známé

¹ Znaménko plus je obecně přijímáno jako označení/symbol přínosu.

údaje (např. autor knihy, název článku) do konkrétních polí (např. pole Autor, Název).

Různé katalogy a databáze, které jsou připojené do JIB, mají ve svém originálním prostředí velmi odlišné možnosti vyhledávání, ať jde o formulaci dotazu nebo množství údajů, jež lze v konkrétní databázi vyhledávat. V případě dotazu, který není možné pomocí JIB zodpovědět (např. které knihy vydané v roce 2002 v češtině byly přeloženy z němčiny, knihy vydané v určité edici, knihy vydané určitým nakladatelstvím), má uživatel vždy možnost se přes ikonu odkázat do přirozeného prostředí vybraného katalogu/databáze a zadat dotaz přímo pomocí vyhledávacích nástrojů tohoto zdroje.

Na základě zkušeností s možnostmi nové verze MetaLib a po postupném zpřesnění nastavení připojených katalogů jsou pro jednotlivé zapojené katalogy zpracovávány nápovědy. Cílem nápověd je upozornit uživatele na specifika jednotlivých zdrojů a pomoci mu při správné formulaci dotazu.

Zpřehlednění nabídky zdrojů v MetaLib

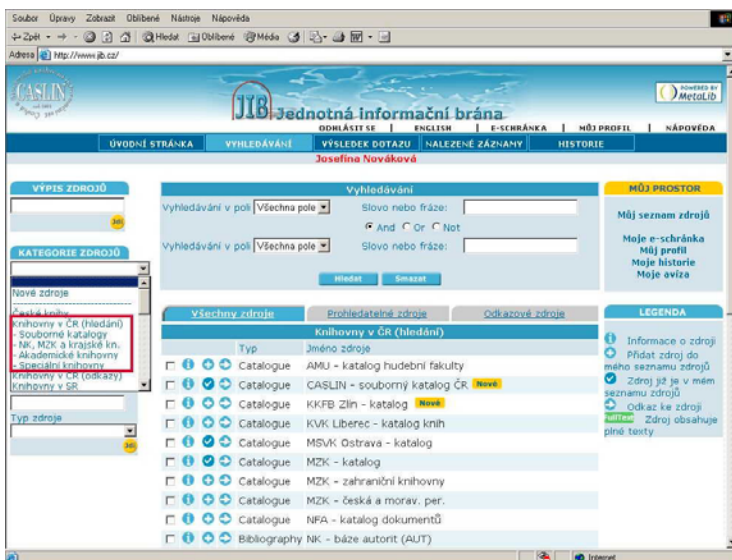
V současné době patří mezi prohledatelné zdroje JIB již 61 katalogů a databází. Kromě volně přístupných databází (katalogy českých, slovenských a dalších zahraničních knihoven, článkové databáze) jsou v nabídce JIB i zdroje licencované (Ebsco, ProQuest 5000, OCLC, databáze firmy SilverPlatter).

Pro větší přehlednost zapojených katalogů českých knihoven byla kategorie **Knihovny v ČR (hledání)** rozdělena do několika podkategorií. Při vyhledávání můžeme pracovat se zdroji celé kategorie nebo využít nabídku jednotlivých podkategorií.

V rámci jedné kategorie jsou zdroje řazeny vždy důsledně abecedně. S postupným zapojováním stále většího počtu knihoven se toto řazení jevílo při využívání s JIB jako velmi nepraktické a z hlediska poskytování knihovnických a informačních služeb nevhodné. Zvolením obecně přijímaného rozdělení knihoven dle jejich typu bylo dosaženo zpřehlednění nabídky zdrojů v této kategorii.

Zkvalitnění funkce Slučování

S novou verzí MetaLib byla vylepšena funkce **Slučování**. V původní verzi probíhalo slučování na základě porovnání polí obsahujících základní bibliografické údaje. Důsledkem nepřesností při jmenné katalogizaci vznikaly často i po sloučení duplicity. V nové verzi je při slučování prvním porovnávaným údajem vždy ISBN/ISSN, pouze pokud není v záznamu toto standardní číslo uvedeno, jsou využívány údaje autor, název a rok vydání.

➕ Výhody registrovaného uživatele

Pro uživatele, kterému nevyhovuje nabídka zdrojů v jednotlivých kategoriích a který využívá v JIB pravidelně určité zdroje, jejichž sestavu při začátku každé práce opakovaně vytváří, nabízí JIB funkci **Můj seznam zdrojů**. Tuto funkci mohou využívat v JIB jak registrovaní uživatelé, tak i ti, kteří do JIB vstupují jako „hosté“, tedy bez registrace. Registrovanému uživateli zůstává Můj seznam zdrojů k dispozici i po odhlášení a novém přihlášení, neregistrovaní uživatelé mohou tuto funkci používat pouze do doby ukončení práce v JIB.

Uživatelé, kteří využívají JIB v rámci své pracovní činnosti, ocení možnost vytvořit si více registrací a tím i více sestav v Mém seznamu zdrojů. Příkladem může být vytvoření registrace pro ověřování správnosti bibliografické citace monografií a následné dostupnosti na území ČR či registrace pro vyhledávání v článkových databázích s ověřováním dostupnosti plného textu.

Další užitečnou vlastností nové verze JIB je pro registrované uživatele funkce **Moje avíza**. Jde v podstatě o zavedení služby SDI, známou také pod českou zkratkou ARI.

➕ Zpřehlednění nabídky přidáných služeb SFX

Obdobně jako v MetaLib byly i katalogy, které SFX využívá k ověřování dostupnosti na území ČR, rozděleny do několika skupin:

- souborné katalogy

- katalogy NK, MZK a krajských knihoven
- katalogy akademických knihoven
- katalogy speciálních knihoven

Rozšíření nabídky přidaných služeb SFX

Jedním z limitů SFX ve staré verzi JIB byla možnost ověřit si dostupnost pouze u dokumentů, které v bibliografickém popisu obsahovaly informaci o ISBN/ISSN. Tento limit byl překonán přechodem na novou verzi. Při absenci ISBN/ISSN se v současné době provádí zjišťování dostupnosti podle názvu. Takovýto výsledek je samozřejmě méně spolehlivý a přesný, nicméně se domníváme, že jde o rozšíření využitelnosti SFX služeb.

Při ověřování dostupnosti plných textů mohou všichni uživatelé kromě plnotextových licencovaných databází využívat i nově začleněné volně dostupné plnotextové a abstraktové zdroje (např. HighWire Press, Oxford University Press).

Nabídka přidaných služeb SFX je prostřednictvím Citation Linker k dispozici uživatelům, kteří nemají oprávnění pracovat s licencovanými databázemi. Z tohoto důvodu bylo do SFX nabídky začleněno i konto NK ČR v EZB (Elektronische Zeitschriftenbibliothek)². Kromě více než 5400 volně dostupných plnotextových titulů obsahuje toto konto i informace o plnotextových časopisech obsažených ve všech licencích dostupných v rámci NK ČR. Vzhledem k tomu, že konto NK ČR je volně přístupné a většinu začleněných licencí mohou využívat i další knihovny v ČR, má tato služba vysokou vypovídací hodnotu.

Citation Linker

Rozšířením nabídky služeb v rámci JIB je i aktivace služby Citation Linker³. Prostřednictvím jednoduchého formuláře je možné si na základě bibliografických údajů vytvořit pro libovolný typ dokumentu (monografie, článek, periodikum) nabídku SFX přidaných služeb. Uživatel tedy již nemusí hledat dokument nejprve v JIB, stačí zadat základní informace o dokumentu do nadefinovaných formulářů. Nabídka licencovaných zdrojů v SFX se vytváří na stejném principu jako při použití JIB, tzn. pouze pro uživatele z knihoven, které se již do projektu JIB přihlásily (autorizace prostřednictvím IP adresy). Odkaz na Citation Linker se nachází na stránkách Informačního portálu JIB.

² *Elektronická knihovna časopisů (EZB)* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.nkp.cz/ezb>>.

³ *Citation Linker* [online]. ExLibris, 2003. [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: <http://www.jib.cz:9004/citation/sfx_local>.

+ Nabídka SFX služeb mimo JIB

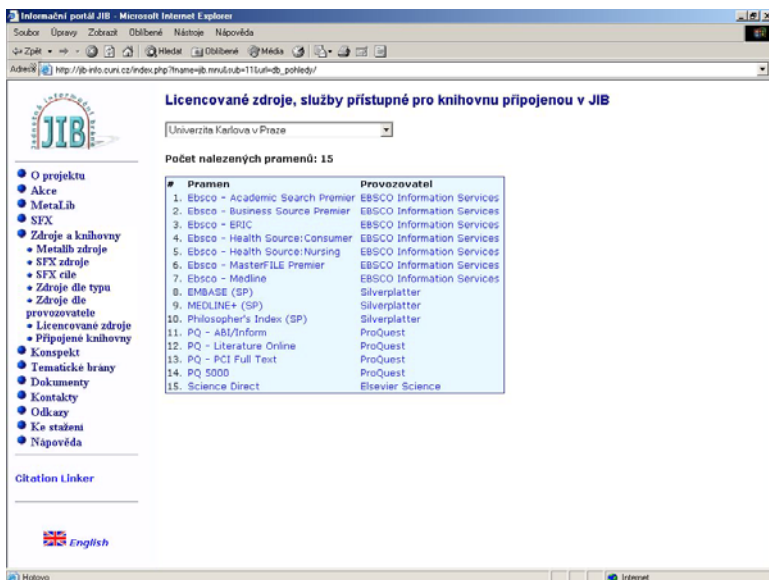
Kromě Jednotné informační brány a služby Citation Linker naleznou uživatelé některých knihoven tlačítko SFX i ve svém lokálním katalogu případně v licencovaných databázích. Konkrétně jde např. o katalogy MZK, VKOL, SK UK, VPK ... Z licencovaných zdrojů jsou to vybrané databáze OCLC FirstSearch. Bližší informace o možnosti využití SFX tlačítka ve vašem OPAC naleznete na Informačním portálu JIB⁴.

+ Informační portál JIB

Zkvalitnění informačního aparátu JIB představuje nová služba Informačního portálu JIB nazvaná **Zdroje a knihovny**⁵. S pomocí databáze zde byly shromážděny informace o všech zdrojích zapojených do JIB, ať již prohledatelných v prostředí MetaLib či využívaných pro přidávané služby SFX a dále i informace o knihovnách zapojených do projektu JIB.

⁴ *Informační portál JIB : SFX - Technická specifikace připojení* [online]. [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: < <http://jib-info.cuni.cz/index.php?fname=jib.mnu&sub=6&url=dokumenty/> >.

⁵ *Informační portál JIB : JIB INFO DB – pohledy* [online]. [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: < http://jib-info.cuni.cz/index.php?fname=jib.mnu&sub=11&url=db_pohledy/ >.

S přechodem na novou verzi nebyly vyřešeny všechny limity jednotlivých složek Jednotné informační brány, tak jak jsou popsány na Informačním portálu JIB. Do popředí se více dostala ta omezení, která zcela nesouvisí s technickými řešeními JIB, spíše je můžeme dát do souvislosti s rostoucí mírou využití JIB a větším kontaktem s koncovými uživateli.

6 Omezené množství prohlédatelných zdrojů

Velké části uživatelů se může zdát množství zdrojů, které lze v JIB využít pro paralelní prohlédávání, v porovnání s počtem zdrojů v JIB popsáných poměrně malé. Zapojení zdroje pro vyhledávání je závislé na technických parametrech zdroje na jedné straně a JIB na straně druhé. Uživatelé mohou sami svými návrhy rozšířit nabídku zdrojů zapojených do JIB.

6 Koncepce začleňování katalogů do kategorií

Z reakcí uživatelů JIB vyplývá, že systém začleňování katalogů knihoven je složitý / méně přehledný. Omezený počet zdrojů, které je možné zobrazit v jednotlivých kategoriích (max. 100), nás vedl k následujícímu řešení:

⁶ Znaménko mínus je obecně přijímáno jako označení/symbol nedostatku či negativní vlastnosti.

- kategorie *Knihovny v ...* obsahuje katalogy všechny knihoven začleněných do JIB bez ohledu na oborovou gesci knihovny
- *oborové kategorie* (24 skupin metoda Konspektu) obsahují pouze katalogy knihoven specializovaných na vybraný obor/obory
- *oborové kategorie* (24 skupin metoda Konspektu) neobsahují katalogy knihoven s univerzálním fondem

➔ Vytváření nabídky SFX

Současná nabídka ověřování dostupnosti dokumentu v katalozích jednotlivých knihoven se vytváří bez ohledu na to, zda se hledaný dokument v katalogu skutečně nachází. Uživatel je tak nucen prohledat všechny nabízené katalogy bez jistoty, že dokument vskutku nalezne. Ideálním stavem a naším cílem je vytvoření již ověřené nabídky pouze těch knihoven, v jejichž katalogu se vyskytuje alespoň jeden exemplář daného titulu.

⊕ Co říci závěrem? ⊖

Jako všechny nástroje vytvářené námi lidmi má i Jednotná informační brána a možnosti jejího využití při poskytování služeb své klady a zápory. Mezi klady jistě patří shromáždění významných českých katalogů pod jedno vyhledávací rozhraní. Tato vlastnost není samozřejmě vyhrazena pouze JIB. V podmínkách České republiky existuje např. systém MVS Regionální knihovny Karviná⁷. Dále nabízí obdobnou funkci i knihovní systém Advanced Rapid Library (ARL), který umožňuje prohledávat v přirozeném prostředí ARL i katalogy jiných knihoven ovšem bez možnosti paralelního vyhledávání ve více zdrojích - konkrétně je tato funkce nabízena v katalogu KVK Liberec⁸. Třetím příkladem je knihovní systém T-Series umožňující v jednotném rozhraní souběžné prohledávání více katalogů zpřístupňovaných v tomto systému (Souborný katalog knihoven s T-Series využívá JIB v nabídce SFX). Z obdobných zahraničních portálů využívaných v českých knihovnách můžeme jmenovat slovenský portál BBB⁹ nebo německé rozhraní KVK¹⁰.

Jaký je tedy pro uživatele vlastně rozdíl mezi jmenovanými portály a JIB? České portály se zaměřily výhradně na zpřístupnění katalogů v jednom

⁷ MVS [online]. Karviná : Regionální knihovna Karviná, c1998, 2001, [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.mvs.cz>>.

⁸ [Krajská vědecká knihovna v Liberci : online katalog] [online]. [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: <<http://ipac.kvkl.cz/aRL/main.php?language=czech>>.

⁹ BBB [online]. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2002, [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.caslin.sk>>.

¹⁰ UB Karlsruhe: KVK Karlsruher Virtueller Katalog : Standardzugang : Deutsch [online]. Karlsruhe : UB Karlsruhe, 2002, [cit. 2003-07-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>>.

uživatelském rozhraní. Výhodou JIB a uvedených zahraničních portálů je, že zapojily do své nabídky i článkové databáze, ať již plnotextové či pouze bibliografické. Využitím licencovaných a volných zdrojů v nabídce přídatných služeb SFX umožnil JIB z jednoho místa jednoduchým způsobem využívat heterogenní informační zdroje dostupné v českých knihovnách. Využití softwarových prostředků JIB i mimo toto rozhraní přináší uživatelům možnost používat takto konsolidované služby i v přirozeném prostředí vlastního online katalogu.

Ze statistik JIB (duben-červen 2003) vyplývá, že mezi nejpoužívanější zdroje patří především české katalogy. Z těchto údajů můžeme usoudit, že uživatelé chápou JIB jako virtuální souborný katalog. Je nyní na nás, abychom jejich očekávání nezklamali a vytvářeli tedy JIB nejen k obrazu knihovníků, ale splnili i představy neprofesionálních uživatelů rozvíjením nabídky zdrojů a s nimi spojených služeb.

Doporučené dokumenty k tématu

1. STOKLASOVÁ, Bohdana, KRBEC, Pavel. Jednotná informační brána. Praha : Národní knihovna ČR, 2002. 43 s. ISBN 80-7050-415-3.
2. POSPÍŠILOVÁ, Jindřiška, KOŠTÁLOVÁ, Karolína. Jednotná informační brána [online]. Přístup z: <<http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/forum1/forum1.html>>
3. STOKLASOVÁ, Bohdana, KRBEC, Pavel . Integrovaný přístup k informacím prostřednictvím Jednotné informační brány. Národní knihovna. 2002, roč. 13, č. 4, s. 225-249. ISSN 0862-7487.
4. POSPÍŠILOVÁ, Jindřiška, KOŠTÁLOVÁ, Karolína. Nová možnost spolupráce [PPT prezentace přednesená na konferenci INFOS 2003 ve Staré Lesné]. Přístup z: <http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/infos2003/JIB_Infos.ppt>
5. STOKLASOVÁ, Bohdana, KRBEC, Pavel. CASLIN Uniform information gateway [Text příspěvku pro sborník pro mezinárodní konferenci The Andrew W. Mellon Conference on Union Catalogs v Tallinnu. Sborník je v tisku] Přístup též z: <<http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/tallin/html/Tallin.html>>.
6. STOKLASOVÁ, Bohdana. Integrace informačních zdrojů v Jednotné informační bráně a její dopad na strategii knihoven. Knihovny současnosti 2002. Brno : Sdružení knihoven ČR, 2002; s. 266-283. ISBN 80-86249-18-2. Přístup též z: <http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/sec2002/Sec2002_strateg.doc>.
7. STOKLASOVÁ, Bohdana. Jednotná informační brána jako služba i výzva pro české univerzity. Rufis 2002. Brno : ApS Brno, 2002. – S. 101-10. Přístup též z: <<http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/rufis/rufis.htm>>.
8. BALÍKOVÁ, Marie. Metoda konceptu : koncept - standard pro popis a koordinované budování knihovních fondů. [Online]. Přístup z: http://www.nkp.cz/standard/MDT_koncept_VP1.htm

TECHNOLOGICKÉ NOVINKY PRODUKTU METALIB

Jan Pokorný – Martin Ledínský, UK v Praze, Ústav výpočetní techniky

Jednotná informační brána (JIB) nabízí své služby uživatelům od jara 2002. Od té doby uběhlo více než rok a JIB nabízí oproti svým začátkům řadu novinek. Podívejme se, co nového je uživatelům k dispozici od jara 2003, kdy proběhl přechod na MetaLib verze 2. Novinky u SFX verze 2.0 shrnuje následující článek od Jiřího Pavlíka.

MetaLib dnes nabízí tři základní způsoby využití jeho vyhledávacích schopností. Jsou to:

1. **vyhledávání přes klasické webové rozhraní** pomocí kroku výběru zdrojů, definice dotazu a spuštění vyhledávání
2. **vyhledávání předdefinovaných dotazů** pomocí přímých vyhledávacích odkazů
3. **vyhledávání z jiného klienta** pomocí profilů Z39.50 serveru JIB s následným stažením záznamů

1. WEBOVÉ ROZHRAŇÍ – SNADNĚJŠÍ VÝBĚR ZDROJŮ A VYHLEDÁVÁNÍ

Nová verze MetaLibu přinesla uživatelům nové webové rozhraní, kde již nejsou použity rámce. To zjednodušilo orientaci, zlepšilo navigační možnosti, zvýšilo rychlost načítání stránek a kompatibilitu s různými webovými prohlížeči. Velikost stránek se významně zmenšila, což ocení zejména uživatelé, kteří s JIB pracují z domova pomocí pomalého modemového připojení. Nové rozhraní je přehlednější a na obrazovce jsou všechny podstatné funkce vždy po ruce. Bezrámcové řešení navíc odstranilo problém v navigaci, kdy nebylo možné používat tlačítka Zpět a Vpřed v prohlížečích. Největších změn doznaly možnosti výběru zdrojů – uživatelé mohou nyní zdroje vyhledat pomocí abecedního seznamu, pomocí předmětových kategorií nebo zdroje vyhledat podle zadaných kritérií.

Kompatibilita s prohlížeči

JIB je v nové verzi optimalizován pro prohlížeče Microsoft Internet Explorer 5 a vyšší, Netscape Navigator 6 a vyšší a Mozilla 1 a vyšší. Bez problémů také pracuje se Safari 1.0. Prohlížeče mohou pracovat na OS MS Windows 95 a vyšší, Unix/Linux i Mac OS 9/X. Pro ideální zobrazení stránek JIB doporučujeme rozlišení obrazovky 1024x768.

Rychlé vyhledávání

Kromě nového rozhraní přinesla nová verze MetaLibu i mnoho zajímavých nových funkcí. První z nich je Rychlé vyhledávání – vyhledávat je díky němu možné i bez výběru zdroje přímo na úvodní obrazovce. Při rychlém vyhledávání se zadaný řetězec hledá ve všech polích paralelně v Souborném katalogu CASLIN, Souborném katalogu Sdružení uživatelů knihovního systému LANius (SKAT) a Souborném katalogu Univerzity Karlovy.

Rychlé vyhledávání

Zapište slovo nebo výraz:

Rychlé vyhledávání ve všech polích prohledává jen souborné katalogy [SK_Caslin](#), [SK Univerzity Karlovy](#) a [SKAT](#). Pro pokročilé vyhledávání s možností výběru zdrojů zvolte některou z Kategoríí zdrojů.

Avíza

Další významnou novinkou jsou avíza. Tuto funkci ocení nejen koncoví uživatelé knihoven – čtenáři, ale i profesionální rešeršéři. Avíza pracují na principu uložených předdefinovaných dotazů, které se automaticky spouštějí v daných časových intervalech. Výsledky vyhledávání jsou zasílány e-mailem uživateli. Avíza tedy fungují podobně jako SDI. Periodicita spouštění avíz může být denní, týdenní nebo měsíční. Využití je nasnadě: zajímá-li se čtenář o to, zda jeho knihovna zařadila do fondu nový titul oblíbeného autora, nemusí se obracet na personál knihovny ani dennodenně prohledávat katalog, nýbrž si v JIB vytvoří avízo pomocí definice dotazu a každé ráno bude mít ve své poštovní schránce přesné informace. E-mail s avízem obsahuje přesný počet vyhledaných záznamů na zadaný dotaz, ukazuje i počet záznamů, které se vyhledaly při předchozím generování avíza. Pro zobrazení záznamů je nutné klepnout na odkaz a autentikovat se.

Požadujete zasílání avíza pro dotaz :

Zvolte název pro toto avízo :

Zadejte e-mailovou adresu, na kterou se budou posílat výsledky dotazu

Přejete si posílat zprávy i v případě, že není nalezen žádný záznam :

Interval spouštění dotazu :

Pokud chcete avíza spouštět každý den, zadejte do prvního pole "1" a v druhém vyberte "Dny".

Zvolte zdroje:

- CASLIN - souborný katalog ČR
- SKAT - souborný katalog
- UK - Souborný katalog
- VŠE - souborný katalog

Slovo z předmětu= (mineralogie)

*

*

Ano Ne

*

*

Avízo si může nadefinovat každý uživatel, který má v JIB vytvořen svůj účet.

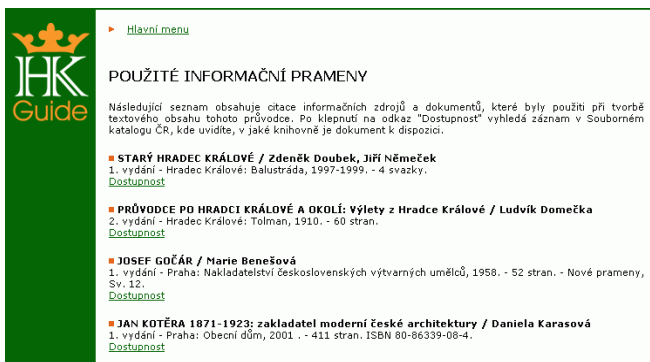
PŘÍMÉ VYHLEDÁVACÍ ODKAZY

MetaLib v nové verzi umožňuje spouštět předdefinované dotazy z externího prostředí pomocí přímých vyhledávacích odkazů URL. Tato funkce najde široké uplatnění pro tvůrce webových informačních systémů. Přímý vyhledávací odkaz umožňuje koncovému uživateli přeskočit fázi přihlášení se do JIB, fázi výběru zdrojů a definice dotazu. Výsledkem klepnutí na odkaz je spuštění dotazu přímo v prostředí JIB, který vrátí na výstupu seznam nalezených záznamů. Práce s JIB se tak pro koncového uživatele maximálně zjednoduší, odpadne pro něho zejména volba rešeršní strategie, která často vyžaduje určitou znalost daného zdroje.

Podívejme se nyní podrobněji na několik příkladů využití:

Seznamy literatury s aktivními odkazy do JIB

Na mnoha webových stránkách jsou vystaveny různé dokumenty, na kterých se nalézají například přehledy použité literatury. Ty slouží uživateli pro snadné vyhledání publikací – seznam si přepíše nebo vytiskne a posléze podle něj bude vyhledávat v knihovním katalogu, aby publikaci získal. Je to trochu zdouhavé. MetaLib pomocí přímých vyhledávacích odkazů takové vyhledávání spouští automaticky, například s nastaveným katalogem knihovny, na jejíž webových stránkách se dokument se seznamem literatury nachází. Odkaz je zpravidla konstruován tak, aby výsledkem vyhledávání byl jeden konkrétní titul. Ze statických seznamů literatury tak lze ověřit dostupnost v určitých knihovnách, např. v Souborném katalogu CASLIN. Jako příklad může posloužit seznam použité literatury na turistickém informačním systému HK Guide na <http://labska.com/hk-guide/prameny.php>. Přímé vyhledávací odkazy se skrývají pod heslem „Dostupnost“.

 [Hlavní menu](#)

POUŽITÉ INFORMAČNÍ PRAMENY

Následující seznam obsahuje citace informačních zdrojů a dokumentů, které byly použity při tvorbě textového obsahu tohoto průvodce. Po klepnutí na odkaz "Dostupnost" vyhledá záznam v Souborném katalogu ČR, kde uvidíte, v jaké knihovně je dokument k dispozici.

- **STARÝ HRADEC KRÁLOVÉ / Zdeněk Doubek, Jiří Němeček**
1. vydání - Hradec Králové: Balustráda, 1997-1999. - 4 svazky.
[Dostupnost](#)
- **PRŮVODCE PO HRADCI KRÁLOVÉ A OKOLÍ: Výlety z Hradce Králové / Ludvík Domečka**
2. vydání - Hradec Králové: Tolmán, 1910. - 60 stran.
[Dostupnost](#)
- **JOSEF GOČÁR / Marie Benešová**
1. vydání - Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958. - 52 stran. - Nové prameny, Sv. 12.
[Dostupnost](#)
- **JAN KOTĚRA 1871-1923: zakladatel moderní české architektury / Daniela Karasová**
1. vydání - Praha: Obecní dům, 2001. - 411 stran. ISBN 80-86339-08-4.
[Dostupnost](#)

Tématicky relevantní dokumenty

Pomocí přímých vyhledávacích odkazů lze však i vytvářet samotné seznamy literatury. Typickým příkladem mohou být seznamy relevantní literatury k určitému tématu. Nejlépe opět poslouží praktický příklad. Již zmíněný systém HK Guide obsahuje informační stránku pojednávající o Kunětické hoře na <http://labska.com/hkguide/objekt.php?id=201>. Na konci stránky v oddíle Další informace je mimo jiné přímý vyhledávací odkaz „Související knihy a články“ s předdefinovanými předmětovými hesly. Odkaz vyhledá monografie a články v časopisech vydané v ČR pojednávající o Kunětické hoře.

HK Guide

• [Přímý odkaz](#) / [Základní informace](#) / [Kunětická hora](#)

HRAD KUNĚTICKÁ HORA

Mléčnický hrad, jehož zrušil císařský vojsko přechází z důh historické evropské. Město na vyvýšené kopci je vyhledávací stránkou s unikátními odkazy na všechny články, které se týkají tohoto místa.

Město na vyvýšené kopci je historickým sídlem, které má dlouhou historii. V roce 1558 byla založena jako město a v roce 1621 byla zničena. V roce 1621 byla založena jako město a v roce 1621 byla zničena. V roce 1621 byla založena jako město a v roce 1621 byla zničena.

PODOBIA
Adresa: 135 52 Střed Hvězdičky
Vzdálenost od Prahy: 10 km do Čerpan, dále pěšky 5 km po žluté turistické trase - ve 2000 m

NOVOSTI A ČLÁNKY
Ov. 13. 11. 2011. Dnešní novosti o 17. 11. 2011. V dubnu v Příručce o vikendech a svátcích o 16. 11. 2011

DALŠÍ INFORMACE
[Restaurace pod Kunětickou horou](#)
[Sdružení obcí pod Kunětickou horou](#)
[Související knihy a články](#)

Výhoda těchto seznamů relevantní literatury je dynamičnost, která zajišťuje stálou aktuálnost informací. Pokud se během existence informačních stránek o Kunětické hoře objeví další publikace o této památce, nemusí tvůrce seznam literatury aktualizovat, ale vše probíhá zcela automaticky.

Generátor přímých vyhledávacích odkazů

Možná se nyní ptáte, jak si můžete takový přímý vyhledávací odkaz vytvořit a jak ho začlenit do svých webových stránek. Připravili jsme pro vás jednoduchý nástroj, který vám tvorbu odkazů značně zjednoduší. Najdete ho na adrese <http://jib-info.cuni.cz/generator/> a jeho použití je snadné. Dotaz vytvoříte výběrem polí a zadáním požadovaných slov oddělených mezerami, poté vyberete zdroje, ve kterých chcete vyhledávat. Po klepnutí na tlačítko „Vygenerovat odkaz“ se zobrazí stránka s požadovaným odkazem, který již jednoduše označíte a přes schránku přepokopujete do tagu ve svém webovém dokumentu. Tím je vše připraveno k použití.

GENERÁTOR VYHLEDÁVACÍCH ODKAZŮ

1. Vyberte pole
2. Zapiště požadovaná slova oddělená mezerami:

Slova z autora
AND
Slova z autora
AND
Slova z autora

3. Vyberte požadované zdroje:

1. zdroj =
2. zdroj =
3. zdroj =
4. zdroj =
5. zdroj =
6. zdroj =
7. zdroj =
8. zdroj =
9. zdroj =
10. zdroj =

4. Po odeslání parametrů získáte odkaz, který můžete zkopírovat do schránky pomocí CTRL+A a CTRL+C nebo který můžete klepnutím myši přímo spustit v JIB.

Odeslat Vyčistit

PŘEBÍRÁNÍ ZÁZNAMŮ

Pravděpodobně nejvýznamnější a nejzajímavější novinkou je rozšíření a zkvalitnění služby přebírání záznamů z JIB. Tato funkce je určena knihovnické části uživatelů a ocení ji katalogizátoři a akvizitěři. Pokud se některá knihovna rozhodne využívat JIB jako zdroj katalogizačních záznamů, obrátí se na technickou podporu JIB (jib-support@cuni.cz) s žádostí o vytvoření profilu pro přebírání záznamů. Profil obsahuje sekvenční seznam zdrojů, ve kterých se budou požadované záznamy postupně vyhledávat. Je-li v seznamu například 5 zdrojů (seřazených podle důležitosti), začnou se záznamy vyhledávat nejprve v prvním z nich. Pokud první zdroj nějaké záznamy vrátí, vyhledávání se tímto ukončí a záznamy budou nabídnuty ke stažení. Pokud se nenalezne žádný záznam, vyhledávání pokračuje u druhého zdroje, případně u dalšího, dokud vyhledávání neslaví úspěch. Uživatel může využít jakýkoli zdroj, který je v JIB prohledatelný. V profilu musí být uveden nejméně jeden zdroj. Knihovna potom využije název profilu jako jméno databáze JIB Z39.50 serveru, který je dostupný na adrese www.jib.cz:9991. Tímto způsobem pracovalo přebírání záznamů i v minulé verzi. Zmíněným výrazným vylepšením je nyní možnost záznamy v reálném čase konvertovat do jiných formátů (např. z UNIMARC do MARC21) a do jiné znakové sady. Tím se využitelnost této služby pro řadu knihoven enormně zvýší, zvláště dnes, kdy knihovny plánují přechod nebo už přecházejí na MARC21. Brzy tedy bude mnoho knihoven stále používajících UNIMARC a mnoho knihoven již pracujících v MARC21. Bibliografické záznamy lze nyní stahovat a využívat z řady zahraničních zdrojů obsahujících záznamy v USMARC/ MARC21.

Konverzi formátů mezi UNIMARC a MARC21 zajišťuje speciální konverzní modul, vyvinutý pro potřeby konverzí Národní knihovny. Jeho autory jsou Jindřich Stejskal z ÚVT UK a Edita Lichtenbergová z NK ČR.

Jedná se o unikátní řešení, které kvalitou konverze nemá v ČR obdoby. Knihovníci díky tomuto nástroji získají záznamy, které konverzí nijak neutrpí a zachovávají si původní kvalitu. O kvalitě získaného záznamu tak rozhoduje pouze kvalita původního záznamu, nedochází ke ztrátám vinou nedokonalé konverze.

Ukázka konverze z UNIMARC do MARC21

MARC21

```
LDR 01146nam 2200325 a 4500
SID $az39$$bL_NK_NKC$$dCNL01772$$i241396$$j000001
001 cpk20021121912
005 20020910162049.0
008 020723s2002 xr b e 000 0 cze
020 $a8023893521 (v knize neuvedeno ; kroužková vazba)
040 $aABA001
0410 $acze
043 $ae-xr---$be-xr-vy$2PHNK
044 $axr
080 $a908(437.324)
080 $a(048.8)
1001 $aKvět, Radan,$d1928-$4aut
24510 $aHrotovice a Hrotovicko s jadernou elektrárnou Dukovany
:$bpřehled přírodních a společenských poměrů /$c[Radan Květ,
Arnošt Dudek].
260 $aBrno :$bRadan Květ,$$c2002.
300 $a29 s. :$bmapy (některé barev.) ;$c22 cm.
500 $aNázev a podnázev z obálky.
504 $aObsahuje bibliografii.
651 4 $aHrotovice (Česko)$xvlastivěda
651 4 $aHrotovice-oblast (Česko)$xvlastivěda
655 4 $apřehledy
695 $n913(4)$aGeografie Evropy, reálie, cestování
7001 $aDudek, Arnošt,$d1928-$4aut
901 $f[1. vyd.]$gISBN přiděleno NA ISBN v ČR$o20020910
941 $aHrotovice (Czech Republic)$xHistory
941 $aHrotovice Region (Czech Republic)$xHistory
```

původní UNIMARC:

```
LDR 01171nam 2200325 450
001 cpk20021121912
005 20020910162049.0
010 $a80-238-9352-1$bv knize neuvedeno ; kroužková vazba
100 $a20020723d2002 m y0czey0103 ba
1010 $acze
102 $aCZ
105 $ab z 000yy
```

2001 \$aHrotovice a Hrotovicko s jadernou elektrárnou Dukovany\$epřehled přírodních a společenských poměrů\$f[Radan Květ, Arnošt Dudek]
 210 \$aBrno\$cRadan Květ\$d2002
 215 \$a29 s.\$cmapy (některé barev.)\$d22 cm
 304 \$aNázev a podnázev z obálky
 320 \$aObsahuje bibliografii
 607 \$aHrotovice (Česko)\$xvlastivěda
 607 \$aHrotovice-oblast (Česko)\$xvlastivěda
 608 \$apřehledy
 615 \$n913(4)\$aGeografie Evropy, reálie, cestování
 660 \$ae-xr-vy
 675 \$a908(437.324)
 675 \$a(048.8)
 700 1 \$aKvět\$bRadan\$f1928-\$3jk01071203\$4070
 701 1 \$aDudek\$bArno.t\$f1928-\$3jk01023239\$4070
 801 0 \$aCZ\$bABA001\$c20020905\$gAACR2
 SID \$az39\$bL_NK_NKC\$dCNL01772\$i241396\$j000001
 901 \$f[1. vyd.]\$gISBN přiděleno NA ISBN v ČR\$o20020910
 941 \$aHrotovice (Czech Republic)\$xHistory
 941 \$aHrotovice Region (Czech Republic)\$xHistory

Informační zpravodaj JIB a konference jib-info@cuni.cz

Od jara 2003 vydáváme Informační zpravodaj JIB, ve kterém informujeme uživatele o nových funkcích, o vývoji projektu, o nových informačních zdrojích atp. Zpravodaj vychází jako občasník s nepravidelnou periodicitou, odběratelé ho dostávají do svých e-mailových schránek ve formátu PDF, ke stažení je k dispozici také na adrese <http://jib-info.cuni.cz/zpravodaj/>. Pro šíření zpravodaje jsme založili elektronickou konferenci jib-info@cuni.cz, která slouží také pro včasné informování o důležitých událostech jako jsou připravované výpadky z důvodu přechodu na nové verze nebo pozvání ke stánku JIB na chystané knihovnické konference. V současné době odebírá zpravodaj bezmála tisíc uživatelů JIB. Pro přihlášení do konference lze použít adresu jib-support@cuni.cz nebo webový formulář na stránkách JIB.

AUTENTIKACE A VÝHODY PROXY

Na závěr zmíníme otázku autentikace uživatelů v JIB, která sice není novinkou, ale řadě uživatelů není dostatečně známá. Přihlášením se do JIB svým uživatelským jménem a heslem se uživatel dostává do svého osobního uživatelského účtu. Toto přihlášení však žádným způsobem nerozhoduje o tom, k jakým zdrojům bude mít přístup. Jinými slovy, autentikace v JIB pomocí uživatelského jména a hesla není nijak spjata s autorizací. Autorizace přístupu ke zdrojům je určována pouze IP adresou, ze které daný uživatel přichází. K placeným zdrojům mají přístup pouze uživatelé z instituce, která k těmto zdrojům vlastní licence. Pro tuto instituci nastavu-

jeme v JIB rozsahy IP adres, ze kterých bude pro uživatele zdroj přístupný. Uživatel se tedy k placeným zdrojům dostane pouze z počítačů zapojených do sítě v dané instituci, které mají přidělenou registrovanou adresu. Pokud uživatel využije jiný počítač, který bude mít IP adresu jinou, v JIB nezaregistrovanou, nebude pro něho daný zdroj k dispozici.

Toto řešení je dobrým autentikačním nástrojem, ale může způsobit problémy lidem, kteří potřebují pracovat s JIB i z jiných míst než pouze ze své knihovny. Je to případ zaměstnanců knihoven, ale především jejich uživatelů. Tento problém lze však snadno vyřešit použitím proxy serverů na straně knihovny. Pokud si knihovna zřídí svůj proxy server, který bude mít IP adresu zaregistrovanou v JIB pro oprávněné placené zdroje, mohou uživatelé přes tento proxy server přistupovat k JIB prakticky odkudkoli. Na proxy serveru budou nadefinovány přístupy oprávněných uživatelů, kteří potom budou na JIB přistupovat jeho prostřednictvím. Proxy server musí být zabezpečen tak, aby přes něj nemohli přistupovat neoprávnění uživatelé. Pokud je toto řešení vašich problémů a nevíte si rady, rádi vám poradíme.

LINKOVÁNÍ NA RELEVANTNÍ PŘIDANÉ SLUŽBY V RÁMCI JEDNOTNÉ INFORMAČNÍ BRÁNY

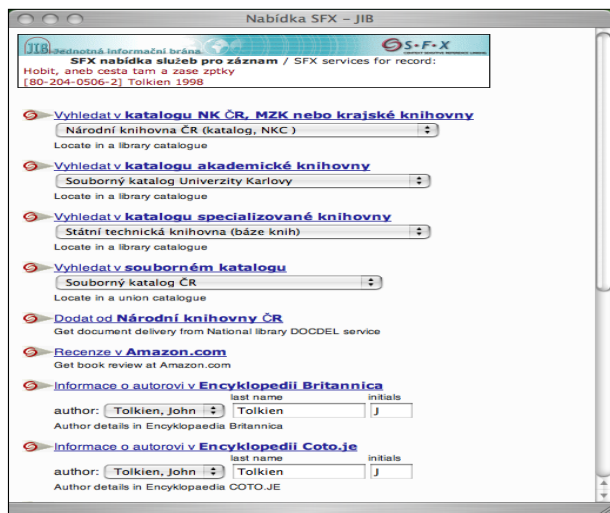
Jiří Pavlík, UK v Praze, Ústav výpočetní techniky

Nástroje použité v Jednotná informační bráně (JIB) nabízí několik možností linkování na přidané služby k vyhledaným bibliografickým dokumentům. Nabídku odkazů na relevantní služby v rámci JIB zajišťuje především SFX server. Zajímavou možnost nabízí i MetaLib.

V tomto příspěvku se budu snažit představit všechny zajímavé možnosti linkování používané v rámci JIB. Ukáži, jak tyto možnosti je možné využít i ve vaší knihovně. Na závěr doplním informace z příspěvku kolegů Jana Pokorného a Martina Ledínského ohledně využití proxy severu pro přístup k licencovaným zdrojům o praktickou ukázkou z prostředí Karlovy Univerzity.

Novinky v SFX

Upgrade SFX serveru provozovaného v rámci Jednotné informační brány na verzi 2.0 přinesl nové vlastnosti, které dále rozšiřují a vylepšují funkce SFX.

Jedná se o plnou podporu UTF-8 a moduly pro překódování znakových sad, díky kterým je nyní zobrazení znaků s diakritikou korektní pro všechny www prohlížeče podporující UTF-8. SFX v nové verzi stejně jako MetaLib disponuje dvojjazyčným česko-anglickým rozhraním. Pro snadné vyvolání SFX nabídky je k dispozici Citation linker.

V rámci upgrade SFX byla také zřehledněna a výrazně rozšířena nabídka služeb, na které SFX odkazuje. Přibyla lokalizace dokumentu prostřednictvím souborných katalogů: SK České Republiky – CASLIN, Souborný Katalog Slovenské Republiky, SK uživatelů Lanus/ Clavius – SKAT, SK uživatelů TinWeb/T Series. Pro lokalizaci časopisů či článků se nabízí také EZB. Rozšířena byla nabídka odkazů do OPAC knihoven – v současné době SFX JIB odkazuje na dvě desítky OPAC významných českých knihoven. Byla přidána služba elektronického dodání dokumentu provozovaná Národní knihovnou v Praze. Pro doplnění informací o autorovi dokumentu je nabízen odkaz do encyklopedie Coto.je.

Na následujícím obrázku je zobrazen výsledek vyhledávání, lokalizace dokumentu pomocí Souborného katalogu uživatelů Tinweb/T Series:

The screenshot shows a web browser window titled "Tinweb SN: for internal use only" with the URL "http://www.multidata.cz/tinweb/vkt/tw.exe?ST=01&L=00&KOD=04". The page content is as follows:

Virtuální souborný katalog knihoven s TinWeb/T Series

ISBN/ISSN: "80-204-0506-2"

Buttons: AND OR NOT

jméno autora: ""

Buttons: AND OR NOT

jméno autora: ""

Search filters: [HAMU]0, [ARCH]0, [MATH]0, [UCL-AV]0, [CNBANKA]0, [ICUBF]0, [ICUPFI]0, [ICUTFI]0, [ICUZE]0, [IMU-ESF]0, [IMU-FI]0, [IMU-FSS]0, [IMU-FF]1, [IMU-PEDF]0, [IMU-PRFI]0, [IMK-CHR]2, [SVKOS]1, [ING]0, [INTM]0, [OII]0, [OSU]DataError, [SUOP]1, [OPFI]0, [UPM]0, [UJEP]0, [UK-1LF]0, [UK-2LF]0, [UK-3LF]0, [UK-ETFI]0, [UK-KTF]0, [UK-JIN]1, [UK-LPHK]0, [UK-MFF]0, [UK-FF]0, [UK-PEDFI]0, [UK-PFI]0, [UK-SK]0, [UPOL]0, [SVKUL]1, [IVKCB]1, [UTB]0, [VUGTK]0, [VSB]0, [VSE]0.

Sort by: Seřadit podle: Názvu, Autora, Nakladatele, Roku, Země, Jazyka, Typu, Média

Page 1-7 / 7

Search results:

- [Hobit, aneb, Cesta tam a zase zpátky](#) / J.R.R. Tolkien ; ilustroval autor ; [přeložili František Vrba, Libuše Vrbová ; úvodní poznámku přeložila Stanislava Pošustová]. - 3. vyd., 1. v Mladé frontě. - Praha : Mladá fronta, 1994. - 256 s. ISBN 80-204-0506-2[SUOP]
- [Hobit, aneb, Cesta tam a zase zpátky](#) / [text a ilustr.] J.R.R. Tolkien ; [z angl. přel. Libuše Vrbová]. - Dotisk 3. vyd., - Praha : Mladá fronta, 1998. - 256 s., [5] s. barev. obr. : obr. ; 21 cm ISBN 80-204-0506-2[UK-JIN]
- [Hobit, aneb, Cesta tam a zase zpátky](#)[SVKUL]
- [Hobit, aneb, Cesta tam a zase zpátky](#) [Tolkien, 1994] / J.R.R. Tolkien ; s autorovými ilustracemi

Použití SFX JIB pro nabídku přidaných služeb ve vaší knihovně

SFX JIB je provozována jako veřejná, volně přístupná služba. Můžete ji využít k nabídce přidaných služeb i ve vaší knihovně pro vaše bibliografické záznamy ve vašich katalogích.

K čemu to knihovně bude

Díky linkování na SFX JIB můžete velmi zajímavě obohatit nabídku služeb vaší knihovny. SFX JIB nabízí nyní přes 50 on-line služeb. K nejpobulárnějším službám patří lokalizace dokumentu v českých a slovenských knihovnách, zjištění výpůjčního statutu a rezervace dokumentu v knihovně, odkaz na on-line dostupný plný text, elektronické dodání dokumentu, vyhledání relevantních doplňující dokumentů na WWW, vyhledání encyklopedických informací o autorovi.

Zpřístupnění SFX JIB vašim čtenářům vás bude stát minimální úsilí. Konfigurace připojení k SFX je otázka několika minut! Není to lákavé?

Linkování na SFX JIB

Návod na konfiguraci připojení k SFX JIB pro různé systémy najdete na informačním portálu JIB:

http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/techdoc/sfx_techspec.html

OpenURL

Pro připojení vašeho informačního či knihovního systému k SFX je nutné, aby váš systém podporoval OpenURL.

OpenURL je schvalovaný NISO standard. Od 1.5 do 1.11. 2003 běží testování a připomínkování tohoto standardu, jehož se účastní cca. 25 institucí - firem, knihoven, například: CABI, Proquest, Ex Libris, Getty research institute.

V současné době OpenURL již podporují desítky informačních a knihovnických systémů: Ex Libris Aleph, EOSi Tinlib/T Series, Innovative Innopac, Endavour Voyager, Sirsi Unicorn, Proquest, ISI Web Of Science, EBSCO EBSCOhost, Elsevier Science Direct, Ovid Bibliographic database, SilverPlatter ERL-WebSPIRS, HW Wilson WilsonWeb, CABI Online Abstracts,

Bližší informace k OpenURL můžete nalézt na adrese:

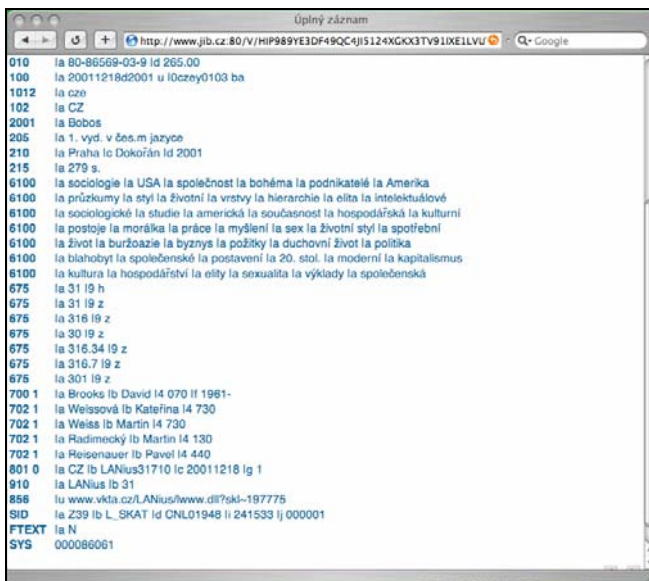
<http://sfx.cuni.cz/openurl>

Využití pole 856 pro přímé linkování na záznam v OPACu

V poli 856, podpoli \$u bibliografického záznamu ve formátu UNIMARC může být uvedena URL. Tuto URL pak MetaLib JIB uživateli nabízí jako aktivní odkaz na externí objekt. Vhodné praktické využití je přímý odkaz na záznam v OPAC, na plný text, či na jinou službu typu přebírání záznamu.

Hezkým příkladem využití pole 856 Souborný katalog uživatelů Lanius/Clavius – SKAT. V poli 856 záznamů ze SKAT je uvedena adresa na OPAC SKAT, kde se čtenář dozví, ve kterých z městských knihoven vlastní výtisk žádaného dokumentu.

Na následujících obrázcích je ukázáno, jak vypadá v prostředí MetaLib záznam ze SKAT v UNIMARC a běžném zobrazení a jak vypadá stránka OPAC SKAT po kliknutí na odkaz v poli ‚Externí‘ (objekt) v prostředí MetaLibu:

Jako další příklad využití pole 856 je možné uvést Souborný katalog Univerzity Karlovy v Praze (SKUK). V poli 856 záznamů z tohoto katalogu jsou uvedeny dvě adresy. První odkazuje přímo na OPAC knihovny Univerzity Karlovy, která žádaný výtisk vlastní a druhý odkazuje na službu pro přebírání záznamů. Následující dva obrázky ilustrují právě popsané využití pole v SKUK:

Úplný záznam

http://www.jib.cz:80/V/HIP989YE3DF49QC4JI5124XGKX3TV91XE1LVU

Zvolte formát: Standardní Původní Zkonvertovaný

[Uložit](#) [Poslat e-mailem](#) [S-F-X](#)

Zdroj ♦ SKAT - souborný katalog
Název ♦ Bobos
Autor ♦ Brooks David, 1961-
Další autor ♦ Weissová Kateřina
 ♦ Weiss Martin
 ♦ Radimecký Martin
 ♦ Reisenauer Pavel
Rok 2001
Předmět ♦ sociologie_USA společnost bohéma podnikatelé Amerika
 ♦ průzkumy styl životní vrstvy hierarchie elita intelektuálová
 ♦ sociologické studie americká současnost hospodářská kulturní
 ♦ postoje morálka práce myšlení sex životní styl spotřební
 ♦ život buržoazie byznys požitky duchovní život politika
 ♦ blahobyt společenské postavení 20. stol. moderní kapitalismus
 ♦ kultura hospodářství elity sexualita výklady společenská
ISBN 80-86569-03-9
MDT 31
 31
 316
 30
 316.34
 316.7
 301
Vydání 1. vyd. v čes.m jazyce
Nakl. údaje Praha : Dokořán , 2001.
Popis 279 s.
Exempláře LANius 31
Externí ♦ http://www.vkta.cz/LANius/www.dll?skl-197775

[Uložit](#) [Poslat e-mailem](#) [S-F-X](#)

Run script "open_window_resource.name" http://www.vkta.cz/LANius/lwww.dll?skl-197775",L,SKAT,"CNLD01948".

Sdružení uživatelů knihovního systému LANius - Souborný katalog SKAT

http://www.vkta.cz/LANius/lwww.dll?skl-197775

Sdružení uživatelů knihovního systému LANius - Souborný katalog SKAT

KATALOGIZAČNÍ LÍSTEK

31

BROOKS, David, 1961-

Bobos : nová americká elita a její styl / David Brooks ; z angl. orig. přel. K.Weissová, M.Weiss ; graf. upr. M.Radimecký ; il. P.Reisenauer. -- 1. vyd. v čes.m jazyce. -- Praha : Dokořán, 2001. -- 279 s. sociologie_USA společnost bohéma podnikatelé Amerika průzkumy styl životní vrstvy hierarchie elita intelektuálová sociologické studie americká současnost hospodářská kulturní postoje morálka práce myšlení sex životní styl spotřební život buržoazie byznys požitky duchovní život politika blahobyt společenské postavení 20. stol. moderní kapitalismus kultura hospodářství elity sexualita výklady společenská

80-86569-03-9 : 265.00 Kč

INFORMACE O POČTU

MěK Benešov	1	1	MěK Havířov	1	1
MěK Beroun	1	1	Karlovy Vary	1	1
MěK Bílina	1	1	SVK Liberec	1	1
MěK Česká Lipa	1	1	MěK Olomouc	1	1
MěK Český Krumlov	1	1	Opava	1	1
MěK Děčín	1	1	MěK Tábor	1	1
			MěK Varnsdorf	1	1

[Zpět](#)

Úplný záznam

http://www.jib.cz:80/V/HIP989YE3DF49QC4J15124XGKX3TV91XE1LVU

Úplný záznam

REGISTROVANÝ UŽIVATEL | ODMÁŠTI SE | ENGLISH | NASTAVENÍ | NÁPOVEDA

ÚVODNÍ STRÁNKA | VYHLEDÁVÁNÍ | VÝSLEDEK DOTAZU | NALEZENÉ ZÁZNAMY | HISTORIE

Ukážte slovo=(Bobos)

Záznam 3 z 4

Zvolte formát: Standardní Pivodní Zkonvertovaný

Uložit Poslat e-mailem S-F-X

Zdroj:

- UK - Souborný katalog
- Bobos/ David Brooks/ přeložili Kateřina a Martin Weissovi: nová americká elita a její styl

Název: Bobos/ David Brooks/ přeložili Kateřina a Martin Weissovi: nová americká elita a její styl

Autor: Brooks, David

Další autor:

- Weiss, Martin
- Weissová, Kateřina

Rok: 2001

ISBN: 80-86569-03-9

Vydání: 1. vyd. v českém jazyce

Nakl. údaje: Praha : Dokořán, 2001.

Popis: 279 s.

Edice/záhlaví: Alter

Externí:

- http://sd.ruk.cuni.cz/tinweb/uisk/k6?ST=03&KDF=029&RET=3255037162
- http://tseries.cuni.cz/cz/podpora/private/gw/save/?db=JIN&sysno=3255037162

Uložit Poslat e-mailem S-F-X

Tinweb SN:10-0004

http://sd.ruk.cuni.cz/tinweb/uisk/k6?ST=03&SID=000E201D1D&L=00&

ASCI DOS Unix MSWin MAC

Univerzita Karlova - Knihovna společenských věd

Název: Bobos : nová americká elita a její styl

Údaj o odpovědnosti: David Brooks ; přeložili Kateřina a Martin Weissovi

Souběžný název: Bobos in paradise (Orig.)

Autor: Brooks, David

Další,role:

- Weiss, Martin
Překladatel
- Weissová, Kateřina
Překladatel

Vydání: 1. vyd. v českém jazyce

Nakladatel: Dokořán

Místo vydání: Praha

Výtisk	Přírůstkové číslo	3255037162
	Lokace	Jinonice - knihovna suterén
	Kategorie dokumentu	K vypůjčení
	Signatura výtisku	SO - 2624d
	Status	Na místě
	Přírůstkové číslo	3255039338
	Lokace	Jinonice - knihovna suterén
	Kategorie dokumentu	Krátkodobá výpůjčka
	Signatura výtisku	SO - 2624a
	Status	Na místě
	Přírůstkové číslo	3255039339
	Lokace	Jinonice - knihovna suterén
	Kategorie dokumentu	K vypůjčení
	Signatura výtisku	SO - 2624b
	Status	Vypůjčen
	Přírůstkové číslo	3255039340
	Lokace	Jinonice - knihovna suterén
	Kategorie dokumentu	K vypůjčení
	Signatura výtisku	SO - 2624c
	Status	

Pole 856 je využito také v záznamech článková bibliografické databáze vytvářené Národní knihovnou v Praze – ANL FULL. V poli 856 je zde uveden odkaz na plný text článku uložená na serveru Národní knihovny.

Využití proxy pro přístup k licencovaným zdrojům mimo rozsah IP adres

V příspěvku „Technologické novinky produktu MetaLib“ kolegové Jan Pokorný a Martin Ledínský popisovali možnosti použití přístupu k licencovaným zdrojům pomocí proxy serveru. Výhoda připojení přes proxy server je pro uživatele pracující mimo domovský rozsah IP adres, např. z domova, z internetové kavárny, ze zahraničí, obrovská. Při připojení přes proxy server uživatel může přistupovat ke všem službám a databázím s přístupem omezeným, licencovaným na použití v rámci domovské instituce – knihovny, univerzity, apod..

Technických možností realizace proxy serveru je celá řada. Na Univerzitě Karlově je využíván ssh tunel pro připojení k proxy. Připojení přes proxy může využívat každý student či pracovník univerzity s účtem na některém z univerzitních unixových serverů.

V prostředí unix je pak pro vlastníka účtu například na serveru dec59.ruk.cuni.cz nastavení velmi jednoduché:

```
$ ssh -l login ssh -L 3128:cache.cuni.cz:3128 dec59.ruk.cuni.cz
```

Připojení k proxy serveru v prostředí MS Windows vyžaduje jednoduchou konfiguraci v několika krocích a je přehledně popsáno na adrese:

<http://www.cuni.cz/cucc/email/tunel/>

Tunnel

← → ↻ + http://www.cuni.cz/cucc/email/tunnel/ Q: Google

Přístup k informačním zdrojům UK z domova

Dobrý den,

kromě pozdravu Vás chci poprosit o následující:
 Zařídil jsem si doma připojení k internetu přes kabelovou televizi, ale nedostanu se na databáze uvedené na <http://bi.cuni.cz>. Proč?
 Díky za vaši odpověď

Dobrý den!

Je to proto, že za přístup k většině databází se platí a provozovatel služby rozlišuje platícího zákazníka (v tomto případě Univerzitu Karlovu) podle adresy počítače. To znamená, že se do databáze dostanete ze všech počítačů zapojených do sítě UK (na katedře, v počítačové učelně, z počítače doma připojeného přes modem na telefonní číslo UK), ale nedostanete se do databáze z počítače připojeného do jiné sítě (např. z počítače doma, který je připojený k internetu přes kabelovou televizi nebo přes modem na telefonní číslo některého providera, který poskytuje "Internet zadarmo").

Co mohu udělat pro to, abych mohl pracovat s databázeми licencovanými na UK z počítače, který není spojený v univerzitní síti?

Máte dvě možnosti:

1. Pokud se připojíte k internetu přes modem, tak se připojí přes modem fakulty (pokud fakulta takovou možnost nabízí)
2. Máte-li konto na některém unixovém serveru v univerzitní síti, můžete pomocí ssh tunelu využívat univerzitní proxy server `cache.cuni.cz`.
 Bude-li váš prohlížeč stahovat dokumenty přes proxy server, který je v síti UK, bude to navenek vypadat, jakoby prohlížeč sám běžel na počítači, který je přímo v univerzitní síti. Má to trochu háček v tom, že univerzitní proxy server mohou využívat jen počítače zapojené do univerzitní sítě - proto ten tunel.

Poznámka - v dalším textu v příkladech předpokládáme, že máte konto na serveru `dec59.ruk.cuni.cz`

Krok 1: vytvořit ssh tunel

Pracujete-li doma na unixu, je to jednoduché. Přihášíte se na svůj univerzitní unixový server příkazem

```
home> ssh -i .login ssh -L 3128:cache.cuni.cz:3128 dec59.ruk.cuni.cz
```

Máte-li doma MS Windows, musíte si napřed nainstalovat ssh klienta (pokud ho ještě nepoužíváte). Doporučuji program PuTTY.

Adresář - Hlášení změn

Přihlášení: login heslo e-mail

§ Vyhášení kontaktů vyplňuje jen ty údaje, u nichž došlo ke změně nebo které doplňujete (ostatní údaje v poli zřítanov v báz zachovány)

Název

Ulice P.O.box PSČ Město

Zřizovatel Reg.č.MK Zkratka názvu Kraj

Kontakty:
 Uveďte prosím při jakémkoliv změně všechny údaje nové, protože některé z údajů uvedených v báz mohou být plněné a jít se (nakrazno bude celé pole). Při více údajích uveďte do závočky upřesnění.

Telefon

Fax

e-mail

URL

Odpovědná osoba (u osoby pro kontakt s odd.zob.kat. uveďte * v poli funkce)

Titul	Jméno	Příjmení	Titul a jm.	Funkce	Telefon	e-mail
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Pokud chcete uvést další informace, například kontaktní systém nebo vyzvětlíčky k jakémukoli poli, použijte následující okénko pro vložení textu:

Sledujeme-li vývoj spolupráce knihoven se Souborným katalogem ČR, můžeme konstatovat (s potěšením), že přes problémy, se kterými se Souborný katalog ČR potýká, počet spolupracujících knihoven stále stoupá. A to nejen v oblasti elektronicky dodávaných záznamů monografií a speciálních dokumentů. Stále častěji se setkáváme s aktivním přístupem knihoven, jež se hlásí o spolupráci samy. Těchto knihoven si pracovníci souborného katalogu váží a vyjadřují své poděkování, protože právě aktivní přístup knihoven ke spolupráci zajistí, že Souborný katalog ČR bude kvalitním nástrojem nejen pro uživatele, ale i pro knihovníky

DYNAMICKÉ STRÁNKY PORTÁLU VEŘEJNÉ VIRTUÁLNÍ KNIHOVNY

Zdeněk Bezpalec – Anna Stöcklová, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze

Před dvěma lety jsme vás na tomto shromáždění informovali o aktivitě studentů, kteří v rámci výběrového semináře připravili projekt **veřejné virtuální knihovny**. Tehdy to byl první pokus, na kterém jsme si ověřovali možnosti vytváření portálu pro veřejné knihovny.

Vycházeli jsme z toho, že by se měla každá veřejná knihovna stát, samozřejmě při zachování tradičního poslání a poskytování služeb, elektronickou branou do světa informací a využít informace na Internetu k uspokojení osobních potřeb čtenářů.

Základním cílem bylo vytvoření webových stránek s ohledem na:

- vytvoření (a následné zpřístupnění) co nejjednodušší a nejpřehlednější grafické prezentace a navigace, nezatěžované reklamními prvky
- velký důraz na vlastní obsahovou stránku, tzn. na výběr informačních zdrojů (odkazů), jejich zařazení do hierarchické struktury a kvalitní popis
- zpřístupnění plných textů (převážně metodické povahy) seznamujících uživatele i knihovníky se základními službami Internetu a jejich efektivním využíváním (elektronická pošta, elektronické konference, vyhledávání informací v prostředí WWW, atd.)

Celé webové sídlo bylo zpřístupněno technologií statických www stránek. To znamená, že všechny stránky, dostupné v rámci celého sídla, musely být nejprve jednotlivě vytvořeny a uloženy do samostatných souborů – HTML dokumentů. Ty pak webový server předával prohlížeči na základě požadavku uživatele. V důsledku toho je potom vyloučena jakákoli interakce s uživatelem v podobě např. vyhledávání ve stránkách.

Z jakého důvodu byla zvolena technologie statického publikování u původního projektu? Především nebyla otázka volby nejhodnější technologie vůbec řešena, což se později samozřejmě ukázalo být závažným nedostatkem. Automaticky se předpokládalo použití statických HTML stránek jako nejjednodušší a nejdostupnější způsob publikování. Lze to přičíst i celkové náročnosti zpracování projektu v poměrně krátkém časovém období s malým počtem zúčastněných – přibližně 6 – 8 lidí na zpracování rešerší a 2 studentů na vytvoření grafického návrhu, převodu získaných textů do HTML dokumentů a vytvoření celého funkčního sídla.

Již při vytváření statických www stránek docházelo k problémům, které ukazovaly na nepřilíhšnou vhodnost této technologie pro náš záměr. Ač-

koli jsme se snažili za pomoci vkládaných kaskádových stylů a vytvoření prázdné HTML šablony pro všechny textové stránky udržet jednotný vzhled, formát a strukturu webových stránek, nebylo možné v případě, kdy došlo k úpravě právě této šablony, jednoduše provést změny ve všech dokumentech již vytvořených a na šabloně založených. Bylo nutné projít všechny stránky, kterých se změna týkala a provést patřičnou úpravu HTML kódu u každé z nich.

Hlavním přínosem vytvářeného portálu měl být snadný přístup ke kvalitním informačním zdrojům v prostřední webových stránek. Málokterá oblast se však vyvíjí překotněji a nevyzpytatelněji než webové stránky. Velmi snadno může docházet k ukončení jejich činnosti, přesunu na jinou adresu či k jejich pouhé změně. Ve všech případech to ale znamená nefunkční odkaz z portálu na tento zdroj. Uživatelé jsou často v takových situacích frustrováni a získávají pocit, že jsou jim předkládány staré informace, o jejichž aktualizaci se nikdo nestará. To platí zejména pokud se uživatel pokouší přistoupit ke stejnému zdroji opakovaně v časovém období se stejným výsledkem.

Výše popsanou situaci samozřejmě nelze označit za žádoucí. Bylo tedy nutné zajistit funkční mechanismus odpovědný za udržování aktuálnosti nabízených informací.

Ten sám však neprovedl potřebnou aktualizaci z několika důvodů:

- po technické stránce nebylo možné zajistit přístup ke zdrojovým souborům na www serveru pro různé obsahové správce (předpokládalo se, že role obsahového administrátora může přecházet z osoby na osobu, nebo jich může existovat více zároveň)
- technická náročnost nutných kroků k provedení aktualizace – i v případě možného přístupu k HTML souborům na serveru bylo nutné nejprve pomocí FTP¹ protokolu získat konkrétní HTML soubor, na lokálním počítači provést změnu kódu a přenést jej zpět na server
- nutná znalost orientace v HTML kódu – protože se úprava provádí přímo ve zdrojovém souboru, je nutné, aby osoba provádějící aktualizaci byla schopna HTML kód číst a podle potřeb měnit

Proto byl zadán diplomový úkol na vytvoření dynamického webu pro veřejnou virtuální knihovnu a řešení přineslo v následujících oblastech tyto možnosti:

- centralizovaný zdroj dat zajišťuje, aby každá informace existovala pouze jednou v daném datovém skladu. To samozřejmě nevylučuje možnost vícenásobného využití této informace. Výhody centrálního zdroje dat jsou zřejmé – v případě aktualizace informace je nutné ji

¹ File Transfer Protocol – služba Internetu umožňující obousměrný přenos souborů mezi počítači připojenými k síti Internet (či jiným)

změnit pouze na jednom místě v systému, projeví se však bezprostředně na všech stránkách, kde se vyskytuje.

- dynamicky získávaná data – pokud jsou data umístěna v databázi přístupné webovému serveru, mohou být data zobrazována na jedné stránce dynamicky dle potřeby. To znamená, že není nutné mít různé samostatné soubory pro různé pohledy na data se stejnou strukturou. V jedné dynamicky generované HTML stránce se mohou zobrazovat odlišná data na základě parametru (např. typ záznamu v databázi) předané stránce.
- zjednodušená správa webového sídla – v souvislosti s redukcí počtu stránek se stává struktura sídla o mnoho více efektivní a protože informace existuje v systému pouze jednou, nepředstavují operace jako přidávání, změna nebo odstranění informace velký problém.
- zjednodušená obsahová administrace – webové sídlo vystavěné nad databázi lze snadno přizpůsobit tak, aby umožňovalo administraci obsahu autorizovaným osobám buďto přímo v rozhraní databáze, nebo přes webové rozhraní vytvořené přímo pro potřeby obsahové správy
- přizpůsobení obsahu potřebám uživatele – obsah webových stránek řízených databázi lze do určité míry přizpůsobit uživatelům na základě jejich fyzického umístění.

Do takto vytvořeného webu pak studenti výběrového semináře Knihovny a Internet mohli přímo data editovat. Základní oblasti se oproti původním statickým stránkám nezměnily. Zůstala oblast občanských informací, kde kromě informací o Evropské Unii, NATU, informací pro cizince, odkazů na webovské stránky politických stran lze najít užitečné odkazy na stránky věnované financím, jsou zde shromážděny všechny elektronické formuláře, orgány veřejné správy a vybrané elektronické obchody. V sekci virtuální metodik je zatím pouze adresář knihoven. Dřívější pokyny jak využívat službu e-mailu a konferencí, jsme vzhledem k pokročilým znalostem knihovníků i uživatelů vynechali. Ve virtuálním depozitáři jsme shromáždili plné texty českých monografií, kuchařek online slovníků a vybraných elektronických literární časopisů a vybraných elektronických časopisů. I ve virtuálním depozitáři dětské literatury byly ponechány plné texty dětských knih a časopisů. Mezi studenty byl největší zájem o oblast virtuálního referenčního střediska. Tam lze nyní najít virtuální galerie a muzea, stránky věnované hudbě, nakladatelství a knihkupectví a také informace pro uchazeče ke studiu na středních a vysokých školách.

Každý ze studentů si vybral jednu oblast, v ní vytvářel hierarchickou strukturu a jednotlivé adresy opatřil srozumitelným komentářem – metadaty. Posluchači byli upozorněni, aby se nesnažili o kvantitu vybraných adres, ale aby se pokusili posoudit věrohodnost informací a jejich kvalitu. Například nebyl zadán úkol – vytvoření adresáře knihoven, ale byl zadán

úkol, najít a komentovat již vytvořené adresáře a seřadit je podle úplnosti, snadnosti vyhledávání a aktuálnosti. Při kontrole jsme vylučovaly adresy, jejichž aktualizace nebyla známa, nebo již déle ne-byla provedena. Závěrečná redakce byla provedena pedagogem, který seminář vedl.

Vzhledem k tomu, že je již snadné data zapisovat a upravovat budeme tyto stránky pravidelně aktualizovat a doplňovat. V každém semestru bude vypsán výběrový seminář, budeme se snažit rozšířit oblast zájmu a zejména stanovíme kritéria kvality informací. Byli bychom rádi, kdyby tento portál mohl sloužit zejména v malých knihovnách jako startovní bod pro další vyhledávání. Samozřejmě budeme vděční za připomínky knihovníků. Doufám, že se nám podaří i programu vytvořeného v rámci zadání diplomové práce využít i pro naše další záměry – virtuální škol-ní knihovnu pro základní školy i pro školy střední. Vzhledem k snadnosti obsluhy programu věřím, že se programátor pokusí vytvořit komerční program, v který by umožnil zejména menším knihovnám zpracovávat dokumenty z Internetu.

PŘINESTE SI NOTEBOOK - NA INTERNET DO KNIHOVNY

Petr Žabička, Moravská zemská knihovna v Brně

Ještě před několika lety byl veřejný Internet v knihovnách spíše výjimkou. Přestože se díky podpoře z programu VISK i z jiných zdrojů v tomto směru mnohé změnilo, některé problémy stále přetrvávají. V tomto příspěvku si ukážeme, jak je možné s relativně nízkými náklady zvýšit komfort uživatelů a zároveň zmenšit jejich tlak na omezené kapacity knihovny.

K největším překážkám širšího zpřístupnění Internetu v knihovnách patří mimo negativního vlivu Českého telecomu zejména náklady spojené se zřízením přístupových míst (počítač, kabeláž, nábytek, zabezpečení). I pro velké knihovny je často tvrdým oříškem nalezení takového umístění přístupového místa, které by na straně jedné vyhovovalo provozu knihovny a na straně druhé splňovalo určité technické parametry, například umožňovalo přivedení kabeláže.

Naopak pro uživatele knihovny může být nepříjemným omezením nutnost dopředu se objednávat nebo čekat na uvolnění počítače jiným uživatelem a omezení maximální doby využití počítače. Další omezení mohou být daná bezpečnostní politikou knihovny (zákaz instalace vlastních programů, nemožnost uchování vlastního nastavení programů, absence uživatelem běžně používaných programů), omezené možnosti tisku (absence rychlé laserové tiskárny při potřebě vytisknout rozsáhlejší dokumentu, absence barevné tiskárny...) v kombinaci s omezenými možnostmi využití velkokapacitních médií k odnesení stažených dokumentů (absence vypalovačky CD, zákaz nebo nemožnost připojování externích paměťových zařízení k počítači apod.). V poslední době je proto zvláště ve vědeckých knihovnách stále častějším jevem přítomnost uživatelů, kteří si do knihovny přinášejí vlastní notebook. Stále častěji také takto vybaveni přicházejí do knihovny i studenti, pro které je mnohdy přenosný počítač praktičtější než stolní PC. K tomuto trendu přispívá i značný pokles cen notebooků, jejichž cena je již v mnoha ohledech srovnatelná se stolními počítači.

Problematiku zpřístupnění Internetu řešila a stále řeší i Moravská zemská knihovna, která se nechala inspirovat řešením použitým Masarykovou univerzitou a získala v rámci programu VISK3 podporu pro pilotní projekt bezdrátového připojení uživatelů MZK k internetu prostřednictvím jejich vlastních mobilních zařízení (pojem mobilní zařízení

je zde použit záměrně, použitá technologie totiž umožňuje připojit nejen notebooky, ale i některé kapesní počítače typu Palm nebo Pocket PC).

Zvolené řešení je postaveno na technologii bezdrátové sítě podle specifikace WiFi, provozované v bezlicenčním pásmu 2,4 GHz a je tak limitováno jen omezením výkonu daným generální licenci Českého telekomunikačního úřadu. Bezdrátovou síť podle specifikace WiFi lze využít v zásadě ke dvěma účelům: pro připojení přenosných počítačů do pevné počítačové sítě na vzdálenost řádově desítek metrů, nebo pro propojení dvou geograficky vzdálených sítí – zde je možné dosáhnout větších vzdáleností díky využití úzce směrových antén.

Tato technologie se v posledních několika letech dočkala masového rozšíření v celém světě a díky tomu došlo také ke značnému poklesu cen potřebných zařízení. Karty pro připojení do bezdrátové sítě je již možné koupit za méně než 2000 Kč včetně DPH a nejlevnější Access Point (přístupový bod - zařízení zajišťující připojení bezdrátových karet do pevné sítě) je možné pořídit i za méně než 5000 Kč. Výhodou této technologie je mimo nízké ceny i dosahovaná přenosová rychlost. Ačkoli je teoretická maximální přenosová rychlost (11Mb/s) ve srovnání s rychlostmi pevných počítačových sítí nejméně o řád nižší, stále výrazně převyšuje rychlosti, které nabízejí koncovým zákazníkům komerční poskytovatelé Internetu.

Abychom však pouze nechválili, je nutné uvést, že tato technologie má i značné nevýhody. První nevýhodou je opět láce a tedy i dostupnost této technologie. Díky ní již v centrech měst začíná být obtížné nasadit nové přístupové body, aniž by došlo ke vzájemnému rušení se s WiFi sítěmi již provozovanými. Naštěstí pro nás je při použití uvnitř budov většina vnějších vlivů odstíněna a k rušení obvykle nedochází. To platí i pro železobetonovou konstrukci budovy Moravské zemské knihovny. Druhou nevýhodou WiFi sítí je nízká úroveň jejich zabezpečení proti odposlechu a/nebo průniku. Ačkoli současná WiFi technologie obsahuje řadu bezpečnostních prvků, existují už cesty, jak je obejít nebo prolomit a existuje také řada volně dostupných programů, které takovou činnost velmi usnadňují. Je navíc nutné mít na paměti, že veškerá komunikace přenášená vzduchem je snadno odposlechnutelná a že útočník může být od sítě na kterou útočí fyzicky vzdálen třeba i několik stovek metrů.

Při řešení projektu jsme proto vycházeli z premisy, že bezdrátové přístupové body musí být odděleny od zbytku počítačové sítě knihovny tak, aby potenciální útočník nemohl napáchat více škody, než kdyby se snažil útočit prostřednictvím Internetu. To se podařilo díky využití technologie virtuálních sítí (VLAN), kdy pro přístupové body umístěné v různých místech knihovny je vytvořena jediná virtuální síť, která je odděluje od ostatních zařízení v síti. Jediným mostem mezi bezdrátovou sítí a zbytkem světa je pak linuxový server s funkcí směrovače a firewallu, který ven propouští jen autorizované uživatele. Podobně jako Masarykova univerzita,

rozhodli jsme se i my prozatím ponechat samotné přístupové body otevřené a bez šifrování, což naši síť otvírá bez zbytečných administrativních opatření všem uživatelům. Aby byl ale zachován při využívání bezdrátové sítě určitý řád, musí uživatel po přihlášení odblokovat pro svůj počítač přístup do Internetu. To provede tak, že se připojí svým prohlížečem na server wifi.mzk.cz, kde zadá uživatelské jméno a heslo (stejně jaké používá i pro práci s elektronickým katalogem knihovny). Poté je mu umožněn přístup na Internet na tak dlouho, dokud se od bezdrátové sítě neodpojí.

V rámci řešení projektu zakoupila Moravská zemská knihovna 3 přístupové body 3Com Wireless AccessPoint 8000. Dva z nich jsou pevně instalovány tak, že pokrývají dvě ze tří velkých studoven hlavní budovy MZK a třetí je používán při dalším testování a rozvoji bezdrátové sítě a k operativnímu využití například na konferencích jako je tato. V době psaní tohoto příspěvku (červenec 2003) je již celá bezdrátová infrastruktura ve zkušebním provozu, k jejímu skutečnému uplatnění však pravděpodobně dojde až koncem září se začátkem (pod)zimního semestru na brněnských vysokých školách.

Další vývoj bezdrátové sítě Moravské zemské knihovny tak bude záviset především na praktických zkušenostech ze zkušebního provozu a na základě vyhodnocení potřeb uživatelů. Nyní je například díky absenci šifrování bezdrátového přenosu (která je bohužel relativně snadno překonatelná) jen na uživateli samotném, zda svou komunikaci zabezpečí na úrovni jednotlivých komunikačních protokolů či nikoli. Postupný přechod na šifrování celé bezdrátové komunikace bude pak realizován až když bude ověřeno, že toto opatření neomezí připojování nových uživatelů k bezdrátové síti.

V závislosti na zájmu uživatelů a na vyhodnocení zkušeností s provozem budeme také uvažovat o rozšíření nebo změně rozsahu pokrytí veřejných prostor knihovny - nabízí se například pokrytí dalších studoven, kavárny nebo prostoru před budovou, kde čtenáři s oblibou sedávají.

Domníváme se, že naše zkušenosti by mohly být inspirací pro další knihovny. Budeme také rádi, pokud budeme moci naše zkušenosti konfrontovat se zkušenostmi s touto technologií v jiných knihovnách.

Literatura a odkazy:

1. WiFi – Bezdrátové připojení k Internetu [online]. Moravská zemská knihovna.Brno, 2003. Dostupný na [www: http://www.mzk.cz/wifi/](http://www.mzk.cz/wifi/)
2. Connect. ISSN 1211-3085, 2003, roč. 8, č. 7-8.
3. L. Matyska. Bezdrátová síť Fakulty informatiky. Zpravodaj ÚVT MU. ISSN 1212-0901, 2002, roč.12, č.3, s.5-7. Dostupný na [www: http://www.ics.muni.cz/bulletin/issues/vol12num 03/matyska/matyska.html](http://www.ics.muni.cz/bulletin/issues/vol12num 03/matyska/matyska.html)

Eva Svobodová – Danuše Vyorálková, Národní knihovna ČR

Od dubna 2003 je Souborný katalog ČR přístupný svým uživatelům pod systémem ALEPH 500. Najít ho lze na adresách www.caslin.cz nebo na www.nkp.cz – přehled bází Národní knihovny ČR (přesněji http://sigma.nkp.cz:4505/F/EBB41HP5NE1TKYF2I2L56F8PPTR5LGX3D4LL49RMQJA61UMU2M-05137?func=file&file_name=base-list).

V Souborném katalogu ČR lze najít záznamy českých i zahraničních monografií, seriálů i speciálních druhů dokumentů, které se nacházejí ve fondu spolupracujících knihoven.

Počet knihoven podílejících se na dodávání jednotlivých druhů dokumentů je velmi rozdílný.

Zatímco na budování dílčí báze monografií a speciálních druhů dokumentů se zatím podílí cca 60 knihoven, které v pravidelných intervalech zasílají dávkově záznamy své nové produkce, na budování dílčí báze seriálů (zahraničních) se podílí řadu let desetkrát více knihoven (cca 550) a záznamy českých periodik, které se začaly do Souborného katalogu ČR přijímat až letos, je možné najít zatím jen od tří knihoven - Národní knihovny ČR, Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje a Vědecké knihovny v Olomouci.

Souborný katalog ČR je centrálním reálným souborným katalogem. Na otázku, zda jsou v Souborném katalogu ČR obsaženy záznamy všech dokumentů obsažených ve fondech spolupracujících (záznamy dodávajících) knihoven, je odpověď jednoznačná a zdánlivě neuspokojující – NE.

Proč ?

- a) knihovny zatím nedokončily retrokonverze svých katalogů či rekatologizaci svých fondů
- b) knihovny nedodávají záznamy všech druhů dokumentů, které mají ve fondu (důvodem může být např. neexistující konverze z používaného knihovního systému do UNIMARCu, který je doposud standardem pro Souborný katalog ČR)
- c) interval dávkového dodávání záznamů do Souborného katalogu ČR je v průměru 1x za měsíc – záznamy nově zpracovaných dokumentů se tedy dostávají do katalogu s minimálně měsíčním zpožděním; interval dodávání nových záznamů určuje dodávající knihovna
- d) do Souborného katalogu ČR se dostávají jen ty záznamy, které prošly formálně logickými kontrolami a kontrolou na UNIMARC – ostatní záznamy jsou knihovně „vráceny“ k opravě – pokud knihovna na je-

jich opravu např. z důvodu kapacit rezignuje, záznamy se do katalogu nedostanou vůbec; pokud knihovna záznamy opraví, dostanou se do katalogu opět se zpožděním

Zatímco problémy popsané v bodě a) a b) jsou řešitelné v čase (knihovny dokončí retrokonverzi popř. rekatalogizaci, svých fondů a budou mít možnost a vůli dodat záznamy všech druhů dokumentů), problémy z bodu c) a především d) se budou objevovat neustále, pokud se nerozhodneme buď rezignovat na kvalitu záznamů v Souborném katalogu ČR (odstranění problému z bodu d) anebo pokud se spolupracující knihovny nerozhodnou pro on-line katalogizaci přímo v Souborném katalogu ČR a správce katalogu pro ni nevytvoří optimální a všemi zúčastněnými knihovnami přijatelné podmínky. Je otázkou zda spolupracující knihovny mají nebo budou mít v budoucnosti o on-line katalogizaci v Souborném katalogu ČR zájem. Samozřejmě by to přineslo řadu výhod, ale také velmi radikálních změn v linkách zpracování jednotlivých knihoven.

Ale i s nedostatky popsanými v bodech a)-d), může už nyní sloužit Souborný katalog ČR jako prospěšný pomocník jak běžným uživatelům tak knihovníkům. Proč.? Protože nabízí k vyhledání, objednání nebo ke stažení (převzetí) cca 2.000.000 záznamů českých i zahraničních dokumentů.

Služby Souborného katalogu ČR

Vyhledávání

Uživatel může vyhledávat v celé bázi Souborného katalogu ČR – bázi SKC nebo v dílčích bázích :

SKCM – knihy a speciální druhy dokumentů

SKCP – seriály = prává i nepravá periodika.

Uživatel může zvolit vyhledávání pomocí rejstříku :

Aktuální báze: SKC/Monografie

Konec	Čtenář	Databáze	Dílčí báze	Nastavení	Otázky	Nápověda
Rejstříky	Vyhledávání	Výsledky dotazu	Předchozí dotazy	Schránka		

SKC/Monografie - Prohlížení abecedního rejstříku [Nápověda](#)

Zadejte slovo nebo slovní spojení:

Vyberte rejstřík k prohlížení:

- Název díla
- Název díla**
- Autor
- Název korporace/akce
- Nakladatel
- Edice
- ISBN/MISMN
- ISSN
- Předmětová hesla
- Forma dokumentu
- MDT

Názvy	Poč. záz.	Heslo
1	Kačkovité šelmy	
16	Kačky	
1	Kačky 2000	
2	Kačky 2001	
1	Kačky 2002	
1	Kačky a kořata	

nebo pomocí základní vyhledávací obrazovky, která se uživateli nabízí přednostně:

Základní vyhledávání		Z různých polí	Z víceází	CCL
----------------------	--	----------------	-----------	-----

Báze SKC - Souborný katalog České republiky (CASLIN)

Základní vyhledávání [Informace o SK ČR](#)

Kombinace slov z různých polí vč.předm.hesel (spojte pomocí AND, NOT nebo OR)

Autor Slova z názvu

Rok vydání Nakladatel

ISBN/ISMN/ISSN Blížkost slov? Ne Ano

Omezit vyhledávání na: Kód jazyka dokumentu: Druh dokumentu:

● Pro další informace použijte tabulku [kódů jazyka dokumentu/originálu](#).

Při vyhledávání pomocí rejstříku lze vyhledávat podle : názvu díla, autora, názvu korporace, nakladatele, edice ISBN/ISMN, ISSN, předmětových hesel, formy dokumentu a MDT. Základní obrazovka pro vyhledávání nabízí možnost hledat pomocí kombinace slov z různých polí včetně předmětových hesel (v tomto vyhledávacím poli lze slova kombinovat pomocí AND, NOT nebo OR) a takto vytvořený dotaz ještě kombinovat pomocí AND se jménem autora, se slovy z názvu, s roky vydání, nakladatelem a ISBN, ISMN nebo ISSN. Dotaz lze současně zúžit zvolením kódu jazyka a druhem dokumentu.

Zvolený příklad : vyhledáváme knihy v českém jazyce o kočkách a zároveň o psech (v názvu nebo předmětovém hesle se vyskytuje termín „kočky“ a zároveň „psi“), které vyšly v roce 1990-1999 nebo v roce 2001. Jednotlivá vyhledávací pole se mezi sebou kombinují logickým operátorem AND. Uvnitř jednotlivých vyhledávacích polí lze použít dle potřeby logické operátory AND, (kočky a psi) OR (rok vydání 199? OR 2001) nebo NOT. Pro náhradu libovolného znaku nebo libovolného počtu znaků lze použít „?“ (rok vydání 199?). Zvolit je možné i další způsoby vyhledávání – z různých vyhledávacích polí, z víceází najednou nebo CCL.

Odpověď může být :

a) záporná

Váš požadavek na vyhledávání nenalezl žádné odpovídající záznamy.

b) informace o nalezení příliš velkého počtu záznamů a žádost o zpřesnění dotazu:

 Příliš mnoho vyhledaných záznamů. Zpřesněte dotaz, prosím.

c) jeden konkrétní záznam zobrazený ve standardním formátu.

d) seznam nalezených záznamů – zobrazuje se vždy tolik záznamů, kolik uživatel předdefinoval, že se má zobrazit na jedné stránce (viz volba nastavení). Předem lze nastavit i formát zobrazení záznamů v seznamu (stručný záznam – tabulka, citace, katalogizační lístek nebo úplné zobrazení.) Zobrazený seznam lze třídit podle názvu dokumentu, autora nebo roku vydání, pokud počet nalezených záznamů nepřekročil 800. Výsledek dotazu (seznam) lze dále zpřesnit, filtrovat nebo ohodnotit. Příklad použití filtru :

Textový filtr - Slova-Všechny údaj= (kočky and psi) AND Slova-Roky vydání= (199? or 2001)

System hledá textový fotézeč v zadaném poli záznamu (pole UNIMARC či interni pole). Zadáte-li např. hledat text básně v poli Název, jsou vybrány záznamy, které obsahují slovo básně v názvových údajích, tj. v názvu, podnázvu, názvu části či údajích o odpovědnosti. Obdobné Nakladatelské údaje zahrnují místo vydání, název.

Pole :	<input type="text" value="Název"/>
Zadejte text:	<input type="text" value="kočky"/>
<input type="button" value="OK"/> <input type="button" value="Vytisknout formulář"/>	

Ze seznamu lze vybrat jeden nebo více konkrétních záznamů k zobrazení více údajů. System nabízí několik různých formátů zobrazení :

Standardní

Katalogizační záznam

Citaci

UNIMARC

formát s návěštím tagů.

Přednostně je uživateli nabídnut formát standardní (viz příklad). Kromě základních bibliografických údajů o nalezeném dokumentu je v záznamu uvedena informace o vlastnících dokumentu (viz Ve fondu). Vlastník dokumentu je označen lokační značkou (siglou). Dodal-li vlastník v záznamu signaturu, je vedle lokační značky (sigly) tato signatura uvedena. Současně má uživatel u některých odběratelů (vlastníků dokumentu) možnost propojit se přímo do výpůjčního systému konkrétní knihovny – odběratele. Tato možnost není u všech odběratelů – pouze u těch, které pro toto propojení dodaly příslušné podklady (propojení je možné kliknutím na siglu odběratele v řádku označeném „lokální záznam“).

SKC/Monografie - Úplné zobrazení záznamu

V základním (standardním) zobrazení získáte klepnutím na údaje v poli **Ve fondu** informace o příslušné knihovně, která dokument vlastní.

Pokud knihovna poskytla link do lokální báze, můžete se k jejímu záznamu dostat klepnutím na síglu v poli **Lokální záznam** (pro zjištění půjčitelnosti a aktuálního stavu exemplářů/jednotek).

Zvolte formát: [Standardní](#) -- [Katalogizační záznam](#) -- [Citace](#) -- [UNIMARC](#) -- [S největšími tagů](#)

Záznam 4 z 11

◀ Předchozí záznam | Další záznam ▶

Číslo záznamu 000144579

Název [Jak nakrmit pejska a koťičku](#)

Autor [Škrdlík, Vladimír, chemik](#)

Autor [Čisářovský, Michal](#)

Vydání 1. vyd.

Nakl. údaje Praha : Canis, 1994

Rozsah 143 s. : il. ; 21 cm

Ve fondu [ABAD01 - prezenčně](#)
[CBA001 - sign. C302.657](#)
[PNA001 - sign. 31 A 58848](#)

Lokální záznam [ABAD01](#) [CBA001](#)

Předmět. heslo [psi -- krmiva](#)
[kočky -- krmiva](#)
[psi -- dietetika](#)
[kočky -- dietetika](#)

Forma a zánr němčina

Kliknutím na lokální značku označeném „Ve fondu“ je možno se přes služby systému Aleph propojit do báze ADR (Adresář knihoven a informačních institucí).

SKC/Monografie - Úplné zobrazení záznamu

V základním (standardním) zobrazení získáte klepnutím na údaje v poli **Ve fondu** informace o příslušné knihovně, která dokument vlastní.

Pokud knihovna poskytla link do lokální báze, můžete se k jejímu záznamu dostat klepnutím na síglu v poli **Lokální záznam** (pro zjištění půjčitelnosti a aktuálního stavu exemplářů/jednotek).

Zvolte formát: [Standardní](#) -- [Katalogizační záznam](#) -- [Citace](#) -- [UNIMARC](#) -- [S největšími tagů](#)

Záznam 4 z 11

◀ Předchozí záznam | Další záznam ▶

Číslo záznamu 000144579

Název [Jak nakrmit pejska a koťičku](#)

Autor [Škrdlík, Vladimír, chemik](#)

Autor [Čisářovský, Michal](#)

Vydání 1. vyd.

Nakl. údaje Praha : Canis, 1994

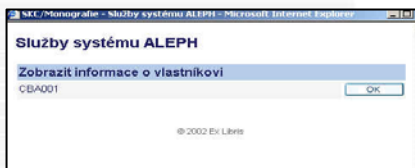
Rozsah 143 s. : il. ; 21 cm

Ve fondu [ABAD01 - prezenčně](#)
[CBA001 - sign. C302.657](#)
[PNA001 - sign. 31 A 58848](#)

Lokální záznam [ABAD01](#) [CBA001](#)

Předmět. heslo [psi -- krmiva](#)
[kočky -- krmiva](#)
[psi -- dietetika](#)
[kočky -- dietetika](#)

Forma a zánr němčina

a získat tak aktuální informace o konkrétním odběrateli (adresu, telefonické a e-mailové spojení, www adresu) :

Informace o vlastníkov: CBA001

Sigla	ČBA001
Název instituce	Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích
Typ instituce	krajská knihovna
Adresa	Na Sadech 27, 370 59 České Budějovice (feditelství)
Adresa	Lidická 1, 370 59 České Budějovice (služby)
Telefon	386 357 561-3 (studijní útvar v Lidické 1); 386 351 787-8 (feditelství SVK Na Sadech 27, 387 316 234 (odd. poradenských služeb pro knih. okresu)
Fax	386 351 901
e-mail	• cerna@cbvk.cz
e-mail	• library@cbvk.cz
e-mail	• mvs@cbvk.cz
e-mail	• cempir@cbvk.cz
e-mail	• bejkova@cbvk.cz
e-mail	• hajkova@cbvk.cz
URL	• www.cbvk.cz
URL	• brutus.cbvk.cz/index1.html
URL	• svcb.cz/tinweb/k6.cgi (online katalog)
Aktualizováno	2003-z
Nepl.a odk.údaje	* CBA002
Nepl.a odk.údaje	* Krajská knihovna ; České Budějovice ; Na sadech 27 ; KČB
Nepl.a odk.údaje	* Státní vědecká knihovna ; SVK
Číslo záznamu	000000938

Další bází, se kterou je možné se pomocí služby systému Aleph z nalezeného záznamu popojit, je báze Národních autorit. Skutečnost, že záznamy v Souborném katalogu ČR jsou propojeny s bází Národních autorit se projevuje i následujícím způsobem.

Příklad: Uživatel vyhledává záznamy , kde je uvedeno v poli autor nebo v předmětových heslech jméno Novák a má zájem pouze o hudebniny z roku 2000. Je nalezeno 7 záznamů.

Pro nezasevěného uživatele dva z nich neodpovídají zadanému dotazu, neboť v nich není uveden autor „Novák“ (jméno autora nenajdeme ani po zobrazení záznamu ve formátu UNIMARC).

Vybrané záznamy: [Zobrazit vybrané](#) | [Uložit/Odeslat](#) | [Přidat do schránky](#) | [Vytvořit podmnožinu](#) | [Uložit na s](#)
Celý soubor: [Vybrat vše](#) | [Zrušit výběr](#) | [Zpřesnit](#) | [Filtrovat](#) | [Ohodnc](#)

Báze SKC/Monografie - výsledky dotazu: Slova-Všechny údaj= (NOVÁK) AND Slova-Roky vydání= (2000)

Záznam zobrazíte klepnutím na podržené číslo, zaškrtnutím sousedního čtverečku vyberete záznam pro další práci. Pro změnu setřídění záznamů klepněte na podržený název sloupce (podle roku vydání se třídí sestupně). Limit pro setřídění je 800 záznamů.

Záznamy 1 - 7 z 7

[Uložit vybrané](#) | [Přejít na č.](#) | [Předchozí stránka](#) | [Další stránka](#)

#	Název	Autor	Rok vyd.	Vlastník	Země
1	☐ Ahoj Tvůj Petr [zvukový záznam]	Novák, Petr, 1945-1997	p2000	OLA001	CZ
2	☐ Ariane [zvukový záznam] / Martinů	Martinů, Bohuslav, 1890-1959	p2000	OLA001	CZ
3	☐ Budeme si zpívat VI. [zvukový záznam] / [hudba, texty, zpěv Pavel Novák], Řemesla	Novák, Pavel, 1944-	p2000	OLA001	CZ
4	☐ Budeme si zpívat [zvukový záznam] . 7. Výlet / [hudba, texty, účinkuje] Pavel Novák	Novák, Pavel, 1944-	p2000	OLA001	CZ
5	☐ Prelude in jazz [hudebnina] ; Canzonetta / Jiří Jirmal	Jirmal, Jiří, 1925-	2000	OLA001	CZ
6	☐ String quartets nos 1 & 2 [zvukový záznam] / Leoš Janáček / Vítězslav Novák	Janáček, Leoš, 1854-1928	p2000	OLA001	CZ
7	☐ Škola hry na kytaru pro začátečníky [hudebnina] / Jiří Jirmal	Jirmal, Jiří, 1925-	2000	OLA001	CZ

Proč byly tedy tyto záznamy systémem do seznamu zařazeny? Zjistíme propojením do báze Národních autorit přes jméno v záznamu uvedeného autora (toto propojení je možné pouze ze standardního formátu). Ze zvoleného příkladu vyplývá, že autor Jiří Jirmal narozený v roce 1925 se pravým jménem jmenuje :

Autoritní záznam: Jirmal, Jiří 1925-

Identif. číslo	jk01051892
Záhlaví	Jirmal, Jiří 1925-
Skutečné jméno	Novák, Jiří
Biografická pozn.	Narozen 24.4.1925 v Praze. Hudební pedagog, práce v oboru hry na kytaru, vlastním jménem Jiří Novák.
Provenience	CZ
Status	definitivní
Zdroj informace	PNP-LA
Systémové číslo	000014250

Každý konkrétní vyhledaný záznam může uživatel uložit do schránky, vyhledat v jiné bázi, odeslat e-mailem nebo uložit ve zvoleném formátu do souboru na svůj počítač. Systém pro uložení nabízí:

- standardní zobrazovací formát
- stručný záznam (citaci)
- katalogizační záznam střední
- katalogizační záznam s klíčovými slovy
- katalogizační záznam podrobný bez klíčových slov

a formát UNIMARC.

Uživatelé – knihovníci, kteří mají k dispozici klienta Z39.50, mohou přebírat záznamy ze Souborného katalogu ČR prostřednictvím protokolu Z39.50.

Vyhledávat a přebírat záznamy ze Souborného katalogu ČR je možné i přes Jednotnou informační bránu – www.jib.cz. Zde je pro převzetí záznamu nabízen navíc formát MARC 21.

Na služby souborného katalogu je možné se též propojit, vyhledává-li uživatel ve Virtuální polytechnické knihovně (www.vpk.cz)

Seriály v Souborném katalogu ČR

V roce 2002 jsme na konferenci Knihovny současnosti podrobně informovali o seriálech v souborném katalogu pod systémem CUBUS. Vzhledem k tomu, že se proti původním předpokladům situace výrazně změnila, dovoluňte abychom, se i letos tomuto tématu věnovali podrobněji.

Seriály jsou jednou z dílčíchází Souborného katalogu ČR. Od roku 1991 do letošního roku byly zpracovávány v systému ISIS a vystavované na webu v Alehu 300. Pravidelně jedenkrát ročně probíhala aktualizace odběru na základě soupisu odbíraných periodik. Knihovny měly k dispozici soupis s údaji z posledního hlášení aktuálního odběru a zároveň údaje, které byly zpracovány v rámci retrokonverze katalogů budovaných v rámci celostátní evidence zahraniční literatury (CEZL). Upravený soupis knihovny zasílaly zpět správci báze, který je přenesl do ISISu a jedenkrát za tři týdny se celá báze konvertovala do Alehu 300 pro vystavení na Internet.

Průběh retrokonverze (v současné době jsou kompletně zpracována písmena H-U) a pracovní postupy byly popsány např. v loňském příspěvku o souborném katalogu. Nové tituly se do báze doplňovaly buď prostým zápisem do báze nebo využitím záznamů z báze ISSN. Údaje o seriálech byly ověřovány v dalších sekundárních zdrojích, aby se minimalizoval počet případných duplicit. Současně se prováděla redakce záznamů (doplňování ISSN, ukončení vydávání, doplňování navazujících titulů, odstraňování duplicit apod.).

Loňský příspěvek byl věnován přechodu z ISISu do Cubusu, protože ISIS již potřebám souborného katalogu nevyhovoval. Během roku 2002 došlo k rozhodnutí převést souborný katalog pod Aleph 500 včetně báze seriály. To znamenalo úpravu stávajících programů pro správu seriálů, doplnění programů pro konverzi z Cubusu do Alephu a vyřešit způsob aktualizace odběru periodik a dalších činností souvisejících se správou této báze.

V Cubusu zůstaly importy nových záznamů, při nichž probíhá kontrola na UNIMARC a na duplicity. Do báze seriály jsou importovány záznamy zpracované správcem (včetně záznamů z retrokonverze) a záznamy

knihoven, které mohou dodávat záznamy periodik v elektronické podobě. Požadavky na záznamy seriálů a formy přijímaných záznamů jsou uvedeny buď v publikaci Záznam pro souborný katalog. Tištěné seriály vydané Národní knihovnou v roce 1999 nebo na stránkách souborného katalogu www.caslin.cz (přesněji: http://www.nkp.cz/standard/zaz_ser.htm).

Na jaře letošního roku byla báze v systému ISIS definitivně uzavřena a po zkušebních testech koncem roku 2002 byla báze ZP-Zahraníční seriály definitivně importována přes Cubus do Alephu 500. Přestože záznamy v systému ISIS byly průběžně redakčně opravovány, kontrolní programy při zkušebním importu ukázaly nedostatky v UNIMARCu, které bylo třeba před definitivní konverzí odstranit. Záznamy, které neprošly kontrolou na UNIMARC byly ručně opraveny v původní bázi. Ostatní záznamy byly testovány na duplicitu, a sloužily k ověření porovnávacích programů. Stejným způsobem byla otestována i česká periodika báze Seriály Národní knihovny ČR před importem do souborného katalogu.

Seriály v souborném katalogu pod systémem ALEPH 500

V souborném katalogu jsou dnes k dispozici nejen zahraniční seriály uchovávané v českých knihovnách a informačních institucích, ale i česká periodika. U velké části českých periodik je zatím jediný odběratel, a to Národní knihovna ČR, která záznamy dodala jako základ. Některé knihovny však již využily možnost poslat záznamy seriálů v elektronické podobě. Pokud byl záznam v pořádku a spojil se se záznamem v bázi, jsou i tyto knihovny uvedeny v záznamu jako vlastníci dokumentu. Bohužel se ukázalo, že zpracování seriálů (přes dodržování pravidel AACR2 a při formálně správném zápisu do polí UNIMARCu) není v knihovnách jednotné, a to ať už jde o zápis roků odběru, zápis údajů do pole 200, jednotné uvádění ISSN, způsob zápisu změn názvu apod., takže po importu těchto dat, zůstalo velké množství záznamů zamčeno a připraveno k ručnímu ověření a zpracování.

Na jednání Pracovní skupiny pro seriály letos v červnu byly diskutovány i otázky jednotného přístupu k některým sporným bodům ve zpracování jako například uvádění ISSN u seriálů, jež tvoří řady s jedním souborným názvem (tedy vydávaných vlastně jako edice), změny názvů časopisů a tvorba nových záznamů, zápis roků odběru do pole 910 apod. Podrobněji jsou tyto body rozvedeny na stránkách <http://www.nkp.cz/standard/standard1.htm>

Seriály na webu

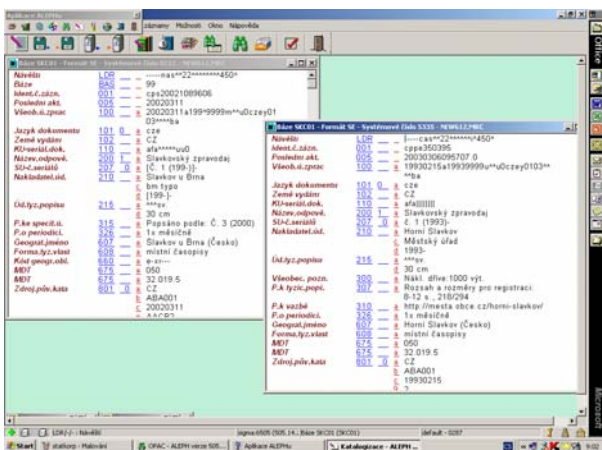
Báze seriály je logickou bází souborného katalogu přístupného na stránkách www.caslin.cz. Uživatel může vyhledávat podle názvu, země vydání, ISSN, nakladatele a MDT. Pro přesnější vyhledávání lze využít nabídku vyhledávání z různých polí a CCL, kde je v nabídce možnost vy-

hledat tituly jednoho vlastníka. Vyhledané záznamy se při větším počtu nalezených záznamů zobrazí jako soupis, kde je zobrazen název, rok vydání a přehled sigel – vlastníků dokumentu. Jednotlivé záznamy se zobrazí ve standardním formátu zobrazení, který lze změnit podle nabídky na katalogizační záznam, citaci, UNIMARC nebo zobrazení s největšími tagy.

Vlastník je uveden stejně jako dřív siglou (tři písmena a tři číslice), roky odběru jsou uváděny pod největším Ve fondu: ve tvaru 1955-65,78,88-, za lomítkem je s největším akt. je uveden rok aktualizace, pokud knihovna titul stále odebírá. Ukončený odběr je uváděn bez pomlčky za posledním rokem odběru a bez roku aktualizace. U odběru může být uvedena signatura a různé poznámky o době uchovávání, úplnosti, způsobu uchovávání (mfš apod.). Nově je zpřístupněna elektronická adresa periodika, pokud vychází v elektronické podobě a propojení do katalogu vlastníka dokumentu přes označení „lokální záznam“.

Správce báze

Pro správce báze jsou připraveny nástroje pro lepší správu báze než tomu bylo dosud. Jak bylo uvedeno výše nové záznamy jsou importovány do systému Cubus, v němž probíhá kontrola na UNIMARC (záznamy jsou s informací o chybách zaslány zpět zpracovateli) a na duplicity. Po této kontrole se záznamy uloží do báze Seriály. Duplicitní záznamy program spojí (do báze je uložen záznam s vyšší vahou – tedy kvalitnější, a do záznamu jsou připojeni všichni odběratelé a vybrané výskyty bibliografických polí ze záznamu s nižší vahou). Záznamy, které není příslušný program schopen jednoznačně určit jako duplicitní, jsou označeny příznakem, který záznam zamkne pro uživatele (tzn. že záznam není běžnému uživateli přístupný).

Pro správce se v systému CUBUS vytvoří několik souborů podle *příslušného hlediska*. V nich je možné porovnat záznam v *uložený* bázi a nově příchozí záznam. Po ověření údajů správce ručně opraví záznamy tak, že buď odstraní příznak uzamykající záznam nebo duplicitní záznamy *ručně*, *nově vytvořený záznam* ponechá v bázi a duplicitní záznam smaže.

002__200210081401350	005__19980618
011__a0027-8009dKč 10,00; PřechpLKč 520,00	011__a0027-8009dKč 2,00
100__a19910131b19901997u b0czey0103 ba	100__a19910303b19521990u u0czey0103 ba
1010__acze	1010__acze
102__aCZ	102__aCZ
110__aaca	110__aaca
2001__aS'... Státní správa a samospráva Týdeník vlády České republiky	2001__aNárodní výbory Týdeník vlády České republiky pro poslance, pracovníky a členy akčních národních výborů
207__0aRoč. 1, č. 1(49)(1990)-Roč. 9, č. 52 (1997)	207__0aRoč. 1, č. 1(1952)-Roč. 39, č. 48(1990)

Ukázky z části duplicitních záznamů pro porovnání: stejné ISSN a různé názvy, druhý obrázek dva stejné názvy a různé místo vydání

100__a20020311a199 9999m u0czey0103 ba	100__a19930215a19939999u u0czey0103 ba
1010__acze	1010__acze
102__aCZ	102__aCZ
110__aafa u0	110__aafa
2001__aSlavkovský zpravodaj	2001__aSlavkovský zpravodaj
207__0a[Č. 1 (199-)]-	207__0ač. 1 (1993)-
210__aSlavkov u Brncbm typod[199-]-	210__aHorní Slavkov Městský úřad1993-

Knihovny, které dodaly záznamy v elektronické podobě, mohou aktualizovat odběr rovněž elektronickou cestou zasíláním vybraných polí, která umožní aktualizovat právě jen odběr.

Ostatní knihovny budou moci aktualizovat odběr periodik zatím jako dosud. Pokud však v posledních letech zapracovaly do zaslaných soupisů změny tak, že odběr uváděný v souborném katalogu odpovídá uchovávanému fondu, *stačí v soupise sledovat jen změny*, doplnit nové tituly a vrátit soupis správci báze Seriály.

V současné době se pracuje i na vytvoření interaktivního formuláře, který by umožnil knihovnám zadávat změny a především aktualizovat

odběr přes web. Obdobný formulář byl již vytvořen pro potřeby aktualizace dat v bázi ADR **Adresář knihoven a institucí ČR.**

Adresář knihoven a institucí ČR

Neodmyslitelnou součástí Souborného katalogu ČR je i báze ADR - Adresář knihoven a institucí ČR, kterou Oddělení souborných katalogů buduje ve spolupráci s odborem knihovnictví Národní knihovny ČR. V současné době je v této bázi přibližně 2900 záznamů existujících i zrušených knihoven a institucí, kterým byla přidělena sigla – lokační značka. Báze je vystavena na stránkách souborného katalogu (www.caslin.cz) nebo je přístupná přes stránky Národní knihovny ČR (www.nkp.cz) v nabídce katalogy a databáze – přehled dostupných databází – přesněji http://sigma.nkp.cz/F/LMX6DXHJ2LHY1UCFE1UUFU7_NDGATLRSUJ54L_UXHP6I2YTRVEN7-12761?func=file&file_name=find-a&local_base=adr

V bázi lze vyhledávat podle názvu, podle sídla, podle sigly, případně podle odpovědné osoby. Vyhledaný záznam obsahuje správný název knihovny/instituce, adresu, telefon, fax, e-mail, aktivní URL adresu, jméno odpovědné osoby a neplatné údaje, které dokumentují vývoj knihovny/instituce. Navíc lze i podle těchto údajů vyhledávat.

Zvolte formát: [Standardní](#) [Adresa a kontakty](#) [Podrobnější info](#) [Úplný záznam](#) [O knihovně](#)

Záznam 1 z 1

◀ Předchozí záznam

Další záznam ▶

Sigla	ABE310
Název instituce	 Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze
Kraj	hlavní město Praha
Adresa	ul. 17.listopadu 2, 110 01 Praha 1
Odpovědná osoba	PhDr. Jarmila Okrouhliková (ředitelka)
Telefon	251 093 209
Fax	224 811 666
e-mail	knihovna@upm.cz dostalova@upm.cz
URL	 www.knihovna.upm.cz
Aktualizováno	2002
Nepl.a odk. údaje	* Umělecko-průmyslové muzeum
Číslo záznamu	000000426

U veřejných knihoven lze získat též informaci o fondu knihovny, o používaném knihovnickém systému aj. Koncem loňského roku byla do báze přidána informace o registračním čísle přidělovaném Ministerstvem kultury ČR.

Sigla-lokační značka je přidělována v oddělení souborných katalogů na základě žádosti knihovny, nejčastěji ve spojitosti se službami MVS. Jde o šestimístný kód tvořený třemi písmeny označujícími sídlo a druh knihovny a třemi čísly. Přidělená sigla slouží jako jednoznačné určení dané instituce, protože jednou přidělená sigla už nemůže být přidělena jiné knihovně, ani když je knihovna/instituce zrušena.

Je potěšitelné, že tuto jednoznačnou identifikaci využívají k označení (svých) knihoven i jiné instituce (např. Akademie věd).

Pokud tedy hledáte knihovnu a neznáte přesný název, přesnou adresu, použijte uvedený adresář na stránkách www.caslin.cz nebo www.nkp.cz.

V souvislosti s přechodem zpracování databáze ADR (Adresář knihoven a informačních institucí ČR) pod systém ALEPH 500, k němuž došlo v prvních měsících roku 2003, se Národní knihovna ČR chystá nabídnout knihovnické veřejnosti možnost rychlejší aktualizace dat formou spolupráce knihovny na on-line aktualizaci.

Oddělení knihovního systému ve spolupráci s Oddělením souborných katalogů připravilo pro odborné pracovníky spolupracujících knihoven **formulář**, který by měl umožnit knihovnám, za nezbytné asistence správce báze, co nejrychleji provést změnu údajů, a to při zajištění minimální chybovosti a časových ztrát.

Formulář je zatím připraven pro aktualizaci základních údajů, pro další údaje (např. informace o fondu, zaměření činnosti knihovny, prostorové podmínky apod.) sledované především Odborem knihovnictví, bude později vyhotoven speciální formulář.

Formulář z důvodu ochrany dat bude moci pro aktualizaci svých údajů použít pouze knihovna, která má platnou **siglu** a již Národní knihovna pro tento účel přidělí **heslo**.

Pouze při současném uplatnění obou kódů bude formulář aktivní. Věříme, že formulář pro on-line aktualizaci bude uživateli přijat s porozuměním a že bude dobře sloužit svému účelu.

Adresář - Hlášení změn

Přihlášení: login heslo e-mail

S výjimkou kontaktů vyplňujte jen ty údaje, u nichž došlo ke změně nebo které doplňujete (ostatní údaje v poli zřstanou v bází zachovány).

Název

Ulice P.O.box PSČ Město

Zřizovatel Reg.č.MK Zkratka názvu Kraj

Kontakty:
 Uveďte prosím **při jakékoli změně všechny údaje nově**, protože některé z údajů uvedených v bází mohou být platné a jiné ne (nahrazeno bude celé pole). Při více údajích uveďte do závorky upřesnění.

Telefon

Tax

e-mail

URL

Odpovědná osoba (u osoby pro kontakt s odd.soub.kat. uveďte * v poli funkce):

Titul	Jméno	Příjmení	Tit.za jm.	Funkce	Telefon	e-mail
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Pokud chcete uvést další informace, např. změnu knihovního systému nebo vysvětlivky k jakémukoli poli, použijte následující okénko pro volný text.

Odeslat Vyprázdnit formulář Pro návrat do báze uzavřete okénko.

Sledujeme-li vývoj spolupráce knihoven se Souborným katalogem ČR, můžeme konstatovat (s potěšením), že přes problémy, se kterými se Souborný katalog ČR potýká, počet spolupracujících knihoven stále stoupá. A to nejen v oblasti elektronicky dodávaných záznamů monografií a speciálních dokumentů. Stále častěji se setkáváme s aktivním přístupem knihoven, jež se hlásí o spolupráci samy. Těchto knihoven si pracovníci souborného katalogu váží a vyjadřují své poděkování, protože právě aktivní přístup knihoven ke spolupráci zajistí, že Souborný katalog ČR bude kvalitním nástrojem nejen pro uživatele, ale i pro knihovníky.

MODULÁRNÍ SYSTÉM KOMUNIKACE (MSGSERVER)

Vladimír Pávek, Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích

Velmi oblíbenou formou elektronické komunikace se kromě e-mailu stalo zasílání krátkých textových zpráv tzv. SMS (Short Message Service) pomocí mobilních telefonů. Možnost bezplatného zasílání SMS z webových stránek byla nedávno velice omezena. Příspěvek ukazuje technické i programové řešení, jak si zavést např. SMS bránu a umožnit tak oprávněným osobám odesílání SMS z vlastních privátních webových stránek. Modularita řešení umožňuje rozšiřování o další aplikace.

1. Popis systému

Systém komunikace MsgServer využívá prostředků mobilní komunikace – GSM modem (the Global System for Mobile Communications) a Internetu. Klade si za cíl umožnit všem autorizovaným osobám rozesílání zpráv (SMS, e-mail) pomocí vzdáleného přístupu (webových stránek). Systém dále umožňuje příjem zpráv SMS a jejich zpracování např. přeposláním na zvolenou e-mail adresu.

Systém MsgServer se z hlediska software skládá ze 3 základních částí (komponent):

- **WWW** – webová php aplikace zajišťující vzdálené uživatelské rozhraní
- **DB** – PostgreSQL databáze, tvořící jádro celého systému
- **MsgServer daemons** – komunikační daemoni, kteří slouží k rozesílání/příjmu zpráv z/do DB

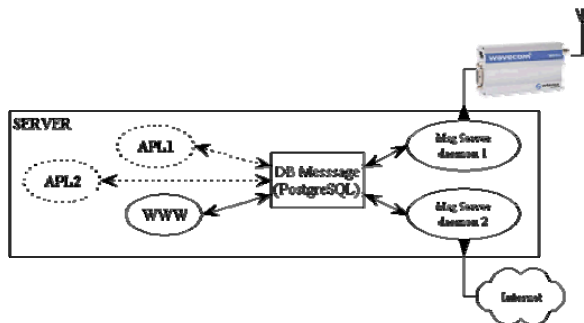
Z hlediska hardware je to pak např. PC běžné konfigurace s volně dostupným software (Linux, webový server (nejlépe Apache) s podporou PHP, databázový software PostgreSQL, systémový program mail pro zasílání mailů).

Jádrem celého systému komunikace MsgServer je databáze db_message, přes kterou probíhá veškerá komunikace.

Na jedné straně s databází komunikují MsgServer daemoni, kteří odtud vyzvedávají zprávy k odeslání jim příslušející a odesílají je a také sem ukládají zprávy přichozí.

Na druhé straně je to modul WWW, který do DB vkládá zprávy (SMS, e-mail) k odeslání.

Základní princip fungování systému ilustruje následující obrázek:

Vzhledem ke své modularitě je do budoucna celý systém možno rozšiřovat o další moduly plnící různé funkce (např. automatické rozesílání zpráv, automatické reakce na příchozí zprávy podle jejich obsahu, zaslání informace o počtu výpůjček, rezervací či dalších informací o čtenářském účtu, ale např. i automatické prodlužování výpůjček pomocí SMS apod.), další MsgServer daemone pro rozesílání přes jiná připojení – např. k odeslání (zařazení) zpráv na nějaké webové stránky (news) apod.).

1.1 WWW

WWW modul je tvořen webovou php aplikací umožňující oprávněným uživatelům (knihovníkům) zadat telefonní číslo a/nebo email adresu a napsat zprávu. Modul pak dále zajistí předání (zápis) požadavku na odeslání do databáze DB a přehlednou statistiku. Tyto webové stránky mají následující podobu:

MSG Server 2.0
systém komunikace

Odeslat zprávu

Telefonní číslo

Email

Předmět (bez diakritiky)

**Text (bez diakritiky)
(pro SMS max. 160 znaků)**

Napsáno 0 znaků

Požadované datum odeslání

06

05

2003

13

26

PIN

Odeslat

Reset

Statistika	zpracované	chybné	čekající	posledně
odeslané	1	0	1	06.05.2003 13:00:16
přijaté	0	0	0	

Uživatelské rozhraní lze rozdělit na 2 základní části:

- část pro odeslání zprávy
- statistika zpráv v DB

část pro odeslání zprávy

V této části se zadává požadovaná zpráva určená k odeslání přes systém komunikace MsgServer. Povinně je nutné vyplnit buď telefonní číslo a/nebo email, dále text zprávy a PIN. Důležité je veškeré texty (předmět, text) vyplňovat **BEZ DIAKRITIKY!!!**

Telefonní číslo: zvolí se správná předvolba operátora a zadá příslušné telefonní číslo. Program následně spojí předvolbu a zadané číslo dohromady a zkontroluje formát výsledku. Tento výsledek musí být 13 znaků dlouhý (včetně počátečního „+“) a musí se skládat výhradně z číslic 0-9.

Email: zadává se email adresáta (čtenáře). Tato emailová adresa musí být ve formátu *@*, tedy aplikace kontroluje přítomnost znaku “@” a alespoň jednoho znaku před a za tímto symbolem.

Předmět: toto políčko je *nepovinné* a týká se pouze odeslaných emailů. Maximální délka je 255 znaků a text nesmí obsahovat diakritiku.

Text: zde se vyplňuje text odesílané zprávy. Toto políčko je *povinné*. V případě, že se jedná o SMS (je vyplněno telefonní číslo), nesmí text přesáhnout délku 160 znaků, resp. bude na tuto délku oříznut. Na tento fakt zároveň upozorní nápis, který se objeví pod editačním polem pro text při překročení délky 160 znaků (nutno mít zapnutý JavaScript).

Požadované datum odeslání: tady je možno vyplnit datum a čas, kdy má být zpráva odeslána. Toto pole je *nepovinné* a je standardně nastaveno na aktuální datum a čas, což znamená okamžité odeslání zprávy. Datum i čas je možné měnit libovolně. Nekorektní datum, např. 31.2.2003, bude převeden na svůj korektní ekvivalent, v tomto případě 3.3.2003.

PIN: je *povinně* vyplňovaný autorizační kód, který je ověřován na platný účet v databázi. Pokud je kód vyplněn chybně (neexistuje žádný platný účet s tímto PINem), systém se na určitý čas uspí (tím se částečně předejde automatizovanému „zkoušení“ PINů).

statistika zpráv v DB

Statistika zpráv je rozdělena na příchozí a odchozí zprávy. Podle jejich stavu v DB se pak rozlišují zprávy **zpracované** (tzn. odeslané odchozí nebo zpracované příchozí), **čekající** (tzn. zprávy připravené k odeslání resp. nezpracované příchozí) a **chybné** (tzn. stornované odchozí zprávy (např. z důvodu neplatného telefonního čísla apod.).

Dále je v tabulce sloupeček „poslední“, kde je datum poslední zpracované příchozí a v pořádku odeslané odchozí zprávy.

V této tabulce je možné zběžně kontrolovat funkčnost celého systému komunikace. Pokud např. existují chybné nebo čekající zprávy nebo datum

poslední odchozí/příchozí zprávy je starší, může to ukazovat na nějakou chybu systému (typicky např. neběží MsgServer daemoni a je potřeba je restartovat).

1.2 DB

Databáze db_message obsahuje tabulky a pomocné databázové funkce (uložené procedury v jazyce plpgsql) pro založení účtů, nastavení konfiguračních konstatnt, apod.. Tyto funkce je možné zavolat přímo v DB pomocí příkazu select. V tabulkách jsou uloženy veškeré informace o odesílaných a přijímaných zprávách, dále obsahují informace o konfiguraci celého systému i jednotlivých jeho částí a v neposlední řadě i log, kde se ukládají veškeré informace o činnosti systému (na různých úrovních závažnosti). Uložené procedury pak poskytují uživatelský interface pro práci s celou databází.

1.3 MsgServer daemon

MsgServer daemon slouží k vlastnímu fyzickému příjmu a odesílání zpráv. Tvoří jej jediný program *msgserver*, který běží nonstop na pozadí (typicky jich běží několik, pro každé připojení jeden). Tento program pracuje v nastavitelných časových intervalech (viz kapitola Nastavení systému), kdy se vždy probudí, přijme příchozí zprávy (pokud existují), odešle odchozí zprávy (pokud existují). V případě, že není co přijímat ani odesílat, opět se uspí a celý cyklus se opakuje.

Veškerou činnost programu je možno dle nastavení maximální logovací úrovně (viz Nastavení systému) logovat, a to do DB a/nebo souboru a/nebo systémového logu (syslog). Logování se provádí na 7 úrovních, viz následující tabulka:

<i>Obecné zásady pro logovací úroveň</i>	
LOG_DEBUG	čistě informativní, spousta dat, co posílá a přijímá a tak
LOG_INFO	info o připojování/odpojování (informativní) serial, DB
LOG_NOTICE	informace o přechodech a vypadnutích mezi jednotlivými smyčkami (while cykly) - (znovu)[dis]connectění kamkoliv (DB, MSG device), start/stop programu
LOG_WARNING	nezávažné chyby, které se akorát ohlásí, ale normálně se pokračuje dál ve zpracování (nemají žádný efekt na výsledek)
LOG_ERR	chyby, které způsobí změnu normálního chodu (průběhu) programu - chybná práce s MSG device, DB...

LOG_CRIT	kritické chyby, kvůli kterým buď program nemůže vůbec plnit svou funkci nebo kvůli kterým se zahazují (nezpracovávají) zprávy
(-1)	zahozené zprávy buď v textové podobě nebo v PDU (pokud se nepovedlo z nějakého důvodu rozkódovat), je na člověku, aby ručně zjednal nápravu těchto zahození

2 Instalace systému

Systémové požadavky:

- operační systém typu unix (např. Linux)
- www server (nejlépe Apache) s PHP modulem
 - www.apache.org
 - www.php.net
- nainstalovaný databázový software PostgreSQL
 - www.postgresql.org
- v databázi nainstalovaný jazyk plpgsql
- přístupové konto k databázi PostgreSQL (např. uživatel postgres)
- program „mail“ na odesílání e-mailů

Následuje popis instalace jednotlivých komponent systému komunikace MsgServer:

2.1 WWW

Instalace modulu WWW probíhá v následujících krocích:

- umístit kamkoliv do adresářové struktury webového stromu, např. `/var/www/msgserver`
- nastavit v konfiguraci webového serveru tomuto adresáři příslušná práva
- nastavení modulu WWW (viz Nastavení systému)
- test zobrazení www stránky `send.php` (resp. `index.php`)

2.2 DB

Požadavky:

- vytvoření prostor pro datovou část databáze pomocí programu *initdb* (např. „`initdb -U postgres -D /usr/share/postgresql/data`“)

Postup:

- spustit skript `./install_db`, který provede následující:
 - o založí databázi `db_message`
 - o spustí základní skripty databáze `db_message`
 - o nainportuje používané databázové funkce
 - o založí do tabulek základní data nutná k provozu systému

2.3 MsgServer daemon

Požadavky:

- vytvoření neveřejného adresáře pro MsgServer daemon

(např. /usr/local/bin/msgserver)

Postup:

- zkopírovat program msgserver se spouštěcími skripty msgserver_start a msgserver_stop do vytvořeného adresáře pro MsgServer daemon

3. Spuštění systému

Před spuštěním systému je nutné ověřit, zda běží

- webový server (např. Apache) s podporou PHP
- databázový server postgres (spuštěný s volbou -i na standardním portu 5432).
- musí být nainstalovaná (vytvořená) databáze db_message.

Následně je nutné spustit MsgServer daemony (k tomu slouží skript `./msgserver_start` – nutné před spuštěním editovat a nastavit správné hodnoty proměnných prostředí pro připojení k DB – viz Nastavení systému). Daemony je možné kdykoliv ukončit pomocí skriptu `./msgserver_stop` (nebo signálu 15 – SIGTERM).

Funkčnost systému lze otestovat pomocí zprávy „smstest“ – viz kapitola Funkčnost systému.

4. Nastavení systému

Nastavení systému lze rozdělit na nastavení jeho jednotlivých částí: WWW, DB, MsgServer daemona a ostatní.

4.1 WWW

Nastavení se provádí editací souboru `common.php`. Zde je nutné vyplnit správné údaje o připojení k db (týká se většinou pouze `f_db_name`, `f_db_user`, uživatele s přístupem k PostgreSQL, a hesla, které zůstává typicky prázdné)

- `$f_db_user = 'postgres';`
- `$f_db_pass = "";`
- `$f_db_name = 'db_message';`

4.2 DB

Nastavení databáze spočívá pouze ve správném spuštění serveru PostgreSQL. Server musí běžet na stejném stroji jako MsgServer daemona na standardním portu 5432 a musí být spuštěn s parametrem „-i“.

4.3 MsgServer daemon

Nastavení MsgServer daemonů se provádí jednak nastavením proměnných prostředí, jednak nastavením konstant v DB (které se založí pro každé připojení zvlášť s defaultními hodnotami při prvním spuštění příslušného daemona) a jednak nastavením hodnot v tabulce Připojení.

Proměnné prostředí

Proměnné prostředí je nutné nastavit ve spouštěcím skriptu *msgserver_start* a jsou to tyto společné proměnné

- DB_MESSAGE=db_message ... jméno databáze zpráv
- DB_MESSAGEJM=postgres ... přihlašovací jméno
- DB_MESSAGEHE= ... přihlašovací heslo (typicky prázdné)

a tato individuální proměnná pro každé připojení:

- IDPRI=1 ... ID připojení (odpovídá ID v tabulce Připojení v DB)

Konstanty v DB

Konstanty v DB se zakládají automaticky pro každé připojení zvlášť a jsou uloženy v tabulce Nastavení (nastavují se ale pomocí k tomu speciálně vytvořených databázových funkcí). Jedná se o tyto konstanty:

- LOG_DESTINATION ... cíl logovacích hlášek, může nabývat primárních hodnot 2, 3, 5 a jejich násobků. Jednotlivé hodnoty značí tyto cíle:
 - o 2 ... systémový log (syslog)
 - o 3 ... databáze (tabulka Log)
 - o 5 ... lokální soubor na disku (se jménem msgserverl_X, kde X je ID připojení)

Výsledná destinace logovacích hlášek se určí tak, že pokud je hodnota LOG_DESTINATION dělitelná příslušnou primární hodnotou, hláška se zaloguje do tohoto cíle. Např. hodnota 15 tedy znamená, že se hláška zaloguje do DB a zároveň do lokálního souboru, nikoliv však do syslogu. Defaultní nastavení je LOG_DESTINATION = 3 (tedy pouze DB).

- LOG_LEVEL ... maximální logovaná úroveň logovacích hlášek. Tato hodnota značí, že se logují pouze hlášky této úrovně a nižší. Logovací úrovně viz Popis systému – MsgServer daemon.
- MAX_DISCONNECT_COUNT_TO_NOTIFY ... maximální počet neúspěšných pokusů o připojení k msg zařízení (GSM modem, ...), po kterém se má hlásit neúspěch na nižší logovací úrovni (LOG_NOTICE)
- DB_RECONNECT_TIMEOUT ... timeout mezi pokusy o připojení k databázi v sekundách (nemusí být celé číslo). Defaultní hodnota je 10s.
- MSG_DEV_RECONNECT_TIMEOUT ... timeout mezi pokusy o připojení k msg zařízení v sekundách (nemusí být celé číslo). Defaultní hodnota je 10s.
- SND_RCV_SLEEP_TIMEOUT ... timeout mezi pokusy o příjem/odeslání v sekundách (nemusí být celé číslo), pokud není co přijímat/odesílat. Defaultní hodnota je 5s.
- MAX_RECEIVE_BATCH_SIZE ... velikost dávky přijatých zpráv. Pokud existují příchozí zprávy, přijímají se dokud jsou další

k dispozici nebo dokud jejich počet nepřekročí tuto velikost (poté se odesílá dávka zpráv k odeslání). Defaultní hodnota je 100 zpráv.

- `MAX_SEND_BATCH_SIZE` ... velikost dávky odesílaných zpráv. Pokud existují zprávy ve stavu „k odeslání“, odesílají se dokud jsou další k dispozici nebo dokud jejich počet nepřekročí tuto velikost (poté se přijímá dávka zpráv). Defaultní hodnota je 100 zpráv.

Tabulka Připojení

Tabulka připojení slouží k nastavení msg zařízení. Hodnoty, které lze nastavovat jsou:

- název připojení (`ti01navez`) ... název připojení
- ID připojení (`ti01idpri`) ... identifikátor připojení, slouží k jednoznačné identifikaci daného připojení, odpovídá proměnné prostředí `IDPRI`
- typ připojení (`ti01typ__`) ... identifikuje typ připojení, možné hodnoty jsou
 - o 1 ... připojení přes GSM modem Wavecom
 - o 2 ... připojení přes email
- funkce připojení (`ti01fce__`) ... funkce připojení, možné hodnoty jsou
 - o 1 ... značí příjem i odesílání zpráv
 - o 2 ... značí pouze příjem zpráv
 - o 3 ... značí pouze odesílání zpráv
- device připojení (`ti01dev__`) ... týká se typu připojení 1 (GSM modem), značí device (sériový port), ke kterému je modem připojen

4.4 Ostatní

V DB existuje ještě konstanta

- `_APL_SMSEMAIL_MAIL` (txt) ... značí emailovou adresu, kam se mají automaticky přeposílat všechny příchozí zprávy

5. Funkčnost systému

Funkčnost systému komunikace `MsgServer` lze čas od času otestovat zasláním SMS zprávy s textem „smstest“ (bez uvozovek, bez mezer, na velikosti písmen nezáleží) na telefonní číslo, ze kterého se zprávy odesílají. Jako reakce by měla v bezproblémovém případě zpět na mobilní telefon okamžitě přijít SMS zpráva s textem „SMS OK!“.

Pokud tento test komunikace neprojde, doporučuje se

- restartovat `MsgServer` `deamony`
 - o `./msgserver_stop`
 - o ps x ... ujistit se, že opravdu neběží (pokud by to trvalo déle jak 5 minut a daemon neskončil, je možné použít příkaz „kill – 9 PID“)
 - o `./msgserver_start`

- restartovat databázový server postgres, např. pomocí příkazů
 - o `pg_ctl restart -m s -o "-i" -l /var/log/postmaster.log -D /usr/share/postgresql/data`
případně
 - o `pg_ctl restart -m f -o "-i" -l /var/log/postmaster.log -D /usr/share/postgresql/data`
- obrátit se na dodavatele systému komunikace

6. Bezpečnostní doporučení

Z bezpečnostních důvodů jako opatření proti zneužití systému cizí osobou je doporučeno provést následující kroky:

- pro systém komunikace vyhradit pouze lokální server, ke kterému mají vzdálený přístup jen oprávněné osoby (příp. navíc server chránit pomocí firewallu s omezením na vybrané IP apod.)
- pro přístup k modulu WWW používat zabezpečený protokol https
- přístup k adresáři modulu WWW chránit přístupovým heslem
- PIN kódy volit tak, aby nebyly snadno odhalitelné (mohou obsahovat nejen číslice, ale i znaky, a mohou být max. 255 znaků dlouhé)
- přímý přístup k serveru povolit pouze oprávněným osobám
- nastavit všem částem minimální unixová práva
 - o WWW: rw-r—r (příkaz `chmod 644 ...`)
 - o DB: rwx----- (chmod 700 ...)
 - o MsgServer daemon: rwx----- (chmod 700 ...)

MULTIMEDIÁLNÍ DATABÁZE KŘEŠŤAN- SKÝCH BOHEMIKÁLNÍCH JMENNÝCH AU- TORIT

Eva Novotná, Katolická knihovna v Praze

*„Znamená tedy pro každého jednotlivého potomka duchovní spo-
lečenství s jeho předky jednak velikou oporu, ale zároveň i velkou
odpovědnost. Jako můžeme přejít takřka po zádech svých dědů
přes trhliny svých vlastních chyb, může na nás být naloženo břímě
cizích nedoplatků, abychom je donesli k cíli.“*

Jan Čep: Rozptýlené paprsky, 1946.

Teologové, kněží, řeholníci i řádové sestry byli dlouho synonymem moudrosti a vysoké vzdělanosti. Veškerou svou životní energii vkládali do služby Bohu, lidem a do vědecké práce. Je všeobecně známo, že dvacáté století nebylo nakloněno ani křesťanství ani církvím. Proto také postupně, tiše a bohužel často ochotně, mizela z biografických i bibliografických slovníků a příruček zajímavá jména. Zkoumat, proč tomu tak bylo či nebylo, přísluší jiným vědním oborům.

Centrální katolická knihovna začala před šesti lety katalogizovat knihy a časopisy do automatizovaného knihovnického systému KP-SYS a záhy jsme se dostali do patové situace. Neměli jsme totiž příslušné autority. Opravy databází autorit nebraly konce a stále nebylo dost času ani prostředků, aby se sjednotily. Mezitím se katalog utěšeně rozrůstal a úměrně s ním neutěšeně rostly do téměř oblundných rozměrů problémy s autoritami. Pokusili jsme se proto stávající neutěšenou situaci změnit.

Cesta se nám otevřela až po vyhlášení programu pro vědu a výzkum Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy vypsáním poměrně neočekávaně a náhle v roce 1999. Ihned jsem podala žádost o projekt na tvorbu křesťanských bohemikálních autorit pro 20. století. Do projektu jsem zapojila ještě další tři knihovny: Biskupství litoměřického, České provincie Řádu sv. Augustina a Benediktinského arcidiákonství u sv. Vojtěcha a sv. Markéty. Naštěstí byl projekt finančně podpořen na čtyři roky. V letošním roce bude program zakončen, a proto bych Vás ráda seznámila s dosaženými výsledky naší společné práce. Navíc se domnívám, že získané zkušenosti mohou pomoci knihovníkům vyvarovat se potíží a slepých uliček, v nichž jsme často bloudili.

Cíl: Cíl projektu byl od počátku jasný. Vytvořit multimediální databázi, jejímž jádrem budou jmenné autority, které bude možno využít

v knihovnách. Celá databáze měla být široce využitelná v českém kulturním spektru.

Postup: Otázkou bylo, kde a jak začít? Při této příležitosti byla vypracována rešerše především z angloamerické jazykové oblasti, kde se objevovalo nejvíce relevantních záznamů. V českém prostředí jsme se setkávali s tématem velmi sporadicky. Čerpali jsme z databází Library and Information Abstracts, Library Literature, Library of Congress Online Catalog, prostředí WWW. Mnoho konkrétních informací ani rad jsme nenašli. Spíše jen teoretické studie o tom, jak by mohly autority v ideálním případě fungovat. Měly jsme v ruce příručku Národní knihovny (dále NK) o jmenných autoritách a UNIMARC/Authority v českém překladu.

Konzultovali jsme také s odborníky z NK a jiných institucí. Testovala se databáze jmenných autorit České národní bibliografie (dále ČNB), opravovala se stávající databáze v Centrální katolické knihovně (dále CKK). Prověřovaly se základní možné prameny, vytvářely se rešerše, bibliografie, začaly excerpcce. Řešil se též problém jmen a ochrany osobních dat podle zákona z roku 2000. Velmi problematická byla otázka křestních jmen, břimovacích jmen, řádových jmen apod. Dále jsme neměli podklady pro práci s církevními hodnostmi, se šlechtickými tituly, s vědeckými hodnostmi. Naprosto jsme se neorientovali ve spleťtých výrazech a vytvářeli nebyli jsme ani schopni vytvářet přesná hesla. Řešili jsme problém exulantů, odsunutých českých Němců, a všeobecná kritéria výběru.

Na počátku bylo podstatně blíže specifikovat předmět zkoumání a výběru, tedy koho a podle jakých kritérií zařazovat do databáze. Po zralé úvaze jsme stanovili, že budou excerpováni bohemikální autoři, kteří v období 1901–2000 napsali alespoň jednu monografii krásné nebo odborné literatury. Totéž se týkalo i sekundárních autorů (překladatelů, ilustrátorů apod.), kteří se také stali součástí databáze. Z důvodů kvantity nebylo prozatím možno zahrnout autory článků.

Problém nastal s vymezením termínu křesťanský autor. Vycházeli jsme nakonec z profesního spojení s církvemi,¹ vybírali jsme kněze, duchovní, řeholníky, řeholnice, z laiků členy křesťanských spolků a sdružení, přispěvatelé do křesťanských edic, křesťanské autory monografií o křesťanských reáliích a samozřejmě autory, o nichž bylo všeobecně známo jejich aktivní laické působení a křesťanství bylo neoddělitelně spjato s jejich tvorbou. Korekturu křesťanských autorů, literátů a básníků, laskavě provedl literární vědec Dr. Jaroslav Med. Oproti tomu autory, kteří se zabývali předmětem křesťanství z kritického, zejména marxistického hlediska jsme většinou neuváděli. Zejména z toho důvodu, že se vyskytovali v hojně míře v již

¹ Zde byl ještě stanoven přesný výběr profilově křesťanských církví z Adresáře církví a náboženských společností registrovaných v České republice. Praha : Ministerstvo kultury České republiky, odbor církví, [1997]-.

dostupných biografických a bibliografických pramenech a nám šlo zejména o doplnění chybějících, záměrně zamlčovaných a opomíjených autorů. Je pochopitelné, že obě tyto skupiny se mohly v malém množství překrývat.

Struktura záznamu

Od počátku jsme byli rozhodnuti používat formát UNIMARC v souladu s pravidly AACR2/R. Původně navrhovaná struktura UNIMARC dle povinného rozsahu NK ČR.²

001 identifikátor

100 všeobecná data zpracování

200 autoritní záhlaví – osobní jméno (a – příjmení, b -křestní jméno, c – doplněk, f – data)

400 odkaz vylučovací – viz - osobní jméno (a – příjmení, b – křestní jméno, 5 - typ údaje)

500 odkaz přidružený – viz též - osobní jméno (a – příjmení, b -křestní jméno, c –doplněk, f – data)

801 zdroj původní katalogizace (a- země, b – sigla instituce, c – datace vzniku záznamu)

Později bylo přidáno podpole 400 f pro dataci odkazů, podpole 400 8 pro jazyk katalogizace³, podpole 400 c doplněk. Podstatné bylo připojení pole 907 pro biografickou poznámku. Dále přibylo generované pole 152 pro označení pravidel katalogizace, pole 909 země působnosti⁴, pole 810 citace, pole 300 informační poznámka k záhlaví a konečně pole 908, status záznamu.

K těmto polím jsme přidali pole lokální, užívaná naší knihovnou, která bylo možné při exportu dat vypnout. Jednalo se o pole národnost, rok narození, rok úmrtí, pole pro obrázky a pole pro webové odkazy, dále členěné na podpole adresa, popis, datum. Původně zamýšlené pole pro zvukový záznam nebylo realizováno na základě doporučení oponentní komise.

Hlavní prameny

Hlavním pramenem se stala stávající databáze jmenných autorit v CKK. Z ní bylo pomocí rešerší vybráno přes tisíc českých autorů pokrý-

² BARTL, Z. Národní autority. Praha : NK ČR, 1996. 26 s.

³ Podpole 400 8 jazyk je dvojičinný. Na první pozici je jazyk záhlaví, následuje jazyk odkazu např. czeger, nebo czelet apod. Proto nemůže být použita validace kódů jazyků pro toto podpole.

⁴ Pole 909 a země působení je pro NK neopakovatelné a vyplňuje se kódem CZ u našich autorů, popř. se nechává prázdné u zahraničních autorů. V CKK se tradičně opakovalo a používali jsme pole pro výskyt všech zemí, v nichž autor působil, studoval, byl misionářem, v exilu apod. Tuto praxi jsme ponechali a pouze při exportu dat ponecháváme pouze první výskyt a další výskyty prostě neexportujeme. Čtenáři a badatelé toto pole velice často využívají k rešerším.

vajících daný časový úsek a obsahové zadání. Po sjednocení výchozích podmínek byly záznamy převedeny do databází spoluřešitelských knihoven. Zkoumali jsme též možnosti excerpce autorů z ČNB. Nebylo však dosud možné provádět rešerši, která by nám velmi pomohla, totiž z pole biografická poznámka. Chtěli vybírat termíny objevující se v databázi – duchovní, farář, kněz, apod.

Po konzultacích s Albertinou byla umožněna rešerše z pole biografická poznámka a zahájilo se prohledávání. Zjistili jsme však, že z celkového množství jsme získali pouze kolem 180 nových autorů. Ostatní jsme již měli a často rozpracovanější a úplnějším tvaru. Dalším zásadním pramenem byly Bibliografie. V první řadě Tumpachova a Podlahova Bibliografie české katolické literatury náboženské.⁵ Na ni navazovala Bibliografie katolické literatury pro 20. století s kartotékou katolických autorů P. Františka Vernerova OČ.⁶ Z Bibliografií jsme nevynechali ani Bibliografii české knižní tvorby 1945-1960.⁷ Významným pramenem byl rozhodně pramen Václava Petery, rukopis v osmnácti svazcích: Géniové vlasti a církve. Autor zde zachytil nekrology kněží od Cyrila a Metoděje až po rok 1956.⁸ Především se zde nachází velké množství originálních fotografií, zejména z první poloviny dvacátého století. Ty byly použity rovněž v databázi, jestliže z jejich stav umožnil. Obohacením a přínosem pro odkazové polí autorů byl Slovník pseudonymů.⁹ Excerptovali jsme většinu českých i slovenských biografických slovníků,¹⁰ exilové dokumenty,¹¹ biografické a bibliografické databáze,¹² webový prostor. Byly zachyceny i biografické články v časopisech knihovny a z výstřížků. Záhy jsme zjistili, že chyby v datech, místech a profesích se opakují a autoři je od sebe s chutí opisují. Bylo nezbytné stanovit primární prameny, které by ověřily pravost údajů. Mohly to být záznamy z matriky. V biografickém archivu Ústavu pro

⁵ TUMPACH, Josef; PODLAHA, Antonín. Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. Díl V. Praha : Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrby, 1923. 2322 s.

⁶ VERNER, František. Kartotéka katolických autorů 1913-2000. [Rukopis].

⁷ BIBLIOGRAFIE české knižní tvorby 1945-1960. 1. vyd. Praha : Národní knihovna, 1995. 1080 s. ISBN 80-7050-183-9.

⁸ PETERA, Václav. Géniové Církve i vlasti. 18 sv. [Rukopis].

⁹ VOPRAVIL, Jaroslav. Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1973. 1540 s.

¹⁰ PAŠTEKA, Július...[et al.]. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava : Lúč, 2000. 852 s. ISBN 80-7114-300-6.

¹¹ MOŘKOVSKÝ, Alois J. Short Biographies of Czech and Other Priests in Texas. Hallettsville (US) : Missions in czech parishes, 1980. 183 s. GRUNTORÁD, J. Katalog knih českého exilu 1948-1994. Praha : Primus, 1995. 394 s. ISBN 80-85625-55-5.

¹² Wilson biographical database ad.

českou literaturu jsme našli takto ověřená data. Díky laskavé korektuře Dr. Marie Schützové z archivu, jsme mohli doplnit mnoho cenných a ověřených údajů. Porovnávali jsme data i s biografickým archivem Akademie věd ČR. Pro teologickou oblast však se stal zásadním pramenem *Catalogus cleri* (dále CC). Jde o seznam kněží a řeholníků, kteří působili v konkrétní diecézi. Podstatný byl fakt, že šlo o veřejně dostupný, publikovaný zdroj. Uváděly se zpravidla údaje týkající se narození, ordinace, místa působení a úmrtí duchovních. V pražské a olomoucké arcidiecézi, v litoměřické, českobudějovické a královéhradecké diecézi vycházely CC s malými výjimkami pravidelně do roku 1948. V brněnské diecézi byly vydávány každoročně do roku 1920 a poté jednou za dva roky. Celkově bylo k prohlédnutí několik set těchto seznamů. Nejprve se prohlíželi autoři a klérus působící v odborných vědeckých kruzích. Nakonec jsme ale museli porovnat celou databázi ku rejstříkům a všem vyskytujícím se jménům s datací. Problém byl s nucenou vydavatelskou pauzou od roku 1949 do konce šedesátých let. Tehdy díky uvolnění v letech 1968-1969 vyšlo několik čísel. Sporadicky se pak objevily v sedmdesátých a osmdesátých letech. Nově začaly vycházet po roce 1990. Bohužel CC nejsou dostupné kompletně na jednom místě. P. Verner vypracoval sice v polovině 80. let seznam CC s jejich lokací, ale ta se dávno změnila. Proto řada CC byla dostupná pouze prostřednictvím archivů a některé roky jsou bohužel zcela ztraceny.

Databáze se od počátku vytvářela jako databáze ekumenická. Proto jsme velmi uvítali pomoc kolegů z Evangelické teologické knihovny, kteří nám vyexportovali autority z jejich katalogu. Údaje jsme samozřejmě čerpali i z klasických dokumentů a katalogů CKK. Provedli jsme také dotazníkový průzkum. Rozeslali a rozdali jsme kolem dvou tisíc dotazníků žijícím autorům. Na webových stránkách knihovny byl umístěn interaktivní dotazník pro autory, který se rovněž využíval a měl odezvy.

Provoz

Databáze byla zpracována v automatizovaném knihovnickém systému KP-WIN. Provoz sám byl strukturován do několika fází. Především byla vyčleněna zvláštní databáze jmenných autorit, tak aby nebyla narušována zásahy nebo nežádoucími duplicitami z katalogizace a výpůjčky. První fází byl sběr dat ze zásadních zdrojů. Prameny byly rozděleny mezi knihovny a začalo se s výběrem a zpracováním dat. Podle pokynů a norem jsem začali provádět zápis do databáze. Spolupřítelenské knihovny dávkově zasílaly svá data v počtu nejméně sto nových nebo opravených autorit měsíčně do centrální databáze. V průběhu importu byly záznamy přímo vybírány pomocí výběru – *přidej*- pro nový záznam nebo jiný záznam ke sjednocení, *přepiš* – pro kvalitnější, opravený záznam anebo *přeskoč*-pro nevyhovující, špatný záznam. Zde tedy probíhala první kontrola. Po importu proběhla finální, podrobná kontrola záznamů a chyby byly ihned popsány a zaslány zpět do zpracovatelských knihoven. Jednou za čtvrt roku byla zaslána aktuální da-

tabáze do ostatních knihoven. Dosti často probíhal upgrade systému, což přinášelo také některé technické problémy ve zpracování.

Vyřešili jsme obtížnou problematiku začlenění obrázků do databáze i provoz spojený se sběrem, skenováním, zařazením a následnou kontrolou. Tento proces byl spojen s mnohem většími nároky na čas i pracovní síly, než jsme původně předpokládali. Velký objem těchto obrazových dokumentů jsme získali z Petery (cca 650 fotografií), jiné sběrem přímo od autorů nebo v archivech. V současnosti je v databázi cca 1500 fotografií a obrázků. Kvalita závisí na předloze. Fotografie jsou nejostřejší, nejhorší jsou staré noviny a nekvalitní reprodukce.

Započali jsme také s výběrem a přivazováním webových stránek o životě a díle významných osobností. Původně jsme porovnávali celou databázi, ale ukázalo se, že efektivnější bude zaměřit se na nejznámější osobnosti kulturního a společenského života. Většina mladších autorů na univerzitách měla rovněž vlastní webovou stránku.

Bylo nutné neustále hlídat stav aktualizace. Jednou ročně bylo zpracováno pracovní CD firmou Albertina a aktualizované výstupy byly vystaveny na Internetu.

Letošní rok jsme věnovali velké úsilí korekturám, zejména dat, doplňování chybějících údajů a opravám formálního rázu. V současné době probíhá doplňování a testování. Kompletní korektury např. místních názvů jsme záměrně ponechali na závěr zpracování.

Po dokončení grantového úkolu jsme počítali s převedením databáze do integrovaných knihovnických databází Centrální katolické knihovny i dalších účastnických knihoven a s aktualizací databáze na Internetu.

Řešení

Biografická poznámka

Hned zpočátku jsme narazili na obrovský problém rozptýlenosti údajů profesí, řádových, církevních a vědeckých titulů a hodností. Vytvořili jsme proto seznamy těchto hodností, které jsou dostupné na stránkách projektu. Můžete si je prohlédnout na adrese

URL: http://database.aipberoun.cz/ckk/ckk_cz_additional.htm, kde link nazvaný Doprovodné informace. Kromě již zmíněných abecedních přehledů Katolických a protestantských hodností, naleznete vysvětlení termínů řádových hodností, šlechtických titulů, vývoj vědeckých titulů ve dvacátém století. Zapsali jsme také termíny a vysvětlení pro církevní tresty, neboť často jsou zkresleně chápány.

Ve výše zmíněné adrese Doprovodné informace najdete i vysvětlení obsahu pole nazvané Biografická poznámka. V tomto poli jsme rozhodně nejvíce tápali a dělali nejvíce chyb. Při tvorbě poznámky nestačila již znalost norem, ale byl nutný přehled, znalost teologických reálií a zejména

jemně vyvinutý smysl pro vystižení jádra předmětu. Rozhodně bylo pole korekturní lahůdkou, a proto se mu budu věnovat podrobněji.

Jde o nepovinné, volně tvořené pole. Původně jsme sem zapisovali podle záhlaví pouze dataci (datum, rok) a místo v prvním pádě pro narození a úmrtí autora. Za tečkou následovala stručná biografická poznámka v jedné větě. Na žádost oddělení autorit Národní knihovny jsme opravili v poli výrazy týkající se narození a úmrtí. Byly doplněny o termíny narozen(a) a zemřel(a). Mnoho pramenů se lišilo v dataci i místě. Uváděli jsme důsledně více různých dat nebo míst, aby mohlo být vše dodatečně ověřeno. Často docházelo k záměně data úmrtí a dat pohřbu a rovněž míst. Občas se spletla data narození a křtu a ve výjimečných případech i data narození a ordinace kněze.

Samo pole biografická poznámka by mělo být co nejstručnější. Záhy jsme však zjistili, že rozsah možností faktografických údajů je natolik široký a vágnost jazyka má svá úskalí, že bude nutné stanovit přesné pořadí těchto údajů, které chceme a nechceme mít v poli. Nepůsobilo dobře, když se přeskakovalo z profese na typ autorství, místo ordinace a zase do profese a skok do spolků. Vytvořili jsme tedy pevnou strukturu, které jsme se chtěli držet. Na první místo jsme umístili pro nejvyšší dosaženou církevní hodnost, za níž následuje řádová příslušnost v konvečním tvaru.¹³ Dále jsme uváděli údaje o konverzi, popř. sekularizaci a církevních trestech. Dále následovaly nižší šlechtické tituly, vědecké hodnosti, profesní údaje, údaje o členství ve spolcích, také informace o zálibách, v nichž autor dosáhl odbornosti; například včelařství, sadovnictví apod. Nejpodstatnějším jádrem sdělení byl údaj o typu autorství, nejprve primárním (básník, prozaik, autor skript apod.), poté sekundárním (překladatel, ilustrátor, fotograf, redaktor), poznámku uzavíraly zásadní informace osobního rázu, třeba o účasti v odboji, pronásledování, věznění, nucených dělnických profesích, exilu a státních, mezinárodních nebo církevních vyznamenáních.

Ukázka pole 907 a:

Zahradníček, Jan

Narozen 17.1.1905 Mastník u Třebíče - zemřel 7.10.1960 Uhřínov u Velkého Meziříčí. Katolický básník, esejista, překladatel, redaktor revue Akord, člen Syndikátu českých spisovatelů, vězněn komunisty, zemřel na následky žalářování, rehabilitován.

Touto strukturou jsme zabránili směšování nesourodých pojmů, zároveň jsme mohli pomocí tabulek a rejstříků doplňovat úplné a pravdivé informace odpovídající skutečnému stavu. Oproti vágním termínům typu: duchovní, kněz, objevujícím se často v biografických pramenech, jsme

¹³ viz VODIČKOVÁ, H...[et al.]. Záhlaví pro katalogizaci náboženské literatury. Praha : SKIP, 2001. 96 s. ISBN 80-85851-12-1.

mohli rozpracovat nejen příslušnost ke konkrétní křesťanské církvi, ale i hodnost, profesi a postavení autora.

Ukázala se však další velká slabina. Místní názvy. Stanovili jsme pravidlo, že budou uváděny současné místní názvy. Ale mnoho starších pramenů uvádělo staré označení míst nebo okrajové vesničky velkých měst, které se postupně staly jejich součástí. Některé prameny neuváděly oficiální názvy míst. Další potíž byla s německými jmény. Používat německou nebo českou formu názvu? Často to v praxi znamenalo dlouhé dohledávání ve slovnících a česko-německých rejstřících místních názvů. Jestliže se dohledal český název, byl přednostně použit. Dále se řešilo, co s vesničkami, které byly srovnány se zemí a už fakticky neexistují? Původně se jmenovaly německy a dnes po nich zůstal kopec s českým jménem. Rozhodli jsem se, že konečné korektury místních jmen ponecháme na závěr, až bude ukončena excerpce pramenů, zejména Catalogu cleris. Tím by do databáze již nepřibývaly chybné názvy.

U míst úmrtí exulantů¹⁴ jsme neuváděli zemi v případě měst, jejichž lokace byla zřejmá a obecně známá. Po velké korektuře našich exilových autorů, kterou laskavě provedl pan Jiří Gruntorád z knihovny Libri prohibiti, bylo jasné, že i tato praxe je neudržitelná. Například Londýn je nejen hlavní město Velké Británie, ale najdeme ho i ve Spojených státech amerických. To se týká i Prahy a řady dalších měst. Rozhodli jsme se proto důsledně u všech zahraničních (i slovenských) míst doplňovat do závorky kód země v souladu s mezinárodní normou ISO 3166.

Například, pole 907:

Mořkovský, John L.

Narozen 16.8.1909 Praha (US) - . Katolický česko-americký arcibiskup, doktor teologie, přednášel kanonické právo, přispěvatel časopisu Nový Domov.

Autoritní záhlaví

Pole 200 obsahuje autory definované AACR2 v kapitole Personální záhlaví 22.1A. a v následujících kapitolách. Pro záhlaví tedy byla tedy použita taková forma jména, pod kterou byla nebo je osoba autora běžně známa.

Podpole 200 c je používáno v případě, že je nutno blíže identifikovat autora, zejména chybí-li příjmení. Původně jsme měli v podpoli 200 c doplňky také informace o řádové příslušnosti, která umožňovala rychlejší identifikaci autorů. Oddělení jmenných autorit NK nedoporučilo používat

¹⁴ Poměrně rozsáhlá rozprava s panem Jiřím Gruntorádem byla též k termínu exulant-emigrant. Odborník na tuto problematiku nám vysvětlil, že termínu exulant je užíváno ve smyslu nuceného, většinou ideového odchodu ze země, zatímco termínu emigrant se používá pro ekonomickou emigraci. Toto jsme též v naší databázi akceptovali.

toto podpole k těmto účelům, proto jsme od této praxe ustoupili. Příklad současného použití: 200\$A\$Vojtěch\$S\$bratr\$F\$1969–¹⁵

Podpole používáme rovněž pro titul nejvyšší církevní hodnosti, což je hodnost kardinála. Databáze obsahuje čtrnáct kardinálů, kteří se buď narodili, zemřeli nebo působili na našem území během dvacátého století.

Příklad: 200\$A\$Kašpar\$B\$Karel\$Boromejský\$S\$cardinál\$F\$1870-1941.

U některých jmen v záhlaví objevíte v podpoli 200 f kromě běžných údajů o narození a úmrtí také termíny nar. rok nebo zemř. rok. V případě, že známe dataci úmrtí autora, ale nemůžeme nikde datum narození či úmrtí dohledat, uvádí se právě tato forma v záhlaví v podpoli 200 f.

Např. 200 \$A\$Žižkovský\$B\$Alois\$F\$nar._1877

200 \$A\$Zajitz\$B\$Eduard\$F\$zemř._1938

V současné době se jeví dohledávání životních dat autorů jako neřešitelný problém. Data, která dříve byla dohledávána v matrikách a bylo tudíž možno je ověřit, jsou nyní blokována, dle právní terminologie – chráněna – Zákonem na ochranu osobních údajů. Není možno ověřit ani datace dávno zemřelých jedinců. Zbývají tedy hřbitovy, parte, popř. osobní komunikace s rodinou, což je časově nesmírně náročné. Ostatně zde už se dostáváme spíše do práce s biografickými hesly.

Odkazy

Pole odkazů 400 bylo vytvořeno šiframi, pseudonymy, grafonymy, řeholními jmény, bířmovacími a křestními jmény, sekulárními jmény, vyvdanými a vlastními jmény i různými zvláštními cizojazyčnými formami jmen. Jmenná typologie je opravdu barvitá a jen s velkými obtížemi jsme se trefovali do několika málo položek, které se nabízely ve formátu UNIMARC/Authority pro podpole 400 5. Byly definovány hodnoty kódů: akronym – d, pseudonym – e, skutečné jméno – f a dále jiné –z, které však Oddělení jmených autorit NK nedoporučilo používat. Bylo štěstí, že jsme se prostřednictvím NK alespoň dopracovali k novému anglickému vydání, které řešilo nejen naši složitou problematiku náboženských jmen, ale i potíže se jmény provdaných žen. Tak jsme k původnímu výběru mohli doplnit ještě následující kódy: náboženské jméno – i, vyvdané jméno - j, jméno za svobodna – k, sdílený pseudonym – l a zejména sekulární jméno m.

Neznamená to ovšem, že tím byly vyřešeny všechny naše problémy se jmény. Právní stránku užívání jmen a příjmení upravil zákon č. 301/2000 Sb. O jménu, příjmení a matrikách. Z hlediska právního je jedinec definován jen ve spojení se slovem příjmení. Křestní jméno, které se získává křtem, český právní řád neuvádí. Tak např. jméno Martin Putna, křtěný

¹⁵ Jenom na okraj podotýkám chronicky známou skutečnost, že v těchto výše uvedených případech bude indikátor nulový, neboť jméno je zapsáno pod křestním jménem.

Cyril, tedy Martin C. Putna bývá v pramenech označováno jako pseudonym, což je zavádějící.

Tím se dostáváme k ještě složitějšímu problému, k problému pseudonymu. Ten je právně upraven zákonem č. 121/2000 Sb. Autorský zákon. Pseudonym je charakterizován jako jméno užívané pro zakrytí totožnosti autora. Někteří autoři používali třeba deset i více pseudonymů. Při tvorbě záhlaví by opět mělo být vybráno nejužívanější autorské jméno a pokud žádná forma jména nepřevažuje, má být zvolena taková forma jména, kterou autor používal jako poslední.¹⁶ Kdybychom ale měli toto pravidlo důsledně naplnit, musela by existovat úplná bibliografie křesťanské literatury a ta neexistuje v použitelné podobě.

P. František Verner sice vytvořil lístkovou bibliografii katolické literatury 20. století, ale ta je pouze systematicky řazena. Budeme si proto muset ještě počkat na její elektronické zpracování, které může následně zamíchat karty autoritních záhlaví.

Krycí jméno se používá pro dílo vydané pod cizím jménem většinou z politických důvodů. Setkali jsme se také s autory, kteří „půjčovali“ svá jména kolegům, aby jim umožnili publikovat. Např. katolický kněz, františkán a náboženský spisovatel Benedikt Holota používal krycí jméno již zemřelého Dr. Jiřího Mrázka, protože za komunismu nemohl publikovat. Zákon nás též upozorňuje, že anonymní, krycí jméno nebo dílo vydané záměrně jako anonymní nelze zveřejnit proti vůli autora.

V souvislosti s těmito zákony bylo nezbytné, aby naše databáze byla evidována Úřadem na ochranu osobních dat. Je třeba konstatovat, že tato evidence neprobíhala zcela jednoduše a museli jsme dokazovat ušlechtilost našich pramenů i úmyslů. Podařilo se nám však prokázat, že naše zdroje jsou veřejně přístupné a pokud shromáždíme a zveřejňujeme údaje o žijících autorech, pak pouze s jejich písemným souhlasem. Databáze tak byla nakonec řádně zaregistrována Úřadem pro ochranu osobních dat na základě rozhodnutí ze dne 14. 5. 2002, číslo registrace: 00016104/001.

Zdaleka nejsložitější se mohla jevit, zejména laikovi, situace ve jménech v náboženské oblasti. Setkávali jsem se nejen s jmény křesťanů, tedy udělenými při svátosti křtu. Podobně se nám objevovala jména bířmovací, udělená při svátosti bířmování. Jména řeholní často záměrně neobsahovala příjmení, lišila se dosti podstatně od jmen sekulárních, světských. Řeholní jména se také snadno zamění, protože se v řádech a kongregacích často opakuje jméno oblíbeného světce.

Citace

Pole 810 obsahuje citaci zdroje, v němž byly nalezeny informace o záhlaví. Přičemž první pole obsahuje citaci bibliografického záznamu, při

¹⁶ Viz AACR2/R : 22.3. Volba mezi různými formami téhož jména

jehož katalogizaci bylo záhlaví stanoveno.¹⁷ Podpole 810 a uvádí citaci, podpole 810 b nalezenou informaci. Od této praxe ovšem NK ustoupila a bylo nám doporučeno místo podpole 810 b užívat národní pole 907 a (pracovně nazývané biografická poznámka). Toto doporučení jsme akceptovali.

V úvodu jsem popsala hlavní prameny, z nichž jsme čerpali. Citovali jsme pouze tehdy, pokud jsme našli novou, další, doplňující informaci o autorovi. Výjimku tvořily citace ČNB, neboť Oddělení jmenných autorit nás žádalo o výběr autorit, které neobsahuje databáze Souboru národních autorit (dále SNA). Proto jsme citovali ČNB u všech záznamů, které jsme porovnali v různé úrovni zpracování. Úplný seznam excerpovaných zdrojů je vystaven na Internetu na adrese:

URL: http://database.aipberoun.cz/ckk/additional_ex_dokumenty.htm

V průběhu našich excerpací jsme mohli sledovat pokles výskytu křesťanských autorů v průběhu celého 20. století. Od Rakouska-Uherska přes období I. republiky, protektorát až po dobu komunismu. Bohužel tato situace většinou v soudobých biografických pramenech přetrvává. Např. Slovník českých pedagogů¹⁸ neuváděl ani jednoho bohemikálního křesťanského pedagoga nebo pedagoga-kněze ve 20. století.

Pokud šlo o obsah podpole 810 a, přikročili jsme k užívání normy ČSN ISO 690.¹⁹ Jen tak bylo možné sjednotit citace a dát databázi jednotný tvar. V citacích jsou publikované prameny, monografie, časopisy, články, ale objevují se zde i nepublikované zdroje archivního rázu, rukopisy, archiválie, drobné tisky, ale najdeme zde i citace elektronických dokumentů, databází i webových stránek, neboť informace o některých autorech prostě nebyly dostupné jinde než ve webovém prostoru.

Například: **Rabas, Josef** – významný profesor, teolog exulant SCHWESSINGER, B. *Anwalt der verfolgten Kirche*. [online]. Würzburg : Bistum, 1998 [cit.2002-07-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.bistum-wuerzburg.de/medien/Sobla4398/PortraitSobla4398W.html>>.

Některé citace mohou vzbudit údiv, protože jsme citovali i náhrobní kameny, v případě, že nám pomohly identifikovat autora.

Např. **Schindler, František**

Náhrobek Františka Schindlera na hřbitově v Praze-Bubenci.

Národnost

Další problém se záhy objevil u zdánlivě jednoduchého pole národnost, které jsme převzali z původní struktury záznamu a které nebylo povinné pro UNIMARC. Nám se přesto zdálo zajímavé, a proto jsme ho v databázi ponechali. Ukázalo se však, že zdaleka není tak jednoduché určit národ-

¹⁷ UNIMARC/Authority

¹⁸ CIPRO, M. *Slovník pedagogů*. Praha : Miroslav Cipro, 2001. 550 s.

¹⁹ ČSN ISO 690: Bibliografická citace. Vydána 1996.- SNA tuto normu nepoužívá a má vlastní seznam citací.

nost, jak se zdálo na první pohled. Termín národnost prošel obsahovým vývojem. Jak byl chápán za Rakouska-Uherska, I. republiky, není zdaleka chápán dnes. Zatímco dnes si vlastně národnost volíme (viz sčítání lidu), tehdy byla národnost chápána jako příslušnost k národnostní menšině v monarchii.

Velmi složitá byla situace například u kněží, působících např. v litoměřické diecézi (tedy výrazně německé oblasti). Měli německá jména, narodili se v Čechách. Např. pramen *Catalogus cleri* uváděl u jednotlivých osob zkratky B. = Bohemus, M. = Moravus, Sil. = Silesius, Sl. = Slovacus. Ačkoliv se na první pohled zdálo, že jde o označení národnosti, nebylo tomu tak. Šlo o zemskou příslušnost, přičemž národnost mohla být různá. Po mnoha obtížích a konzultacích jsem se shodli, že toto pole budeme vyplňovat pouze v případě, že bude v prameni explicitně řečeno, jaké národnosti autor skutečně byl.

Využití

Databáze je v současné době přístupná z katalogů knihoven, z CD-ROM, z Internetu.

Kompletní databázi Jmenné autority: křesťanství (1901-2000), (dále JAK), jsme zpřístupnili pod systémem Tornádo firmy Albertina. Adresa URL: <http://database.aipberoun.cz/ckk>. Data byla uložena na serveru Albertiny Beroun a nejsou tudíž on-line. Jsou dodávána pouze dávkově.

Povězme si však nejprve, co konkrétně můžete očekávat a nalézt. Databáze ke konci července obsahovala zhruba 4 372 záhlaví. Dále v databázi najdete kolem 8 200 odkazů na různé varianty výskytů autorských jmen. Kolem 1 500 autorů si můžete prohlédnout na obrázku různé kvality. Zhruba čtvrtina autorů byla doplněna webovým odkazem. Nejčastěji využívané dotazy jsou především na aktuální výročí. Například zadáním dotazů 1904 or 1954 získáme aktuální informaci o jubilantech příštího roku. Z pole 907 a – biografická poznámka se vyhledává velmi často. Dělalí se oborové rešerše, například zadáním dotazu fyzik – jsou nalezeny všichni autoři s touto profesí v databázi. Je možno udělat řádový přehled autorů, například zadáním dotazu jezuit* se naleznou všichni jezuitští autoři v databázi. Historici mohou hledat pod hesly exulant, vězně, vyznamenán apod. Můžeme také hledat zároveň ve všech polích nebo ve všech polích autorských. To je velmi důležité při hledání jména, o kterém netušíme, zda je záhlaví nebo odkaz, pseudonym nebo vlastní jméno apod. V rešerši se tedy prohlédá pole 200, 400 i pole 500.

Vyhledávání je trojí: jednoduché, kombinované a expertní. Uživatel má k dispozici rejstříky i nápovědu u jednotlivých polí. Rešerše jsou prakticky stejné jako u ČNB, a proto se domníváme, že budou všem snadno přístupné. Je možný výstup do různých formátů zobrazení – návěšťový, UNIMARC, iso, s obrázkem i bez obrázku. Tak je umožněno využití data-

báze knihovnám, které mohou použít všechny nebo vybrané autority. Na požádání také můžeme zaslat CD.

Webové odkazy jsou aktualizované linky, které Vás okamžitě přesunou na požadovanou webovou stránku autora. Ještě bude nutné dořešit možnost ukládání, tisku a zaslání vyhledaných záznamů e-mailem. Velký klad vidíme v možnosti zpřístupnění produktu všem informačním institucím v Čechách prostřednictvím internetu.

Na semináři Automatizace knihoven 2002 se prezentace databáze setkala s velkým ohlasem. Mnoho knihoven projevilo zájem o využití. Byl rovněž projeven zájem ze strany Ústavu informačních studií a knihovnictví, neboť jde o originální řešení jmenných autorit. Z Národní knihovny reagovalo především oddělení referenčních a meziknihovnických služeb. Mgr. Košťálová zařadila informace o našem produktu do školení o elektronických biografických zdrojích, které opakovaně proběhlo v roce 2002 v Národní knihovně ČR.

Dále byla databáze využívána v Akademii věd, kde hodlají podle tohoto vzoru vytvářet soubor akademiků. Pracuje se s ní i v Ústavu české literatury AV. Z knihoven Evangelické teologické fakulty a Katolické teologické fakulty přišly pozitivní reference na využívání zdroje. Doplnili jsme také některé již vydané biografické slovníky např. Biografický slovník Slezska a Severní Moravy, Chorvatsko-český biografický slovník, slovník Havlíčkobrodská, ad. V slovenském časopise Knižnica byl v říjnu 2002 publikován článek informující o produktu a setkal se s dobrým ohlasem i na Slovensku. Dostali jsme záhy darem Slovenský biografický slovník. Multimediální databáze křesťanských autorů se stala také součástí databáze a portálu Státní technické knihovny.

Centrální katolická knihovna má v současnosti cca 2000 stálých čtenářů. Ti mohou využívat souboru v běžném katalogu nebo jako externí katalog ve zvláštní databázi. Databáze je využívána zejména pro biografické informace, ale i pro šíři odkazů. Novináři a média využívají databázi ke tvorbě kalendářů, výročí i informací o regionální osobnosti. Databáze je využívána také v dalších účastnických knihovnách.

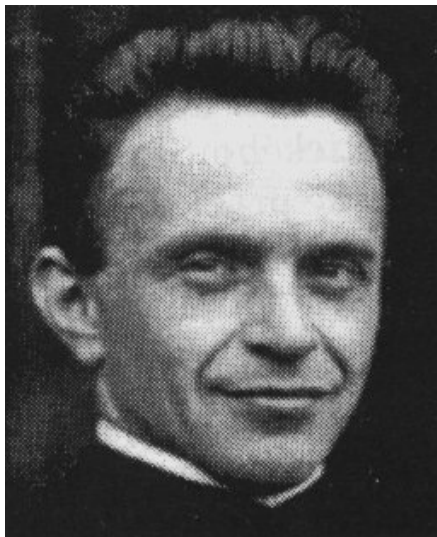
Spolupráce se Souborem národních autorit

V současné době byly již chybějící záznamy doplněny do Souboru národních jmenných autorit NK. Vyexportovali jsme kolem 1600 nových záznamů. Dostí velké procento našich záznamů by ještě mohlo doplnit, či revidovat stávající záznamy databáze SNA. Jde především o doplnění chybějících údajů v záhlaví v podpoli 200 f, zejména rok úmrtí a dále a doplnění a opravu přesných datací a míst v poli 907 a. Řada termínů, zejména z Kuncovy kartotéky, je značně archaická a neodpovídá současné teologické terminologii. Uvažujeme o tom, že bychom ve spolupráci s SNA pokračovali prostřednictvím Z39.50 v příštím roce.

Závěr

Cílem projektu Multimediální databáze souboru bohemikálních jmených autorit ve 20. století bylo doplnit údaje chybějící v knihovnách, informačních institucích a celé společnosti. Padesát let totality znamenalo vymazání některých velkých osobností z paměti národa. Byly většinou umlčeny, vězněny nebo dokonce umučeny. Mnoho knih nemohlo být napsáno, myšlenkový potenciál nemohl být předán žákům a dalším generacím. Ačkoliv se zdála tato propast nepřeklenutelná, částečnou náhradou informačního, kulturního, duchovního dluhu je snad i naše databáze.

Ukázka celkového záznamu z JAK:

Autor - záhlaví

Kajpr, Adolf 1902-1959

Autor - odkaz viz

ak 1902-1959

Biografická poznámka

Narozen 5.7.1902 Hředle - zemřel 17.9.1959 Leopoldov. Katolický kněz, jezuita, docent filozofie, kazatel, exercitátor, redaktor časopisu Katolík, Božského Srdce Páně a Dorost, vězněn nacisty, vězněn a umučen komunisty.

Citace

HOFFMAN, Bedřich. A kdo vás zabije... 2. vyd. Přerov : Společenské podniky, 1946. 590 s.

CATALOGUS cleri. Praga : Archiepiscopatus Pragensis, 1948. 378 s.

MASARYKOVA univerzita. Slovník českých filozofů. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1998. 697 s. ISBN 80-210-1840-2.

VAŠKO, Václav. Neumlčená. Praha : ČKA, 1990.

PAVLÍK, J. Budou vás vydávat soudům.

TOMEŠ, Josef...[et al.]. Český biografický slovník XX. století. Díl II. 1. vyd. Praha: Paseka, 1999. 650 s. ISBN 80-7185-245-7.

VERNER, František. Kartotéka katolických autorů 1913-2000. [Rukopis].

NECHVÁTAL, Bořivoj. Vyšehradský hřbitov. Národní kulturní památka Vyšehrad, 1991. 93 s.

Status autority

definitivní

Země působení

CZ; CS; AT; BE

Datum aktualizace

7.5.2003

Identifikační číslo

kpwa746

Národnost

česká

WWW

!0,0 Životopis.

!0,1 Životopis.

!0,2 Věznění.

!0,3 Životopis.

DOSTANOU SE ČESKÉ KNIHOVNY DO SVĚTOVÉ ŠPIČKY V POČTU NASKENOVANÝCH KATALOGŮ?

Aleš Brožek – Hana Sipková, Severočeská vědecká knihovna v Ústí nad Labem

Na začátku letošního roku jsme chystali pro naše nové webové stránky text o katalozích Severočeské vědecké knihovny, které jsou přístupné prostřednictvím Internetu. Při té příležitosti jsme si uvědomili, že jediným významnějším katalogem, kvůli kterému budou muset čtenáři k nám chodit i nadále, je katalog gramofonových desek. Ostatní druhy dokumentů (monografie, seriály, hudebniny a audio dokumenty MC a CD) stále nakupujeme, a proto i dříve získané knihovní jednotky těchto dokumentů ukládáme do elektronického katalogu. Fond gramofonových desek, ačkoliv není nejmenší a údaje o něm jsou v katalogu čítajícím 17 tisíc lístků, se naproti tomu nedoplňuje. Z toho důvodu se ani neuvažuje, že bychom ukládali údaje o něm do databáze T-Series, kterou vystavujeme na Internetu.

Začali jsme se proto více zajímat o alternativní řešení – naskenování katalogizačních lístků. První zajímavé informace uslyšel jeden z autorů tohoto vystoupení na loňské konferenci Knihovna současnosti v Seči z úst Martina Vojnara (1), před ním však k tématu převodu lístkových katalogů do digitální podoby publikovala Bohdana Stoklasová (2), Marie Nádvořníková (3) a Libuše Macháčová (4). Nejvíce nám však pomohl „objev“ webové stránky vídeňského knihovníka O. C. Oberhausera (5), na níž udržuje přehled naskenovaných katalogů na celém světě.

Otto Carl Oberhauser se zabývá problematikou naskenovaných katalogů již několik let. Razí pro ně zkratku CIPAC, což je akronym pro Card-Image Public Access Catalogues (6), protože se dosud neustálilo pojmenování tohoto typu katalogů. Nejčastěji se tak na webech setkáváme s názvy digitalizovaný, digitální či elektronický lístkový katalog, ale i s názvy jako online verze lístkového katalogu, starý katalog před r. yyyy, obrázkový katalog, naskenovaný či digitalizovaný katalog a ve výjimečných případech i s názvem webindex a online lístkový index.

Zkratka CIPAC navíc vyvolává příbuznost s všeobecně známým akronymem OPAC a je vhodnější než akronymy, které se užívají v některých knihovnářích vytvořených na základě obchodních názvů řešení tvorby naskenovaných katalogů: KatZoom ve Vídni, DIKAT v Lucernu, DigiKat v Heidelbergu, IPAC v Berlíně (7) či CardPAC v Dortmundu (8).

Z webové stránky O. C. Oberhausera lze stáhnout jeho dizertační práci nazvanou *A Critical Consideration of a Cost-Effective Alternative to Full Retrospective Catalogue Conversion* (9), díky níž získal autor v r. 2002 titul *Master of Science* na *University of Central England*. Podrobně nás v ní seznamuje s historií implementace CIPAC (první CIPAC byl vytvořen v r. 1994 v *Princetonské univerzitní knihovně*) a zavádí typologii CIPAC. Podle práce s naskenovanými katalogy rozlišuje CIPACy založené na binárním hledání, na listování podle parciálních rejstříků, s využitím virtuálních zásuvek či na prohledávání textu rozpoznatelného OCR programem na lístcích.

Při binárním hledání uživatel činí několik rozhodnutí, při nichž postupně snižuje počet skupin prohledávaných lístků, až se dostane k poslední skupině, kde si prohlédne snadno všechny zbývající listky. Nejznámější software vytvořený pro tento postup nese název *KatZoom*. Bylo vyvinuto v *Rakouské národní knihovně* v r. 1997 (10). V r. 2001 bylo vylepšeno o další možnosti, jako je listování rejstříky a *Booleovské vyhledávání*.

CIPACy založené na principu parciálních rejstříků vyžadují určité množství manuálního vkladu, kdy je třeba indexovat např. každý 20., 50. či stý lístek. Nejznámější software se jmenuje *Chopin* a vyvinula ho německá firma *Schneider* (11). V současné době ho využívají velké švýcarské a německé knihovny v *Halle*, *Kielu*, *Hamburku* a *Berlíně*.

CIPACy založené na virtuálních zásuvkách jsou variantou předchozího systému. Také na obrazovce se zobrazí parciální rejstříky, ale v podobě označení originálních katalogových šuplíků. Oproti parciálním rejstříkům není tak jemné dělení (zásuvka může obsahovat kolem 1000 lístků), ale jsou specifitější než jen písmena A až Z u *KatZoomu*. Navíc pro začátečníka jsou srozumitelnější, protože obsahují počáteční písmena z prvního a posledního lístku a začátečník má pocit větší úplnosti katalogu. U parciálních rejstříků, kde jsou slova z každého x-tého lístku, může vzniknout pocit, že od určitého autora nic v katalogu není. U tohoto typu CIPAC nemá žádná firma vedoucí postavení, většinou se jedná o programy vypracované pro určitou knihovnu s výjimkou systému vyvinutého pro *British Library of Political & Economic Science* (12), které převzala i *University of London Library*. *Otto Oberhauser* zmiňuje v této kategorii CIPACů i naskenovaný katalog *Moravské zemské knihovny* (13) a označuje ho za unikátní variantu kombinující nápisy ze zásuvek s binárním vyhledáváním.

CIPACy vycházející z prohledávání textu rozpoznatelného OCR programem na lístcích jsou nejméně časté, i když patřily mezi prvně zaváděné. Za příklad může sloužit švýcarský systém *BerninaSpider*, který vyvinuli v polovině 90. let pracovníci *ETH* v *Curychu*, když experimentovali s vyhledáváním v textech zpracovaných OCR. Zvlášť pozoruhodné je sledování tohoto systému v *Ústřední veřejné knihovně* v *Curychu* (14), kdy

souběžně s tím probíhá i prohledávání švýcarského souborného katalogu, což je „normální“ systém OPAC ve verzi Aleph 500. Nevýhodou je jeho relativní pomalost. Údajně rychlejší hledání je v CIPAC v univerzitní knihovně v Heidelbergu (15), ačkoliv používá podobné algoritmy jako BerninaSpider. Nejdále došli ve vývoji tohoto typu CIPAC hessenští odborníci, kteří kromě technologie OCR využili transformace strukturálních elementů z lístků do kategorií v HTML- kódech. Účinnost těchto metod lze vyzkoušet na souborném katalogu Hessenska (16).

CIPACy vytvářené v posledních letech mají zabudovanou komponentu na online objednávání. Některé umožňují vytisknout obrázek katalogizačních lístků, které jsou však všechny černobílé s výjimkou galerijního katalogu ve Florencii (17), nebo jeho vyexportování do souboru. Existují i CIPACy, kde si uživatel ukládá záznamy do nákupního košíku a zobrazuje historii vyhledávání.

Postupně tak CIPACy odstraňují některé nevýhody, kvůli kterým byly uživateli méně oblíbené než klasické OPACy. Už často o nich neplatí, že nelze v nich jako v OPAC vyhledávat, ale jen listovat, i když je to stále omezenější. Zlepšila se čitelnost naskenovaných lístků (toto byl hendikep pro staré ručně psané listky). Stále však zůstává u některých počítačově velmi zdatných uživatelů pocit frustrace z omezení, které některé OPACy umožňují (hypertextové vyhledávání). Navíc je nutné znát katalogizační pravidla z doby vzniku katalogů, případně umět číst kurent u lístků v němčině.

Každopádně je pro mnohé knihovny, které chtějí na Internetu vystavit svůj katalog rychle a poměrně levně, CIPAC lepší alternativou než OPAC. Rychlost lze doložit na Teologické knihovně v Innsbrucku, kde se 190 tisíc lístků skenovalo 2 týdny, nebo na Federálním námořním úřadu v Hamburku, kdy na skenování 350 tisíc lístků byla potřeba pouhého týdne. Rychlost potvrzuje i Ivo Brožek (18), když uvádí, že oskenovali za hodinu 1 000 lístků v Ústřední knihovně Pedagogické fakulty UJEP. Otto Oberhauser vyčísľuje náklady na retrokonverzi rozmezím 2,42 až 4,23 Eur za lístek, zatímco naskenování lístku mu vychází na 0,11 Euro.

Pokud jsou zvažovány nevýhody CIPAC oproti klasickým lístkovým katalogům, tak samozřejmě tvorba CIPAC není zcela zdarma, konzervativní uživatel bude frustrován nutností pracovat na počítači a nepomůže mu pracovník knihovny, pokud bude vstupovat do katalogu mimo prostory knihovny. Na druhou stranu je možné doplnit CIPACy kontextovou nápovědou a práce s CIPAC je navíc nezávislá na otevírací době knihovny, rychleji se v něm hledá a šetří se čas nutný na cestu do knihovny. U sofistikovanějších CIPACů je možné vícehlediskové vyhledávání a pro knihovníky není nezanedbatelná ani úspora místa v knihovně, když může klasický katalog zrušit.

V současné době (k 23. 7. 2003) najdeme na stránce CIPACů (5) údaje o naskenovaných katalogích v 15 státech, což dokazuje jejich poměrně značné rozšíření. Jsou typické především pro německy mluvící státy a Českou republiku. Rozboru situace v naší zemi jsme věnovali poměrně velkou pozornost a podařilo se nám shromáždit údaje o 68 CIPACích v 25 knihovnách (19). Jejich charakteristiku uvádí Tabulka 1, odkazy na jejich url Tabulka 2. Z Grafů 1 a 2 vyplývá, že podle druhu dokumentů vedou CIPACy s údaji o knihách. Podle typů katalogů převládají v Grafu 3 jmenované katalogy. Graf 4 ukazuje, že převahu mají specializované katalogy před vícedruhovými. Pořadí CIPACů podle velikosti znázorňuje Tabulka 3.

Na otázku, zda se české CIPACy dostanou do světové špičky, odpovídá poslední graf (Graf 5) a záměry českých knihovníků (20). Tvorba CIPAC je totiž levná a rychlá alternativa především pro knihovníky ve specializovaných knihovnách v českých muzeích a archivech. Zároveň však je to dočasná alternativa, což už dokládají poznatky ze světa. V tomto roce (21) by měla například Rakouská národní knihovna a British Library of Political & Economic Science ukončit retrokonverzi a jejich CIPACy by měly zmizet z webu. O podobný efekt se snaží knihovna v Princetonu dokonce již od r. 2001. Pokud se k podobnému kroku nechystá Národní knihovna České republiky, jejíž CIPACy podle Tabulky 4 patří mezi největší na světě, a řada dalších knihoven v naší zemi, nelze vyloučit, že prvenství v počtu knihoven s CIPAC českému knihovnictví neunikne.

Poznámky:

- (1) <http://www.vkol.cz/refer007.htm>, resp. Powerpointová prezentace na http://www.mzk.cz/aktivity/prez/Naskenovane%20listkove_soubory/frame.htm
- (2) Národní knihovna, ISSN: 0862-7487, Ročník: 08, Číslo: 3, Datum: 23.6.1997, Strana: 111
- (3) Knihovní obzor : Čtvrtletník Státní vědecké knihovny Olomouc. 1210-5791. Roč. 8, č. 2 (2000) , s. 17-20. Přístupno též z http://www.vkol.cz/obzory/20002_07.htm (22.7.2003)
- (4) Knihovní obzor : Čtvrtletník Státní vědecké knihovny Olomouc. 1210-5791. Roč. 10, č. 1 (2002) , s. 34-37. Přístupno též z http://www.vkol.cz/obzory/20021_04.htm (22.7.2003). Čtenář : měsíčník pro knihovny. 0011-2321. Roč. 54, č. 5 (2002) , s. 140-141
- (5) <http://www.ub.tuwien.ac.at/cipacs/c-i.html>
- (6) Tento akronym vymyslel Denis F. Reardon z University of Central England
- (7) Stejný akronym IPAC však užívá i hodonínská firma Cosmotron pro rozlišení OPAC (elektronický katalog v knihovně) a IPAC (elektronický katalog přístupný přes Internet.

- (8) O.C. Oberhauser: Card-image public access catalogues (CIPACs): Issues concerned with their planning and implementation. Libri, 53, 2003, č. 1, s.54-70.
- (9) <http://www.ub.tuwien.ac.at/cipacs/d-i.html>
- (10) <http://katzoom.onb.ac.at/cgi-bin/katzoom/katzoom.pl?katalog=2>
- (11) <http://www.dilib.de>
- (12) <http://cardcat.lse.ac.uk/>
- (13) <http://katalog.mzk.cz/katalog/>
- (14) <http://zbsearch.unizh.ch/bernina/>
- (15) <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/kataloge/>
- (16) <http://retro.hebis.de/>
- (17) http://www.amanuense.it/UffiziSite/fondi_uffizi.asp
- (18) <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200302005>
- (19) Oberhauser na svých stránkách CIPACy ústavů Akademie věd uvádí pod jednou položkou, takže dochází k číslu 16 českých a moravských knihoven. V našich tabulkách a grafech však jednotlivé ústavy pro jejich samostatnost zaznamenáváme zvlášť a počítáme s CIPACy 10 ústavů. Díky tomu v našem grafu (Graf 5) je ČR s minimálním odstupem za Německem. I při nezapočtení jednotlivých ústavů však ČR patří 2. místo.
- (20) Záměry knihoven by měly být hlášeny do Národního programu retrospektivní konverze, který má své webové stránky <http://nprk.nkp.cz/>
- (21) O.C.Oberhauser: Card-image public access catalogues (CIPACs): an international survey. Program: electronic library and information systems, 37, 2003, č. 2, s. 73-84.

Tab. 1

Přehled naskenovaných katalogů

Národní knihovna ČR, Praha

- 9 katalogů – celkem 4 479 079 listků
- fond z let 1501-1995, od r. 1995 záznamy v OPACu
- počítá se s postupným převodem CIPACů do Alephu

1. Generální katalog I

Počet oskenovaných stran (listků) 1.871.306. Katalog zachycuje veškerou literaturu z knihovního fondu Národní knihovny ČR vydanou od r. 1501 do roku 1950 včetně, s výjimkou rukopisů, prvotisků, drobných tisků, grafiky a historických map. K těmto dokumentům jsou v Oddělení rukopisů a starých tisků k dispozici speciální tištěné katalogy a inventáře. Řazení se provádělo podle pruské instrukce a i nadále se v něm pokračuje. Hlavní zásadou je substantivní řazení záhlaví (podle prvního podstatného jména) a vnitřní abecední řazení překladů za originály. S převodem celého katalogu

do ALEPHu se prozatím z finančních důvodů nepočítá, zkušebně byla převedena malá část tisků z let 1501-1800.

2. Generální katalog II

Počet oskenovaných stran (lístků) 1.515.278. Obsahuje publikace vydané od r. 1951 do r. 1995 a to jak českou, tak i zahraniční produkci ve fondu UKF (univerzální knihovní fond). Nové přírůstky vydané po r. 1995 jsou pouze v online katalogu (systém ALEPH). Řazení je abecední podle běžných zásad pro řazení katalogizačních lístků. Menší část katalogu byla v rámci retrospektivní konverze zpřístupněná v online katalogu v systému ALEPH. Celý katalog bude převeden do ALEPHu během tří až sedmi let (závisí na dostupných finančních prostředcích).

3. Generální katalog III

Počet oskenovaných stran (lístků) 144.303. Služební katalog pro dílové a periodické dokumenty ve fondu UKF (univerzální knihovní fond) vydávané do r. 1995. Zahrnuje údaje o jednotlivých svazcích či periodických číslech daného titulu z katalogů GK I a GK II. Katalog je v podstatě uzavřený, protože jednotlivé svazky či čísla se dopisují jen výjimečně. Řazení je substantivní (podle prvního podstatného jména). U "živých" seriálů existuje záznam pro nové přírůstky v online katalogu (ALEPH). Počítá se s propojením těchto záznamů v ALEPHu s naskenovaným katalogem pro starší vrstvu. S převodem celého katalogu do ALEPHu se prozatím z finančních důvodů nepočítá

4. Slovanská knihovna – GK

Počet oskenovaných stran (lístků) 647.061 Obsahuje záznamy dokumentů odborné převážně zahraniční slavistické literatury z oblastí společenských věd (zejména filologie, historie, sociologie, etnografie, politologie, historie umění a kultury) ve všech evropských jazycích a záznamy vybrané původní literární tvorby slovanských národů. Je řazen abecedně, zvláštní pozornost je třeba věnovat ruským příjmením, kde ve dvojici křestního jména a jména po otci je řadícím kritériem jméno po otci (Viktor Pavlovič, Vadim Petrovič, Vladimír Petrovič). Od roku 1997 jsou záznamy v OPAC (systém ALEPH). Katalog začal být budován v r. 1925, v r. 1997 obsahoval cca 676 000 záznamů dokumentů z časového období 16.-20. stol.

5. Bibliografie 19. století

Počet oskenovaných stran (lístku) 97.161 Souborný katalog národní retrospektivní bibliografie 19. stol. zachycuje jazykově české tisky bez územního omezení z let 1801-1900 z pražských i mimopražských knihoven s vyznačením místa jejich výskytu. Registruje i drobné tisky (almanachy, kalendáře, výroční zprávy, koncertní a divadelní programy), neobsahuje noviny a časopisy z tohoto období. Řazen je abecedně, u anonymních děl

podle řídicího podstatného jména. Záznamy nejsou přístupné prostřednictvím OPAC (systém ALEPH).

6. Katalog hudebních tisků

Počet oskenovaných stran (lístků) 93.859 Obsahuje záznamy hudebních tisků (hudebniny-notový materiál) z konce 18. stol., 19. stol. a zejména 20. stol. Je řazen abecedně podle jmen autorů hudby (skladatelů), názvové řazení je použito pro souborná vydání a sborníky. Od února 1998 jsou záznamy v ALEPHu

7. Katalog knihovnické literatury

Počet oskenovaných stran (lístků) 11.910. Generální katalog Knihovny knihovnické literatury obsahuje odbornou knihovnickou literaturu od r. cca 1890 do r. 1989, od roku 1989 jsou záznamy v bázi KKL v systému Aleph. Je řazen abecedně

8. Ruský zahraniční hist. archiv – SK

Počet oskenovaných stran (lístků) je 38 629. Obsahuje záznamy dokumentů spojených s historií ruských společenských a revolučních hnutí, 1. světové války, ruské revoluce a občanské války, zpráv o činnosti ruských politických stran a spolků a o životě ruské emigrace v zahraničí. Záznamy jsou psané ručně a řazeny abecedně v několika řadách podle jazyka publikací. První, největší část tvoří záznamy publikací v ruštině, které jsou psané azbukou a řazeny podle ruské abecedy. V šesti samostatných abecedních řadách následují záznamy psané latinkou k publikacím: českým - anglickým - italským, rumunským, lotyšským aj. - polským, bulharským, srbským - francouzským - německým. Katalog byl budován po dobu existence archivu v Praze, tj. 1923-1945, po r. 1945 přešel knižní fond archivu s katalogem do Slovanské knihovny

9. Dokumentační kartotéka knihovnické literatury

Počet oskenovaných stran (lístků) 59 572 . Dokumentační kartotéka obsahuje záznamy časopiseckých článků, statí ze sborníků a metodických materiálů z oboru knihovnictví, knihovědy, bibliografie a informační vědy od roku 1970 do roku 1989. Kartotéka je řazena podle oborového třídění Knihovny knihovnické literatury, a to chronologicky (od nejstarších po nejnovější záznamy). K orientaci slouží rejstřík oborového třídění. Od roku 1989 jsou záznamy zpřístupněny v systému ALEPH

Moravská zemská knihovna, Brno

- 7 katalogů - celkem 2 694 163 lístků
- fond do roku 1994, od roku 1995 záznamy v OPACu
- 1. *Univerzitní knihovna - Z1* (do roku 1950), 748 721 lístků

2. *Univerzitní knihovna - Z2* (1951 - 1994), 1 203 124 listků
3. *Pedagogická knihovna - Z1* (do roku 1985), 322 954 listků
4. *Pedagogická knihovna - Z2* (1986 - 1994), 66 410 listků
5. *Technická knihovna Z1* (do roku 1950), 51977 listků
6. *Technická knihovna Z2* (1951-1977), 176 138 listků
7. *Technická knihovna 1978 – 1994*, 124 839 listků

Vědecká knihovna, Olomouc

- celkem 448 000 listků
- fond z let 1801–1959

Generální katalog (GEK) zahrnuje záznamy knih, hudebnin a map, které vyšly v letech 1801–1959. 448 tisíc záznamů

Studijní a vědecká knihovna, Plzeň

- 9 katalogů – celkem 762 633 listků
- fond z let 1953 – 2001, od roku 2001 záznamy v OPACu

1. Generální katalog - Jmenný katalog

Naskenovaný katalog obsahuje celkem 616.437 záznamů (i vícestránkových). Katalog obsahuje záznamy přírůstků dokumentů zpracované od r. 1953 do r. 2001

2. Generální katalog - Jmenný katalog periodik

Naskenovaný katalog obsahuje celkem 8.654 záznamů (i vícestránkových). Katalog obsahuje záznamy přírůstků periodik zpracované od r. 1953 do r. 2000

3. Generální katalog - Jmenný katalog gramofonových desek

Naskenovaný katalog obsahuje celkem 4.927 záznamů (i vícestránkových). Katalog obsahuje záznamy přírůstků gramofonových desek populární i vážné hudby zpracované od r. 1953 do r. 1994

4. Muzejní katalog - Jmenný katalog neperiodických publikací

Obsahuje celkem 114.584 oskenovaných záznamů. Katalog obsahuje záznamy monografií, sborníků, hudebnin, vícesvazkových děl (s výjimkou rozsáhlých děl na pokračování vycházejících v 19. století, jako např. Archiv český, Codex juris Bohemici, které jsou zařazeny v části Jmenný katalog edic) a duplikátů regionálních děl.

5. Muzejní katalog - Jmenný katalog periodik

Obsahuje celkem 3.468 oskenovaných záznamů. Katalog obsahuje záznamy vázaných ročníků časopisů, novin a ostatních periodik kromě periodik regionálních, které jsou v části Jmenný katalog pilnsensii – seriály

6. Muzejní katalog - Jmenný katalog edic

Obsahuje celkem 5.618 oskenovaných záznamů. Katalog byl původně pojmenovaný jako Katalog děl řadových. Zachycuje souborné záznamy nakladatelských a vydavatelských edic a rozsáhlých děl na pokračování vycházejících v 19. století, jako např. Archiv český, Codex juris Bohemici

7. *Muzejní katalog - Jmenný katalog výročních zpráv*

Obsahuje celkem 650 oskenovaných záznamů. Katalog obsahuje výroční zprávy muzeí, škol, spolků a různých institucí

8. *Muzejní katalog - Jmenný katalog pilsnensii – neperiodické publ.*

Obsahuje celkem 7.351 oskenovaných záznamů

9. *Muzejní katalog – Jmenný katalog pilsnensii – seriály*

Obsahuje celkem 944 oskenovaných záznamů

Knihovna Ústavu zemědělských a potravinářských informací, Praha

Lístkový jmenný katalog obsahuje všechny tituly, které Ústřední zemědělská knihovna získala do konce roku 1999

Parlamentní knihovna, Praha

2 katalogy – celkem 130 000 lístků?

1. *Jmenný katalog* - do roku 1968, 130 tis. záznamů

Katalog odráží stav fondu knihovny z roku 1997.

2. *Katalog periodik* - do roku 1990

Knihovna Akademie věd ČR, Praha

Naskenovaný generální jmenný katalog obsahuje všechny tituly, které získala knihovna do konce roku 1992

Archeologický ústav AV ČR, Praha

Jmenný katalog obsahuje tituly, které získala knihovna do konce roku 1997

Astronomický ústav AV ČR, Praha

- 2 katalogy

1. *Katalog monografií*

2. *Katalog časopisů*

Jedná se o oskenované klasické lístky z katalogů monografií a časopisů, které podchycují starší literaturu. Lístky jsou seříděny abecedně podle autorů (názevů časopisů).

Filozofická a sociologická knihovna AV ČR, Praha

Úplný soupis zejména filozofické a sociologické knižní literatury získané knihovnou od jejího založení (1955) do května r. 1998

Knihovna Historického ústavu AV ČR, Praha

Lístkový katalog Knihovny Historického ústavu 1921-1991

Ústav pro dějiny střední a východní Evropy AV ČR, Praha

Lístkový katalog do r. 1991

Orientální ústav AV ČR, Praha

- 3 katalogy

1. Lístkový katalog

obsahuje tituly získané všeobecnou knihovnou a korejskou knihovnou Orientálního ústavu AV ČR od roku 1929 do roku 1991.

2. Lístkový katalog časopisů

obsahuje tituly získané všeobecnou knihovnou Orientálního ústavu AV ČR od roku 1929 do roku 2000

3. Lístkový katalog Tibetské knihovny

- fond budovaný od r. 1958

Psychologický ústav AV ČR, Praha

- 3 katalogy

- fond z let 1967 - 1980

1. Jmenný katalog monografií

2. Katalog časopisů

3. Místní katalog

Ústav dějin umění AV ČR, Praha

- fond do roku 1998

Ústav pro hydrodynamiku AV ČR, Praha

Ústav státu a práva AV ČR, Praha

- fond z let 1956 – 1993

Všechny záznamy autorského lístkového katalogu, který vedla Knihovna ÚSP od svého vzniku v roce 1956 do roku 1993, kdy byl uzavřen

Knihovna Akademie múzických umění, Praha

- 7 katalogů – celkem 99 755 lístků

- fond do roku 1996, od roku 1997 záznamy v OPACu

1. DAMU

Knihy DAMU získané do roku 1996, 27554 záznamů, jmenný katalog

2. DAMU.I

Diplomové práce DAMU získané do roku 1996, 1617 záznamů, jmenný katalog, všechny diplomové práce zničeny při povodni v roce 2002

3. FAMU

Knihy FAMU získané do roku 1996, 12651 záznamů, jmenný katalog

4. KSV

Knihy kabinetu společenských věd FAMU získané do roku 1993, 4649 záznamů, jmenný katalog

5. HAMU.K

Knihy HAMU získané do roku 1993, jmenný katalog, 9219 záznamů

6. HAMU.H

Tištěné hudebniny HAMU získané do roku 1994, 36278 záznamů, jmenný katalog

7. HAMU.L

LP desky HAMU získané do roku 1993, 7787 záznamů , jmenný katalog

Knihovna Fakulty sociálních věd UK, Praha

úplný soupis fondu knižní literatury získané knihovnou od jejího založení (září 1953) do roku 1999, kdy byl katalog v této formě uzavřen

Národní památkový ústav, Praha

lístkový katalog, 21767 lístků, postupně se propojují odkazové lístky

Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem - Pedagogická fakulta

- 9 katalogů

1. ústřední knihovna - jmenný katalog

obsahuje tituly získané do roku 1994, též netištěné materiály (gramofonové desky, magnetofonové pásky a kazety, kompaktní disky získané do 06/2002, 76 084 lístků

2. ústřední knihovna - předmětový katalog

obsahuje tituly získané v letech 1992-1996,

3.ústřední knihovna – periodika

obsahuje tituly získané do roku 2001, 3 499 lístků

4. diplomové práce

obsahuje diplomové práce obhájené v letech 1986-1994, 2899 lístků

5. studovna bohemistiky - jmenný katalog knih

obsahuje tituly do 08/2002

6. studovna bohemistiky - jmenný katalog periodik

obsahuje tituly do 08/2002

7. studovna bohemistiky - předmětový katalog fondu soupisů literárních pozůstalostí

obsahuje tituly do 08/2002

8. studovna historie - jmenný katalog knih

obsahuje tituly do 08/2002

9. studovna historie - jmenný katalog periodik

obsahuje tituly do 08/2002

Ústřední knihovna FF MU, Brno

- 4 katalogy – celkem 66 876 lístků

1. Jmenný katalog 1952-1956 - 31106 lístků

2. Jmenný katalog 1957-1996 - 28821 lístků

3. Knihy z pozůstalosti A. Nováka - 3016 lístků

4. Knihy z pozůstalosti F. Táborského - 3933 lístků

Česká geologická služba, Praha

- 2 katalogy – celkem 225 000 lístků
- fond z let 1850 - 1990

1. Česká bibliografie - jmenný katalog

jmenná bibliografická kartotéka (články, stati, separáty a knihy z domácí literární produkce), 1928-1989, 100.000 záznamů

2. hlavní katalog

naskenovaný jmenný katalog (knihy, periodika, separáty), cca. 1850–1990, 125.000 záznamů, v němčině

Ústřední knihovna PF JU, České Budějovice - Digitální katalog Rakouské knihovny

Jmenný katalog

Knihovna Národního muzea, Praha

Naskenovaný generální jmenný katalog (část česká) - obsahuje všechny tituly, které jsou ve fondu základní knihovny do roku 1981

Tab. 2

Název knihovny – url

Národní knihovna ČR, Praha

<http://katif.nkp.cz/>

Moravská zemská knihovna, Brno

<http://katalog.mzk.cz/katalog/>

Vědecká knihovna, Olomouc

<http://kat.vkol.cz/ALEPH/-/start/gek01>

Studijní a vědecká knihovna, Plzeň

<http://katif.svkpl.cz/>

Knihovna Ústavu zemědělských a potravinářských informací, Praha

<http://www.agro-navigator.cz/knihovna/>

Parlamentní knihovna, Praha

<http://www.psp.cz/cgi-bin/listek?k=1&c=1&n=1&z=1/>

Knihovna Akademie věd ČR, Praha

<http://www.lib.cas.cz/www/lk/index.html>

Archeologický ústav AV ČR, Praha

<http://www.arup.cas.cz/katalog/>

Astronomický ústav AV ČR, Praha

<http://istar.asu.cas.cz/katalog/>

Filozofická a sociologická knihovna AV ČR, Praha

<http://katalog.soc.cas.cz/>

Knihovna Historického ústavu AV ČR, Praha

<http://bibis.lib.cas.cz/www/hiu/katalog.htm>

Ústav pro dějiny střední a východní Evropy AV ČR, Praha
<http://bibis.lib.cas.cz/www/hiu/udsve.htm>

Orientální ústav AV ČR, Praha
<http://www.orient.cas.cz/index-lk.html>

Psychologický ústav, Praha
http://www.lib.cas.cz/www/psu/katalog/index_psu.htm

Ústav dějin umění AV ČR, Praha
<http://www.udu.cas.cz/katalog/katalog.html>

Ústav pro hydrodynamiku AV ČR, Praha
<http://intra.ih.cas.cz/lib/katalog/index.html>

Ústav státu a práva AV ČR, Praha
<http://www.ilaw.cas.cz/~svi/listky/katalog.html>

Knihovna Akademie múzických umění, Praha
<http://tapir.r.amu.cz/katalog/>

Knihovna Fakulty sociálních věd UK, Praha
<http://katalog.fsv.cuni.cz/>

Národní památkový ústav, Praha
<http://www.ipam.cz/knihovna/index.html>

Knihovna PF UJEP, Ústí nad Labem
<http://tinlib.ujep.cz/katalog/>

Ústřední knihovna FF MU, Brno
<http://kanc01.phil.muni.cz/card.htm>

Česká geologická služba, Praha
<http://portal.cgu.cz/app/cat/seznam.html>

Rakouská knihovna PF JU, České Budějovice
<http://home.zf.jcu.cz/~hanakm/rak/rak.html>

Knihovna Národního muzea, Praha
<http://www.nm.cz/knm/katalog.htm>

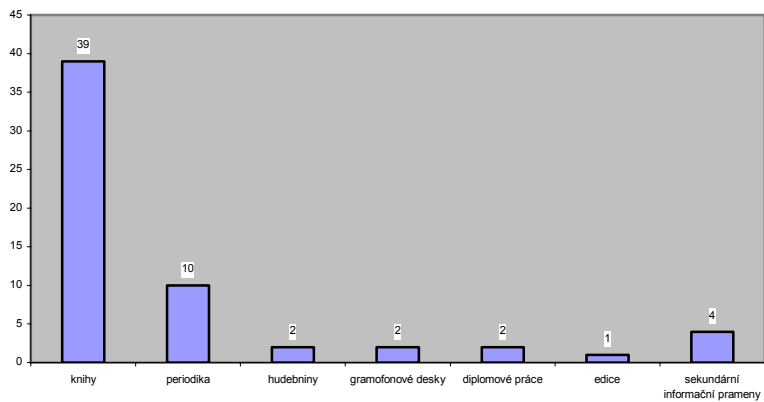
Tab. 3
Pořadí knihoven s největšími CIPACy v České republice

Instituce	Počet lístků
1. Národní knihovna ČR, Praha	4 479 000
2. Moravská zemská knihovna, Brno	2 694 000
3. Studijní a vědecká knihovna, Plzeň	762 000
4. Vědecká knihovna, Olomouc	448 000
5. Ústřední knihovna FF MU, Brno	327 000
6. Česká geologická služba, Praha	225 000
7. Parlamentní knihovna, Praha	130 000
8. Univerzita J.E.Purkyně - PF, Ústí n.L.	111 000
9. Knihovna Akademie múzických umění, Praha	100 000

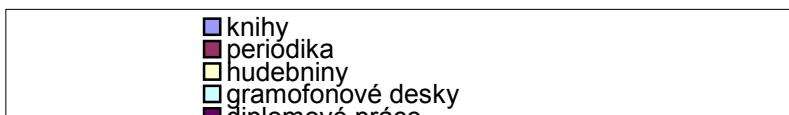
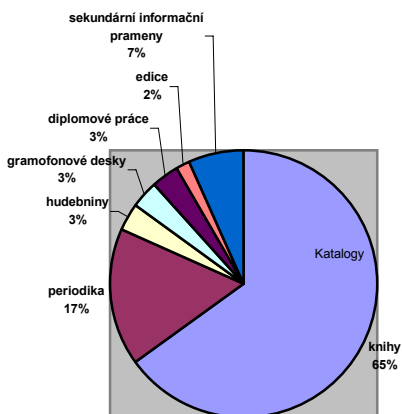
Tab. 4
Pořadí knihoven s největšími CIPACy (nad 2 miliony listků)

Země	Město Počet listků	Instituce	
Německo 750 000	Frankfurt	HEBIS	7
USA 000 000	Princeton	Univerzitní knihovna	6
Česká rep. 479 000	Praha	Národní knihovna	4
Německo 020 000	Halle	Univerzit. a zemská kn.	4
Rakousko 928 000	Vídeň	Univerzitní knihovna	3
Rakousko 543 000	Vídeň	Národní knihovna	3
Německo 479 000	Kiel	Inst. svět. ekonomiky	3
Německo 855 000	Hamburk	Inst. mezin. ekonomiky	2
Česká rep.	Brno	Moravská zemská knihovna	2 694 000
Litva 500 000	Vilnius	Národní knihovna	2
Německo 400 000	Berlín	Ústř. a reg. knihovna	2
Švýcarsko 200 000	Curych	Centrální knihovna	2
Německo 127 000	Mnichov	Státní knihovna	2

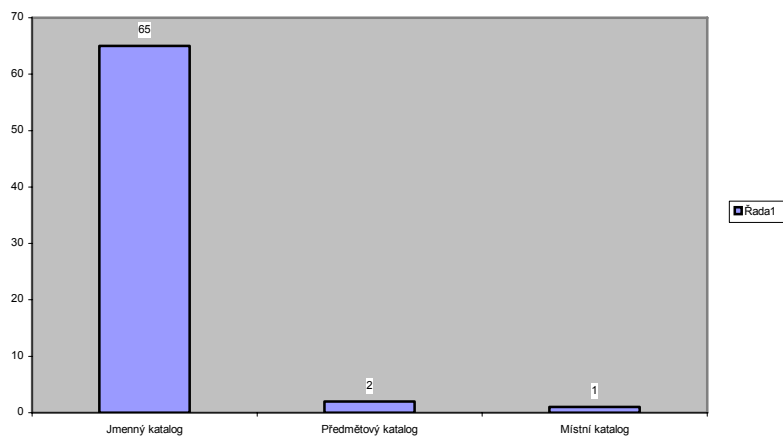
Graf 1 Specializované katalogy podle druhu dokumentů

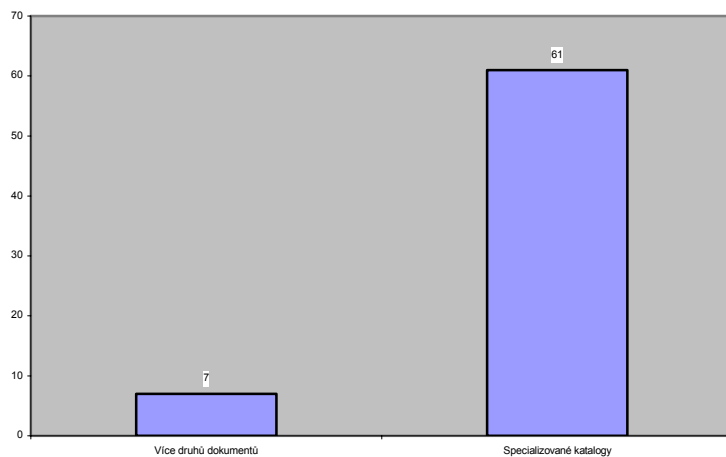
Graf 2 Specializované katalogy podle druhu dokumentů

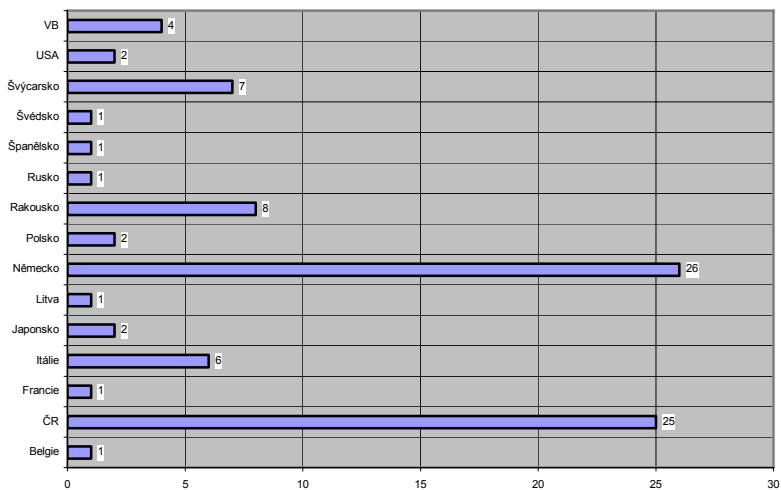
Graf 3 Druhy katalogů

Graf 4

Graf 5 Počet CIPAC v knihovnách podle jednotlivých států

SPRÍSTUPŇOVANIE DIGITÁLNYCH DOKUMENTOV

Lucia Švecová, Karlova Univerzita v Praze

Vďaka rozvoju moderných informačných a komunikačných technológií neustále narastá množstvo informácií vytváraných, sprístupňovaných a dodávaných v digitálnej podobe. Nie je prekvapujúce, že knižnice, archívy, múzeá, galérie a podobné inštitúcie hľadajú nástroje na správu existujúcich zbierok a na podporu nových projektov digitalizácie. Potrebujú systém, ktorý im umožní sprístupniť vlastné digitálne zbierky iným užívateľom a inštitúciám, zabezpečiť ochranu duševného vlastníctva a integritu dát.

Systémy na správu digitálnych objektov

Ideálne riešenie prinášajú nástroje všeobecne označované ako systémy na správu digitálnych objektov (Digital Assets Management System), ktoré umožňujú efektívne riadiť a využívať digitálne zbierky.

Systém na správu digitálnych objektov by sme mohli charakterizovať ako nástroj na organizáciu digitálnych objektov, počnúc od ich vytvárania (digitalizácie), po ich sprístupňovanie a uchovávanie. Ako jednoduchý príklad takéhoto systému si môžeme predstaviť adresár súborov uložených niekde na disku. Každý jeden súbor nesie digitálny obsah, t.z. predstavuje digitálny objekt. Aby mohol byť digitálny objekt identifikovaný a vyhľadateľný, musí byť popísaný pomocou metadát, ktoré sú uložené v samostatnej databáze. Metadáta popisujú intelektuálny obsah digitálneho objektu, jeho formát, veľkosť, názov, umiestnenie, prístupové práva a pod. Prostredníctvom webovského rozhrania sú potom digitálne objekty a metadáta sprístupňované koncových užívateľom.

Súčasný trh v oblasti informačných technológií a systémov na správu digitálnych zbierok ponúka potenciálnym zákazníkom niekoľko riešení:

- open source projekty (napr. Greenstone, Fedora)
- systémy „šité na mieru“ na základe presných špecifikácií a potrieb zákazníka
- systémy vyvíjané vlastným silami a pre vlastnú potrebu samotnej inštitúcie
- hotové produkty špecializovaných softwarových firiem (napr. Ex-Libris, Endeavor, IBM, Interwoven)

Jednotlivé systémy sa líšia hlavne ponúkanými funkciami a cenou. Pri výbere takéhoto systému je potrebné si všimnúť jeho vlastnosti, ako sú otvorenosť, flexibilita, používateľská prispôsobivosť, bezpečnosť, spoľahlivosť,

komplexnosť prípadne ďalšie. Taktiež je potrebné mať stanovené východiskové ciele:

- aké digitálne objekty chceme uchovávať a sprístupňovať
- v akom formáte majú byť uložené
- v akom formáte budú vytvárané popisné metadáta
- akým spôsobom budú sprístupňované koncovým užívateľom
- ako bude zabezpečený prístup k digitálnym objektom (autorizácia a autentizácia)
- aké skupiny užívateľov budú k záznamom pristupovať
- či sa jedná o otvorenú alebo uzatvorenú zbierku

Naše rozhodnutie pre ten správny systém môžu ovplyvniť jednak referencie zákazníkov, u ktorých je systém inštalovaný a prevádzkovaný, jednak história a stabilita dodávateľa, systémová podpora apod.

DigiTool

V Českej republike je v súčasnosti na trhu dostupný a lokalizovaný produkt izraelskej firmy ExLibris – DigiTool. Produkty ExLibris v oblasti knižnično-informačných technológií, knižnično-informačný systém ALEPH, informačný portál Metalib a nástroj na linkovanie SFX, sú u nás dlhé roky dostatočne známe. A nielen u nás. Firma ExLibris má stovky inštalácií v Európe, Amerike, Afrike, Ázii a Austrálii. V auguste 2002 do tejto rodiny systémov pribudol ďalší, s názvom DigiTool. Už jeho názov nám prezrádza jeho poslanie – budovanie, správa a sprístupňovanie digitálnych zbierok. Spoločnými charakteristikami spomínaných systémov je ich robustnosť, otvorenosť, škálovateľnosť, flexibilita, bezpečnosť a spoľahlivosť.

DigiTool je systém na správu digitálnej knižnice. Obsahuje všetky nástroje nevyhnutné na budovanie jednotlivých digitálnych zbierok. Dokáže pracovať s rozsiahlymi súbormi dát a poskytovať vlastnosti systému šitého na mieru. Možno ho použiť jednak ako nástroj na sprístupnenie už existujúcich zbierok a databáz, jednak ako podporný nástroj pri digitalizácii dokumentov s rozsiahlymi funkciami pre popis a import objektov do digitálnej knižnice. Vďaka otvorenej architektúre, modulárnej štruktúre a podporovaným štandardom môže byť DigiTool prepojený s e-learning systémami, streaming media servermi, systémami na autorizáciu a autentikáciu a ďalšími. Spolupracuje so systémami iných dodávateľov (napr. Net Snippets, Virage, Idioma, Crystal Reports atď.) a samozrejme so systémami Aleph, Metalib a SFX.

DigiTool je v súčasnosti distribuovaný vo verzii 2.2 a má 13 inštalácií v USA (Brandeis University; University of Maryland; New York University; Boston College; University of Iowa; University of Notre Dame; Center for Jewish History New York; PALNI (Private Academic Library Network of Indiana)), Európe (The British Library, UK; Leiden University, Netherlands; Lusíada University, Portugal) a Austrálii (Curtin University of

Technology Perth; University of New South Wales Sydney). Digitálne zbierky jednotlivých inštitúcií sú rozmanité a siahajú od emailových príloh, rukopisov, fotografií, litografií po zvukové záznamy, video a filmy.

Plne funkčné, zprevádzkované a sprístupnené prostredníctvom www rozhrania sú digitálne zbierky Brandeis University – 4000 litografií karikatúristu Honoré Daumiera (<http://dembitz.mainlib.brandeis.edu:8993/F>), University of Maryland – 7500 digitalizovaných objektov Knižnice múzických umení a Archívu zvukových a audio-vizuálnych záznamov (<http://129.2.17.68:8993/F>) a Curtin University - digitalizovaná zbierka archíválií - text, obrázky, hovorené slovo, video, predmety týkajúcich sa života a pôsobenia významného austrálskeho premiéra Johna Curtina (<http://et2.curtin.edu.au:8881/F>). Z uvedených inštalácií má práve Curtin University najlepšie upravené www rozhranie s rozšírením možností pri zobrazovaní digitálnych objektov (zoom in, zoom out).

Architektúra systému

DigiTool bol navrhnutý a vyvinutý na architektúre klient – server. Jadro systému beží na UNIXových serveroch a klient (GUI klient) pracuje pod operačným systémom Windows. Okrem toho systém ponúka jednoduché www rozhranie pre katalogizáciu a pridávanie digitálnych objektov určené hlavne pre neprofesionálnych katalogizátorov. DigiTool využíva systém na riadenie relačných databáz Oracle jednak na uloženie popisných údajov - metadát, jednak na priame uloženie digitálnych objektov. Maximálna veľkosť digitálneho objektu je v tomto prípade 4 GB. Digitálne objekty môžu byť uložené na serveri v adresári súborov, prípadne distribuované a identifikované prostredníctvom adresy URL. Výhodou uloženia dát v Oracle je bezpečnosť dát a jednotný spôsob zálohovania. Naopak, uloženie dát v súborovom systéme ponúka väčšiu flexibilitu pri práci so súbormi.

Manipulácia s digitálnymi objektami a popisnými záznamami sa prebieha v prostredí GUI klienta inštalovaného na pracovných staniciach pracovníkov, oprávnených na vykonávanie týchto činností. GUI klient má implementované bohaté funkcie na prácu s popisnými záznamami a digitálnymi objektami, t.z. procedúry na import/export záznamov/objektov, vkladanie, editovanie, mazanie, globálne zmeny záznamov, štatistiky, mechanizmy na kontrolu prístupu k digitálnym objektom, definovanie oprávnení, preberanie popisných záznamov z iných databáz atď.

Pre koncových užívateľov je digitálna zbierka prístupná na internete prostredníctvom DigiTool katalógu. Okrem toho DigiTool využíva systémy tretích strán a podporuje streaming technológie na dodávanie a zobrazovanie digitálnych objektov, napr. Acrobat Reader, aplikácie MS Office, Windows Media player, MrSID, DejaVu, QuickTime, Real Player apod.

Podporované štandardy:

- **Štruktúra dát:** Dublin Core (DC), MARC21, UNIMARC, MAB, Text Encoding Initiative (TEI), Encoded Archival Description (EAD). Plánovaná podpora pre Visual Resources Association (VRA), Compu-

terized Interchange of Museum Information (CIMI) a Records Export for Art and Cultural Heritage (REACH). **Formát dát:** DOC, TXT, RTF, PDF, GIF, JPEG, TIFF, MP3, WAV, MPG, QuickTime, RM, RAM a iné

- **Preberanie dát:** Z39.50, SQL, HTTP, Dienst, Open Archive Initiative
- **Syntax:** SGML, HTML, XML, Resource Description Framework (RDF)
- **Kontrola prístupu:** LDAP, Kerberos, digitálne certifikáty, DOI (digital object identifier)

Štruktúra dát

Element

Základným stavebným prvkom systému je element, ktorý tvoria meta-dáta a jeden alebo viac digitálnych objektov. Štruktúra elementu môže byť nasledovná:

- k jednému popisnému záznamu sa vzťahuje viacero digitálnych objektov, technických a prístupových metadát

To znamená, že k jednému popisnému záznamu sú pripojené:

- rôzne verzie toho istého objektu
- rôzne formáty súborov toho istého objektu (napr. obrazový dokument a text popisujúci daný obrázok)
- rôzne spôsoby rozlíšenia toho istého objektu
- rôzne časti jedného objektu (napr. video sekvencie s rôznou dĺžkou trvania)

Každý takto pripojený digitálny objekt má vlastné technické atribúty a môže mať definované odlišné prístupové dáta a obmedzenia. DigiTool kontroluje prístupové metadáta a obmedzenia na vybrané digitálne objekty. Napr. knižnica môže povoliť zobrazovanie obrázku vo formáte GIF všetkým užívateľom, ale obmedziť zobrazenie toho istého objektu vo formáte TIFF len určitej skupine užívateľov.

- element môže byť materským záznamom skupiny ďalších (dcérskych) elementov

DigiTool používa sofistikovaný mechanizmus na tvorbu a riadenie väzieb medzi záznamami za účelom uľahčenia ich navigácie a zobrazovania. Ako príklad nám poslúži virtuálne hudobné CD. Materský záznam popisuje CD nosič ako celok s pripojeným digitálnym objektom – napr. nascanovaný obal CD. Dcérske záznamy popisujú jednotlivé stopy, skladby uvedené na CD nosiči. Ku každému dcérske mu popisnému záznamu je pripojený digitálny objekt – zvukový záznam. Spätnú väzbu na materský záznam vytvára systém automaticky.

Metadáta

Metadáta sú všeobecne definované ako dáta o dátach alebo štrukturované dáta o dátach. DigiTool rozlišuje tri typy metadát: popisné, technické a prístupové.

- **popisné metadáta** – popisujú intelektuálny obsah digitálneho objektu ako napr. autor, názov, vydavateľské údaje, predmet alebo téma obsahu zdroja
- **technické metadáta** – popisujú technické vlastnosti digitálneho objektu, t.z. názov, veľkosť, typ súboru, umiestnenie
- **prístupové metadáta** – definujú pravidlá a podmienky používania digitálneho objektu, t.z. vlastník autorských práv, obmedzenia prístupu, výška poplatku za zobrazenie digitálneho objektu, počet súčasných prístupov k digitálnemu objektu apod.

Interným formátom DigiTool pre popis digitálnych objektov je MARC21. Rovnako podporovaný je aj UNIMARC, MAB, Dublin Core a iné formáty. Systém umožňuje definovať samostatné databázy (digitálne zbierky) s odlišnými popisnými formátmi.

Digitálne objekty

Digitálne objekty predstavujú súbory nesúce nejaký digitálny obsah, napr. nascanovaný obrázok, fotka vytvorená digitálnou kamerou, zvukový záznam, video sekvencia, textový súbor apod.

Digitálne objekty môžu byť uložené v databáze Oracle s maximálnou veľkosťou 4 GB, na lokálnom serveri v adresári súborov alebo distribuované na hociktorom serveri vo svete a identifikované pomocou adresy URL.

Prostredníctvom systému DigiTool je možné spravovať a sprístupňovať rôzne typy digitálnych objektov (text, obrázky, audio, video) uložených v rôznych typoch formátov (TXT, DOC, RTF, PDF, GIF, JPEG, TIFF, DjVu, MP3, WAV, MPG, QuickTime, RM, RAM, PPT atď.)

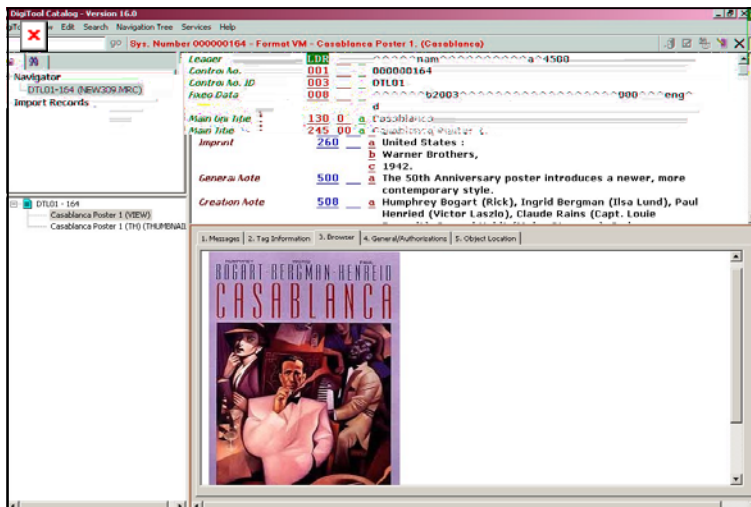
Import digitálnych objektov a metadát

XML ako otvorený formát zaručuje flexibilný import/export dát. Digitálne objekty môžu byť importované jednotlivou prostredníctvom GUI klienta (Obr. 1), www rozhrania pre katalogizáciu alebo dávkovou procedúrou. Pri importe systém automaticky analyzuje a generuje technické metadáta o digitálnom objekte – formát a veľkosť súboru.

Pri získavaní digitálnych objektov DigiTool umožňuje importovať objekty a metadáta z iných systémov a rozhraní, napr. NetSnippets (jednoduchý nástroj na budovanie osobnej zbierky informačných dokumentov z internetu), Virage (rozpoznávanie textu v audio a video dokumentoch), CCS (extrakcia metadát z digitalizovaných textových dokumentov), OAI apod.

Sprístupňovanie digitálnych dokumentov – DigiTool katalóg

V systéme DigiTool je možné definovať fyzicky samostatné digitálne zbierky alebo vytvárať logické zbierky, ktoré sú súčasťou (podmnožinou) fyzickej zbierky. Logické zbierky sa väčšinou vytvárajú podľa typu digitálnych dokumentov, napr. zbierka rukopisov, máp, zvukových dokumentov apod.

Obr. 1 DigiTool GUI klient – zobrazenie popisného záznamu a digitálneho objektu

Digitálne zbierky sú užívateľom sprístupňované v prostredí www prostredníctvom DigiTool katalógu. V DigiTool katalógu existuje viacero spôsobov prístupu k informáciám:

- prezeranie abecedných registrov autorov, názvov, vydavateľov, predmetových hesiel atď.
- vyhľadávanie slov alebo fráz z jedného pola, kombináciou viacerých polí alebo pomocou jazyka CCL.
- Oracle vyhľadávanie, ktoré podporuje zástupné znaky a operátory Oracle (and (&), or (!), not (~), divoké karty (% _) apod.)
- plnotextové vyhľadávanie v textových dokumentoch
- vyhľadávanie v externých databázach prostredníctvom protokolu Z39.50

DigiTool umožňuje definovať rôzne prístupové súbory, zobrazovacie formáty a triediť vyhľadane záznamy podľa definovaných kritérií. Podporuje hierarchické navigovanie medzi príbuznými digitálnymi objektami, ktoré sú spojené prostredníctvom popisných záznamov a generovanie OpenURL – využívanie pridaných služieb SFX.

DigiTool umožňuje správu autorských a prístupových práv pre digitálne zdroje. Využíva sofistikovaný systém kontroly prístupu, ktorý podporuje LDAP, Kerberos, digitálne certifikáty a DOI (digital object identifier), napr. one-time-token.

Obr. 2 DigiTool katalóg – od náhľadu k objektu

Záver

Pre inštitúcie, ktoré sa rozhodnú digitalizovať a sprístupňovať svoje zbierky predstavuje systém DigiTool vďaka svojej architektúre a vlastnostiam

- otvorený, modulárny systém
- správa širokej škály digitálnych objektov – text, obrázky, audio, video
- sprístupňovanie a zobrazovanie digitálnych objektov prostredníctvom internetového prehliadača alebo iných štandardných nástrojov, napr. Acrobat Reader, MS Word, MS PowerPoint, MrSID, Quicktime, Real Player, Windows Media player
- podpora streaming technológie pre audio a video
- generovanie OpenURL
- plnotextové vyhľadávanie
- hierarchické navigovanie príbuzných digitálnych objektov
- správa a kontrola prístupových práv
- import / export digitálnych objektov vo formáte XML
- podpora UNICODE (UTF-8)
- interoperabilita s inými systémami, napr. ALEPH, MetaLib, SFX, e-learning systémy apod.

vhodné riešenie. Presvedčte sa o tom sami a zhodnoťte realizované projekty na univerzitách Brandeis (<http://dembitz.mainlib.brandeis.edu:8993/F>), Maryland (<http://129.2.17.68:8993/F>) alebo Curtin (<http://et2.curtin.edu.au:8881/F>). Postupne k nim pribudnú ďalšie, o ktorých vás s radosťou budem informovať. Informácie o systéme DigiTool získate aj na stránkach <http://www.exlibris.co.il/DTL/index.html> prípadne <http://digitool.cuni.cz>.

KNIHOVNY VE SVĚTLĚ 21. STOLETÍ: arXiv – INTERNETOVÁ DATABÁZE FYZIKÁLNÍCH ČLÁNKŮ A PREPRINTŮ

Gabriela Opletalová, Přírodovědecká fakulta, MU v Brně

1 Úvod

Elektronické informační zdroje nabývají v České republice stále větší důležitosti a v celosvětovém měřítku jsou již dlouho samozřejmostí. Internet se tak stává přirozenou a prvořadou informační bránou v širokém měřítku umožňující komplexní přístup k těmto informačním pramenům. O přínosu internetu v ekonomické, podnikatelské a všeobecné sféře v dnešní době již není možno pochybovat. Nicméně internet se díky přístupu k elektronickým informačním zdrojům stal nepostradatelným nástrojem i pro vědecké obory přírodních věd a pro vědce pracující v těchto disciplínách. To samozřejmě v první řadě znamená nutnost elektronizace hlavního zprostředkovatele těchto informačních zdrojů, kterými jsou v akademické oblasti univerzitní knihovny a dále pak on-line databáze s nejrůznějším zaměřením. Právě tato skutečnost se stává silnou motivací pro rozvoj univerzitních knihoven v České republice a dává i podnět k této přehledové práci.

Existuje několik nejvýznamnějších a nejpřednějších vědeckých časopisů zabývajících se matematickou fyzikou. Uvedme časopisy ze série *Physical Review* Americké fyzikální společnosti, časopisy Institutu fyzikálních publikací ve Velké Británii, nebo některé časopisy z nakladatelství Kluwer. Až na ojedinělé výjimky, naprostá většina českých vysokoškolských a univerzitních knihoven si tato periodika jednoduše nemůže dovolit odebírat. Nicméně především publikace v těchto časopisech určují trend vývoje soudobých vědních disciplín. Představme si knihovníka, jehož úkolem je tyto články na požádání získat. Zdá se, že je nucen pokusit se tyto publikace obstarat ze zdrojů některé z oněch několika českých knihoven, odebírajících daná periodika, anebo i z knihoven zahraničních. Tento proces získávání může trvat řekněme několik dnů nebo i týdnů, v závislosti od řady faktorů.

Ukazuje se však, že v oblasti matematické fyziky existuje jedinečný, zcela volný a kdykoli dostupný archiv nejnovějších článků, počínaje rokem 1991. Lze dokonce říci, že prakticky každá publikace za posledních deset let v těchto a příbuzných disciplínách, je obsažena v tomto ojedinělém elektronickém informačním zdroji - internetové databázi arXiv. Ačkoli je arXiv hojně využíván vědeckými a výzkumnými pracovníky univerzitních kateder a ústavů teoretické fyziky, kteří do něj i aktivně přispívají,

v širší knihovnické obci zřejmě ještě není příliš znám. Pro tyto a další důvody si databáze arXiv nepochybně zaslouží pozornost a následující strany jsou pokusem o takoveto pojednání.

Tento příspěvek je organizován následovně. V kapitole 2 se seznámíme s primárními charakteristikami arXivu a v kapitole 3 budou uvedeny základní vlastnosti a možnosti arXivu – prohlížení dokumentů a jejich zaslání na arXiv. V kapitole 4 se seznámíme s dalšími užitečnými možnostmi arXivu a kapitola 5 stručně zmiňuje návštěvnost arXivu a ukazuje grafy a statistiku přístupů. Kapitola 6 pak uvedená fakta shrnuje a podává ucelený obraz pilotní myšlenky arXivu, taktéž se zamýšlí nad jeho vývojem a perspektivami.

2 O arXivu obecně

arXiv je velmi dobře propracovaný plně automatizovaný, databázový systém článků z matematických a fyzikálních oborů. Umožňuje efektivně vyhledávat články z jednotlivých disciplín těchto oborů na základě požadovaných kritérií. Jedná se o otevřenou databázi, tzn. že do ní může v zásadě přispívat každý (tedy alespoň každý, kdo ovládá v jisté míře psaní souboru v TeXu). Jeho internetové adresa je <http://xxx.lanl.gov/>. Databáze je udržována skupinou vedenou při Cornellově univerzitě v USA. Veškerý její chod je plně automatizován. Databáze obsahuje články z následujících kategorií:

- Fyzika
- Matematika
- Nelineární vědy
- Počítačové vědy

Obsah arXivu je podřízen akademickým standardům Cornellovy univerzity. Je majetkem Cornellovy univerzity, což je soukromá nezisková vzdělávací instituce, která jej také vyvíjí a finančně podporuje. arXiv je navíc částečně financován Národní vědeckou nadací (National Science Foundation) ve spolupráci s lokální podporou Fyzikálního ústavu při Augsburské univerzitě. Protože s přibývajícím objemem růstu internetových odkazů roste též i počet autorů, kteří své články do této databáze zasílají, stává se arXiv ne-li hlavním, tedy alespoň rovnocenným partnerem klasických tištěných vědeckých časopisů a periodik.

arXiv byl zprovozněn v srpnu roku 1991. Jeho hlavním tvůrcem je P. Ginsparg. Původně byl zamýšlen jako experiment v oblasti částicové fyziky, který měl obejít nesnáze spojené s odbornými výzkumnými časopisy, především dlouhou dobou mezi zasláním článku a jeho publikováním v tištěné podobě. Radikální přijetí arXivu mezi členy vědecké komunity ovlivnilo jak zefektivnění přenosu informací pomocí internetu, tak i další technické a vědecké výhody, jak bude níže popsáno. Zprvu se jednalo o archiv článků z fyziky vysokých energií a fyziky elementárních částic,

nazvaný hep-th (high energy physics – theory). Postupně se přidávaly další fyzikální a matematické disciplíny spadající do jedné ze čtyř kategorií vypsanych výše.

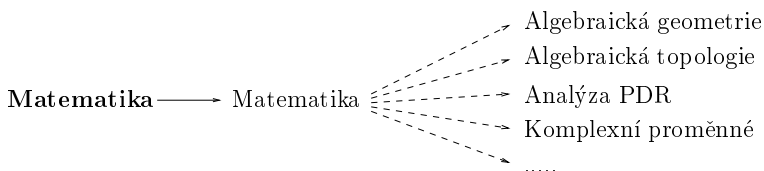
Redakční rada. Redakční radu arXivu tvoří dvě skupiny – pro fyzikální vědy a matematické vědy – a je sestavena ze známých vědců z těchto oblastí. Kromě toho má arXiv separátní redakční komisi.

3 arXiv – jeho základní vlastnosti

3.1 Struktura arXivu

V tomto odstavci uvedeme základní strukturu arXivu, tj. především to, jak je arXiv organizován po formální stránce. Jak již bylo řečeno, arXiv obsahuje články ze čtyř základních kategorií: fyziky, matematiky, nelineárních věd a počítačových věd. Každá z těchto kategorií obsahuje jednu nebo více sekcí (Fyzika jich obsahuje 12, ostatní po jedné). Dané sekce se pak mohou dělit dále na podsekce, tzv. subject-classes.

Příklad takovéto stromové struktury je na obr. 1.

Obr. 1: Příklad struktury členění článků z kategorie Matematika na sekci a její podsekce.

Stručně řečeno, arXiv jakožto elektronický informační zdroj poskytuje dvě hlavní služby. První z nich je prohlížení a stahování dokumentů, které jsou součástí této databáze. Druhou je možnost zaslání vlastního článku, respektive příspěvku do databáze. Dále pohovoříme podrobně o každé z těchto možností.

3.2 Zasilání článku

Možnost zaslání článků do databáze je otevřena každému a každý den po 24 hodin. Nicméně se tento příspěvek neobjeví na internetu okamžitě, ale až v 1 hodinu ráno středoevropského času v pracovní dny. Průměrně se denně objeví více než 100 nových příspěvků.

Necenzurované články. Články elektronicky zasílané na arXiv především nejsou cenzurované, není zde nikdo, kdo by daný příspěvek mohl zamítnout a nepřipustit k zobrazení na Internetu. To by se na první pohled mohlo zdát riskantní, neboť do arXivu pak může poslat každý co je mu

libo bez rizika ohrožení. Paradoxně však právě tato volnost dává databázi arXiv punc článků zpravidla vysoké kvality a nikdo ji nezneužívá.

V uplynulých letech byl postup většinou takový, že autoři posílali své články na arXiv teprve potom, až byly tyto práce přijaty do tisku. Dnes se již tento postup obrací: autor dopíše verzi rukopisu, kterou považuje za vhodnou k odeslání do zvoleného časopisu. Poté tuto verzi "zavěsí" na arXiv a čeká jeden až dva týdny na případnou odezvu jiných autorů publikujících popřípadě sledujících arXiv. A teprve poté, zasláá autor svůj článek oficiálně do onoho vybraného časopisu.

Mimochodem přítomnost článku na arXivu zjednodušuje i proces zaslání článku. Některé časopisy (např. Physical Review nebo Classical and Quantum Gravity) akceptují i alternativní formu zaslání článku, kdy autor uvědomí e-mailem redakci daného časopisu, že článek s daným číslem v arXivu nabízí k publikaci. Příslušný člen redakční rady pak tento článek stáhne z Internetu, a přitom má jistotu, že v něm nejsou technické chyby, které by TeXovský procesor nepřeložil.

Především je třeba vyjasnit v jakém formátu lze do arXivu posílat a v jakém formátu je stahovat (či prohlížet). Ve shodě s publikačními standardy naprosté většiny vědeckých periodik je formát článků přípustných pro uveřejnění na arXivu jednoznačně stanoven na TeXovské dokumenty. Jsou tedy přípustné články psané v LaTeXu 2.09, LaTeXu 2 ϵ , PlainTeXu atd. Alternativně je možné zasílat články přímo v PostScriptu či PDF a také jako soubory typu HTML. Nicméně protože většina příspěvků na arXivu je potažmo určena pro publikaci v tištěných recenzovaných časopisech, využívá mnoho autorů speciálních TeXovských stylů určených pro tato periodika. Autoři zasílají do databáze úplný zdrojový text včetně všech dalších doplňujících souborů, jsou-li nějaké (obrázky, vlastní makra, atd.). Poté TeXovský procesor na serveru arXivu dokument přeloží a automaticky vygeneruje soubory DVI, PostScript a PDF. Ty budou spolu se zdrojovým textem volně ke stažení. To je obrovská výhoda tohoto archívu, neboť většina článků zde uveřejněných bude nebo byla publikována v tištěné formě. Prakticky lze říci, že alespoň v ohledu na teoretickou fyziku, prakticky každý článek, uveřejněný v tištěné podobě, lze volně stáhnout z arXivu.

Vraťme se však k samotnému odesílání článků na arXiv. Rozhodne-li se někdo, že zašle svou práci na arXiv, navštíví adresu

<http://lanl.arXiv.org/help/submit>

kde najde základní pokyny pro odesílání článků. Nejprve je zapotřebí se zaregistrovat. K tomu je určen jednoduchý formulář se základními údaji, které je třeba vyplnit - jméno, e-mailová adresa, instituce a dále pak jedna ze sekcí, kam daný nový uživatel zamýšlí posílat své články. Uživatel si rovněž zvolí své heslo, které mu umožní přístup k jeho článkům. Jako potvrzení (a zároveň kontrola zadané e-mailové adresy) mu ihned přijde

automaticky generovaný e-mail obsahující ověřovací kód. Tento kód pak uživatel použije k navštívení www stránky s jeho vyplněnými údaji.

Dostupné jsou 3 základní možnosti odesílání:

- Přes web. Tento způsob je preferován a je i nejjednodušší. Proto se o něm zmíníme podrobněji. Pokud je autor zaregistrovaný, může přikročit přímo k odeslání článku na adrese <http://arXiv.org/uploads>. Zde je nejdříve vyzván, aby vyplnil své jméno a heslo, které použil při registraci. Poté je veden na stránku, kde:
 - A Musí vyplnit do kterého archívu je článek určen a eventuelně může změnit některé své registrační údaje (např. kategorii)
 - B Vyplní kolik souborů bude elektronicky zasílat. Např. obvykle daný článek obsahuje jeden zdrojový texovský soubor a pak může obsahovat několik obrázků, tedy souborů typu .eps apod.

Po vyplnění těchto údajů a jejich odeslání se objevuje formulář, kde je třeba vyplnit pole jako autor, název článku, abstract a některé základní údaje. Pomocí browseru pak vyhledá dané soubory a celý formulář odešle. Tvůrci arXivu mysleli v této fázi na to, že mnohdy na poslední chvíli udělá odesílající člověk chybu z nepozornosti. Např. gramatickou chybu v abstraktu apod. Proto se po stisknutí tlačítka odeslání článku objeví stránka arXivu ukazující, jak budou autorem vyplněné údaje zobrazeny na Internetu. Zejména lze získat PostScriptový soubor vygenerovaný z jeho TeXovského zdrojového souboru. Pokud je autor spokojen, potvrdí odeslání článku, čímž je vše dokončeno. Jako potvrzení přijetí článku pak obdrží autor automaticky generovaný e-mail, v němž jsou stanoveny podmínky publikace a dále e-mail obsahující ID a heslo k příslušnému článku ¹To je nezbytné tehdy, bude-li v budoucnu autor chtít změnit (tj. nahradit) svůj článek, provést modifikace, nebo jen přidat komentář.

- Pomocí FTP.
- Zasláním e-mailu, přičemž soubory potřebné k vygenerování článku v PostScriptu jsou přiloženy jako attachment.

Doplňování informací a nahrazování článků. Jak jsme si řekli, mnoho článků zasílají jejich autoři na arXiv ještě před tím, než tyto články oficiálně odešlou do tištěného recenzovaného periodika. To v praxi též znamená, že autoři mají možnost své články přepracovat, doplnit o nové výsledky, popřípadě dodatečně informace apod. Na arXivu je k tomuto účelu zřízen formulář, který umožňuje daný článek nahradit novější verzí. Nahrazování probíhá analogicky jako samotné odesílání článků. Přitom se stará verze článku smaže, nelze mít pod jedním číslem dvě různé verze, každá jiná verze by byla považována za samostatnou publikaci. Je-li článek

¹ K ID článků se ještě vrátíme v 3.3

úspěšně nahrazen, objeví se u jeho legendy na internetu kolonka, do níž autor může poznamenat krátký komentář o provedených změnách. Dále je též možné dodatečně přidat přesnou citaci článku v daném časopise (to v případě, kdy článek nebyl ještě publikován v době jeho zaslání na arXiv).

3.3 Prohlížení a stahování článků

Prohlížení článků dle jejich data zaslání. Hlavní stránka arXivu nabízí výběr ze všech čtyř hlavních kategorií a jejich sekcí. Specifikací jedné z těchto sekcí v dané kategorii jsme pak vedeni na stránku, kde lze zadat rok publikací, jež nás zajímají, a na další stránce taktéž měsíc vybraného roku, kdy byly příspěvky do arXivu zaslány. V této fázi se nám konečně zobrazí příspěvky v chronologickém pořadí tak, jak byly přijaty serverem. Přesněji, každý článek má své číslo dle sekce, ke které náleží, roku a měsíce, v němž byl zaslán, a dále dle jeho pořadí mezi danými příspěvky patřícího měsíce. Například může být článek referován jako gr-qc/0301023, ukazující, že článek náleží do sekce General Relativity and Quantum Cosmology (gr-qc), a byl zaslán v lednu roku 2003. Typická reference pak vypadá jako na obr. 2:

hep-th/0204212 [abs, ps, pdf, other]:

Title: Living with Ghosts

Authors: S.W.Hawking, Thomas Hertog

Comments: 13 pages; typo corrected, reference added\\

Journal-ref: Phys.Rev. D65 (2002) 103515

Obrázek 2: Příklad zobrazení reference k danému článku.

Prohlížení dle alternativních kritérií. Pokud někdo sleduje arXiv denně, nepotřebuje vyhledávat články dle jejich data zaslání, ale zajímají ho především nové příspěvky. K tomuto účelu zavedli autoři arXivu alternativní relativní členění článků na nové a nedávné. Nové jsou ty, které se objevily na internetu v aktuální den. Nedávné články jsou ty, jež byly zaslány nejdéle zhruba před týdnem. Výhoda u této alternativní formy je ta, že u každého nového článku v dané sekci je uveden i jeho abstrakt.

Nahrazené články a křížové reference. Prohlíží-li si někdo nové články v jisté sekci, zobrazí se navíc ještě dvě další skupiny článků. Jsou to články nahrazené předešlý den a dále křížové reference. Těmi míníme příspěvky z jiných sekcí, které mají nějaký vztah či vazbu k sekci právě prohledávané. Tedy každý pracovní den se nám současně zobrazí články nové (v dané sekci), nahrazené (v dané sekci) a křížové reference (příbuzné články z jiných sekcí). Toto štěpení je uživatelsky velmi nápomocné, navíc pak

odpadá nutnost prohledávat množství sekcí kvůli článkům z oblasti, kterou se sami aktivně zabýváme.

Stahování článků. Databáze arXivu obsahuje k červenci 2003, za 12 let své existence, přes 241 000 příspěvků. Řekli jsme si, že všechny dokumenty na arXivu jsou volně ke stažení. Zajímá-li nás daný článek a nalezneme na něj referenci, zobrazí se tato tak jak jsme uvedli na obr. 2. Nyní poklikáním na příslušný hypertextový odkaz si lze přečíst abstrakt nebo volně stáhnout (či prohlédnout) PostScriptovou či Pdf verzi článku² Poklikáním na odkaz „other“ se zobrazí další formáty dostupné ke stažení. Těmi je jednak DVI soubor a také samozřejmě zdrojový text se všemi obrázky atd.

Zůstaneme-li u příkladu z obr. 2, dodejme, že poklikáním na jednoho z autorů práce se zobrazí stránka obsahující všechny autorovy příspěvky v arXivu.

4 arXiv – výhody a další vlastnosti

Vyhledávání v arXivu. Jako každá moderní databáze publikací, arXiv disponuje pokročilým vyhledávacím systémem s řadou sofistikovaných funkcí. Zde se stručně zmíníme o základním vyhledávání. V principu lze v arXivu rozlišit dva základní typy vyhledávání. První je vyhledávání na základě specifikace popř. zúžení názvu článku, autora a samozřejmě zúžením na konkrétní disciplínu databáze. Na internetovou stránku formuláře jsme vedeni po stisknutí tlačítka „find“, které je umístěno na každé stránce. Jména autorů a názvy článků zadáváme jako obvykle pomocí regulárních výrazů a booleovských operátorů. Spíše než opakovat přehled používání booleovských operátorů, popř. regulárních výrazů ukažme na příkladě odlišnost oproti běžným vyhledávacím procesorům. Protože se jedná o databázi fyzikálních, matematických a počítačových publikací, museli autoři arXivu zajistit možnost vyhledávání některých matematických výrazů.

Druhým typem je vyhledávání na základě znalosti přesného čísla článku. Formulář k tomuto způsobu se objeví po stisknutí tlačítka „form interface“. Lze vyhledávat mezi novými články, články nahrazenými, taktéž je možno zobrazit například všechny autory publikující v daném měsíci v konkrétní sekci.

Citační statistika. Další velmi vítaný nástroj ocení všichni, kdo chtějí hlouběji proniknout do problematiky spadající pod některou ze sekcí na arXivu. Je nepopiratelné, že pokud chce kdokoli sledovat vývoj jisté disciplíny až k současnému stavu vědění, musí nezbytně projít a prostudovat množství alespoň těch nejpodstatnějších a nejnovějších článků, které se touto oblastí zabývají. Zde hrají životně důležitou úlohu citace uváděné

² Přesněji se stahuje komprimované soubory typu *.ps.gz nebo *.pdf.gz..

v každé práci, tj. odkazy na další práce z problematiky a jejich výsledky. A právě databázový systém arXivu nabízí efektivní a propracovaný systém zacházení s citacemi. Zejména jsou to dva typy plně automatizovaných služeb:

1) Zobrazení všech citovaných článků v dané práci. Navíc pokud jsou tyto články dokumentovány v některé z databází spojených hypertextově s arXivem, pak se zde tento hypertextový odkaz na tyto zdroje objeví. Těmito hypertextově propojenými databázemi jsou zejména stránky:

- Velké databáze fyzikálních a matematických článků – SPIRES HEP Literature Database. Zde je možno nalézt citace a reference k více než půl miliónu článků z oblasti částicové fyziky, teoretické fyziky, fyziky vysokých energií a příbuzných oblastí od roku 1974. Internetová adresa databáze SPIRES je

<http://www.slac.stanford.edu/spires/hep/>

Filozofie databáze SPIRES je sice poněkud odlišná od filozofie arXivu, nicméně tyto dvě databáze jsou těsně propojeny. Lze říci, že SPIRES obsahuje reference publikovaných článků a nabízí možnost jejich přímého stažení v případech, kdy jsou tyto publikace volně dostupné (což je téměř výlučně případ, kdy byl daný článek zaslán do arXivu.) Databáze SPIRES využívá indexování článků dvěma internetovými archívy: SLAC Library (Stanford Linear Accelerator Centre, <http://www.slac.stanford.edu/library/>) a německou databází DESY (Deutsches Elektronen-Synchrotron, viz <http://www-library.desy.de/homepage.html>).

- Americké fyzikální společnosti – APS (American Physical Society), která publikuje časopisy ze série Physical Review. Internetová adresa je <http://publish.aps.org/>.
- Institutu fyzikálních publikací - IOP (Institute of Physics Publishing), která publikuje několik desítek odborných fyzikálních časopisů. Internetová adresa je <http://www.iop.org/>.

2) K dispozici je dále citační služba, která umožňuje najít všechny články na arXivu, které náš daný článek citují. Za to jsou odpovědné mimo jiné křížové reference mezi jednotlivými sekcemi.

Tyto služby jsou pro aktivní autory velmi cenné, navíc silně povzbuzují internetovou komunikaci mezi členy vědecké komunity. Neocenitelná je právě možnost nalézt požadovaný článek, který je citován jistou prací, v několika okamžicích (za předpokladu, že je volně dostupný), nebo alespoň získat o něm základní informaci (např. abstrakt, který většina časopisů na svých internetových stránkách zpravidla uveřejňuje).

Dostupná makra, které lze stáhnout na arXivu. Jak jsme již uvedli, články do arXivu se zasílají v podobě TeXovských souborů a jsou auto-

matically přeloženy TeXovským procesorem, odtud je článek vygenerován v PostScriptu, popřípadě ve formátu PDF. Naprostá většina příspěvků je zamýšlena k publikaci v některém z vědeckých periodik, a proto zpravidla využívá speciálních TeXovských stylů těchto časopisů. Kdyby měl každý autor zasílat do arXivu kromě samotného zdrojového textu (a eventuelně obrázků) i tyto styly, byly by servery arXivu silně přetíženy. Proto jsou už dopředu implementovány všechny význačné a známé styly konkrétních vědeckých časopisů. Pouze pokud autor využívá vlastní makra, zašle je i s TeXovským zdrojovým textem.

Skutečnost, že arXiv disponuje naprostou většinou TeXovských stylů, je naopak velmi cenná i pro ty, kteří si daný článek chtějí stáhnout přímo jako textový soubor a vygenerovat PostScript či PDF samostatně. Všechna makra a styly jsou totiž na arXivu volně ke stažení, takže se nemůže stát, že by kdokoli nebyl schopen např. PDF vygenerovat. arXiv tak slouží zároveň jako archív mnoha zefektivnění, stačí si vybrat.

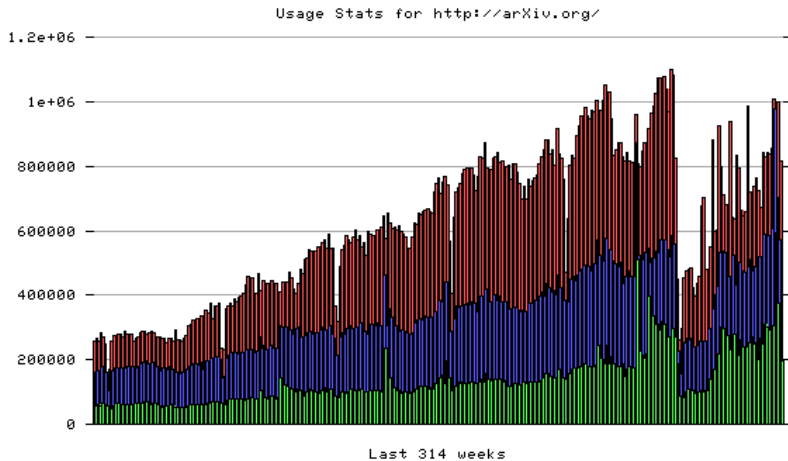
Automatické zasílání nových příspěvků. Další službou dostupnou pro každého uživatele je možnost automatického zasílání e-mailů obsahujících seznam nových článků (včetně aktuálních nahrazených článků a křížových referencí, jak jsme uvedli v kapitole 3). Struktura tohoto e-mailu je stejná jako v běžném grafickém rozhraní, prohlížíme-li nové články, tedy se zobrazují i abstrakty těchto příspěvků.

Zrcadla arXivu. Vzhledem k velkému množství dat na arXivu je přirozené, že čas nutný na připojení k databázi arXiv a hlavně čas nutný ke stažení vybraných příspěvků může znamenat v praxi i desítky sekund, u vzdálených serverů popřípadě i několik minut. Proto fyzikální společnosti některých zemí podporují tvorbu zrcadel arXivu v zájmu zrychlení přenosu dat do těchto a blízkých zemí. V současnosti existuje 17 zrcadel arXivu umístěných v zemích celého světa.

5 Návštěvnost arXivu

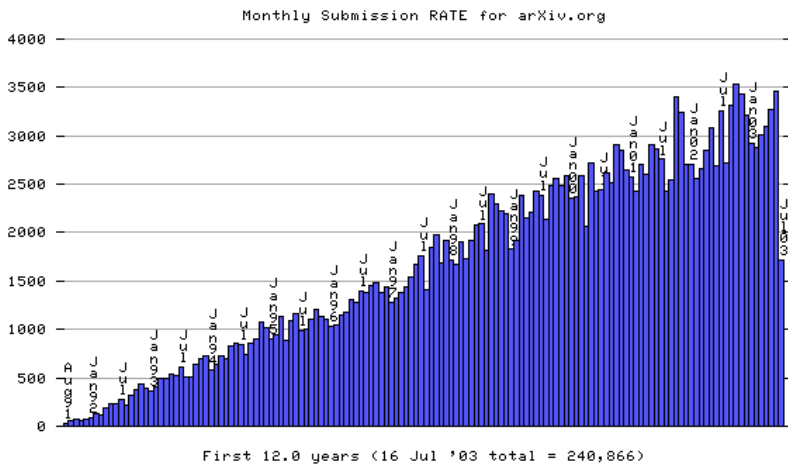
Abychom nemluvili pouze na abstraktní úrovni, v tomto odstavci použijeme řeč čísel, abychom kvantitativně vyjádřili jednak nárůst přístupů k serverům arXivu, a jednak abychom ukázali poměrně strmou závislost nárůstu objemu zaslaných článků na arXivu.

Na prvním z grafů, obr. 3, je vyneseno počet přístupů, počet připojených počítačů a také počty nových uživatelů na servery arXivu během posledních 314 týdnů. Jedná se tedy o histogram, kdy jednotkami na vodorovné ose jsou týdny, jednotkami na svislé ose jsou absolutní počty. Barevné odstíny odpovídají množství přístupů, připojených počítačů a nových hostitelů za týden (poslední dva údaje je nutno dělit 10). Skok blízko pravému konci grafu odpovídá přelomu roku a vánočnímu období.

Obrázek 3: Histogram počtu přístupů na arXiv.

Na druhém grafu, obr. 4, je opět znázorněn histogram, přičemž tentokrát se jedná o množství nových článků, které byly přijaty od srpna 1991 do července 2003.

Obrázek 4: Histogram počtu nových příspěvků, zaslaných na arXiv od srpna 1991 do července 2003.

Z obou grafů je patrný výrazný nárůst návštěvnosti stejně jako množství aktivních příspěvků do arXivu. To svědčí jednak o prudkém rozvoji vědních disciplín (například dramatický vývoj v teoretické fyzice spojený se strunovou teorií), nicméně také o stále rostoucí popularitě internetu a zejména elektronických informačních zdrojů.

6 Malé zamyšlení závěrem

Seznámili jsme se s plně automatizovaným elektronickým informačním zdrojem - databází nerecenzovaných fyzikálních a matematických článků arXiv. Uvedli jsme řadu jejích vlastností, které ji staví na čelní místo mezi databázemi odborných vědeckých publikací. Viděli jsme, že arXiv je velmi pružně a interaktivně stvořený pro účely maximálně efektivní práce se soudobými poznatky moderní teoretické fyziky a matematiky. Je zajímavé sledovat strmu křivku vývoje arXivu a jeho prosazení mezi ostatními databázemi. Původně zamýšlený jako „interní“ internetová databáze, určená pro asi 200 odborníků na poli částicové fyziky, arXiv rychle získal popularitu i mezi ostatními fyzikálními a později i matematickými disciplínami. Zamyslíme-li se nad důvodem tohoto úspěchu arXivu, zjistíme, že byl podmíněn několika příčinami. Za prvé je zde intenzivní snaha o překlenutí nedostatků klasických tištěných forem vědeckých publikací (půlroční prodleva mezi zasláním článku do konkrétního časopisu a jeho publikací není ojedinělá). Tento problém není ani zdaleka pouze akademický, vzhledem ke stále zrychlujícímu se tempu získávání vědeckých poznatků a jejich rozvoji se dnes články staré jeden nebo dva roky již stávají klasikou. Znovu zde poukazujeme na příklad teorie strun a superstrun v teoretické fyzice. Ve světle této skutečnosti je proto onen půlrok potřebný k publikaci v papírové formě plýtváním drahocenného času.

Druhá příčina, těsně související s první, je možnost radikálního prohloubení komunikace prostřednictvím internetu mezi vědci bádajícími v konkrétní oblasti. Nejenom, že elektronická pošta umožňuje snadnou korespondenci, ale navíc volně přístupný archiv výzkumných článků přirozeným způsobem nabízí možnost velmi otevřené diskuse dosažených výsledků.

Třetí příčinu lze také spatřovat v podstatně snadnějším vyhledávání požadovaných článků a seznámení se s jejich problematikou díky rozšiřujícímu se přístupu na internet. Tuto výhodu oceňují zejména mladí a začínající vědci, kteří ještě nemají mnoho osobních vědeckých kontaktů v oblasti. Je proto oprávněné očekávat další prohloubení zájmu o databáze podobného charakteru.

Už nyní je zjevné, že se databáze bude rozšiřovat, o čemž svědčí i další, nově vznikající zrcadla arXivu a finanční podpora, která se této myšlence dostává. Existuje perspektivní šance, že databáze s podobnou filozofií budou vznikat i v budoucnu a v dalších exaktních vědních oborech. Lze říci, že arXiv je prvním krokem k jakési vícedimenzionální vědecké kolaboraci.

PŘÍSTUP STUDENTŮ A VYUČJÍCÍCH K VYUŽÍVÁNÍ ELEKTRONICKÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ NA UP V OLOMOUCI

Ludmila Slezáková, Univerzita Palackého v Olomouci

I v současném světě počítačových sítí jsou knihovny na vysokých školách významným místem získávání odborných vědomostí. Nákup knih, časopisů, videí, CD ROMů, zvukových a dalších dokumentů je dnes rozšířen o licenční smlouvy na užívání databází, a tím je zpřístupněno neuvěřitelné množství dalších informací, které knihovny mohou nabízet. Problém je v tom, že zatímco půjčování knih a dalších dokumentů, které tvoří fond knihovny, je možno přesně evidovat, využívání databází můžeme sledovat jen prostřednictvím statistických výstupů, které sice mají velkou vypovídající hodnotu, ale jsou to čísla, která v podmínkách univerzity, kde je více fakult a různých vědeckých pracovišť, k posouzení významu dané databáze nestačí. Statistické výstupy využívání databází nám neříkají nic o tom, jak jsou uživatelé s databázemi spokojeni, jaké mají na tyto zdroje názory a co by potřebovali vysvětlit. Nevíme, které elektronické informační zdroje jim chybí a naopak, které považují za zbytečné.

Před třemi lety, na jaře v roce 2000, připravila Knihovna Univerzity Palackého (KUP) pro studenty, vyučující a zaměstnance anketu, jejímž cílem bylo dovědět se, k jakým účelům jsou využívány počítače (email, textový editor, webové vyhledávače...), co vlastně studenti a učitelé vědí o elektronických informačních zdrojích a zda je považují za důležité pro odbornou činnost. Otázky týkající se získávání informací z databází jsme v anketních otázkách mohli uvést jen okrajově, protože jsme měli v té době k dispozici online jen JSTOR (Journal Storage Database), Current Contents Connect, EIFL (Electronic Information For Libraries) a MEDLINE. Výsledky využívání databází byly pro nás zklamáním, co nás však potěšilo, byla velká odezva na vlastní anketu, mnohé názory byly pro nás vodítkem, jak dál postupovat a co na práci knihovny zlepšit (viz Čtenář, 53, 2001, 7-8, s. 207-210).

V letošním roce, kdy končí většina projektů financovaných v rámci programu MŠMT „Informační zdroje pro výzkum a vývoj“, jsme se rozhodli znovu zorganizovat anketu a posoudit, jak se tři uplynulé roky promítly v přístupu studentů a vyučujících k práci s elektronickými informačními zdroji.

Anketu jsme připravili ve spolupráci s katedrou sociologie pod názvem „Využíváte elektronické informační zdroje?“. Pro potřebu našeho šetření jsme pojem elektronické informační zdroje omezili na vyhledávání informací na webových stránkách prostřednictvím vyhledávacích strojů, na vyhledávání informací v elektronických katalogích knihoven a na vyhledávání informací v databázích, které jsou přístupné online na UP, což nás zajímalo nejvíce. Výsledky ankety nám zpracovalo Centrum výpočetní techniky UP pomocí software SPSS.

Už ve fázi koncipování anketních otázek jsme cítili, jak velký skok kupředu naše univerzita a vlastně celá síť vysokých škol, udělala v oblasti práce v informačními technologiemi. Už jsme se nemohli ptát, jestli studenti používají email, textové editory atd., to je dnes samozřejmost. Také jsme se museli rozhodnout, využívání kterých databází budeme sledovat. Všechny online databáze, zpřístupněné prostřednictvím metropolitní počítačové sítě UP (UPONET), by se nám do jednoduchého anketního lístku ani nevešly. Tentokrát jsme již od anketních odpovědí očekávali fundovanější přístup k elektronickým informačním zdrojům a náš předpoklad se vyplnil.

Základní informace o UP

Univerzita Palackého má sedm fakult (filozofickou, pedagogickou, přírodovědeckou, právnickou, teologickou, lékařskou a fakultu tělesné kultury), kde je zaregistrováno ve všech formách studia asi 14 000 studentů a učí 1240 pedagogů. Díky metropolitní počítačové síti UP (UPONET), kterou tvoří optické kabely o přenosové rychlosti 1 Gbps, jsou všechny fakulty a další odborná pracoviště propojeny. Databáze jsou zpravidla přístupné ze všech počítačů připojených k UPONET (pokud nejsou licenční podmínky stanoveny jinak). Většina vyučujících má počítač na svém pracovišti, studenti mohou na internetu pracovat v počítačových místnostech (v budově Ústřední knihovny je vyhrazeno pro studenty přes 100 počítačů napojených na internet).

Kdo se ankety zúčastnil

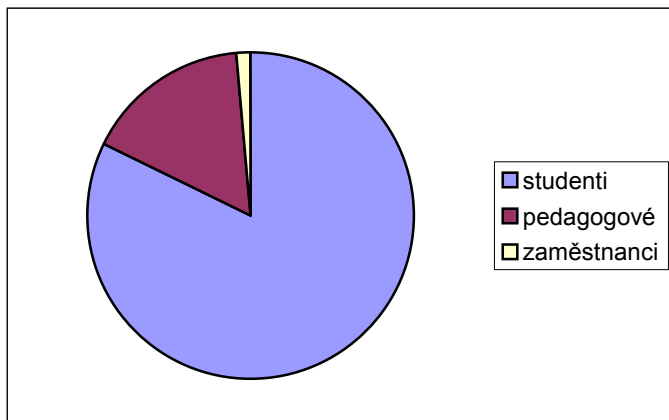
Anketa proběhla v době od 25.3. – 27.3.2003 na všech pracovištích Knihovny UP (tj. v Ústřední knihovně a informačních střediscích fakult). Ankety se nezúčastnila Lékařská fakulta UP.

Celkem bylo odevzdáno 1712 správně vyplněných anketních lístků. Zastoupení respondentů z hlediska vztahu k UP:

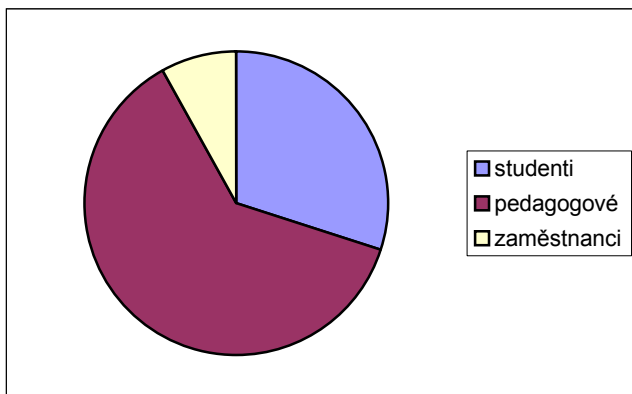
Nejvíce anketních lístků odevzdali podle očekávání studenti, podstatně méně vyučující a nejméně významně se na anketě podíleli zaměstnanci. Za pozornost stojí procentuální podíl jednotlivých skupin ve vztahu k jejich celkovému počtu na sledovaných fakultách. Z tohoto hlediska se mnohem výrazněji do ankety zapojili právě vyučující.

	Počet odevzdaných anketních lístků	Celkový počet studentů (prezenč.studia), pedagogů a zaměstnanců na sledovaných fakultách	% účasti
Studenti	1411	8.592	16,4
Pedagogové	276	824	33,5
Zaměstnanci	25	562	4,4

Graf vyjadřuje celkový počet odevzdaných anketních lístků:

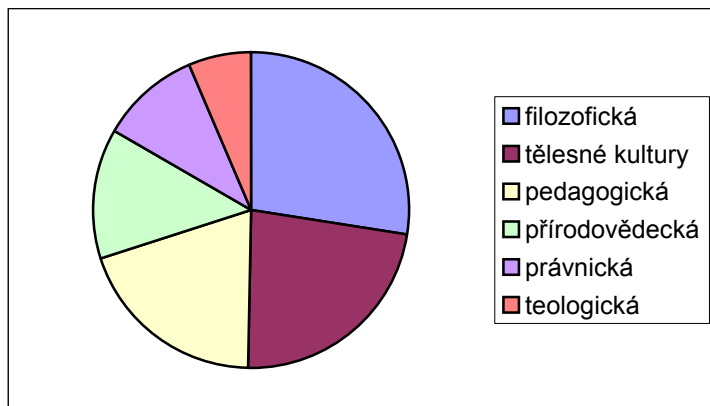
Procento účasti jednotlivých skupin ve vztahu k jejich celkovému počtu na fakultách:

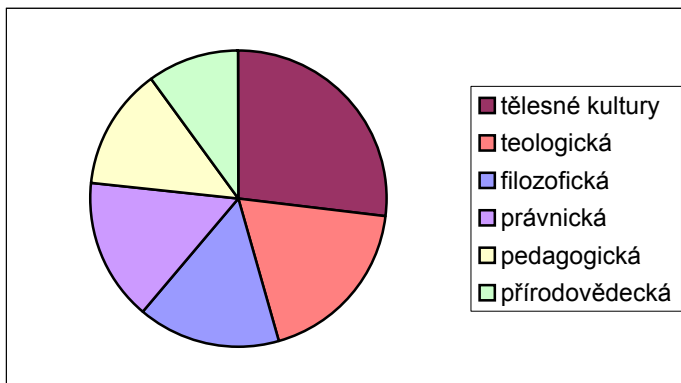
Následující tabulka podává přehled účasti na anketě z hlediska zastoupení jednotlivých fakult (z tohoto přehledu jsme vyňali 21 anketních lístků, vyplněných respondenty, kteří kmenově patří na Lékařskou fakultu a 4 zástupce Rektorátu UP):

Fakulta	Počet odevzdaných anketních lístků	Celkový počet studentů (prezenč.studia), pedagogů a zaměstnanců na sledovaných fakultách	% účasti
filozofická	465	2658	17,5
pedagogická	334	2249	14,9
přírodovědecká	223	2032	11
právnícká	177	1025	17,3
teologická	106	514	20,6
tělesné kultury	382	1275	30

Graf vyjadřuje celkový počet odevzdaných anketních lístků:

Procentuální účast ve vztahu k velikosti fakulty:

Analýza výsledků ankety

Anketa sledovala pět základních okruhů otázek:

1. Využívají respondenti elektronické informační zdroje pro studium, pedagogickou činnost nebo pro vědeckou práci? Jestliže ne, proč?
2. Jak často vyhledávají informace v databázích, v elektronických katalozích knihoven a prostřednictvím vyhledávacích strojů?
3. Mají zájem o proškolení v oblasti vyhledávání informací? V kterých zdrojích by si chtěli své znalosti prohloubit?
4. Které konkrétní databáze využívají? Jak jsou s prací v databázích spokojeni? Jestliže s nimi nepracují, tak z jakého důvodu?
5. Jaký mají respondenti názor na elektronické informační zdroje?

Převážná většina studentů i vyučujících, tj. 95,3 % respondentů, odpověděla, že využívá informace získané prostřednictvím internetu ke své odborné činnosti a 4,7 % se „přiznalo“ k tomu, že s nimi nepracuje. Následující tabulka ukazuje důvody, které byly uváděny.

necítí potřebu, vystačí s tradičními typy dokumentů	54,3 %
neumí si potřebné informace na internetu vyhledat	49,4 %
nemá čas se vyhledávání učít	19,8 %
informace z jeho oboru nejsou v elektronické podobě	7,4 %
nepovažuje elektronické informace za věrohodné	0,2 %

Otázky nebyly vylučující, respondent mohl zatrhnout i více odpovědí, případně mohl uvést další důvody. Na rozdíl od ankety z roku 2000 nikdo neuvedl, že nemá počítač k dispozici.

Konstatování, že 95,3 % respondentů pracuje s informacemi získané prostřednictvím internetu, ještě nic nevyovídá o kvalitě těchto informací a konečně ani o jejich kvantitě. Již sám fakt, že 4,7 % respondentů (z toho 79 % studentů a 21 % vyučujících) se může bez těchto informací obejít, svědčí o tom, že elektronické informační zdroje nejsou zatím pro některé obory nepostradatelné.

Četnost práce se sledovanými informačními zdroji vypovídá o jejich potřebě a oblíbenosti. Zde sehrává roli celá řada faktorů, mezi něž patří především informace o existenci zdroje, o tom, jak se k němu dostat, jak s ním pracovat, vyhledávací prostředí, rychlost vyhledávání, forma výstupu a nejdůležitější snad je relevance získaných informací, která, pokud je vysoká, vede k jeho opětovnému využití.

Následující tabulka je vypovídá četnosti využívání sledovaných elektronických informačních zdrojů:

Zdroj	Nejméně 1 x za týden	Nejméně 1 x za měsíc	Občas, tj. méně než 1 x za měsíc	Tyto zdroje nepoužívá	Neodpovědělo
Vyhledávací stroje	65,7 %	19,2 %	8,8 %	0,8 %	5,5 %
Elektronické katalogy knihoven	26,2 %	30,8 %	22,3 %	11,6 %	9,2 %
Databáze přístupné online na UP	10,3 %	15,8 %	28,1 %	40,7 %	5,1 %

Z uvedeného přehledu vyplývá, že respondenti nejčastěji hledají informace prostřednictvím vyhledávacích strojů a nejméně využívají databázi. Při hlubší analýze pomocí statistického testu chi-square bylo zjištěno, že pedagogové vyhledávají odborné informace na internetu podstatně častěji než studenti. Vyhledávacích strojů využívají statisticky významně 1 x týdně, zatímco studenti 1 x za měsíc. Využívání databázi odhalil chi-square u pedagogů dokonce významnější u hodnot 1 x za týden i 1 x za měsíc. Studenti pracují s databázemi z hlediska testu chi-square jen občas nebo vůbec ne. U využívání elektronických katalogů jsou hodnoty obou sledovaných skupin v rovnováze, což znamená, že v knihovnách hledají stejně často pedagogové i studenti. Jako celek jsou pedagogové při práci

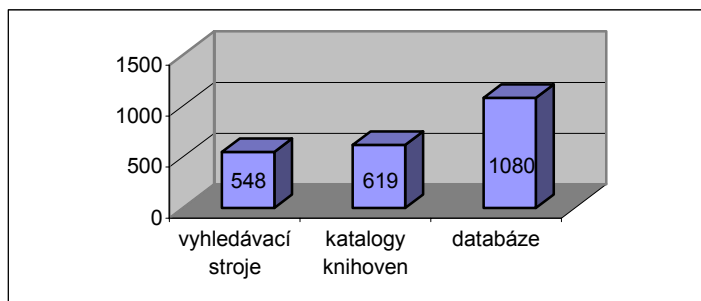
s elektronickými zdroji systematictější a důslednější. Studenti hledají informace spíše názorově, pravděpodobně tehdy, když potřebují řešit nějaký problém.

Dalším ukazatelem, který jsme sledovali, byl zájem respondentů o další prohloubení znalostí ve vyhledávání v elektronických zdrojích. Přehled odpovědí na tuto otázku vyjadřuje následující tabulka:

Zájem o prohloubení znalostí ve vyhledávání v následujících zdrojích	Ano mám zájem	Ne nemám zájem	Neodpovědělo
hledání prostřednictvím vyhledávacích strojů	32 %	63,6 %	4,4 %
v elektronických katalozích knihoven	36,2 %	59,3 %	4,5 %
v databázích přístupných na UP	63,1 %	32,5 %	4,4 %

Podle výsledků ankety se téměř dvě třetiny dotázaných domnívají, že mají dostatečné znalosti ve vyhledávání na webových stránkách internetu prostřednictvím vyhledávacích strojů. Rovněž elektronické katalogy knihoven jsou považovány za jednoduché a přehledné. Jen asi třetina dotázaných by si ráda své znalosti prohloubila a dověděla se o těchto zdrojích více. Největší zájem je o informace týkající se databází, které jsou pro mnohé příliš složité a spletité.

Následující graf vyjadřuje zájem o prohloubení znalostí vyhledávání ve sledovaných elektronických zdrojích:

Zde se vyskytla otázka, zda četnost vyhledávání souvisí se zájmem o další vzdělávání. Ukázala se velmi zajímavá souvislost. Čím častěji respondenti pracují s vyhledávacími stroji, tím větší vyjadřují potřebu dalšího vzdělávání, čím častěji vyhledávají v databázích, tím se o další vzdělávání zajímají méně. Vyhledávání v katalogích knihoven nevykázalo žádnou podstatnou souvislost mezi četností vyhledávání a zájmem o další znalosti.

Vztah mezi četností vyhledávání a zájmem o další vzdělávání:

Z těch, co uvedli, že vyhledávají	Zájem o vzdělávání ve vyhledávání na www		Zájem o vzdělávání v katalogích knihoven		Zájem o vzdělávání v databázích	
	Počet zájemců	%	Počet zájemců	%	Počet zájemců	%
Nejméně 1 x týdně	339	61,9	130	21	88	8,1
Nejméně 1 za měsíc	136	24,8	171	27,6	161	14,9
Občas	57	10,4	166	26,8	308	28,5
Zdroj nepoužívá	4	0,4	120	19,4	514	47,6
Neodpověděli	12	2,2	32	5,2	9	0,8
Celkem	548	100	619	100	1080	100

Čím si tento rozpor vysvětlit? Domníváme se, že je to dáno způsobem, jakým jsou informace uloženy ve webovém prostředí a jak v databázích. Vyhledávání na webových stránkách je závislé na programovém vybavení vyhledávacích strojů, na formátu uložení dat a na mnoha dalších faktorech. Databáze mají pevnou strukturu uložení záznamů, přesná pravidla při vyhledávání, kvalitní indexaci a jednotný výstup.

Při práci s vyhledávacími stroji je první dojem úžasný, protože je zpravidla po zadání dotazu bez problému nalezeno velké množství informací. Časem se zvyšuje náročnost uživatele, který při rešeršní činnosti potřebuje relevantní informace. To však již vyžaduje vědět o vyhledávání na webu víc, a proto se zvyšuje zájem o prohloubení znalostí v této oblasti.

Do databází vstupují mnozí uživatelé rovněž bez jakékoli předběžné přípravy, vyhledanými záznamy jsou pak zmateni a databázi často opouštějí s pocitem, že je pro ně příliš složitá nebo že tam stejně nenajdou to, co potřebují. Četnějším pobytem v databázovém prostředí získá uživatel vyhledávací dovednosti, které vedou k uspokojení jeho informačních potřeb, a tím jeho zájem o další vzdělávání klesá.

Testem chi-square byl prokázán statisticky významnější zájem o vzdělávací akce mezi studenty než mezi pedagogy.

V další části ankety jsme se zaměřili na využívání konkrétních databází. Na anketním lístku jsme uvedli 20 databází, které má UP již delší časové období k dispozici. Z celkového počtu 1712 respondentů 979 tj. 57,2 %, označilo, že pracuje alespoň s jednou databází a 733, tj. 42,8 %, žádnou databází nepoužívá. Ukázalo se, že většina respondentů využívá ke své práci jednu, dvě nebo tři databáze, které odpovídají jejich profesnímu zájmu. Následující tabulka zobrazuje, s jak velkým počtem databází uživatelé pracují.

Počet databází, se kterými pracuje	Počet respondentů	%
0	733	42,8
1	325	19
2	218	12,7
3	166	9,7
4	100	5,8
5	67	3,9
6	48	2,8
7	17	1
8	15	0,9
9	8	0,5
10	6	0,4
11	4	0,2
12	1	0,1
13	1	0,1
15	2	0,1
19	1	0,1
Celkem	1712	100

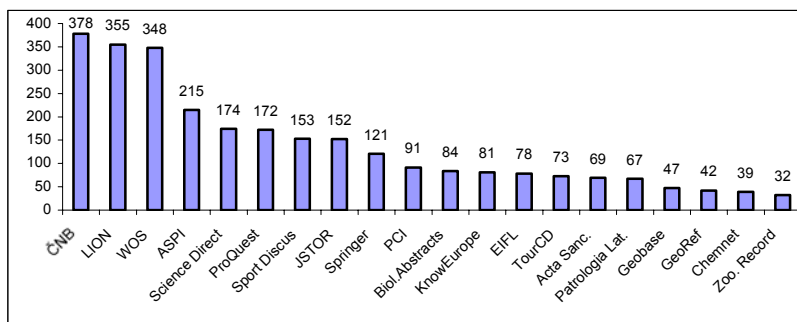
Proč uživatelé s databázemi nepracují? Nejčastěji uvádějí, že o databázích nevěděli. Řada z nich dokonce v komentáři napsala, že se o existenci databází dovídají poprvé v této anketě. Mnozí, kteří o databázích byli informováni, uvedli, že je nevyužívají proto, že jsou příliš složité, že se v nich neorientují, že je jich nepřehledné množství, neumí s nimi pracovat a nemají čas se to učit nebo jsou mimo jejich obor. Přestože je možné na vysoké škole předpokládat dobrou jazykovou přípravu, často uváděným důvodem nevyužívání databází je jazyková bariéra. Poměrně velké množství respondentů nepracuje s databázemi prostě proto, že je nepotřebuje a vystačí s tradičními informačními zdroji. Mnozí studenti vyjádřili plnou spokojenost s vyhledáváním informací pomocí Googlu a Seznamu, které považují za naprosto dostačující.

Proč uživatelé s databázemi pracují a jak jsou s nimi spokojeni? Většina respondentů (57,2 %) databáze využívá ke své odborné činnosti či jako pomoc při studiu a je s nimi spokojena. Hodnocení databází provedlo 651 respondentů. Následující tabulka zobrazuje přehled jejich názorů.

Hodnocení	Počet respondentů	%
velmi spokojen	156	24
spokojen	374	57,4
částečně spokojen	104	16
nespokojen	17	2,6
Celkem	651	100

Z analýzy anketních odpovědí na otázku, týkající se spokojenosti s databázovými zdroji, vyplývá, že se velké množství uživatelů v práci s databázemi velmi dobře orientuje, pravidelně s nimi pracuje a má poměrně vysoké požadavky na jejich komfort. Tito uživatelé pečlivě sledují obsah databází, uživatelské prostředí, operátory vyhledávání, formáty výstupu a možnosti importu do vlastních databázových software. Právě tyto uživatelé se velmi často vyjadřovali k databázím pozitivně a žádali jejich udržení, případně rozšíření.

Následující graf znázorňuje celkový počet uživatelů jednotlivých databází:

Uvedený přehled nevypovídá o jejich významu pro jednotlivé obory. Je například přirozené, že databáze GeoBase a GeoRef nebude využívat stovky uživatelů, jestliže tento obor studuje na UP 73 studentů. Přitom jsou pro ně jistě stejně významné jako databáze Literature Online pro anglisty. To, že se jediná česká databáze Česká národní bibliografie dostala na první místo, však může znamenat, že jazyková bariéra sehrává svou roli.

Výše uvedené databáze jsou využívány studenty a pedagogy ze všech fakult, ne však ve stejném rozsahu. Na fakultách jsou preferovány databáze, jejichž oborové zařazení odpovídá profilu dané fakulty. Pomocí chi-square se nám jasně zobrazilo statisticky významné využívání jednotlivých databází.

Preference databází podle fakult:

Fakulta	Databáze
filozofická	ČNB, JSTOR, Literature Online
pedagogická	ČNB, Literature Online
přírodovědecká	WOS, ScienceDirect, Springer Link, Biological Abstracts, GeoRef, GeoBase, Chemnet, Zoological Record
právnícká	ASPI, KnowEurope
teologická	Patrologia Latina, Acta Sanctorum
tělesné kultury	SportDiscus, Biological Abstracts, ProQuest, EIFL, TourCD

Databáze Periodical Contents Index (PCI) je využívána proporciálně všemi fakultami a nevykazuje statistickou výchylku. Statisticky významnější využívání multioborových databází EIFL a ProQuest na fakultě tělesné kultury si zdůvodňujeme tím, že v EIFLu byla na dobu tří měsíců zpřístupněna databáze Sport Discus a práce s databázemi byla více uplatňována v rámci výuky.

Zajímalo nás také, zda s databázemi pracují více pedagogové nebo studenti. Ukázalo se, že pedagogové jsou mnohem aktivnější ve využívání databází. Test chi-square označil pedagogy jako významnější při práci s Web of Science, Periodical Contents Index, EIFL, Springer Link, ASPI, Acta Sanctorum, Biological Abstracts, Chemnet, ProQuest, JSTOR, Science Direct a Patrologia Latina. Všechny ostatní databáze jsou stejně využívány pedagogy i studenty. Ani o jednu databázi neprojeví studenti větší zájem než vyučující. Tento trend je velmi pozitivní a bude mít nesporně vliv na vlastní pedagogický proces. Někteří studenti se již v naší anketě zmínili o konkrétních úkolech, které na ně vyučující kladou v oblasti práce s databázemi. Rovněž několik vyučujících nás v anketě informovalo, že s elektronickými informačními zdroji pracují při výuce.

A co si myslí respondenti o elektronických informačních zdrojích všeobecně? Převážná většina se domnívá, že elektronickým zdrojům patří budoucnost. Považují je za nezbytné a prospěšné pro odbornou i zájmovou činnost. Ulehčují práci, jsou rychle přístupné a užitečné. Mnoho z nich si již nedovede svoji práci bez těchto zdrojů představit. Jen 6,4 % respondentů bylo v tomto směru opatrnější, považují je za složité, chaotické, někdy

nevěrohodné nebo všeobecně přeceňované. Převažuje však názor, že je třeba elektronické zdroje rozšiřovat.

Závěry:

1. Uživatelé získávají elektronické informace častěji prostřednictvím vyhledávacích strojů než využíváním přístupných databází.
2. Nedostatečná informovanost týkající se práce s databázemi. Uživatelé někdy nevědí o jejich existenci, případně se v nich neorientují.
3. Značný zájem o prohloubení znalostí v práci s databázemi, zájem o vzdělávací akce i o tištěné informační materiály.
4. Orientace uživatelů na práci s databázemi jejich odborné specializace. Využívání 1-3 databázových zdrojů.
5. Pedagogové pracují s databázemi statisticky významněji než studenti. Tento pozitivní trend může v dalším období značně ovlivnit přístup studentů k elektronickým informacím v databázích.
6. Všeobecně pozitivní přístup k elektronickým informačním zdrojům a k jejich dalšímu rozšiřování.
7. Byl zaznamenán výrazný posun ve zvýšení informační gramotnosti oproti anketnímu šetření v roce 2000.

INTERNET „VE SLUŽBÁCH“ MALÉ ODBORNÉ KNIHOVNY

Věra Kroftová, Knihovna Zemědělského výzkumného ústavu v Kroměříži

Žádná knihovna si dnes nedovede představit svou práci bez internetu. Tím více to platí o knihovně odborné, a zvláště pak o malé knihovně, která sama nemůže mít příliš obsáhlý fond a musí proto často vyhledávat různé zdroje, které její čtenáři potřebují. v jiných knihovnách nebo institucích a pátrat po zdrojích dostupných na Internetu. Potřeby knihovny zřizované výzkumným ústavem poměrně úzkého odborného zaměření jsou navíc velmi specifické. Proto je Internet neocenitelným pomocníkem, který slouží k neustálému rozšiřování služeb a skýtá možnost stále prohlubovat informování ve velmi úzce specializovaných oborech. Postavení odborné knihovny výzkumného ústavu je zvláštní také v tom, že jejími čtenáři jsou ve většině případů tvůrčí pracovníci tedy potenciální autoři nových informačních zdrojů (závěrečných výzkumných zpráv, příspěvků do sborníků, odborných článků atd.).

Služby, které poskytujeme prostřednictvím internetu a oblasti, kde nám internet dobře slouží:

Prezentace knihovny na www stránkách ústavu

- knihovní řád knihovny
- nabídka služeb
- výpůjční podmínky
- všeobecné informace o knihovně
- informace o řešených projektech
- **vlastní on-line katalog propojený s plnými texty**
- **souborný on-line katalog propojený s plnými texty**
- navigace na domácí i zahraniční zdroje informací
- nabídka plných textů vzniklých ve vlastní organizaci
- **seznam odebíraných časopisů**
- informace o řešených projektech
- další aktuální informace

Přístup k on-line katalogům a službám jiných knihoven

- Katalogy NKP
- Katalog MZLU
- Katalogy knihoven výzkumných ústavů Akademie věd
- katalogy vysokých škol a institucí se zemědělským a přírodovědným zaměřením

databáze AGRIS, AGRICOLA, FAOSTAT...

Přístup k plným textům volně přístupným na internetu

- články v elektronických časopisech
- výzkumné zprávy, metodiky
- seznamy registrovaných odrůd zemědělských plodin
- seznamy registrovaných přípravků

E-mail (95% veškeré korespondence)

- běžná korespondence
- korespondence uvnitř ústavu
- zapojení se do odborné konference Knihovna
- vyplňování a odesílání dotazníků
- přihlášky na odborné akce
- objednávky knih, předplatného časopisů atd.

Meziknihovní výpůjční služba obousměrná

- příjem požadavků MVS ve formě dopisů
- rozeslání požadavků MVS ve formě dopisů
- zasilání elektronických kopií (obousměrné)

Přístup k databázi CAB (pro členy Konsorcia)

- dříve ERL server na našem pracovišti
- nyní ERL server firmy Albertina-icome

Vyhledávání na Internetu

- firmy (nakladatelství, prodejny knih, knihovny....)
- knihy
- časopisy
- faktografické informace
- telefonní čísla
- dopravní spojení
- lidé
- atd.

Intranet

„Informace jako na dlani“

On-line katalog knihovny a souborný katalog zemědělské literatury

KAZEK <http://www.vukrom.cz/knihovna/knihy.htm>,
http://www.vukrom.cz/knihovna/knihy_soubor.htm

Základní informace o obou našich katalogích byly uvedeny již v příspěvku z brněnského semináře On-line služby v knihovnách konaného 28. května 2002, který vyšel ve sborníku Knihovny současnosti 2002. Dnes se chci věnovat podrobněji některým speciálním vylepšením, která oba katalogy skýtají.

V dílčích databázích článků z odborných časopisů a výzkumných zpráv jsou některé záznamy napojeny na plné texty dokumentů. Samozřejmě toto

propojení je možné jen u těch článků a publikací, na které má náš ústav autorská práva a u těch, které jsou dostupné na Internetu zdarma a bez přístupových hesel. Princip je velmi jednoduchý, do nově vytvořených polí v příslušném záznamu vepíšeme cestu a název souboru. V době, kdy jsme s propojováním záznamů začínali, existovalo několik českých odborných zemědělských titulů, jejichž plné texty byly volně vystaveny na Internetu. Vydavatelství této skupiny časopisů však záhy změnilo strategii a nejen že nové články na Internetu již nevystavovali, ale přestali vystavovat i ty plné texty, které tam do té doby vystaveny byly. Pro nás to znamenalo vymazávat ve všech příslušných záznamech vepsané hypertextové odkazy. Po této zkušenosti jsme velmi opatrní při výběru plnotextových zdrojů. Dobré zkušenosti máme se zahraničními elektronickými časopisy, které jsou spolehlivé a zatím ani jeden z námi excerpovaných titulů nezrušil ani nepřerušil vystavování plných textů. V databázi závěrečných výzkumných zpráv máme propojení hlavně na naše vlastní zprávy, jejichž plnotextová elektronická podoba je uložena na našem serveru.

V červenci 2003 byla na našich www stránkách zprovozněna elektronická žádanka, přijímáme však nadále i požadavky psané na klasických žádankách nebo požadavky došlé prostým mailovým dopisem..

Seznam odebíraných časopisů

<http://www.vukrom.cz/www/publik/sezcas.htm>

Seznam odebíraných časopisů je aktualizován podle potřeb. Je opatřen tam, kde se nám je podařilo zjistit, odkazy na domovské stránky vydavatelů. Tyto informace jsou velmi cenné pro naše čtenáře proto, že je mezi nimi mnoho těch, kteří publikují odborné články a ti potřebují znát podrobně instrukce pro autory a mít možnost rychlého kontaktu s redakcí.

Nevýhodou seznamu je to, že pokud knihovna určitý časopis přestane odebírat, je vyřazen ze seznamu a informace o něm tedy rázem přestávají být touto cestou dostupné. V současné době připravujeme proto podobný seznam časopisů nezávislý na odběru naší knihovnou, kde postupně doplňujeme odkazy na domovské stránky vydavatelů.

Přístupy na plné texty

Jak již bylo řečeno, časopisů z našeho oboru, které jsou přístupné volně na internetu není mnoho. Zde jsou i některé tituly, které neexcerpujeme do naší databáze, ale umožňujeme pouze přístup na ně:

- [Annual Wheat Newsletter](#)
- [Barley Newsletter](#)

Tyto časopisy po dohodě s uživateli neexcerpujeme, protože mají zcela odlišný charakter než běžné vědecké časopisy. Publikují většinou roční zprávy výzkumných pracovišť a různé další aktuální informace, nikoliv klasické vědecké články. Z českých zdrojů plnotextově přístupných na

Internetu máme velmi dobré zkušenosti např. s ÚKZÚZ (Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský), který na svých stránkách zveřejňuje a pravidelně aktualizuje např. seznam registrovaných odrůd polních plodin nebo plné texty výzkumných zpráv. Letošní novinkou je časopis Zemědělské aktuality, který dříve vycházel v tištěné verzi a nyní jej pouze v elektronické verzi vydává ÚZPI.

Přístup k databázi CAB

Přístup je pouze pro členy konsorcia, tedy pro sedm výzkumných pracovišť, která jsou dnes privátními pracovišti. Jako taková nemohou být členy konsorcií neziskových, tzv. akademických, kde účastníci jsou knihovny státních výzkumných ústavů, ústřední a dílčí knihovny vysokých škol nebo ústavy Akademie věd. Proto jsme iniciovali vytvoření samostatného konsorcia, které sdružuje instituce stejného charakteru. Naším dodavatelem je firma Albertina I-come, která v letošním roce také databázi pro nás vystavuje na svém ERL serveru, pravidelně ji aktualizuje a zasílá nám v pravidelných periodách statistiku přístupů jednotlivých členů konsorcia. Seznam pracovišť zapojených do konsorcia najdete na <http://www.vu-krom.cz/www/publik/infra2/LI.htm> Celý projekt probíhá v rámci programu LI a je nyní v posledním roce řešení. Na něj by měl navázat nový projekt v rámci programu, jehož vyhlášení se očekává koncem července 2003. Již nyní, před vyhlášením programu začínáme jednat s partnery sdruženými v konsorciu a také s producentem databáze – organizací CAB International. V tomto směru byla velkým přínosem účast zástupce CABI pana Chrise Isona na letošním INFORU v Praze. V současné době využíváme možnosti přímého zkušebního vstupu do služby CABdirect, kde je možno v databázi CAB vyhledávat ve zdokonalené verzi originálního vyhledávacího SW firmy CABI Publishing. Prozatímní zkušenosti naznačují, že beta verze tohoto SW je srovnatelná s programem WEBSPIRS, který byl využíván pro vyhledávání dosud, a přechod na ni by pravděpodobně znamenal citelné snížení finanční náročnosti projektu. Kromě toho máme také možnost zkušebního vstupu do Kompendií CABI. Tato kompendia byla vytvořena konsorcií odborníků v dané oblasti. Obsahují obrovské množství informací, které by nebylo možno komplexně obsáhnout v žádné tištěné publikaci. Navíc je zde výhoda přístupu prostřednictvím Internetu, který umožňuje interaktivně vyhledávat, vytvářet tabulky a grafy podle zadaných informací, stahovat informace, obrázky apod.

Intranet

Náš ústav je připojen k Internetu pevnou linkou. Každý odborný pracovník má tedy internet kdykoliv k dispozici. To dává nám informačním pracovníkům mimo výše zmíněných možností také možnost využít Internetu k interním informacím. O vnitropodnikové E-mailové komunikaci není

třeba hovořit. Pro vnitřní potřebu zaměstnanců byl v knihovně vytvořen html.soubor s názvem „Informace jako na dlani“, který si každý zájemce uloží na plochu svého počítače. Uvnitř souboru jsou mimo jiné odkazy na informace interního charakteru, které jsou uloženy na naší síti a které průběžně aktualizujeme. Jsou to např. odkazy na seznamy publikací našich autorů nebo na seznam impakt faktorů vybraných časopisů za minulých pět let. Výhodou je, že uživatel má vždy přístup k nejaktuálnější verzi. Kromě toho jsou zde v souhrnu také odkazy na zajímavá místa na Internetu – např. navigace na bezplatné vyhledávání v databázích AGRIS, AGRICOLA nebo FAOSTAT a na mnoho dalších. Tato služba šetří našim výzkumným pracovníkům čas, protože jim umožňuje přístup k rozličným interním i externím zdrojům z jednoho místa.

Použitá literatura:

KROFTOVÁ, V.: Informace pro výzkum, poradenství a zemědělskou praxi. *Úroda*, 47, 1999, 9, s.8

KROFTOVÁ, V.: Jak vyhledávat v on-line katalogu knihovny Zemědělského výzkumného ústavu Kroměříž, s.r.o. Charakteristika databáze a podrobný návod vyhledávání v on-line katalogu. *Obiln. Listy*, 8, 2000, 3, s.61-62, s.67-70.

KROFTOVÁ, V.: Tematický souborný on-line katalog z oblasti zemědělství. *Duha*, 14, 2000, 4, s.25.

KROFTOVÁ, V.: Zdroj informací pro rostlinnou výrobu. *Nový venkov*, 4, 2000, 12, s.40-41.

KROFTOVÁ, V.: Využijte výsledky informačních projektů Zemědělského výzkumného ústavu Kroměříž, s.r.o. *Obiln. Listy*, 9, 2001, 4, s.73-80.

KROFTOVÁ, V.: Souborný katalog v oblasti zemědělství. *Čtenář*, 53, 2001, 1, s.26.

KROFTOVÁ, V.: Konsorciální využívání databáze CAB Abstracts. In: *Knižnica európskeho štandardu*. Sborník z medzinárodnej konferencie konanej ku príležitosti 50. výročia založenia Slovenskej lesníckej a drevárskej knižnice, 2002, s.121-125.

KROFTOVÁ, V.: On-line služby knihovny Zemědělského výzkumného ústavu Kroměříž.

Online služby v knihovnách, seminář, Brno 28. května 2002. In: *Knihovny současnosti 2002*, 2002, s.387-390.

KROFTOVÁ, V.: Jedinečný fond odborné zahraniční literatury pro zemědělství. *Duha*, 16, 2002, 4, s.27.

NÁKUPY DOKUMENTŮ PROSTŘEDNICTVÍM INTERNETOVÝCH KNIHKUPECTVÍ

Miloslava Rulíková, UVIK UK Praha

Podle rádiové stanice Radiožurnálu je v současné době v České republice 2 mil. uživatelů Internetu – odhady se více či méně liší – a zájem lidí o internetový obchod se stále zvyšuje. Řada lidí si také klade otázku, jak bude vypadat obchodování po Internetu po vstupu ČR do Evropské unie. V této souvislosti se vyskytuje otázka, zda odpadnou celní formality mezi státy EU. Předpokládá se, že zájem u českých uživatelů Internetu o elektronické obchodování by se tím ještě zvýšil. V Radiožurnálu bylo dále uvedeno, že nejvíce prodávaným zbožím na Internetu v současné době jsou KNIHY, HUDEBNÍ NOSIČE A POJIŠTĚNÍ.

To, že nejprodávanějším zbožím jsou právě knihy a hudební nosiče, ukazuje nejen na zájem běžných uživatelů Internetu, jednotlivců o knižní a hudební dokumenty. Příčinou zvýšeného prodeje knih a ostatních druhů dokumentů, jakými jsou např. CD či CD-ROMy, jsou nákupy knihoven a jiných informačních institucí, které začaly používat Internet jako prostředek k nákupům dokumentů do svých fondů. Knihovny a ostatní instituce získaly přístup k Internetu a začaly objevovat (a využívat) jeho výhody. Zjistily, že nákup po Internetu je rychlejší, často i levnější a hlavně méně namáhavý (zboží až do domu). Aby mohli knihovníci, ale i jiní zákazníci, užívat možností elektronického obchodování bez obav, musí se nejdříve seznámit s některými jeho zvlátnostmi.

Především je nutno si uvědomit, že elektronické obchodování nemusí být v žádném případě uskutečněno pouze prostřednictvím sítě Internet. Elektronické obchodování představuje takovou realizaci obchodních procesů, která je uskutečněna zcela nebo jen z části prostřednictvím elektronických komunikačních prostředků. Elektronický obchod využívá vedle Internetu rovněž sítě s přidanou hodnotou (Value Added Network - VAN), telefonních sítí (pevné telefonní sítě a mobilní telefonní sítě), veřejných datových sítí, vysílání digitální televize, rádiových či satelitních spojení. Faktem ovšem zůstává, že právě **Internet je nejvyužívanějším** kanálem pro uskutečňování obchodování elektronickou cestou. Tomuto způsobu obchodování se říká „**internetové obchodování**“, tedy to, co je uskutečňováno právě prostřednictvím sítě Internet.

Oblast elektronického obchodování se nejčastěji rozděluje na elektronický obchod Business to Business (označovaný jako **B2B**), oblast zahrnu-

jící transakce mezi firmami, elektronický obchod Business to Consumer (**B2C**), oblast prodeje koncovým spotřebitelům a méně známý typ elektronického obchodu - **C2B**, oblast prodeje spotřebitelů podnikatelským subjektům. Tento typ dělení elektronického obchodování lze nazvat rozdělením podle vzájemně komunikujících subjektů. Dalšími druhy, které sem lze zařadit, jsou obchodování mezi podnikatelským subjektem a státní organizací (Business to Government –B2G), dále obchod ve vztahu ke státní správě (Business to Administration - B2A) či zaměstnancům (Business to Employee - B2E) a nad rámec elektronického podnikání mezi konečnými spotřebiteli (Consumer to Consumer – C2C).

On-line obchodování s sebou přináší mnoho **výhod**. Mezi ty nejvýznamnější patří možnost snížení cen plynoucí ze **snížení nákladů** na uvedení produktu na trh a z odstranění části nákladů na provoz obchodní jednotky (energie, udržování, mzdy obsluhujícího personálu atd.). Na druhé straně internetový obchod poskytuje výhody i zákazníkovi - v případě zájmu jsou to okamžité vyčerpávající informace. U produktů, jejichž obsahem je informace (software, zvukové nahrávky, video, časopisy, knihy aj. tiskoviny), lze zákazníkovi poskytnout vzorky obsahu.

Za poskytnuté zboží a služby je možno platit pomocí **elektronických platebních instrumentů**. Často uváděnou předností internetového obchodu je také **nepřetržitá otvírací doba** internetového obchodu (24 hodin denně 7 dní v týdnu). Využití Internetu má však i své nevýhody. Těmi jsou především anonymita prodeje, bezpečnostní úskalí Internetu a nízká úroveň infrastruktury Internetu v ČR. Z hlediska perspektivy tedy Internet představuje zcela **novou dimenzi obchodování**. Elektronické obchodování mění způsob vedení obchodu, obvyklý charakter a standardní struktury obchodních transakcí.

Co se týká vztahu Internet, internetové obchodování a knihovny, jde o vazbu, která se stále prohlubuje a nabývá na významu. Knihkupec a nakladatelé prezentující se na Internetu pochopili význam knihovnické klientely a nabízejí knihovnám (ale i školám) výhodné slevy a způsoby úhrady svého zboží. Knihovny naopak pochopily, že nemohou zůstat v pozadí a musí se stále přizpůsobovat změnám, které přinášíjí novodobé informační technologie a s nimi související způsoby nákupů dokumentů. Pokud chtějí být prospěšné svým uživatelům, musí tyto změny respektovat, přizpůsobit se jim a umět je správně využívat.

Principy fungování elektronických obchodů s tradičními dokumenty

Zde si vysvětlíme hlavní principy fungování elektronických obchodů s tradičními dokumenty, tedy internetových knihkupectví. Internetová knihkupectví patří do kategorie, kterou můžeme souhrnně nazvat **knížní trh**. Knižní trh zahrnuje nakladatelství, knižního distributora (velkoob-

chod) a knihkupce. Tyto subjekty knižního trhu se na Internetu prezentují pomocí svých webových stránek.

Internetový knihkupec nabídku svých knih a ostatních druhů dokumentů tedy uveřejňuje prostřednictvím svých webových stránek. Ty jsou v tomto případě jakousi elektronickou variantou edičních plánů. Knihkupec, ač internetový, může také nadále vydávat svůj „papirovy“ nabídkový katalog. Některé knihovny Internet teprve zavádějí nebo svou akviziční činnost provádějí stále tradičním způsobem. Internetový knihkupec by tak zbytečně přišel o část své významné klientely.

Webové stránky subjektů knižního trhu (nakladatel, knižní distributor, knihkupec) se řídí stejnými pravidly jako webové stránky jiných komerčních subjektů, tedy propagací firmy, propagací výrobků a služeb a elektronickým prodejem produktů nebo služeb firmy¹.

V případě prodeje knižního sortimentu, rozeznáváme tři formy prodeje:

1) objednávka e-mailem

Je nejjednodušší způsob nákupu dokumentů. Provozovatel resp. knihkupec či nakladatel uvádí na své webové stránce e-mail, na který může knihovna zaslat svou objednávku.

2) objednávkový elektronický formulář

Provozovatel resp. knihkupec či vydavatel vystavuje v rámci svých WWW stránek elektronický formulář, do kterého knihovna vyplní své údaje (název, adresa, IČO...)

a dále si vybere z nabídky/seznamu tituly, které si chce objednat. Stisknutím tlačítka pro odeslání formuláře se vyplněné údaje odešlou na e-mail provozovatele.

3) internetové knihkupectví

Jedná se o nejpropracovanější formu prodeje knih přes Internet. Provozovatel v rámci WWW stránek spravuje databázi záznamů nabízených knižních titulů, ve které může návštěvník vyhledávat dle různých kritérií, zobrazit si údaje o titulech, zřídit si vlastní zákaznické konto (přístupné na heslo), vybrané tituly "vkládat do nákupního košíku", objednat a následně zaplatit

¹ Webové stránky subjektů knižního trhu mohou být zdrojem velkého množství informací. Běžný návštěvník stránek - čtenář, zákazník - nejspíš využije pouze některé z těchto informací. Pokud však tyto WWW stránky sledujeme pohledem knihovníka, navíc knihovníka-akvizitéra, zjistíme, že jde o alternativní informační zdroj k tištěným edičním plánům nakladatelství, katalogům knihkupectví a distribučních firem, ale také k firemním adresářům. V další fázi pak o alternativu k již zavedeným klasickým způsobům akvizice nových (ale i starších) knih a dalších nosičů. Aby však webové stránky byly pro akvizitéry skutečně hodnotnou alternativou, měly by obsahovat dostatečné množství bibliografických údajů o nabízených titulech.

zvoleným způsobem. Tento obecný model je doplněn o řadu dalších služeb, které usnadňují zákazníkovi výběr a podněcují prodej.

Internetová knihkupectví jsou tedy nejpropracovanější formou prodeje knih prostřednictvím webových stránek určitého subjektu knižního trhu. Těmi jednoduššími formami je potom objednání titulů klasickým e-mailem a objednání požadovaných titulů přes elektronický formulář na webu.

Nákup v internetovém knihkupectví

Nákup v internetovém knihkupectví probíhá obdobným způsobem jako v klasickém knihkupectví. Pracovník akvizice si prohlédne internetovou nabídku nakladatele či knihkupce a vybere si knihy podle svých potřeb (počet, druh, obor...) a podle dat v online katalogu. Zboží (knihy, kazety aj. druhy dokumentů) vloží do svého nákupního koše. Poté akvizitér pošle digitální požadavek (pravděpodobně připojí webové stránky vybraného zboží = katalog) neboli elektronickou objednávku na adresu knihkupce nebo nakladatele (zboží může objednat např. také pomocí emailu).

Dodavatel resp. jeho počítačový program obdrží objednávku na dokumenty, vloží ji do databáze nevyřízených objednávek, zkontroluje zásoby na skladě a označí položky k dodání. Tento stejný program může pak elektronicky podat přepravní objednávku odpovídajícímu skladu a vystavit fakturu. Jakmile jsou knihy přijaty, oddělení evidence závazků instruuje banku pomocí e-mailu, aby mu zaplatila odpovídající peněžní prostředky za dodané zboží.

Knihovník při nákupu dokumentů musí **postupně projít těmito kroky**:

1. **seznámení s obchodními podmínkami** a způsobem fungování knihkupectví
2. **vyhledávání** titulů
 - jednoduché vyhledávání (jeden dotazový řádek)
 - pokročilé vyhledávání (formulář – více polí)
 - vyhledávání ve všech typech dokumentů/ všech oborech
 - prohledávání v rámci jednoho typu dokumentu/jednoho oboru
3. **prostudování** dostupných **informací** o vyhledaném **titulu**
4. **umístění** vybraných **titulů do virtuálního nákupního košíku** a založení zákaznického konta (pokud ho ještě nemá)
5. **výběr způsobu platby a dodání**, kontrola osobních/adresných údajů, potvrzení objednávky

Ne všechna internetová knihkupectví poskytují tento servis, tedy ne u všech musí knihovník projít těmito kroky. U menších nakladatelů a knihkupců nalezne zákazník pouze formulář, do kterého vyplní údaje o žádaných titulech z nabídky a údaje o sobě a odešle jej do e-mailové schránky zřizovatele knihkupectví. Tato forma elektronického nákupu je jakýmsi mezistupněm mezi objednávkou zaslou elektronickou poštou a

mezi internetovým knihkupectvím, které požaduje kroky, jež byly zmíněny výše.

Způsoby platby za objednané tituly a jejich doručení

Internetová knihkupectví nabízejí různé způsoby platby a doručení dokumentů. Většina internetových knihkupectví nabízí více způsobů platby i více způsobů vyzvednutí/doručení dokumentů. Běžná je platba prostřednictvím poštovní poukázky nebo bankovním převodem či platební kartou. Platba hotovostí je možná při osobním odběru publikací (tzn. knihovna v podstatě využije internetové knihkupectví pouze jako informační online katalog a celá transakce probíhá tradičním neelektronickým způsobem). Méně častou je potom možnost platby na fakturu, což by jistě většina knihoven ocenila.

Přehled možných způsobů plateb, se kterými se můžeme u českých internetových knihkupectví setkat:

Platby:

- platba poštovní poukázkou
- platba na dobírku (zásilka na dobírku)
- online platba u komerčních bank (po ukončení objednávky zákazník může okamžitě přejít k potvrzení převodu daného finančního obnosu na účet internetového knihkupectví)
- bankovní převod
- hotovostní platba při osobním odběru
- platba platební kartou
- GSM Banking
- platba přes elektronickou peněženku
- platba na fakturu

Platba na fakturu je u mnoha internetových knihkupectví (např. KOSMAS) určena především pro knihovny a školy. V případě internetového knihkupectví KOSMAS je objednané zboží zasláno spolu s fakturou k zaplacení a další objednávka bude vyřízena až po uhrazení předcházející objednávky.

V oblasti doručení dokumentů jsou v podstatě možné dva způsoby získání dokumentů prostřednictvím internetového knihkupectví (přičemž korespondují s možnostmi knihkupectví kamenných). Prvním způsobem je, že knihy jsou doručeny jako zásilka na dobírku nebo balík. Balík může být potom doručen prostřednictvím různých služeb – České pošty, kurýrní služby atd.

Druhý způsob je ještě jednodušší, a sice – knihovnick si knihy vyzvedne osobně. Odpadají tak náklady na poštovné. Zde bych chtěla upozornit, že v případě tzv. elektronických knih by samozřejmě „odběr“ publikací vypadal úplně jinak.

Doručení:

- zásilka na dobírku nebo balík (pomocí České pošty, kurýrní služby, EMS – Express Mail Service apod.)
- objednané tituly si osobně vyzvednout

Typy internetových knihkupectví

Internetová knihkupectví představují novou alternativu ke knihkupectvím kamenným a s tím i souvisejícímu tradičnímu způsobu akvizice. Internetová knihkupectví lze dělit v rámci těchto tří základních pohledů [CELBOVÁ, 2001b]:

1. způsob provozování

V tomto ohledu jde o to, zda je internetové knihkupectví provozováno *v čisté elektronické formě* (Amazon) nebo jako *doplňěk ke kamennému knihkupectví*, nakladatelství, distribuci (Knihservis, Portál)

2. provozovatel

Provozovatelem internetového knihkupectví může být:

- nakladatelství
- knihkupectví
- distributorská firma (knižní velkoobchod)
- specializovaná firma

První tři subjekty provozují internetové knihkupectví obvykle jako „doplňěk“ ke kamennému obchodu. Specializovaná firma většinou zajišťuje provoz výhradně elektronického (internetového) knihkupectví, které je všeobecně zaměřeno a není vázáno na konkrétní nakladatelství nebo oborově.

3. zaměření

Internetová knihkupectví se mohou odlišovat také oborově (z jakých oborů literaturu nabízejí) nebo mohou nabízet knižní produkci jen určitého množství a typu nakladatelství. První typ internetového knihkupectví potom často odráží např. zaměření nakladatele provozujícího toto knihkupectví. Druhý je typickým příkladem elektronického knihkupectví provozovaného distribuční či specializovanou firmou.

Velká internetová knihkupectví jsou většinou zaměřena všeobecně. Zákazník tak může uspokojit na jednom místě poptávku po knihách různých oborů či nakladatelství.

Internetová versus kamenná knihkupectví

V této části budou vysvětleny základní rozdíly mezi internetovými a kamennými knihkupectvími. Pojem „internetové knihkupectví“ již podle

svého názvu patří do kategorie internetového obchodování, tedy obchodování prostřednictvím sítě Internet².

Internetové knihkupectví je soubor webových stránek, kde provozovatel spravuje databázi záznamů knižních titulů, umožňuje návštěvníkovi/zákazníkovi zřídit si zde vlastní konto (přístupné přes uživatelské jméno a heslo), vyhledávat

v databázi záznamů, vybrané tituly „vkládat do nákupního košíku“, objednat tituly

a následně zaplatit objednávku zvoleným způsobem.

Základním rozdílem je samozřejmě nabídka knih a služeb; celkově způsob komunikace, tedy prostřednictvím Internetu. Ostatní znaky, kterými se internetové knihkupectví liší od klasického knihkupectví, jsou zhruba tyto:

Výhody internetových knihkupectví (na rozdíl od kamenných):

- **větší množství slev** na všechny nabízené tituly (specialitou jsou pak časově omezené "akční" slevy) a celkově *nižší cena*
Knihy (ale i kazety, CD či CD-ROMy) nabízené v internetovém knihkupectví se vyznačují nižší cenou, než tou za kterou jsou běžně dostupné v klasickém kamenném obchodě. Internetová knihkupectví poskytují řadu slev na aktuální i starší tituly. Je třeba zdůraznit, že i přes nižší cenu publikace, se její nákup nemusí vyplatit resp. nevyplácí se nákup pouze jednoho titulu. Připočtením poštovného, příp. balného cena dokumentu značně vzroste. Výhodné tedy je nakoupit najednou více titulů. Tím mnohdy odpadne placení nejen balného, ale i poštovného (některá knihkupectví poštovné neúčtují při odběru zboží nad určitou částku).
- zvýrazněné nabídky knižních *novinek* (zde však zákazník většinou nepozná, zda jde o skutečné novinky na knižním trhu nebo "pouze" novinky v daném internetovém knihkupectví)
- možnosti *vícehlediskového vyhledávání* nabízených titulů
Běžná je možnost vyhledávání žádaných titulů dle nejrůznějších kritérií za použití buď složitého či jednoduchého vyhledávání. Oproti klasickému „řazení knih na regálu“ v kamenném knihkupectví, toto představuje značnou výhodu. Zákazník internetového obchodu má navíc možnost získat ucelené informace o titulu např. ještě před jeho uvedením na trh (tzv. avízo) či zpětně po jeho rozprodání. Existuje možnost doobjednávky titulu (titulů), které jsou již v klasickém knihkupectví rozprodány či objednávka starších titulů.

² Na rozdíl od „elektronických knihkupectví“, která umožňují podnikání i mimo síť Internet.

- publikování *recenzí, čtenářských anket a hodnocení*
- možnost (hromadného) *nákupu na jednom místě* (z jednoho místa)
Obrovskou předností nákupu po Internetu je skutečnost, že zákazník může nakupovat od stolu své kanceláře vše, co potřebuje. Internetová knihkupectví všeobecného zaměření (provozovaná jsou většinou specializovanými firmami, jak bylo již zmíněno) umožní navíc nákup dokumentů různého druhu (knihy, CD, kazety, CD-ROMy) či zaměření v rámci jednoho knihkupectví tj. na jednom místě.
- možnost vytvořit si vlastní *profil zákazníka* (a zasláním informací dle profilu na e-mailovou adresu zákazníka) a další výhody a služby

Nevýhody internetových knihkupectví (na rozdíl od kamenných):

- *absence fyzického kontaktu* s nabízenými *tituly* (ale také s prodávací, ostatními zákazníky, prostředím obchodu)
Absence fyzického kontaktu s knihou (či kazetou, CD-ROMem ...) je velkým handicapem elektronických knihkupectví. Nejde zde samozřejmě pouze o elektronická knihkupectví, ale o jakýkoliv druh elektronického podnikání (kromě prodeje digitálního zboží), jehož největším záparem je nemožnost si dané zboží „naživo“ prohlédnout, osahat, vyzkoušet. Elektronické obchody se samozřejmě snaží tuto nevýhodu zmírňovat; v případě elektronických knihkupectví jde o uvádění vyčerpávajících informací o nabízených knihách, kazetách, CD či jiných druhů dokumentů, možnosti poslechu hudbu (uživatel musí disponovat potřebnou technikou), uváděním obrázků, fotografií, nejrůznějších ukázek apod.....
- pravděpodobnost *nesolidnosti prodávajícího*
Tato možnost existuje samozřejmě v případě jakéhokoli, tedy i klasického, obchodního styku. „Elektronického obchodníka“ či uživatele svazují stejné právní závazky jako toho, kdo obchoduje tradičním způsobem. Zákazník má možnost výběru obchodníka, proto záleží jen na něm, komu důvěřovat bude a komu nikoliv.
- *komplikovanější reklamace*
V případě zásilek ze zahraničí jsou případné reklamace jistě komplikovanější než při zásilkách z domova. Obecně platí, že reklamace po Internetu se vyřizují obtížněji, než reklamace zboží zakoupeného v tradičním, tedy kamenném obchodě. Lze však předpokládat, že je jen otázkou času, kdy bude toto změněno.

VYUŽITÍ INTERNETU PŘI NÁKUPECH DOKUMENTŮ DO KNIHOVNÍCH FONDŮ : Výzkum provedený mezi knihovnami České republiky

Závěrem budou zveřejněny výsledky výzkumu provedeného na přelomu roku 2002/2003 mezi některými knihovnami ČR, kterým bych tímto ráda poděkovala za účast.

Výzkum si kladl za cíl ověřit fungování (užití či nevyužití) elektronického obchodu v knihovnické praxi. Byla oslovena knihovnická veřejnost, konkrétně knihovnická konference, která již řadu let funguje mezi knihovnami České republiky vlastníci přístup k Internetu. Pro tyto účely byl sestaven dotazník s 8 jednoduchými otázkami směřujícími ke zjištění stavu v oblasti využívání Internetu při akviziční činnosti knihoven. Dotazník byl mezi knihovny elektronicky rozeslán v měsíci říjnu roku 2002 a v průběhu dvou až tří měsíců postupně docházely vyplněné dotazníky až ke konečnému počtu 39. Dotazník se zaměřil především na zjištění faktu, do jaké míry a zda vůbec české knihovny Internet při nákupu dokumentů využívají, čemu dávají přednost při volbě toho či onoho internetového knihkupectví a jaké sledávají výhody a nevýhody při nákupu dokumentů elektronickou cestou. Příloha číslo 1 ukazuje znění a podobu dotazníku ve formě, v jaké byl zasílán knihovnám.

Průzkumu se účastnilo celkem 39 knihoven ze 13 krajů České republiky. Zkoumaný vzorek knihoven nebyl předem nijak omezen. Průzkumu se mohly zúčastnit všechny typy knihoven, s libovolnou velikostí fondu, knihovny všech zaměření a specializací; nebylo dáno územní omezení ani předem omezení „využívání či nevyužívání“ Internetu při akviziční činnosti.

Využití či nevyužití Internetu bylo vyhodnoceno v souvislosti s následujícími ukazateli. Bylo porovnáváno využití Internetu při nákupu literatury a jiných dokumentů a:

1. typ knihovny³
2. kraj, kde se daná knihovna nachází
3. velikost fondu knihovny
4. měsíční přírůstek

Dále byla zkoumána:

5. pravidelnost (nepravidelnost) nákupu dokumentů prostřednictvím Internetu
6. rok počátku využití Internetu při akviziční činnosti knihovny
7. preferovaná internetová knihkupectví
8. kritéria pro preference toho či onoho knihkupectví
9. výhody a nevýhody nákupu dokumentů přes Internet

Pravidelné nákupy dokumentů prostřednictvím Internetu byly rozděleny podle toho, zda knihovna touto cestou nakupuje pravidelně všechny druhy dokumentů, které běžně získává do svého fondu nebo zda pravidelně nakupuje pouze vybrané druhy dokumentů. Pokud knihovna provádí pro-

³ Typově byly knihovny rozčleněny do těchto kategorií: místní, městská, okresní, krajská, odborná, univerzitní, vědecká a technická. Kategorie „odborná knihovna“ potom zahrnuje všechny knihovny s odbornou specializací a zároveň neplnící funkci knihovny okresní, městské, univerzitní atd.

střednictvím Internetu pouze nákup nepravidelný, upřesnila potom, zda je tento nákup ojedinělý nebo častý.

Dalším zajímavým ukazatelem bylo zjištění data, od kdy začala daná knihovna Internet při svých akvizičních činnostech využívat. Zde knihovny doplňovaly pouze datum počátku využívání Internetu.

Knihovny měly také vypsát, která internetová knihkupectví při svých nákupech využívají a proč, tedy zvolit patřičné pozitivní kritérium či preferenci výběru určitého knihkupectví. V těchto bodech nemusely zvolit pouze jedinou možnost, ale mohly „zaškrtnout“ či vypsát více možností.

Závěrem dotazníku knihovny uváděly jednotlivé výhody a nevýhody elektronického obchodu s knihami.

Vyhodnocení dotazníků

Dle typu knihoven

Typ knihovny	Počet dotázaných knihoven	Užití Internetu ANO	Užití Internetu NE
místní	3	3	0
městská	7	7	0
okresní	3	3	0
odborná	9	7	2
krajská	3	2	1
vědecká	5	5	0
univerzitní	7	5	2
technická	2	2	0
CELKEM	39	34	5

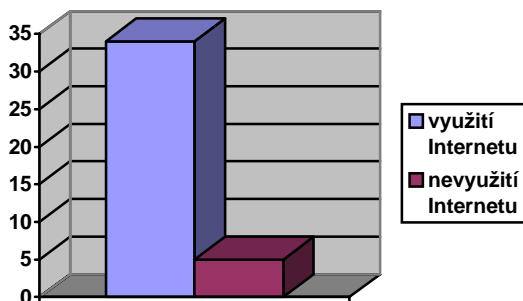
Dle velikosti fondu knihoven

Velikost fondu	Užití Internetu ANO	Užití Internetu NE	CELKEM
1.000 – 10.000	7	2	9
10.000 – 50.000	8	1	9
50.000 – 100.000	3	0	3
100.000 – 300.000	8	2	10
300.000 – 500.000	1	0	1
500.000 – 1.000.000	4	0	4
1.000.000 – 2.000.000	2	0	2
2.000.000 – 3.000.000	1	0	1
CELKEM	34	5	39

Knihovny, které Internet při akviziční činnosti neuvádějí, dále dotazník již nevyplňovaly. Z celkového počtu 39 účastnících se knihoven jich tedy pouze 5 neuvádějí žádným způsobem (nákup či jen zjišťování údajů o litera-

tuře) Internet při své akviziční činnosti. Vyjádřeno v % - jedná se o 13% knihoven. A celých 87% tj. 34 knihoven, Internet při nákupu dokumentů využívá.

VYUŽITÍ A NEVYUŽITÍ INTERNETU PŘI NÁKUPECH DOKUMENTŮ ČESKÝMI KNIHOVNAMI - POROVNÁNÍ

Z grafu lze vyvodit, že Internet je českými knihovnami hojně využíván a lze doufat, že se jeho užití bude ještě zvyšovat.

Dle *pravidelnosti nákupu* dokumentů prostřednictvím Internetu

PRAVIDELNĚ		NEPRAVIDELNĚ	
některé druhy dokumentů	všechny druhy dokumentů	ojedinele	častěji
13	0	13	8
CELKEM		CELKEM	21

Následují pouze hodnoty knihoven, jež mohly na otázku použití Internetu při nákupu dokumentů odpovědět: ANO. Z tabulky můžeme vyčíst, že většina zúčastněných knihoven využívá při svých nákupech služeb internetových knihkupectví pouze **nepravidelně** a navíc **ojedinele**. Druhou největší skupinu tvoří knihovny využívající Internet sice pravidelně, ale pouze na nákupy některých druhů dokumentů. Poměrně běžné je nepravidelné užití elektronického obchodu k nákupům charakterizovaným jako časté. Nákup všech druhů dokumentů po Internetu neprovádí žádná ze zúčastněných knihoven⁴.

⁴ Specifickým příkladem, který je tu třeba zmínit, jsou Státní technická knihovna v Praze a Severočeská vědecká knihovna v Ústí nad Labem, které sice dokumenty prostřednictvím Internetu nenakupují, ale které je prostřednictvím internetových

Dle měsíčního přírůstku knihovny

měsíční přírůstek	počet knihoven	měsíčně nakoupeno dokumentů přes Internet	měsíčně nakoupeno přes Internet v procentech
20-30	3	7	23
31-50	4	17	34
51-100	4	13	13
101-150	4	26	17
151-200	3	25	12,5
201-300	3	86	29
301-400	1	20	5
401-500	2	10	2
501-600	1	120	20
800-900	1 + 1 neví	90	10
1000-1500	1 + 1 neví	20	1,3
1501-1650	3	620	38
CELKEM	32	1054	

Do této tabulky nebyly zahrnuty dvě knihovny, u nichž nejde o *nákup* literatury po Internetu, ale pouze o vyhledávání určitého počtu dokumentů prostřednictvím Internetu. Internet zde slouží jako informační zdroj nikoli jako zdroj nákupní.

Využití Internetu při nákupu literatury a ostatních druhů dokumentů je patrné především u knihoven s *menším měsíčním přírůstkem* (tedy i menším fondem). A to konkrétně s přírůstkem mezi 31-50 dokumenty viz tabulka. Dá se říci, že i ostatní knihovny s menšími měsíčními přírůstky (od 20 do 300 dokumentů) nakupují dle zjištěných údajů po Internetu více literatury než knihovny s přírůstkem od 301 dokumentů výše. Výjimkou jsou informační instituce s měsíčním přírůstkem nad 1500 dokumentů. Ty zaznamenaly až 36% podíl nákupu dokumentů prostřednictvím internetových služeb. Oproti tomu knihovny s přírůstkem až o 500 titulů nižším, nakupují dle průzkumu po Internetu pouze 1,3% dokumentů!

Letopočet pro *začátek využívání Internetu* pro akviziční činnost knihovny

knihkupectví a jejich katalogů vyhledávají. Státní technická knihovna v Praze tímto způsobem běžně vyhledá 70% titulů, které potom nakupuje běžnou cestou, tedy přes kamenná knihkupectví. Severočeská vědecká knihovna v Ústí nad Labem takto vyhledá zhruba 20% knih, resp. dochází k prověřování titulů (a jejich údajů) na webu jednotlivých nakladatelství. I v tomto případě se jedná o využití elektronického trhu, i když zatím ještě ne o jeho komplexní použití.

letopočet	počet knihoven
1997	3
1998	5
1999	4
2000	15
2001	6
2002	1

Absolutně nejúspěšnějším rokem pro používání Internetu k akviziční činnosti knihovny se ukázal být rok 2000. V tomto roce začalo Internet používat 45% knihoven účastníků se mého průzkumu. Následují podstatně méně úspěšné roky: 2001, 1998, 1999, 1997 a 2002.

Rok 2000 byl nejúspěšnější hned z několika důvodů. Většina knihoven (7) právě v tomto roce získala připojení na Internet, proto také začala s akvizicí prováděnou i přes www stránky internetových knihkupců či nakladatelů. Tento důvod byl uveden větší částí knihoven, které se pro rok 2000 vyslovily. Nebyl to ale důvod jediný. Další část knihoven (3) uvedla, že důvodem byla lepší nabídka internetových knihkupců, jednotlivých nakladatelů a distributorů knih na Internetu, která se v roce 2000 rozšířila, zkvalitnila a začala odpovídat akvizičním potřebám knihoven. Dále se v tomto roce začaly objevovat firmy specializované na distribuci CD-ROMů, jejichž nabídky byly k vidění pouze na Internetu.

Mezi další důvody, které knihovny vedly k zapsání roku 2000 patřilo:

- více prostředků na nákup knižního fondu. Knihovna předtím nakupovala pouze od knižních distributorů, kteří poskytují až 30% slevy (u internetových knihkupců tak výrazná sleva není)
- knihovna v tomto roce knihovna začala zpřístupňovat svůj fond a také začala s akvizicí knih, tedy i nákupem přes Internet
- počítač s Internetem byl dostupný pro všechna oddělení knihovny, tedy i pro oddělení akviziční a nákup přes Internet mohl začít (nepatří k alternativě první, neboť tam se jedná o počátek přístupu k Internetu obecně pro celou knihovnu, v tomto případě ho knihovna již měla, ale pouze na jednom PC, který byl navíc určen pro potřeby čtenářů)

Některé z knihovnic připojily své úvahy k otázce proč právě rok 2000. Jedním z nich byla domněnka, že v roce 2000 vzrostla důvěra v internetové knihkupce.

Ostatní knihovnami jmenované internetové knihkupectví či nakladatelství, která získala jeden hlas: Academia, Aerobicus, Albatros, Albumcity, Amazon.com., Amos, Anertmedia, Barnes&Noble, Blackwell's, Buchhandel, Exact, Foiba, Geodézie ČS, Indies, Intes, I.Železný, i90, knihy.cpress.cz, Knihy.cz, Knihy Trávníček, Konsorcium, Knižní klub, Levné knihy, Libri, Linde, Management Press, MED-Servis, MOBA, Myslivost, Mujweb, Mute, NHBS, NK, Oxford University Press, Ozon, Pachner, Pra-

na Prospero, PWN, Slovenská kniha, Springer, Suweco, Široký dvůr, Triton, Všechnyknihy.cz

Nejnavštěvovanější (nejoblíbenější) internetové knihkupectví či nakladatelství

KNIHKUPECTVÍ (NAKLADATELSTVÍ)	VYUŽITELNOST KNIHOVNAMI (počet)
Kosmas	15
Vltava	10
Nejmenovaná vydavatelství,nakladatelství	8
Knihservis	6
Amazon	5
Karolinum	4
Studovna	4
Grada	3
Český normalizační institut	2
Jan Kanzelsberger	2
Portal	2
Starman	2

Preference knihkupectví dle:

nabídky titulů	27
uživatelské vřídnosti www stránky knihkupectví, snadnosti vyplnění objednávky, příjemné komunikace apod.	12
slev poskytovaných knihovnám	22

V této části dotazníku mohly knihovny zvolit jednu nebo více preferencí, podle kterých si vybírají svá oblíbená knihkupectví. První možností byla volba knihkupectví podle nabídky titulů, přičemž uživatelská vřídnost nebo vzhled www stránky knihkupectví nehraje velkou roli. Dalším měřítkem úspěšnosti knihkupectví byla naopak uživatelská vřídnost www stránky knihkupectví, komunikace se systémem, snadnost vyplnění objednávky apod. Knihovny mohly zvolit také preferenci knihkupectví podle toho, jaké slevy jim nabízí. Byla možná libovolná kombinace (tedy výběr více než jedné možnosti) dané nabídky.

Dle výsledků výzkumu, se dá říci, že knihovník – akvizitér – stráví raději více času nad složitějším vyplňováním objednávky a zaměří se především na nabídku titulů, příp. slevy, které mu knihkupec je ochoten nabídnout.

Výhody a nevýhody nákupu přes Internet

VÝHODA	POČET OHLASŮ
nižší cena, slevy	19
úspora času	18
velký výběr (nákup i jinak nedostupné knihy, starší nabídky)	11
přehlednost, orientace v nabídce, komplexnost	10
rychlost vyřízení objednávky (i dodávky)	10
rychlost nabídky novinek (aktuálnost titulů)	4
odpadá cestovné a cestování	4
dobré vyhledávání	4
„knihy až do kanceláře“	3
vyobrazení obálky, anotace + recenze	3
uživatelská vřidnost (otevřený účet, uživ. stránky, historie obchod. styku)	2
pohodlné sledování novinek	2
minimalizace administrativních úkonů	1
platba kreditní kartou	1
nákup na fakturu	1
stahování záznamů do el. katalogu	1
dobrý bibliografický aparát	1

NEVÝHODA	POČET OHLASŮ
nemožnost knihu si „osahat“ (poslech ukázky)	12
dlouhé dodací lhůty	7
navýšení ceny o poštovné příp. balné	6
způsob úhrady – na dobírku (obtěžně lze fakturovat)	6
neúplnost záznamů, nedostatečné anotace, info o titulu	5
obtěžnější příp. reklamační	3
malé slevy, cena	3
obavy z nechráněného bankovního styku	2
dlouhé hledání	2
komplikované vyplňování objednávek	2
omezený druh využitelných platebních karet	1
nízká aktuálnost nabízených titulů	1
obavy z neserióznosti knihkupců 1	
nepřesně vyřízená objednávka	1
u vydavatelů-nabídka jen vlastní produkce	1

Většina knihovníků považuje za hlavní výhodu nákupů přes Internet **nižší cenu, různé slevy a úsporu času** (mj. odpadají i náklady za cestovné). Dalším významným faktorem je velký **výběr titulů** a **přehlednost a dobrá orientace v nabídce titulů**, celková komplexnost (tedy možnost otevřeného účtu, opětovně shlédnutí historie obchodního styku apod.).

Významná je také rychlost vyřízení objednávky a dodávka dokumentů „až na stůl“.

Oproti tomu vystupují „navíc“ náklady za poštovné, dlouhé dodací lhůty či nepřesně vyřízená objednávka. Nejvíce zmiňovaná nevýhoda svědčí ještě stále o nezvyku nákupu „jen prostřednictvím výběru zboží z obrazovky“, a sice o nemožnosti si knihu „osahat“ či si poslechnout ukázkou. Co se týká poslechu ukázky, jde o záležitost spíše technického rázu. V případě „osahání si knihy“ jde pravděpodobně o bariéru především psychologického charakteru, která bude, předpokládám, dříve či později (v souladu s postupem běžného použití internetového nakupování) přirozeně odstraněna.

Zajímavý byl rovněž fakt, že některé knihovny kolonku „nevýhody internetového nákupu“ nevyplnily vůbec. S jednotlivými problémy a nevýhodami se knihovníci snaží bojovat. Např. při objednávání knih prostřednictvím Internetu a tedy nevýhodou navýšení finančních nákladů placením poštovného, objednávají větší množství titulů a jsou s knihkupcem domluveny na vlastní odvoz zboží. Některá knihkupectví poskytují například poštovné zdarma při objednání zboží nad určitou částku; jinde je zase zdarma balné.

Závěrečné hodnocení výsledků lze shrnout asi takto. Při hodnocení výsledků lze konstatovat, že dle typů knihoven si ve využití Internetu při nákupech dokumentů vedou nejlépe knihovny *místní, městské, okresní, vědecké a technické*. Z dalších informací lze konstatovat, že knihovny s fondy o objemu *nad 300.000* svazků, využívají k nákupu literatury elektronické prostředí Internetu. Stejně tak je tomu i u knihoven s objemem dokumentů mezi *50 – 100.000*. Naopak informační instituce s fondem malým tj. *1.000-10.000* dokumentů využívají internetových knihkupectvích pouze ze *77%* a knihovny s fondem mezi *10.000-50.000* z *88%*. Knihovny s velikostí fondu mezi *100.000-300.000* mají také *88%* úspěšnost v oblasti využití Internetu v nákupu dokumentů do svých fondů.

Překvapivé bylo zjištění, že menší knihovny s fondem kolem *200.000* využívají služeb Internetu pravidelně. Oproti tomu knihovny většího charakteru používají Internet většinou nepravidelně.

Co se týká výhod a nevýhod elektronického obchodování, je třeba říci, že *výhody* e-businessu *nacházejí všechny* knihovny. Některé *knihovny*, potažmo jejich knihovníci, dokonce nevyplnily kolonku nevýhody vůbec. Pozitivní bylo zjištění, že knihovny si uvědomují výhody a nevýhody užití elektronického obchodu a dovedou se přizpůsobit tak, aby z výhod *vytěžily maximum* a nevýhody pokud možno eliminovaly. Lze uvést na příkladě: jednou z nevýhod elektronického nákupu dokumentů je platba poštovného. Knihovna se rozhodla pro osobní odběr publikací, čímž platbu poštovného v podstatě zrušila. Dalším příkladem mohou být poskytované množstevní

slevy při odběru většího množství knih (i různých titulů). Knihovna s objednávkou počká a najednou objedná větší množství dokumentů. Např. knihkupectví Kosmas (z výsledků průzkumu víme, že jde o nejoblíbenější internetové knihkupectví zúčastněných knihoven) poskytuje při nákupu nad 2000 Kč poštovné zdarma, pokud si tedy knihovna počká a objedná rovnou větší počet titulů cenou přesahující tuto částku, vyhne se tak placení poštovného a ještě získá slevy na knihy, které toto knihkupectví běžně nabízí.

Zajímavá je také oblast objednávání dokumentů. Některé knihovny využívají k objednání titulů především e-mail než Internet jako takový. Co se týká názorů v oblasti toho, co by internetová knihkupectví (a obecně internetový obchod) měla mít, lze výsledky shrnout asi takto:

1. především dobrou a přehlednou *nabídku titulů*
2. bohatou *nabídku slev* pro knihovny
3. *jednoduché* vyplnění objednávky
4. výhodnou cenu u *poštovného a balného*

Vyhodnocení dotazníků a stanovení konkrétních „faktů“ by bylo značně obtížné, ale – podle mého názoru – také zavádějící. Nebyl zde zkoumán předem určený vzorek a výzkumu se neúčastnili jednotliví zástupci konkrétních typů knihoven + konkrétní početní vzorek. Proto se tyto výsledky nedají zobecnit, a to bych zde chtěla zvláště zdůraznit. Uvedené výsledky se týkají pouze zúčastněných knihoven, nemůžou být proto brány jako všeobecné pravidlo. Co však všeobecně ukázat mohou, je *ochota a iniciativa knihoven*, které se zúčastnily.

Jaký je tedy závěr? Internet má potenciál trvale změnit hospodářství. Všechna hospodářská odvětví tím ovšem nebudou dotčena stejně a ani nedojde ke změnám ze dne na den. Svět internetových knihkupectví má velkou šanci se na tomto „novodobém tržním řádu“ velmi dobře prosadit.

Také oblast knihoven nemůže zůstat na tomto poli v pozadí, ale právě naopak. Veřejné knihovny, jejichž roli vidíme již dnes více v pozici moderních informačních středisek, by měly jít také na tomto poli příkladem a jako jedny z prvních si osvojit elektronický obchod jako ten nejběžnější prostředek pro získávání knih a dalšího nezbytného inventáře pro jejich činnost. Jen důsledným uplatňováním moderních informačních technologií mohou (nejen) veřejné knihovny obhájit svou nezastupitelnou roli, která jim ve společnosti náleží.

SEZNAM LITERATURY

CELBOVÁ, Iva. 2001a. Knižní trh a Internet - seznamte se s novým sloupkem Ikara. *Ikaros* [online]. 2001, č. 08 [cit. 10. října 2002]. Dostupné na WWW: <<http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200208347>>. ISSN 1212-5075.

CELBOVÁ, Iva. 2001b. Internetová knihkupectví. *Ikaros* [online]. 2001, č. 12 [cit. 8.října 2002].

Dostupné na WWW: <<http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200208421>>.

ISSN 1212-5075.

FREJTICHOVÁ, Jarmila. 1999. Máte krásné elektronické písmo ... *Computerworld : týdeník pro IT profesionály*. Praha. 1999, roč. 10, č. 41, s. 11. ISSN 1210-9924.

RULÍKOVÁ, Miloslava. 2001. *Elektronické obchodování na Internetu : studijně rozborová práce*. Praha: Ústav informačních studií a knihovnictví. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2001. 42 s.

RULÍKOVÁ, Miloslava. 2003. *Elektronické obchodování s tradičními tištěnými, zvukovými a zvukově-obrazovými dokumenty*. Praha, 2003. 165 s., 12 s. příl. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví 2003. Vedoucí diplomové práce Dr. Richard Papík.

TĚTEK, M. 1999. EDM versus E-commerce. *Systém*. 1999, č. 5, s. 5.

VYUŽÍVÁNÍ INTERNETU PŘI NÁKUPU DOKUMENTŮ DO KNIHOVEN

(tento dotazník je určen pro všechny typy a velikosti knihoven či jiných informačních pracovišť; vyplňte i když zatím nemáte zkušenosti s použitím Internetu v rámci vaší akviziční činnosti knihovny)

Údaje o vaší knihovně

Název knihovny	
Sídlo (ulice, město)	
Kraj	
Zaměření, specializace vaší knihovny	
Velikost fondu	
Osoba vyplňující dotazník	
Kontaktní e-mail	

správné odpovědi laskavě takto podtrhněte

- **Použila někdy vaše knihovna Internet při nákupu dokumentů (rozumějte: knih, kazet a jiných audiovizuálních dokumentů)?**
- ANO
- NE

(pokud jste podtrhli NE, dále, prosím, nepokračujte (Vaše případné poznámky napište laskavě na konec dotazníku). Děkuji za spolupráci!)

- **Jak často užíváte Internetu jako prostředku při nákupu dokumentů?**

1. nepravidelně, spíše ojediněle
2. nepravidelně, spíše častěji
3. pravidelně, pouze některé dokumenty či druhy dokumentů
4. pravidelně, touto cestou nakupujeme veškeré dokumenty

- **Jaký je měsíční přírůstek vaší knihovny?**

z toho(doplňte): a) knih:

b) kazet:

c) jiných AV dokumentů:

- **Kolik dokumentů nakoupíte měsíčně prostřednictvím Internetu?**

z toho(doplňte): a) knih:

- b) kazet:
- c) jiných AV dokumentů:

(lze vyjádřit i v %)

- **Od kterého data užíváte Internet pro akviziční činnost knihovny?**

- **Jaká internetová knihkupectví navštěvujete při nákupu dokumentů?**

vyjmenujte:

- **Podle jakých kritérií preferujete to či ono knihkupectví?**

(lze vybrat tzn. podtrhnou, i více možností)

- podle nabídky titulů; uživatelská vlídnost www stránky knihkupectví pro mě nehraje velkou roli
- zajímají nás slevy poskytované knihovnám při nákupu dokumentů
- uživatelská vlídnost a podpora, příjemná komunikace se systémem, snadnost vyplnění objednávky apod.
- **Jaké spatřujete výhody a nevýhody nákupu dokumentů prostřednictvím Internetu oproti tradičním způsobům získávání dokumentů?**
(např.: cena, časová náročnost, možnost výběru z titulů atd.)
Vypište:

VÝHODY	NEVÝHODY

KNIHOVNY V MÉDIÍCH: NA PŘÍKLADU BŘEZNA – MĚSÍCE INTERNETU

Jaroslav Winter, BMI sdružení v Praze

Pro instituce jako knihovny, které jsou financovány ze státního rozpočtu a které poskytují služby široké veřejnosti, je životně důležité, jaký obraz se o nich vytváří ve vědomí veřejnosti i politických činitelů, kteří mohou ovlivnit jejich financování. V posledních čtyřech letech knihovny využily k usměrnění tohoto obrazu projekt Březen – měsíc Internetu (BMI), který od roku 1998 přináší každoročně široké spektrum aktivit na podporu rozvoje Internetu v České republice. Jak se chopily knihovny této příležitosti?

Ze strohé statistiky vyplývá, že rok od roku se účast knihoven v BMI zvětšuje, přibývá zapojených knihoven i jimi připravovaných akcí. V roce 2000 se BMI zúčastnilo 119 knihoven, které nabídly veřejnosti pestrou škálu možností seznámení s Internetem. O rok později se zapojilo do BMI přes 100 knihoven z 92 měst a obcí a ve 30 knihovnách se jako novinka uskutečnila Noc s Andersenem, která přilákala stovky dětí, jež v knihovnách strávily noc plnou pohádek a dobrodružství.

Velká publicita, kterou vyvolaly aktivity knihoven, napomohla nepochybně poté při lobování v zájmu knihoven a financování programu jejich internetizace, které bylo významně ohroženo. Důsledkem toho bylo i rekordní zvýšení zapojení knihoven do BMI v roce 2003 na téměř 250 a na 70 knihoven (plus jedna na Slovensku), kde proběhla dětská Noc s Andersenem. Kromě toho se prvně uskutečnila také soutěž Webík o nejlepší webové stránky dětských knihoven, která byla určena pro jejich dětské tvůrce.

Jestliže se zdálo, že tím bylo dosaženo maxima, výsledky letošního BMI ještě překonaly očekávání. Velmi pestrou nabídku možností seznámení s Internetem připravilo pro různé skupiny obyvatel 275 knihoven. Celkem 3508 dětí a 843 dospělých pak strávilo Noc s Andersenem na 151 místech. V naprosté většině šlo o knihovny v celé České republice a v sedmi případech na Slovensku a ve čtyřech v Polsku, ojediněle se Noc s Andersenem odehrávala také ve školských či jiných zařízeních. Uskutečnila se opět soutěž Webík o nejlepší webové stránky dětských knihoven.

Knihovny v centru zájmu médií

Vyšší účast knihoven se projevila i ve zvýšené publicitě, kterou získaly v médiích. Přesvědčivě to vyplývá z mediálních analýz, které pro BMI

sdužení jako organizátora projektu Březen – měsíc Internetu tradičně zpracovává Anopress IT. Tento rok bylo o projektu BMI za období leden až duben publikováno ve sledovaných médiích 727 příspěvků. Minulý rok byla analýza zpracována za období únor až duben 2002 a za toto období bylo publikováno 587 příspěvků (letos ve srovnatelném období únor až duben 732 příspěvků). Z příspěvků, které média uveřejnila, byla i letos většina neutrálních, 5 bylo negativních a 76 pozitivních. Negativní informace se zamýšlely nad smyslem konání akce jako je BMI. Pozitivní pak hodnotily průběh uspořádaných akcí. Nejvíce pozitivně laděných příspěvků patřilo Noci s Andersenem.

Této knihovnické aktivitě bylo věnováno vůbec nejvíce příspěvků z jednotlivých akcí BMI v roce 2003. S celkovým počtem 258 příspěvků jasně vedla před konferencí Internet ve státní správě a samosprávě (109 příspěvků), soutěží Zlatý erb (73), dětskou konferencí Junior Internet (73), konferencí INSPO – Internet a informační systémy pro osoby se specifickými potřebami (45) a dalšími akcemi BMI. Z knihovnických zaznamenaly ještě soutěž Webík 20 příspěvků, soutěž Biblioweb 16 příspěvků a v souvislosti s názvem Do knihovny na internet, po internetu do knihovny se objevilo 16 příspěvků.

Umění organizátorek

Dominance Noci s Andersenem vyplývá nejen z toho, že toto téma je samo o sobě pro média atraktivní a novináře zaujaly tiskové zprávy rozesílané centrálně BMI sdužením. Hlavní zásluhu na takovém výsledku mají zejména organizátoři, resp. v naprosté většině organizátorky akce v místech konání, kde dokázali oslovit místní média, nabídnout jim vlastní zprávy či pozvat je k účasti na Noci s Andersenem. A právě příspěvky novinářů, popisujících vlastní dojmy z akce, pak tvoří většinu pozitivně laděných článků.

BMI sdužení získalo za uplynulých šest ročníků projektu Březen – měsíc Internetu dostatek zkušeností ze spolupráce s médii a mnohé z nich lze zobecnit. Dají se použít nejen pro účast knihoven v BMI, ale i obecně při jejich práci s médii. Ukazuje se, že jen velmi malá část redaktorů je aktivní a předem se snaží získat informace o chystaných událostech. Naprostá většina reaguje, pokud vůbec, až na tiskovou zprávu, kterou dostane, popřípadě na tiskovou konferenci, na osobní pozvání.

Pokud se někteří novináři pídí po informacích o chystaných akcích, začínají dnes již snad všichni hledáním na Internetu. Proto nabývá na významu informování prostřednictvím webových stránek, a to nejen o aktuálních událostech, ale také o koncepčních záležitostech.

Užitečným může být dále poznatek, že většina novinářů publikuje dodanou zprávu v podobě jak došla, maximálně se změněným titulkem a ve zkráceném rozsahu, popřípadě s přidáním vlastního podpisu. Jen málokdo

se snaží přidat další fakta, doplnit informaci o pohled z jiné strany, vytvořit autorsky nový, zcela původní článek. Z toho vyplývá, že je třeba dostat do zprávy všechna fakta, na kterých nám záleží, a ta nejdůležitější řadit na začátek, aby zůstala i při krácení příspěvku.

Jak vyžrát na novináře

Novináři disponují omezeným prostorem, a proto je třeba nezahltit je najednou více příspěvky, ale dodávat jim je postupně. Letos například při tiskové konferenci k zahájení Měsíce Internetu dostali účastníci vedle tiskové zprávy k BMI 2003 také další materiály, včetně samostatně zpracovaných zajímavých informací o Internetu v knihovnách a roli knihoven při šíření informační gramotnosti. Prakticky nikdo je však nepoužil, ani je nezakomponoval do svých zpráv, každý využil jen hlavní tiskovou zprávu, kde ovšem byla o knihovnách jen stručná zmínka.

Příspěvky tohoto druhu se objevily v médiích pouze tehdy, když jsme se dohodli na jejich zařazení v rámci speciální přílohy Hospodářských novin, či v několika rozhlasových besedách. Pro nás z toho vyplynulo, že příště bude třeba vydat tiskovou zprávu o aktivitách knihoven samostatně.

V těchto dnech již připravuje BMI sdružení 7. ročník projektu Březen – měsíc Internetu. Počítá opět s účastí knihoven. Hodlá využít získaných zkušeností k tomu, aby publicita o aktivitách knihoven byla ještě větší. Mohla by k tomu přispět také souhrnná informace o zapojení knihoven do BMI, zpracovaná v podobném stylu jako v případě Noci s Andersenem. Zde organizátorky z Uherského Hradiště – Mirka Čápková a Hana Hanáčková – dokázaly soustředit základní údaje o počtu účastníků i o dění v průběhu noci a vytvořit z nich atraktivní zprávu. Díky tomu pak publicita o Noci s Andersenem získala třetí rozměr; vedle informací o přípravě akce a příspěvků o průběhu Noci s Andersenem v daném místě se objevily ještě zprávy zachycující celkový průběh.

Proto bychom uvítali, kdyby organizátoři příští účasti knihoven v BMI dokázali shromáždit nejen informace o chystaném programu, jako tomu bylo i v minulých ročnících, ale také začátkem dubna údaje poskytující přehled o celkové účasti veřejnosti a rovněž o nejzajímavějších aktivitách a poznatcích.

K těm letošním patřil například mimořádně velký zájem o nabídku knihoven ze strany seniorů. Bylo by však jistě působivější, kdyby bylo možné jej dokumentovat i nějakou celkovou statistikou, nejen hodnocením z několika knihoven.

KNIHOVNA JIŘÍHO MAHENA – PROFIL HUDEBNÍ KNIHOVNY

Miroslava Horejsková, Knihovna Jiřího Mahena v Brně

Chceme-li pochopit současný profil hudební knihovny, musíme se krátce zabývat také její již více jak 40letou historií. Na jejím vývoji jsou totiž patrné obecné proměny knihovnických konzervativních přístupů inklinujících původně k tradiční skladbě fondů a postupně registrující nástup digitálních zvukových nosičů. Ty dnes tvoří významnou součást nakladatelské a vydavatelské produkce a jsou také přílohou mnoha textových materiálů. Nemohou být tedy degradovány do druhořadé pozice, neboť jsou nositeli stejné umělecké hodnoty jako knihy a výrazným způsobem ovlivňují umělecký vkus a názory několika generací. Dotváří obraz umělecké kultury v oblasti hudby a tudíž mohou pozitivně působit na rozvoj osobnosti člověka.

Historie a vývoj hudební knihovny

Vznik hudební knihovny se datuje do roku 1962, kdy byly vyčleněny knihy, hudebniny a gramodesky do zvláštního úseku, který fungoval pro veřejnost při oddělení dětí a mládeže. V letech 1992–1993 se po vytvoření prostorových podmínek začala HK výrazně rozvíjet na poli výpůjčím i kulturně vzdělávacím. Kromě tradičních tištěných fondů a gramodesek začala budovat výběr audiokazet a kompaktních disků. Zpočátku byly výpůjčky zvukových dokumentů zajišťovány pouze ve formě prezenčních přehrávek. V roce 1994 byla tato služba rozšířena na možnost výpůjčky absenční, která umožňovala posluchačům komfort poslechu v domácím prostředí. Vhodně korespondovala s absenčním režimem běžným u textových materiálů. Původně primární žánr vážné hudby byl postupně doplňován i ostatními druhy, tedy jazzem, populární hudbou ve škále různých stylů, mluveným slovem, lidovou a etnickou hudbou. Toto rozšíření spektra nabízených zvukových dokumentů lákalo do HK stále se zvyšující počet stálých návštěvníků. Souběžně nezaostávaly ani přírůstky hudebnin a odborných knih o hudbě. Rovnoměrné zastoupení všech těchto složek bylo hlavním záměrem při vytváření profilu tohoto provozu. Po celou dobu existence bylo totiž v kompetenci hudební knihovny ovlivňovat obsahovou skladbu fondu zvukových dokumentů a hudebnin a zajišťovat v plném rozsahu jeho katalogizační zpracování. Aktivně, prostřednictvím nákupní komise, ovlivňuje také složení odborné literatury o hudbě.

Po organizačním osamostatnění v roce 1995 a provedené automatizaci byl vytvořen model všestranného hudebního zázemí pro zájemce nejrůznějšího věku, povolání a úrovně vzdělání. Těmto snahám odpovídal interiér s prostorem pro výpůjční činnosti, studium, poslech i relaxaci. V něm se velmi rychle zabydlela především mladá generace a postupně jej začali objevovat i lidé středního a staršího věku.

Personálně byla hudební knihovna průběžně posilována od roku 1991. Dnes je v ní zaměstnáno 16 odborných knihovníků, kteří se podílejí částí úvazku na výpůjčních a informačních službách a třetinou pracovní doby v katalogizačním zpracování zvukových dokumentů a hudebnin. Tato skladba pracovní doby se nám jeví ideální, neboť při katalogizaci je nutné podrobně studovat text i zvukový záznam dokumentu. Získané poznatky přispívají k důkladné znalosti nabízených fondů a zajistí fundované doporučení optimálních titulů. Zároveň se rozšiřuje rozsah vědomostí knihovníků v oblasti hudebních pojmů, vývoje hudby a osobností skladatelů, instrumentalistů a interpretů. Znalost informačních potřeb čtenářů sledovaná ve výpůjčním procesu přispívá k tvorbě podrobných popisů dokumentů v katalogizačních záznamech, které se stávají vyhledávanými informačními zdroji.

Neméně důležitou odbornou činností je příprava a realizace hudebních programů pro školy a širokou veřejnost. Zpracování jednotlivých hudebních témat je záležitostí studentů hudební vědy. Volné a hravé hudebně-dramatické programy pro nejmenší si připravují s velkým nadšením mladá knihovnice, které si vytváří osobní a srdečné kontakty s MŠ, 1. stupněm ZŠ a s Ústavem pro tělesně postiženou mládež na Kociánce. Zvláštní kapitolou kulturně vzdělávací náplně jsou podvečerní besedy s osobnostmi, kterým se budu věnovat v kapitole Malé divadlo hudby.

Ve výpůjčním procesu se musí HK personálně i prostorově vypořádat průměrně s počtem 590 návštěvníků za den. Díky této masovosti provozu je rozčleněna na dva úseky pro veřejnost: úsek vážné hudby a úsek populární hudby. Rozvrstvení bylo nezbytné a odráželo stále větší uživatelskou

potřebu nerušeného poslechu přímo v knihovně (30–35 % ze všech evidovaných půjčených zvukových nahrávek, u žánru vážné hudby – 65 %). Proto kromě odděleného místa pro výpůjční evidenci a volného výběru knih o hudbě tvoří výraznou prostorovou složku HK

intimní poslechové zá-zemí s 32 místy studij-ního a relaxačního typu. Re-produkční přístroje jsou ve formě přehrávačů CD a DVD, magnetofonu, videa a gramofonu. Poslech je vedený do sluchátek, v případě zájmu indi-viduálně zajišť-ujeme i hlasitou reprodukci v hudební klubovně. Další oblí-benou prezenční službou ošetřenou předběžnou rezervací jsou přehrávky na digitálním pianě umístěném rovněž v klubovně.

Dosažené výpůjční ukazatele

rok 2002:

9 886 registrovaných uživatelů
332 501 výpůjček (z toho prezenčních 115 000 – 35 %)
4 659 hudebnin
1 172 periodik

1 pololetí roku 2003:

4 928 registrovaných uživatelů
216 710 výpůjček (z toho 67 008 prezenčních – 30, 5 %)
3 277 hudebnin
489 periodik

Sociální složení uživatelů

V letech 1993–2000 se o četnost návštěv postarala převážně mladší generace a studenti vysokých a uměleckých škol (65 %). Dnes se tyto pro-porce mění. O členství v HK má zájem i střední generace z řad humanitní i technické inteligence a dalších profesí. Nárůst jsme zaznamenali také u dvou věkově protichůdných skupin, důchodců (0,5 %) a žáků ZŠ (2,5 %). Tyto proměny jsou podle mého názoru způsobeny profilací fondu, který obsahuje po několikaletém promýšleném doplňování širší rozptyl žánrů. Dalším rozhodujícím organizačním důvodem je centrální výpůjční a regis-trační evidence, na základě které má čtenář volný přístup do všech odděle-ní pro veřejnost (knihovna pro dospělé, dětská knihovna, studijní knihovna, hudební knihovna a čítárna). Toto řešení služeb je velikou předností nové koncepce KJM uvedené do praxe v roce 2001 po rekonstrukci. Kromě služeb v ústřední budově jsou postupně počítačově propojovány také po-bočky s hudebními úseky, které mohou uživatelé rovněž navštěvovat.

Sociální skladba

rok 2002:

žáci – 8 %
studenti, učni, – 46,5 %
zaměstnaní – 41,5 %
důchodci – 2, 5 %
ZTP, ZTP-P – 1, 5 %

rok 2003, 1. pol.:

žáci – 10, 5 %
studenti, učni – 41,5 %
zaměstnaní – 43,5 %
důchodci – 3 %
ZTP, ZTP-P – 1,5 %

Věkové rozložení

rok 2002:

do 15 let – 10,5 %
16 – 29 let – 63,5 %
30 – 59 let – 24 %
60 – 69 let – 1 %
70 – ...1 %

rok 2003, 1. pol.:

do 15 let – 10,5 %
16 – 29 let – 57,5 %
30 – 59 let – 29 %
60 – 69 let – 2 %
70 – ...1 %

Fondy

Stav fondu k 1. pol. 2003:

7 013 hudebnin
3 165 knih o hudbě
14 periodik
19 413 CD
6 702 gramodesek
1 071 audiokazet
294 videokazet
9 DVD

Už v počátcích svého vzniku, v roce 1962, vycházela hudební knihovna z akvizice tištěných i zvukových fondů. Klasické gramodesky a knihy o hudbě s hudebninami tvořily přirozenou symbiózu. Proporce se začaly měnit s rozvojem úrovně záznamu zvuku, a tak se staly postupně primárními ve formě CD, jejichž zvuková hodnota i fyzický vzhled se zdály k výpůjčkám i reprodukci ideální. V hudební knihovně se nejprve doplňovaly nahrávky vážné hudby a pak se ambice obrátily na žánrově co nejpestřejší nabídku dalších druhů, tedy jazzu, populární hudby různých stylů, mluveného slova, lidové i dechové hudby. V rámci poznávání kultury ostatních národů se snažíme mít co nejúplnější sbírku národních a etnických hudeb ze všech dostupných oblastí. Zvláště vyhledáváme zvukové záznamy v autentickém pojetí hrané na historické nástroje nebo jejich kopie. Podporujeme i požadavky na filmové a scénické skladby vycházející ve formě soundtracků.

Tituly populární hudby doplňujeme ve dvou rovinách. Retrospektivně vycházející již dnes klasické soubory a interprety monitorujeme do úplných diskografií. Zcela demokraticky přistupujeme i k současným módním interpretům, které vyžaduje nejmladší skupina uživatelů. Kromě nahrávek, které po umělecké úrovni ani v otázce vkusu nevyhovují, poskytujeme mladé generaci úplnou ediční nabídku. Tímto postupem jsme zachytili pro naši sbírku celý vývoj žánru populární hudby od počátků jazzu až po dnešní různorodé styly a proudy.

Zcela mimořádnou pozornost věnujeme hudbě vážné, která tvoří téměř polovinu naší nabídky CD. Pro orientaci v nově vycházející produkci jsou

důležitým pramenem informací recenze a tipy muzikologů, pravidelně spolupracujících s HK v rámci Malého divadla hudby. Dalším zdrojem jsou zveřejňované kritiky v odborném tisku. Cennými konzultanty jsou posluchači hudební vědy, zaměstnaní na polovinu úvazku v hudební knihovně. Jejich fundovaný muzikologický pohled je v oblasti doplňování fondu neocenitelný, neboť se náročnou oblastí hudební produkce podrobně zabývají spolu se svými profesory na fakultách. Evidujeme též přání uživatelů, a pokud jsou v souladu s naší koncepcí, zařazujeme je do nákupních programů. Díky pravidelnému odběru máme dobré kontakty s celou řadou vydavatelství, které nám posílají roční katalogy. Některá prestižní vydavatelství nabízí jak tradiční klasickou hudbu, tak i ve zvláštní edici hudbu soudobou. Z těchto zdrojů vybíráme a pozorně sledujeme, které tituly a hudebníci by byli pro nás přínosem. Sledujeme i ediční plány úzce zaměřených vydavatelství zastoupené u nás ucelenými kolekcemi soudobé a jazzové hudby. Opomenuta není ani česká nezávislá hudební scéna, kterou vyhledává užší okruh uživatelů. Převahu ovšem tvoří typicky klasická hudba nevyhledávanějších vývojových období (renesance, baroko, klasicismus a romantismus). Při nákupu nás oslovují především nahrávky v autentickém pojetí včetně interpretace na historických nástrojích.

Podle popisovaných zdrojů vytváříme dlouhodobě objednávky, ve kterých ladíme proporce žánrů a autorů. Společnými silami se snažíme o to, aby stavba fondu byla vyváženou konstrukcí z hlediska přehledu všech forem, žánrů a uměleckých slohů a kompozičních postupů v hudebním vývoji historickém i současném. Jen doporučeně ideální složení umožní posluchačům komplexní pohled na širokou oblast hudby. Jednotlivá vývojová stadia potom kompletujeme do úplnosti.

Kromě zásadních představitelů jednotlivých hudebních slohů doplňujeme díla i zdánlivě okrajových a málo známých skladatelů. Základním kritériem výběru je kromě osobností skladatele umělecká kvalita interpretů. Svůj výběr neřídíme jen podle zvukných jmen, ale podporujeme svým nákupem a propagací nové začínající talentované umělce všech hudebních oborů (sólové hráče, pěvce, komorní soubory, lidové soubory a dirigenty). U titulů zlatého fondu vážné hudby se snažíme nabízet jednotlivé tituly

v několika uměleckých provedeních. Jsou potom vyhledávaným pramenem využívaným při studiu interpretace skladeb.

Specializujeme se na co nejúplnější sbírku soudobé hudby v podobě skladeb známých i méně známých českých i zahraničních skladatelů. Při doplňování této zcela nekomerční a opomíjené scény vycházíme z vydavatelské produkce úzce specializovaných vydavatelství a všech dalších dostupných zdrojů. Tituly vycházející v nízkých nákladech pořizujeme často ze soukromých sbírek. Objevujeme i mimořádné výtisky regionálních vydavatelství a uměleckých škol. Některé začínající soubory vydávají své nahrávky ve vlastní režii. Pokud jsou zajímavé, získáváme je pro naše posluchače. Máme dobré kontakty s brněnskými skladateli a hudebními vědci, kteří knihovně své vydané skladby poskytují jako dar (Blatný, Štědroň, Zámečník, Kurfürst ad.). Do hudební knihovny dochází herci, režiséři a výtvarníci brněnských divadel a jiných kulturních institucí. Naše fonotéka je pro ně důležitým pramenem při režisérské práci, protože jak známo, hudba tvoří významnou složku divadelních her. Někteří z těchto umělců ochotně pro knihovnu připravují besedy a setkávají se v ní s veřejností. Bohatě zásobený fond je vyhledávaným studijním zdrojem i pro pedagogy Filozofické a Pedagogické fakulty MU, Fakult JAMU a středních a základních uměleckých škol. Nejpodstatnější skupinou uživatelů vyhledávající tituly vážné hudby jsou studenti všech výše jmenovaných fakult. Máme po ně vytvořené soubory hudebních nahrávek potřebných a vyžadovaných při studiu. Kromě poslouchu povinných skladeb mají většinou daleko širší muzikální rozhled a těší nás, že jej mohou uspokojit v naší rozsáhlé sbírce. Některé tituly máme k dispozici i na videokazetách, kde kromě zvuku mohou vizuálně sledovat dirigentské i interpretační postupy.

Žánrová profilace fondu

rok 2003, 1. pol.:

klasická hudba – 462 tit. (50 %)
populární hudba – 423 titulů (47 %)
folklor – 23 (1 %)
mluvené slovo – 28 (2 %)

rok 2002:

klasická hudba – 924 tit. (42 %)
populární hudba – 1034 tit. (47 %)
folklor – 88 tit. (4, 5 %)
mluvené slovo – 132 tit. (6, 5 %)

Hudebniny

Nakupují se většinou pomocí objednávek, a také přímým nákupem. Bohužel je v Brně jen jeden přímý zdroj, kde nám ochotně dodávají novinky a vyřizují objednávky. Kromě obvyklé klasické hudby se zaměřujeme také na jazzovou hudební literaturu, klasické soubory populární hudby, doplňujeme kapesní partitury. Zájem o výpůjčky hudebnin se zvyšuje geometrickou řadou (rok 1998 – 2265 výp.; rok 2002 – 4639 – 210 %; 1. pol. 2003 – 3277).

Knihy o hudbě

Zastaralá hudební literatura se výrazně obnovuje zvláště v posledních 2 letech. Aktivně ovlivňujeme prostřednictvím lektorování výběr nových přírůstků. Do příruční knihovny jsme získali 29 dílnou encyklopedii GROVE, která je nepostradatelnou informační pomůckou při zpracování zvukových fondů a studenti ji často vyhledávají ke studiu. Začali jsme pořizovat i zahraniční odbornou literaturu v anglickém a německém jazyce.

Kulturně-vzdělávací činnost

Všechny naše snahy, mít příjemné zázemí, kvalitní fondy, získávat nové uživatele následně korespondují s četností vzdělávacích aktivit předkládaných v ucelených přednáškových cyklech široké veřejnosti. Koncem roku 1997 v KJM oživilo svoji činnost tzv. Malé divadlo hudby známé v Brně svými pořady na pomezí hudby a literatury.

Malé divadlo hudby je rozsáhlým přednáškově-popularizačním počinem brněnských muzikologů, skladatelů a publicistů, kteří se pravidelně setkávali s hudbymilovným publikem v Moravském muzeu od 60. let. Po odmlce v letech 1995–1997 nalezlo svůj prostor v hudební knihovně, která se dramaturgicky i organizačně celého projektu účastní. Garantem přednáškového a koncertního programu je prof. PhDr. MgA Miloš Štědroň, CSc., profesor Filozofické fakulty Masarykovy university v Brně, muzikolog, publicista a kmenový hudební skladatel brněnského Divadla Husa Na provázku. Jeho vlastní skladatelská tvorba zasahuje do mnoha oborů (smyčcové kvartety, muzikály, oratorní kantáty, kompozice pro jazzový orchestr...). Jako skladatel často vychází z literárních textů. Za své skladby získal mnohá ocenění, včetně zahraničních (1. cenu ve španělském Santanderu hudba k filmu Balada pro banditu – 1980). V hudební vědě se specializuje na tvorbu současných skladatelů a vědecky se zabývá Leošem Janáčkem, o kterém napsal řadu analytických studií a knihu Leoš Janáček a hudba 20. stol. Stranou jeho vědeckého zájmu není ani hudba historická (monografie Claudio Monteverdi – génius opery). Další cennou životopisnou studií je kniha Josef Berg, skladatel mezi hudbou, literaturou a divadlem. Jeho znalosti hudby, umění a historie jsou rozsáhlé a v kombinaci s přirozenou výmluvností a vtipností dosahuje velkého efektu v pozitivním rozšiřování hudební gramotnosti posluchačů všech věkových kategorií.

Rozsah jím uváděných témat v MDH je široký, od renesance až po soudobé autory. Pravidelně spolupracuje s Českým rozhlasem a Českou televizí. Své mimořádné znalosti je schopen předávat v odpovídající náročnosti každému typu publika. Má vzácný dar získat pro své nadšení a hudbu další příznivce.

Na vysoké úrovni jsou i pravidelné cykly muzikologa, pedagoga a hudebního kritika prof. PhDr. Rudolfa Pečmana, DrSc., který jako bachovský, händlovský a beethovenský badatel připravuje pořady o provozování hudby 18. a 19. stol. Posluchačsky nejúspěšnější byly jeho úvahy nad díly J. S. Bacha, L. van Beethovena a A. Vivaldiho. Rád uvádí rozsáhlejší hudební formy - opery, oratoria a kantáty. Je výjimečný vysoce kultivovaným slovním projevem až knižního stylu. Vysoce ceněné jsou jeho monografie o J. S. Bachovi, G. F. Händelovi a L. v. Beethovenovi.

Populárními se v naší hudební knihovně staly jazzové podvečery, připravované 1 x za měsíc primářiem Nostalgia kvartetu a publicistou časopisu Harmonie Janem Beránkem. Pravidelně spolupracuje s Českým rozhlasem Brno a stanicí Vltava. Při četných zahraničních turné se Státní filharmonii Brno, kde působil dlouhá léta jako houslista, vybudoval unikátní sbírku jazzových nahrávek, ze kterých čerpá při svých programech.

Kromě tří výše zmíněných cyklických projektů jsou posluchači vyhledávané autorské profily brněnských hudebních skladatelů, interpretů, dirigentů a publicistů s osobní účastí (Evžen Zámečník, Pavel Blatný, Otakar Trhlík, Arnošt Parsch, Ivo Medek ad.).

Před 5 lety jsme zahájili ve spolupráci s DiFa JAMU pravidelné koncerty studentů muzikálového oddělení, repertoárově čerpající z lehčích žánrů (rock, pop, folk, šansony, muzikály, spirituály, evergreeny...). Mladí talentovaní zpěváci a herci si zaslouží spravedlivé uznání za svoje téměř profesionální pěvecké výkony podávané s plným nasazením. V porovnání s šedivou produkcí zavedené české populární scény jsou optimistickým příslibem do budoucna. Při veřejných vystoupeních v KJM mají prostor pro tříbení a vyhranění svého stylu před různorodým publikem. Bez mikrofonů a playbacků musí mít minimální chybovost. Poslechnout si je, kromě veřejnosti, přichází pedagogové JAMU a také herci, režiséři, zpěváci a výtvarníci brněnských divadel. Styl těchto vystoupení je z prostorových důvodů komorní a má i díky minimálnímu odstupu interpretů a publika ráz bezprostřednosti.

Prostor pro prezentaci na veřejnosti dostávají také brněnští muzikologové nejmladší generace a originální mladí skladatelé a interpreti. Mají za sebou většinou i živou publikační činnost v časopise Opus musicum a první koncertní vystoupení. V budoucnu bychom chtěli naši nabídku obohatit o rovinu dramatickou v podobě prostoru pro divadelní a taneční obory ZUŠ a konzervatoře. Byla by tedy získána mladá aktivní umělecká skupina inspirovaná hudbou.

Semináře

V roce 2002 jsme se rozhodli, na základě dlouholetých zkušeností s realizací vzdělávacích pořadů a zavedených kontaktů s osobnostmi, uskutečnit rozsáhlý vzdělávací program pro knihovníky hudebních oddělení ČR. Tento nápad byl podpořen dotací z grantu Knihovna 21. století. Zvolili jsme si tematiku Soudobá česká a světová hudba, neboť k této složité problematice existuje málo písemných pramenů a nahrávek, a proto je ne vždy srozumitelná. O tom, kam její vývoj došel a kam bude směřovat hovořil člověk nad jiné povolaný, Miloš Štědroň. Ve třech dvoudenních cyklech zazněla témata Soudobá poválečná hudba, Minimalismus a elektronická hudba, Současní čeští a brněnští skladatelé 70.–90. let 20. stol. a Leoš Janáček a hudba 20. stol.

Dalším záměrem semináře bylo osobně představit kolegům zajímavé brněnské umělce. Pozvání přijali herec a režisér Arnošt Goldflam, sourozenci Hana a Petr Ulrychovi a na zářijový seminář slíbili účast: herec a režisér Divadla u stolu František Derfler a šéfredaktor Českého rozhlasu Brno Mgr. Jaromír Ostrý. Besedy s nimi logicky souvisí s uvedením tematiky scénické hudby v plánovaném zářijovém semináři. Inspirací pro společně strávené večery byla programová nabídka brněnských divadel. Proto jsme společně navštívili HaDivadlo a sklepní scénu Divadla Husa Na provázku – Divadlo u stolu. Stěžejní jsou ovšem knihovnická pracoviště, a tak nedílnou součástí připravených programů je vždy návštěva některé ze zajímavých brněnských knihoven. Jako první specializované pracoviště byla kolegům nabídnuta prohlídka hostitelské Knihovny Jiřího Mahena v nově rekonstruovaném Schrattenbachově paláci. Zvláštní referát byl připraven o hudební knihovně, o její výpůjční a vzdělávací činnosti a zpracování zvukových a notových fondů. Poznali jsme také nově postavenou knihovnu Filozofické fakulty MU Brno, rekonstruovanou Knihovnu VUT a na září je připravena exkurze do knihovny JAMU.

Ohlasy na semináře byly velice příznivé, a proto bychom chtěli v těchto programech pro knihovníky pokračovat i v budoucnu. Po vyčerpání látky o soudobých hudebních kompozicích bychom rádi nahlédli do historie a podrobně se zabývali hudbou v různých dobových kulturách. Setkávali bychom se pravidelně na jaře v jednom zavedeném termínu. Hlubší poznávání hudby bude jistě přínosem v další specializované knihovnické práci. Znalosti z oboru hudby přenesou knihovníci na své uživatele při doporučování literatury i zvukových dokumentů. Budou také ceněným vodítkem při tvorbě fondů. Semináře mají kromě rozborů a výkladů skladeb i jiné poslání. Vzájemné setkávání knihovníků specializovaných knihovnických pracovišť s sebou totiž nese kromě bližších kolegiálních kontaktů také diskuse o pracovních radostech i problémech. Toto předávání zkušeností ovlivní jistě styl práce a profily mnoha hudebních knihoven.

SNAHA O MAXIMÁLNÍ VYUŽITÍ FONDŮ VE VEŘEJNÝCH KNIHOVNÁCH

Libuše Hrdá – Drahomíra Škrabalová, Knihovna města Hradce Králové

1 Analytické zpracování fondů – ano či ne (... určitě ano)

V současné době se knihovny potýkají na jedné straně s problémem snižování finančních prostředků na nákup, na druhé straně s průběžným zvyšováním cen téměř všech informačních zdrojů. Situace je natolik vážná, že se mluví o ohrožení informační schopnosti knihoven. Mimořádnou pozornost je proto nutné věnovat promyšlené akvizici, smysluplné profilaci fondů, spolupráci knihoven při doplňování fondů, atd.

Zcela prvořadým úkolem se ale stává umění maximálně využít vlastních fondů knihovny. Na většinu běžných dotazů by knihovna měla být schopna poskytnout odpověď. Skutečnost, že se uživatel někdy nedostane odpovídající informace, může mít řadu příčin a nemusí to být vždy neexistence příslušného dokumentu v knihovně. Může jít o špatně položený dotaz, chybný postup při hledání v on-line, chyby při zpracování a převodu dat, ... Naše zkušenost ukazuje, že velmi častou příčinou je nedostatečné zpracování dokumentů.

1.1 Kvalitní věcná analýza je jednou z podstatných podmínek nalezení informace

Uživatel právem očekává, že nahrazení omezeného ručního pořizování katalogizačních lístků automatizovaným zpracováním, umožní knihovně maximálně rozšířit množství sdílených informací.

Katalogizační popis, který má přivést čtenáře k dokumentu, se proto musí vedle autorit mnohem podrobněji zaměřit na informace o obsahu. Klíčová slova a další třídící znaky by měly být výstižnější, přesnější, raději více než méně. Zvláště názvy jednotlivých kapitol jsou důležitým vodítkem. Pod všeobecným názvem se často skrývají cenné informace, které bez podrobného popisu zůstanou uživateli utajeny. Informace, která není zpracovaná, jako by neexistovala.

Zejména hudební oddělení knihoven by měla ukládat zápis o téměř každém autorském počínu skladatele nebo vystoupení hudebníka či zpěváka zaznamenaném na zpracovávaném nosiči. Těžko dnes někdo určí, kdo bude oceňován za dvacet let a o kom budou naši následovníci pracně dohledávat informace. Dotazy uživatelů nás utvrzují v tom, že nelze zcela přesně odhadnout ani současný zájem.

Praktický příklad rozdílné věcné analýzy téhož dokumentu

ROM41

FIKEJZ, Miloš

Filmoví herci současnosti. -- Praha : Cinemax, [1999]

960,-

filmoví - herci - současnost

791.43(100)

CDROM128

FILMOVÍ

Filmoví herci současnosti : Multimediální encyklopedie na CD-ROM / Autor textů Miloš

Fikejz. -- [Česko] : CINEMAX Praha, [199-]. -- 1 CDROM . -- 700 nejvýznamnějších

zahraničních herců - biografie, role, ocenění. - Fotografie, ukázky z filmů. - Historický

přehled - základní údaje o 33 000 filmech z let 1924-1997.

781,10

herci - film - zahraniční - biografie - foto - ukázky - herečky - ocenění - 1924 - 1999 -

encyklopedie

1.2 Analytické zpracování skladeb

Běžný popis titulu (ať už na MC, CD nebo CDROM) a nezbytné uvedení všech doprovodných informací je třeba doplnit o záznam pro každou skladbu, a to ve stejném rozsahu, jako na běžném zvukovém nosiči.

Použijeme tedy stejně jako u popisu celého CD pole 2xx pro názvové údaje, pole 7xx pro autory a interprety, pole 6xx pro věcný popis a propojovací pole - 46x – zajišťující vazbu na hlavní dokument. V praxi se nám osvědčuje uvádět v polích 7xx pokud možno všechny zúčastněné umělce, nejen ty hlavní. Tento postup je možná v rozporu se současným zněním pravidel. Ale v době před zavedením počítačů se podrobné katalogy interpretů budovaly a v praxi osvědčily, a tak snad mají tyto odkazy právo na svou existenci i v době informační exploze.

Příklady vyhledávání

V prvním případě je podmínka omezena druhem dokumentu, abychom imitovali vyhledávání v databázi bez rozpisů skladeb.

V druhém případě je hledáno ve všech záznamech /tzn. včetně rozpisů/.

V provozu máme on-line katalogy nastaveny na vyhledávání ve všech záznamech.

Vyhledávat audiovizuální média hudebního oddělení

dotaz : Autor začíná "Veivanovský" a Druh dokumentu začíná "AV"

výsledek vyhledávání: 2 záznamy

Dok	Sign	Autor	Název	Část	Rok	Počet
CD	CD44	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Pavel Josef Veivanovský. Sonatas and ..		1985	1
CD	CD4378	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Vesperae Sancti Venceslai [Svatováclav..		2002	1

Vyhledávat audiovizuální média hudebního oddělení

dotaz : Autor začíná "Veivanovský", výsledek vyhledávání: 19 záznamů

Dok	Sign	Autor	Název	Část	Rok	Počet
SK	CD1892/00:03	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Sonata a 8 Sancti Petri et Pauli Do m..	3.	1992	
SK	CD1892/00:04	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Sonata a 4 sol minore per tromba, arc..	4.	1992	
SK	CD1892/00:05	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Sonata a 5 Do maggiore per tromba, al..	5.	1992	
SK	CD2412/00:01	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Ingressus (Baletti per il carnuale)	1.	1998	
SK	CD2412/00:07	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Intrada (Baletti per il carnuale)	7.	1998	
SK	CD2412/00:12	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Minuet (Baletti per il carnuale)	12.	1998	
SK	CD2412/00:17	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Gavotte (Baletti per il carnuale)	17.	1998	
SK	CD2412/00:21	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Aria (Baletti per il carnuale)	21.	1998	
SK	CD2412/00:25	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Ingressus (Baletti per il carnuale)	25.	1998	
CD	CD4378	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Vesperae Sancti Venceslai [Svatováclav..		2002	1
CD	CD44	Veivanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Pavel Josef Veivanovský. Sonatas and ..		1985	1

SK	CD758/00:11-13	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Serenade ad duos choros	11-13	1995	
SK	K1804/00:10	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Sonata Natalis pro dvě klariny, smyčc..	10.	1971	
SK	K19/00:02	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Harmonia Romana; 1. Sonata [Adagio, A..	S.1/2	1983	
SK	K19/00:06	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Balletti a 5; 1. Alla breve. 2. Allem..	S.2/3	1983	
SK	K2261/00:17	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Ingressus ze Serenády	17.	1999	
SK	K892/00:02	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Sonata g moll a 4	S.1/2	1992	
SK	K962/00:01	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Suite In C major.; 1. Allemande. 2. C..	S.1/1	Nahr. 1992	
SK	K962/00:02	Vejvanovský, Pavel Josef, 1640-1693	Sonata A 4b mollis.	S.1/2	Nahr. 1992	

O čem vypovídá rozdíl v počtu vyhledaných záznamů 2:19. Pokud se v knihovně nedělá rozpis skladeb, do výsledků vyhledávání na dotaz „*co má knihovna od určitého autora*“, se nedostanou /jako v našem příkladu/ tituly typu:

Czech And Italian Baroque Music For Trumpet (CD1892),
Baroque Music In Bohemia (CD2412),
Music Of Old Czech Masters (CD758),
Dějiny hudby v příkladech. Baroko (K1804),
Vánoční hudba pro žestě – Pražští žestěvní sólisté (K19),
Hudba pro slavnostní chvíle (K2261),
Varhany Strahovského kláštera (K892),
Trumpet & Organ. Josef Svejvský & Karel Hron (K962).

Obdobně to platí pro všechny výběry typu Master of ... a Best of ... U vážné hudby uživatelé většinou neznají přesný název titulu a hledání podle autora, případně interpreta či dirigenta bývají nejčastější.

Pokud tedy knihovna chce efektivně využívat své fondy a v maximální míře uspokojovat požadavky svých uživatelů, měl by být rozpis skladeb samozřejmostí.

2 Možnosti využití CDROM ve veřejných knihovnách

V současné době se stále rozšiřuje počet veřejných knihoven, které budují fond CDROM /multimedií/. Většinou je využíván na dětském oddělení nebo v informačních službách. Méně známé jsou možnosti využití hudebně zaměřených titulů CDROM v knihovnách bez hudebních oddělení.

2.1 Hudební fond není podmíněn existencí samostatného oddělení

Knihovny, které nemají a ani do budoucna neplánují vytvářet samostatné hudební oddělení, mají dnes možnost vybudovat si základní fond hudební literatury a zvukových nahrávek nákupem hudebně zaměřených titulů CDROM. Multimediální nosiče totiž nabízejí texty, fotografie, noty, audio a video nahrávky. Nákup není vzhledem k obsahu nijak mimořádně nákladný. Navíc zde máme všechny informace pohromadě, zanedbatelné nejsou ani minimální prostorové nároky na uložení.

Poněkud problematická je u tohoto nosiče akvizice. Jedná se o naprosto nekomerční zboží, a proto se na českém trhu s těmito produkty setkáme mizivě.

Právě tato skutečnost podtrhuje nutnost spolupráce a výměny zkušeností mezi knihovnami.

Hudební oddělení Knihovny města HK buduje fond hudebně vzdělávacích CDROM od

r. 1996. Propagujeme jej prostřednictvím našich www stránek, zájemcům odpovíme na jakýkoliv dotaz, dohodnout lze informační předvedení kteréhokoliv titulu.

2.2 Digitální hudební knihovna

Jako základ hudebních informací mohou posloužit níže uvedené edice. Cena 1 CDROM se pohybuje kolem 500 Kč. Nákup celé edice najednou je výhodnější. Objednávku je možné realizovat přes firmu JIMAZ, s.r.o. /p. Vondráček/, e-mail: <mailto:vondrack@jimaz.cz>
Konkrétní ukázky viz <http://www.knihovnahk.cz>.
Tituly nejsou určeny ke komerčnímu využití.

Edice Laser Light Digital CD+ROM amerického vydavatelství Delta Music

Kompletní ediční řada obsahuje 35 CDROM vybraných světových skladatelů a jejich děl. Zvukovou stopu je možné přehrávat i na běžném zvukovém přehrávači. Na datové stopě je v PC možné uvedená díla sledovat v partitūře, opakovat poslech určitého místa, spustit pouze určitý hudební nástroj, případně notový záznam vytisknout. V samostatné kapitole jsou životopisná data skladatelů a poznámky ke skladbám.

Edice Master Piece - Schott Digital Music Library – Piano Works

V edici firmy Schott Wergo Music Media NSR je nabízeno 8 CDROM /Bach, Beethoven, Mozart, Schubert, Joplin, Chopin, Haydn, Schumann/. Na každém titulu je výběr skladeb včetně partitury, stručné biografické údaje autora, časová přímka životních dat a tvorby. Noty lze vytisknout. Tato edice je určena nejen pro poslech, ale i pro nácvik hry na klavír. Program umožňuje rovněž vytváření vlastní verze skladby, připojování textových poznámek, prstokladu, ...

Edice CD-pluscore firmy Deutsche Grammophon

Další z edic, která spojuje poslech hudby s vizuálními informacemi. K dispozici jsou noty, životopis skladatele, případně interpreta, obrazová galerie, výkladový slovník hudebních pojmů, poznámky ke skladbám, u některých titulů této řady jsou i rozbory skladeb.

2.3 Analytický popis CD ROM

Prameny

Katalogizační zpracování CDROM vyžaduje ještě podrobnější analytický přístup. Vyplývá to z multimediálního charakteru nosiče a z obrovského množství dat, který tento nosič pojme.

Nevystačíme tedy jen s titulní obrazovkou (kterou pravidla uvádějí jako hlavní pramen popisu), ale musíme věnovat zvýšenou pozornost celému obsahu i doplňujícímu informačnímu aparátu. Teprve podrobnou analýzou získáme ty nejcennější informace a objevíme přednosti CDROM. Je vhodné seznámit se i s internetovými stránkami /pokud jsou na titulu uvedeny/. Ty nám poskytnou další doplňující informace, často rady pro práci s titulem, zkušenosti uživatelů, odpovědi na případné problémy.

Je zřejmé, že takovouto podrobnou analýzu těžko může dělat sám katalogizátor. Přitom nejde zdaleka jen o nároky časové. V naší praxi se osvědčila spolupráce katalogizátora s pracovníkem informačního oddělení, který jako první provede hloubkovou analýzu titulu. Výsledkem jeho práce jsou nejen podklady pro katalogizační zpracování, ale i materiály a zkušenost, která se zúročí při práci se čtenářem.

Často se stává, že přebal neobsahuje žádné údaje o obsahu datové stopy. Dokonce ani úvodní obrazovka nás neinformuje o doprovodných informacích. Pokud nemáme zkušenosti s tímto nosičem, můžeme dokonce přehlédnout, že jde o CDROM a domnívat se, že popisujeme CD.

Jako příklad můžeme uvést titul Erlkoenig, The Art Of The Lied. Na přebalu nás jen ikonka CD-pluscore upozorní, že jde o CDROM. O obsahu datové stopy ani slovo. Úvodní obrazovka obsahuje pouze přehled skladeb. Teprve po otevření první skladby se v horní nástrojové liště objeví tlačítko About ..., pod nímž se skrývá informační poklad. Biografie a fotogalerie skladatelů a interpretů, fakta ke každé písni včetně notového záznamu a textu ve čtyřech jazycích. /Možnost výběru jazykové verze se u tohoto titulu zjistí pouze při instalaci/.

Zpracování

Je-li na CDROM k dispozici partitura či jakýkoliv jiný notový záznam, je vhodné používat při zpracování titulu klíčová slova běžná pro popis hudebnin. Vyhledávání not potom může probíhat najednou v obou fondech. Pokud uživatel hledá noty samostatně ve fondu CDROM, může užívat terminologii, na kterou je zvyklý.

Je nezbytné zmínit, zda jsou k dispozici rozbory děl, historie jejich

vzniku a provedení, zda je možný tisk, ... Toto vše jsou cenné údaje, které ovšem na titulní stránce většinou nenajdeme.

Podstatnou část hudebně-vzdělávacích CDROM tvoří biografie osobností. Mnohdy zde jsou informace mimořádně aktuální, kompletní, v běžně dostupných pramenech neuváděné, vybavené fotografickým, obrazovým, případně archivním materiálem. Z tohoto důvodu doporučujeme jména osob do selekčních polí bloku 6xx jednotlivě uvádět.

Maximálně důležitý je analytický popis skladeb /obdobně jako u CD/, které jsou na hudebních titulech vždy. Také zde je potřeba uvést v samostatném katalogizačním záznamu, všechny základní údaje charakterizující hudební dílo – autora, název, interprety, délku skladby, propojení na hlavní titul.

Jako příklad opět uvedeme titul Erlkönig. The Art Of The Lied. Tento CDROM obsahuje mimo jiné 13 Schubertových písní. Kompletním popisem těchto skladeb jsme uživateli zpřístupnili 13 zvukových nahrávek, 13 notových záznamů a slova ke všem těmto písním ve 4 jazycích.

Při vyhledávání jsme zjistili, že 6 z těchto písní nemáme ve fondu v žádné podobě, 3 máme pouze v notách, slova máme pouze ke 4 a to ještě jen v němčině.

Pokud bychom nepoužívali analytický popis a spokojili se pouze s minimálním věcným popisem, všechny výše uvedené informace by zůstaly uživateli utajeny.

3 Závěr

Pouze podrobně zpracovaný titul má šanci na plnohodnotné využití. Ani omezení dané technickým vybavením není překážkou, protože řada CDROM má údaje pro počítač pouze na první stopě /tzv. datová stopa obsahuje texty, obrázky, video/ a další stopy je možné přehrávat na běžných zvukových přehrávačích. Můžeme je tedy uživatelům nabídnout naprosto rovnocenně. Tato informace by měla být v katalogizačním záznamu také uváděna.

Důležité je při instalaci podrobně prohledat soubory dat, protože zejména zahraniční tituly jsou vybaveny kromě hlavního programu dalšími informačními prameny, jako jsou například výkladové slovníky tématické nebo universální, legislativní dokumenty a podobně. Tuto informaci ale nikde na přebalu, v přílohových informacích ani v interaktivním dokumentu nenalezneme. Objeví se pouze v přehledu souborů umístěných na disku.

Nebojme se investovat čas a kvalifikovanou práci do zpracování těchto zatím ne zcela běžných nosičů, míněno CDROM. Nebojme se investovat čas a práci do podrobného popisu jednotlivých skladeb na hudebních nosičích, děl ve sbornících, statí a kapitol v knihách.

Nebojme se říci, že máme v knihovnách obrovské bohatství informací a že jsme schopni tyto informace odborně zprostředkovat. Analytické zpracování je k tomu prvním, a proto tím nejdůležitějším krokem.

KNİHOVNÍ FONDY V NEJSTARŠÍ A NEJVĚTŠÍ VEŘEJNÉ HUDEBNÍ KNIHOVNĚ ČR – PROBLEMATIKA JEJICH PREZENTACE A ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ

Jana Navrátilová, Městská knihovna v Praze

V době, kdy hudba a zvuk se zdají hrát tak důležitou roli v životě či lépe řečeno v životním stylu prakticky téměř každého soudobého člověka, má jistě smysl klást si v tomto kontextu některé ne sice nové, ale i na pozadí dynamicky se vyvíjející informační společnosti dosud stále aktuální otázky. Těmi nejzásadnějšími jsou v našem případě bezesporu zcela jednoduchá zjištění o tom jak, za jakých podmínek a s jakými výsledky se s naplňováním současných potřeb a požadavků veřejnosti vyrovnávají konkrétní knihovny.

Chceme-li se orientovat v současné situaci a posoudit stav hudebních oddělení českých a moravských knihoven v určitém výhledu, měli bychom především

- začít detailně a diferencovaně uvažovat o všech činnostech spojených s jejich každodenní službou veřejnosti
- pokusit se poznávat a konkretizovat reálné možnosti praktického naplňování knihovnických služeb v hudebních odděleních knihoven a institucí
- zabývat se konkrétními dopady vyplývajícími z příslušné legislativy na stávající podobu knihovnických služeb v souvislosti se všemi druhy hudebních dokumentů a s jejich zpřístupňováním
- hledat a domýšlet optimální východiska pro vyřešení s tím souvisejících současných i některých budoucích aspektů autorsko právní problematiky
- vzít plně na vědomí širokou škálu na sebe navazujících muzikologických, knihovnických, provozně-ekonomických eventuelně technologických činností a podmínek, nezbytných pro plnohodnotné fungování hudebních oddělení v rámci veřejných a univerzálně zaměřených knihoven
- otevřeně diskutovat o skutečných a dlouhodobých dopadech případné redukce či utlumování těchto provázaných činností na kva-

litu knihovnických služeb a domýšlet důsledky takového stavu na vzdělání a kulturní úroveň populace

Tradice a současnost – ohlednutí a fakta v souvislosti se 110. výročím činnosti hudebního úseku ÚK MKP

Hudební oddělení (úsek) Ústřední knihovny Městské knihovny v Praze existuje jako součást původně Obecní knihovny od roku 1893 a právě letos oslavuje jubileum 110 let od doby svého založení.

- Délkou svého trvání a šíří svého fondu patří dnes toto specializované oddělení k nejstarším a největším veřejným hudebním knihovnám v Evropě.

V období Rakousko-Uherské monarchie rostl zdejší hudební fond nejprve jen velmi pozvolna, v roce 1905 mělo hudební oddělení pro své uživatele k dispozici zhruba 4000 svazků hudebnin a knih o hudbě. Prudký vzestup těchto služeb však nastal po převratu v roce 1919, kdy došlo zároveň i k mocnému impulsu pro rozvoj českého hudebního knihovnictví vůbec. Tehdy ještě zcela mladá Československá republika uložila prováděcím nařízením k zákonu o veřejných obecních knihovnách všem obcím s více než 10.000 obyvatel povinnost zřídit v nich hudební oddělení s nabídkou hudebnin a knih o hudbě. V roce 1922 byl na přímou výzvu tehdejšího dynamického ředitele Veřejné knihovny hl. města Prahy (tak zněl oficiální název MKP v období první Československé republiky) Jana Thona pověřen vedením hudebního oddělení JUC. Josef Plzeňský, právník s hudebním vzděláním. Pro zakotvení a potvrzení jeho společenské a odborné prestiže bylo hudební oddělení v souvislosti s tehdejšími blížícím se stým výročím narozením B. Smetany, jedné z ikon české hudebnosti, pojmenováno **Knihovnou Bedřicha Smetany**

- Tento název si zachovalo až do roku 1996, kdy byla ÚK MKP uzavřena z důvodů celkové rekonstrukce a v souvislosti s jejím přechodem na plně automatizované knihovnické služby. V nově řešeném prostoru je hudební oddělení jako speciální složka knihovnických služeb ÚK MKP integrálně vsazeno do společného automatizovaného knihovnického provozu.

V průběhu dalších dvaceti let dosáhl stav fondu Knihovny Bedřicha Smetany na sklonku první republiky počtu 60.000 svazků. Při ujasňování dlouhodobé strategie rozvoje hudebního oddělení bylo poslání veřejné hudební knihovny poprvé definováno také jako významný **kulturní úkol**. V otázkách budování a vnitřní organizace se naopak uplatnil spíše pragmatický přístup, který umožnil rychlé a efektivní vyřešení řady komplikovaných problémů spojených s vymezením struktury hudebního fondu, s jeho katalogizací, popisem a prezentací pro potřeby široké čtenářské veřejnosti.

- Elektronický katalog MKP zveřejňuje záznamy a umožňuje vyhledávání veškerého hudebního fondu; starší záznamy přepsané v retrokonverzi jsou v něm nadále doplňovány a zpřesňovány. Pro

potřeby předmětného vyhledávání disponuje katalog v současnosti mj. tezauzem téměř 2000 deskriptorů s obsahem hudebně historickým, oborovým, druhovým, žánrovým, hudebně formálním a obsahovým (nástrojové obsazení) a souborem téměř 400 číselných kódů charakterizujících obsah zvláště podle druhu dokumentu (knihy, hudebniny a zvukové nahrávky).

- Základní druhovou a formální strukturu fondu popisují tradiční signatury, používané v této knihovně od 20. let dvacátého století :
- sig. V = vzácné tisky (hudebniny, knihy; výhradně prezenční fond)
- Hudebniny = noty
- sig. VP = partitury (orchestrální, vokálně orchestrální a komorní skladby)
- sig. VO = klavírní výtahy oper
- sig. VD = melodramy
- sig. VC = komorní hudba (od trií výše)
- sig. VK = klavír
- sig. VH = housle
- sig. VN = ostatní sólové nástroje
- sig. VZ = sólový zpěv, sbory; zpěvníky
- sig. VA = hudebniny s přílohou zvukového média
- Knihy o hudbě
- sig. VT = knihy o hudbě a vázané ročníky hudebních časopisů
- sig. VB = libreta
- Nahrávky
- Sig. SV = gramofonové desky (výhradně prezenční fond)
- sig. CD = kompaktní disky
- sig. KZ = magnetofonové kazety

Ve své dlouhodobé koncepci budování hudebního oddělení vycházel Plzeňský i jeho následovníci především z myšlenky racionální spolupráce s ostatními pražskými hudebními knihovnami a institucemi archívního a sbírkového charakteru a o co nejtěsnější zapojení se do pražského hudebního života.. Při úvahách o vzájemné koexistenci, kterou nahlížel především z hlediska naplňování potřeb co nejširšího okruhu uživatelské veřejnosti, jednoznačně preferoval souhrn před soupeřením či zdvojováním odborných úkolů.

- V širší součinnosti se službami poskytovanými hudebním oddělením NK i dalšími pražskými odbornými knihovnami a archívy (AMU, Konzervatoř, FF UK, AV, České muzeum hudby) je hlavním posláním této veřejné hudební knihovny péče o vzdělávání, orientaci a kulturní potřeby co nejširšího spektra čtenářů, mezi něž - tehdy stejně jako dnes - náleží amatérští i profesionální hudební-

ci, hudební pedagogové a studenti, dramaturgové, publicisté, odborná muzikologická veřejnost i příležitostní zájemci o hudbu.

Ruku v ruce s odborným muzikologickým a hudebně pedagogickým přístupem k doplňování hudebního fondu a s odbornou péčí o jeho uchování a zpřístupňování zůstává tradičním posláním hudebního oddělení MKP zabezpečení svobodného přístupu čtenářů ke všem druhům dokumentů především formou jejich **absenčního půjčování**.

- Právě toto vymezení, bez něhož lze ostatně jen s obtížemi uvažovat o poskytování služeb veřejnou knihovnou, od počátku zcela zásadním způsobem ovlivnilo a nadále ovlivňuje veškeré provozní i většinu odborných činností odehrávajících se ve specializovaném hudebním oddělení Městské knihovny v Praze.

Důsledně veřejný charakter našich služeb vystupuje obzvláště kategoričtě nejen v souvislosti s náročnými provozními podmínkami knihovnických služeb, ale také s nutností respektive povinností nakupovat do fondu veřejné knihovny našeho typu multiplikáty a zároveň se postarat o prodloužení jejich životnosti kvalitním knihařským zpracováním.

- Svého prozatímního vrcholu v souvislosti s absolutní velikostí fondu dosáhla MKP na sklonku 80. let dvacátého století, kdy celkový počet všech knihovnických jednotek v hudebním fondu (**hudebniny, knihy o hudbě, jednotlivé ročníky vázaných hudebních časopisů, gramofonové desky, mg. kazety a první exempláře CD**) dosáhl množství 210.000 tisíc exemplářů.

V 90. letech 20. století prošel hudební fond postupnou revizí, která vyvrcholila v době uzavření knihovny, kdy byly systematicky vyřazovány některé nadbytečné multiplikáty či k půjčování již nezpůsobitelné exempláře. Pro zachovalejší multiplikáty se hledalo a často i našlo další uplatnění, nejčastěji ve fondech jiných hudebních knihoven. Přínosem pro MKP byly pak některé uskutečněné výměny s partnerskými knihovnami v zahraničí (např. s hamburskou Městskou knihovnou) a s několika univerzitními knihovnami v USA (především v rámci IAML - U. S. Donated Music Materials Program).

- **Titulová skladba fondu** zůstala touto revizí důsledně nedotčena, jednalo se však pravděpodobně o jeden z nejmasivnějších odpisů z fondů MKP v celé její historii.

V průběhu let 1995-98 se přistoupilo rovněž k náročnému úkolu opětovného **historického a odborného vyhodnocení** nejstarších částí hudebního fondu, kterého se ujal historik Lubomír Fendrych, muzikolog se zkušenostmi v oblasti ediční a nakladatelské problematiky vydávání hudebních děl.

- K původním cca **3000** svazků vzácných hudebních tisků v majetku knihovny tento statut přijalo dalších cca **3000** hudebnin a zhruba **600** titulů hudebně historické, hudebně teoretické a me-

moárové literatury především z produkce německých, rakouských, českých a francouzských nakladatelství.

Mimořádnou zásluhu o oživení styků se zahraničními hudebními knihovnami a odbornými organizacemi měla na počátku 90. let dvacátého století tehdejší vedoucí hudebního oddělení MKP PhDr. Blanka Červinková (1942–2002). Byla jedním z organizačních garantů konference Mezinárodní asociace hudebních knihoven, archivů a dokumentačních center (**Inernational Association of music libraries, archives and documentatin centres-IAML**) konané po pádu železné opony poprvé ve východním bloku v Praze v roce 1991, v letech 1992-1995 pak v této prestižní organizaci po dvě funkční období zastávala volenou funkci viceprezidentky pro veřejné knihovny.

- V současnosti je hudební úsek MKP zapojen do činnosti národní skupiny a je aktivním mezinárodním členem IAML.

Zkušenosti z budování a zpřístupňování fondů velké veřejné hudební knihovny podobné velikosti a významu mohou být s trochou nadsázky přirovnány k nahlížení do obrovské laboratoře. V průběhu času se zde projevila a zanechala svou stopu široká škála společensko kulturních, politických a ideologických vlivů, převratným způsobem ještě daleko před současnou revolucí informačních technologií zasáhla do hudebního života a tím i do služeb hudebních knihoven rychle se etabloující technologie kvalitního a relativně trvalého záznamu zvuku, která podstatným způsobem rozšířila a doplnila tradiční nabídku možností a událostí koncertního života a stala se i významným hnacím motorem showbyznysu a tím i rychlého rozvíjení prakticky všech žánrů populární hudby. I přes tento zdánlivě bouřlivý vývoj se však dodnes neztratil ani významně nezměnil žádný ze základních parametrů hudebního vzdělání, hudební kultury a hudebního života a s nimi ani cena a hodnota hudebních materiálů vtělených do notového zápisu a poznatků uložených v hudební literatuře.

S vysokou mírou pravděpodobnosti lze předpokládat, že žánrová a druhová rozmanitost a stále širší nabídka zvukových i zvukově obrazových záznamů hudby se stane trvalou a do budoucnu bezpochyby i zcela běžnou součástí informační společnosti a že o jejich distribuci a šíření ve společnosti se podělí kromě tradiční komerční sféry spolu s knihovnami i všechna elektronická a digitální média.

Skladba fondu hudebního úseku ÚK MKP

- zhruba **148.000** svazků hudebnin
- cca **28.000** českých i zahraničních knih o hudbě a vázaných hudebních časopisů
- fond zvukových materiálů, reprezentovaný dnes již víceméně uzavřeným a z technických důvodů pouze prezenčně přístupným fondem gramofonových desek (cca **12.000**), narůstajícím fondem magnetofonových kazet (cca **6.000**) a kompaktních disků (cca **10.000**)

Služby nabízené v hudebním úseku ÚK MKP

- půjčování hudebních materiálů (hudebniny, knihy, audio)
- poslech hudby různých žánrů a mluveného slova na CD, mg. kazetách a gramofonových deskách
- možnost přehrávání zapůjčených notových materiálů na digitálním pianě Yamaha
- samoobslužné kopírování tištěných materiálů v rámci platného autorského zákona a s ohledem na aktuální stav a historickou hodnotu dokumentu

CD 2003 ANEB ČESKÁ A MORAVSKÁ VYDAVATELSTVÍ KOMPAKTNÍCH DESEK

Pavel Bílek, Široký dvůr v Praze

Tento příspěvek sekce ZVUK(ové dokumenty) V KNIHOVNÁCH chce nabídnout knihovnické obci přehlednou možnost kontroly nad tím, jestli právě doplňování zvukových nosičů z produkce českých a moravských vydavatelů není knihovníky opomíjeno. V první části je nabídnut jedinečný přehled tuzemských vydavatelů kompaktních desek, rozsahu jejich produkce a její žánrové orientaci; nechybí ani údaje o možnostech využívání zdrojů informací o jejich aktivitách. Druhá část příspěvku se na konkrétním případě „hudbykupectví“ Široký dvůr snaží ukázat možný způsob spolupráce mezi vydavateli a knihovnami. Lokální databáze kompaktních desek a její internetová brána <http://www.cdmusic.cz> je prostředníkem mezi vydavateli a knihovnami. Využívá přitom řady postupů obvyklých při knihovnické práci (např. práce s identifikačními údaji dokumentů) a může se tak stát vhodným rozhraním pro efektivní doplňování knihoven kompaktními deskami.

1. Katalogy vydavatelů

Přestože se již léta hovoří o krizi českého vydavatelského průmyslu, nahrávek vychází stále poměrně dost (15-20 měsíčně). Problémem je ale velká roztržitost produkce mezi mnoho vydavatelů, z nichž někteří nemají velké zkušenosti s vlastní propagací. Většina z nich svoji produkci zveřejňuje na internetu, informační hodnota těchto firemních webů je však velmi rozdílná. Mnozí z těch největších (Universal, Warner Music, BMG), jež jsou lokálními pobočkami velkých nadnárodních koncernů, mají své prezentace na internetu chaotické, přeplněné multimediálními upoutávkami a bez kompletních základních katalogů. Přitom jednoduché vyhledávání podle jména interpreta nebo názvu alba je počátkem 21.století minimem. Příkladem kvalitní prezentace je Sony Music/ Bonton. Obrázek obalu, seznam skladeb na CD, případně komentáře o skladatelích a interpretech – informace, které jsou pro výběr nosičů pro knihovny podstatné - mají tedy na internetu spíše ti menší vydavatelé.

Následující přehled uvádí do knihovnického povědomí i takové tuzemské producenty kompaktních desek, jejichž produkce je leckdy titulově výjimečná a co do kvantity velmi omezená.

Label	zaměření	Počet CD	www	Internetový katalog			
				obaly	tracklisty	komentáře	hledání
Amabile	klasika	30	nemá				
Antiphona	klasika	70	nemá				
Arcodiva	klasika, ml.slovo	60	www.arcodiva.cz	A	N	N	N
Arta	klasika, jazz	110	www.arta.cz	A	A jen novinky	A jen novinky	N
Areca Multimedia	pop	20	nemá				
Aton	folklór	10	nemá				
Black Point	rock, alternativa	70	www.blackpointmusic.cz	A	A	A	A
BMG	pop	200	www.bmg.cz	N	A	N	N
B & M Music	pop	140	www.bm-music.cz	A malé	A	N	A
Bohemia Music	klasika	60	www.bohemiamusic.cz	N	A	N	N
Clarton	klasika, armádní dech. hudby	50	www.fermata.cz	A	A	N	N
Cube-Metier	jazz, klasika	15	www.cube.cz/jazz	A	A jen novinky	A jen novinky	A
Český rozhlas	klasika, pop, ml.slovo	200	www.radioservis-as.cz	A	A	N	N
Edit	dechovka	70	www.edit-muzika.cz	A	A	N	N
Faust Records	alternativa	25	www.faust.cz	A	A	A	N
FT Records	folk	60	www.ftrecords.cz	A jen novinky	A jen novinky	A jen novinky	N
Gallup	jazz	20	nemá				
GZ Loděnice	klasika, folk, ml.slovo	250	www.gzcd.cz	A	A	N	N
Globus Music	alternativa	60	www.globusmusic.cz	A	A	A	N
Gnosis	folklór, folk	25	mujweb.atlas.cz/ www.gnosis_brno	A	A	A	N
Guerilla	alternativa	10	www.guerilla.cz	A	A	A	N
HAMU	klasika	20	www.hamu.cz/zvu	A	N	N	N

			k				
ICN Polyart	klasika	35	www.icn-cnso.cz	A	N	N	N
Indies	folk, alternativa	200	www.indiesrec.cz	A	A	A	A
Jihomusic	folk	30	www.jihomusic.cz				
KaB Music	alternativa	25	www.kab.music.cz	A	N	N	N
Kubešovo hudební vydavatelství	dechovka	60	www.kubesl.cz	A	A	A	N
LM Music	folklór	10	nemá				
Lotos	klasika, jazz, alternativa	100	www.ceska- hudba.cz/lotos	A	A	A	N
Lupulus	klasika	20	nemá				
Milan Vlček	klasika	10	nemá				
Monitor - EMI	pop, rock	200	www.monitor- emi.cz	N	N	N	A
Multisonic	klasika, pop, dechovka, ml.slovo	300	www.multisonic.cz	A	N	N	A
Music Vars	klasika, dechovka	120	www.musicvars.cz	A	N	N	N
Musica Pragensis	klasika	35	nemá				
Nibiru	klasika	10	www.nibiru- publishers.com	A	N	N	N
Oliverius	klasika	10	www.oliverius.cz	A	N	N	N
Opera Nova	klasika	5	nemá				
Panton	klasika	150	nemá				
P + J Jazz	jazz	20	www.pjmusic.cz	A	N	N	N
Písnička	folklór	10	nemá				
PKO	klasika	5	www.pko.cz	A	N	N	N
Popron	pop, klasika	100	www.popronmusic .cz	A	N	N	A
Prána	relaxační	15	www.prana.cz	A	N	N	A
Principium	klasika	5	nemá				
Rachot / Behemót	alternativa	20	www.rachot.cz				
RCD	klasika, jazz	10	nemá				
Rosa	klasika, folk	50	www.rosamusic.cz	A	A	N	A
Rotag	klasika, ml.slovo	10	www.volny.cz/rota g	A	N	N	A
Sony Music / Bonton	pop, jazz	500	www.sonymusicbo nton.cz	A	A	A	A

Studio Matouš	klasika	60	www.matous.cz	N	N	N	A
Stylton	klasika, folklór	30	nemá				
SKO	klasika	5	www.suk-ch-o.cz	A	A	N	A
Supraphon	klasika, ml.slovo, pop, jazz	1000	www.supraphon.cz	A	A	A	A
Tonstudio Rajchman	folklór, dechovka	25	www.tonstudio.cz	A	A	N	A
Tommú	pop	200	www.tommu.cz/records	A	A	A	N
Triga	klasika	10	nemá				
Universal	pop, klasika	100	www.universalmusic.cz	A malé	N	N	A
Wolf Records	klasika	15	nemá				
Venkow	folk, country	80	www.universalmusic.cz	A	N	N	A
Waldmann	klasika	15	www.waldmann.cz	A	A	A	N
Warner Music	pop	40	nemá				

2 Lokální databáze kompaktních desek "Široký dvůr" a její internetová brána cdmusic.cz

a) Vznik a obsah

Databáze vznikla v roce 1993 na základě potřeby uceleného katalogu CD pro prodejnu Široký dvůr. Obsahuje CD vydaná v Čechách, na Moravě a na Slovensku od roku 1982, tedy od počátku vydávání CD. Zrušené, vyřazené a nedostupné tituly nejsou vystavené na internetu. Celkový počet záznamů je kolem 5500. Názvy děl u CD s klasickou hudbou jsou přeloženy do angličtiny.

b) Výběr z obsahu jedné věty (struktura záznamu)

Název (autor, dílo, interpreti)

Další popis, komentáře (tracklisting, www interpretů...)

Oborové zařídění (40 oborů např. A.Dvořák, L.Janáček, Czech Jazz, Moravian Folklore...)

Nosič a balení (CD, 2CD, DVD...)

Vydavatel

Obrázek obalu (150x150bodů .jpg)

Objednávací číslo (dle katalogu vydavatele)

Maloobchodní cena (v Kč)

Disponibilita (ve dnech od objednání)

Hodnocení obsahu (0-9bodů)

Hodnocení interpretace (0-9bodů)

Autentické nástroje (ano/ne)

c) Možnosti vyhledávání v databázi

V databázi lze vyhledávat pomocí jednoduchého vyhledávání (search), složitého vicepodmínkového a vícenásobného (advanced search) nebo dotazy přes zadání přímo do řádku pro www adresu v prohlížeči:

vyhledání CD přímo - číslo je nutno napsat přesně včetně koncového trojčíslí

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?kat=MK00222631>

vyhledání CD přímo - případ, kdy nevíme přesně celé číslo

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?searchfilter=MK00222>

vyhledání záznamů u kterých je v názvu nebo popisu slovo viklicky (zadání pouze bez češtiny)

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?searchfilter=viklicky>

vyhledání záznamů ve kterých hraje Emil Viklický

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?searchfilter=e.viklicky>

vyhledání záznamů skladatele Emila Viklického

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?searchfilter=viklicky%20e>

vyhledání celého katalogu Black Point (mezery se nahrazují znaky %20)

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?url=set.asp?producer=Black%20Point>

vyhledání podle oboru Leoš Janáček

<http://cdmusic.cz/inshop/shop.asp?url=set.asp?kat=L.Janacek>

Použité zdroje:

weby vydavatelů

databáze <http://www.cdmusic.cz>

<http://www.musica.cz>

<http://www.sdmusic.cz>

<http://www.muzikus.cz>

NÁRODNÍ SYSTÉM MEZIKNIVHOVNÍCH SLUŽEB

Hanuš Hemola – Jindřiška Pospíšilová, Národní knihovna ČR

České knihovnictví se nachází v etapě, které kolegové v zahraničí říkají „permanentní změna“. Možná je to cílový stav a předznamenání totálního zhroucení tradičního knihovnického světa. Spíše však lze předpokládat, že změny legislativního, ekonomického i technologického rámce a v neposlední řadě informační globalizace způsobí to, že se současnou transformací staneme krásnějšími, účelnějšími a veskrze lepšími. Nelze si nepovšimnout faktu, že vždy raději o změnách mluvíme jako o transformaci. Zní to vznešeněji a jakoby podvědomě cítíme, že takto ty změny sami řídíme, kultivujeme a víme k čemu směřují. Připojme se tedy k tomuto obecnému doufání a pokusme se přispět malou troškou do mlýna ke komplexní transformaci českého knihovnictví vymodelováním nového, efektivního, kooperačního systému knihoven pro oblast meziknihovnických služeb. Nebojme se ho tedy nazvat tím povznášejícím termínem – národní systém meziknihovnických služeb. Tento příspěvek je předložen jako východisko k diskusi o tomto systému v sekci meziknihovnických a referenčních služeb.

Na úvod je nutné stručně vymezit dva základní pojmy, se kterými budeme operovat:

- **meziknihovnické služby** (dále MS) jsou definovány knihovním zákonem jako soubor výpůjčních, informačních a reprografických služeb, které mezi sebou uskutečňují knihovny s cílem zpřístupnit svým uživatelům knihovnické dokumenty bez ohledu na místo jejich uložení, ¹
- **národní systém meziknihovnických služeb** (dále NSMS) lze charakterizovat jako soubor opatření, doporučení, příp. kooperačních dohod s cílem zpřístupnit uživatelům knihoven knihovnické dokumenty bez ohledu na místo jejich vzniku a uložení. ²

¹ Zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (dále knihovní zákon), § 2, odst. d)

² Bohužel ani knihovní zákon, resp. další normativní dokumenty, jakož i Česká terminologická databáze z oblasti knihovnictví a informační vědy neuvádí charakteristiku tohoto termínu, nejbližší jsou v TDKIV termíny:

- **národní knihovní systém/národní systém knihoven** - systém knihoven v rámci státu, fungující na bázi informačních technologií, umožňující propojení a účelnou spolupráci bez ohledu na resortní příslušnost a zapojený do

MS patří k základním nástrojům zpřístupnění knihovních fondů. K tradičním službám výpůjčním, reprografickým a informačním v současné době připojujeme i všechny služby typu document delivery (dodávání dokumentů). Ve vyspělém knihovnickém prostředí se proto častěji hovoří o sdílení, resp. dodávání zdrojů než pouze o MS. MS vycházely vždy ze skutečnosti, že žádná knihovna nemůže vlastnit veškerou literaturu, kterou její uživatelé potřebují a oprávněně požadují k uspokojení svých informačních potřeb. Není tomu tak ve vyspělém a ekonomicky silném „západním světě“, natož v našich podmínkách. České knihovny se potýkají s nedostatkem finančních prostředků na nákup informačních zdrojů, proto k uspokojení potřeb uživatelů stále více využívají MS, vnitrostátní či mezinárodní. Proto se knihovny v celém světě snaží vytvářet a kultivovat systém meziknihovní spolupráce, vzájemného sdílení zdrojů, poskytování služeb. Nelze pominout však skutečnost, že v době velmi snadné dostupnosti informací o existenci i uložení informačních zdrojů, tradiční MS založené na principu reciprocity nestačí. Stále více do meziknihovní spolupráce promlouvají ekonomické principy, finanční spoluúčast na realizaci požadavků. Byť se v našem prostředí tomu bráníme, nelze před tímto silicím tlakem zavírat oči. Knihovní zákon nevytvořil pro MS ideální podmínky, přesto i v jeho rámci lze některá opatření realizovat tak, aby nebyl narušen princip vzájemné výhodnosti. V současnosti rámec MS (lze též říci - národní systém) v České republice tvoří:

- knihovní zákon
- vyhláška č. 88/2002 Sb. /³
- metodické pokyny pro meziknihovní služby v České republice /⁴
- doporučení Ústřední knihovnické rady pro meziknihovní služby

mezinárodní spolupráce. Cílem národního systému knihoven je zabezpečit občanům rovný přístup k informacím publikovaným v jakékoliv formě a na jakýchkoliv médiích a poskytovat komplexní knihovní a informační služby

- **kooperační systém knihoven/meziknihovní kooperace** - informační systém založený na různých formách spolupráce mezi knihovnami. Kooperační systémy mohou být zaměřeny na budování souborných katalogů, sdílenou katalogizaci, meziknihovní výpůjční službu, koordinaci doplňování knihovních fondů apod. a budovány na regionální, národní nebo mezinárodní úrovni.

³ Vyhláška č. 88/ 2002 Sb. Ministerstva kultury k provedení zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) – dále **vyhláška**

⁴ Metodické pokyny pro meziknihovní služby v České republice, Organizace a metodika, Národní knihovna ČR 2002, http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs_metpokyny.htm - dále **metodické pokyny**

- program UAP (všeobecné dostupnosti publikací) a doporučení IFLA
- Knihovní zákon ukládá provozovateli knihovny zajistit všem rovný přístup k veřejným knihovnickým a informačním službám. MS patří dle knihovního zákona mezi služby základní, které jsou poskytovány bezplatně s výjimkou meziknihovních reprografických služeb a mezinárodních meziknihovních služeb. Provozovatel knihovny může požadovat úhradu vzniklých nákladů (většinou náklady na balné a poštovné) a je povinen vést evidenci meziknihovních služeb. Zároveň knihovní zákon stanovuje sankce za nedodržení ustanovení MS jako služby základní (§ 20) a při nedostacích v evidenci MS (§ 19).

Vyhlaška specifikuje v § 2 údaje, které musí být povinně uváděny na všech typech žádanky MS (klasické, faxové, zaslané pomocí e-mailu, www formuláře) a v § 3 zavazuje vyjmenované knihovny k povinnosti zajišťovat mezinárodní meziknihovní služby a zároveň také k metodické pomoci dalším knihovnám, pokud by tuto službu chtěly zajišťovat samostatně.

Metodické pokyny mají pomáhat všem knihovnám při praktickém poskytování MS a to ať z hlediska žádající, tak i dožádané knihovny.

Doporučení IFLA k otázkám MS jsou zaměřena jednak prakticky – návrhy nových možností a pomůcek, které souvisejí s rozvojem informačních a komunikačních technologií při poskytování těchto služeb (např. doporučení k používání e-mailu, faxu, kódů MS), příp. stanovují obecné zásady poskytování MS, které mohou jednotlivá národní centra MS aplikovat na konkrétní podmínky své země. Tyto zásady stanovují za základní okruhy:

- národní odpovědnost za dostupnost dokumentů vydaných na území konkrétního státu,
- vytvoření národního výpůjčního systému, pravidel k zasilání a vyřizování požadavků,
- vytvoření zásad poskytování mezinárodních meziknihovních služeb (national policy for international interlending),
- copyright,
- odpovědnost za poškození a ztrátu dokumentu,
- poplatky a platební procedury.
- Každá země má za povinnost prostřednictvím svého národního centra zpracovat „národní model“ (vybudovat NSMS), tedy soubor pravidel, pokynů a opatření pro MS, který by měl obsahovat a řešit:
 - definici MS,
 - vyjmenování základních obecných principů,
 - informace o pomůckách k zajištění MS,
 - zásady bibliograficko-lokačního ověření požadavku,
 - žádanky, zasilání objednávek,
 - opracování žádanky,
 - zaslání požadavku, výpůjční lhůta, vracení, prodlužování,
 - odpovědnost za škody a ztrátu,
 - poplatky,

- statistika.

Většinu z uvedeného řeší již nyní metodické pokyny, jejichž obsahem jsou především popisy operací spojených s objednáváním a vyřizováním konkrétního požadavku. Co nám v tuto chvíli chybí, jsou definice obecných principů a především jasná pravidla týkající se úhrady nákladů za poskytování MS. Poslední bod – statistiky MS jsou řešeny v rámci ročního statistického výkazu, který knihovny povinně zpracovávají na základě požadavku zřizovatele či Ministerstva kultury jako garanta evidence knihoven. Určitým doplňkem, snad morálním krédem, kodexem dobrých mravů v MS by mělo být připravované „desatero“, jehož první prezentace proběhne v rámci vystoupení na této konferenci.

Mimo již výše uvedené dokumenty poskytování služeb ovlivňuje, a to nejen meziknihovních, především autorský zákon⁵. Knihovněm autorský zákon přiznává tři druhy licencí k poskytování služeb – zákonnou, smluvní a volné užití. Dle zákonné licence mohou knihovny poskytovat výpůjčky a kopie pro osobní potřebu, údaje z databází pro osobní potřebu a pro nevýdělečné potřeby výuky a vědeckého výzkumu. V rámci smluvních licencí je zpravidla zvýhodňováno užití pro osobní a studijní potřebu a pro nevýdělečné užití pro potřeby výuky a vědeckého výzkumu. Vždy se však jedná o nekomerční užití. V souladu s tímto se doporučuje knihovnám začlenit do svých pravidel poskytování MS prohlášení, v němž je uvedeno, že knihovna je pouze zprostředkovatelem objednávky a že se jedná o vyřizování žádosti na výpůjčku/kopii pro osobní potřebu koncového uživatele.

Knihovní zákon přiděluje určité koordinační úkoly jednotlivým knihovnám v systému knihoven. Funkci Národního centra meziknihovních služeb plní Národní knihovna ČR. Ta ve spolupráci s krajskými knihovnami (krajská centra MS) a s odbornými knihovnami (centra MS pro danou specializaci) má za povinnost připravovat a vydávat materiály k této problematice (např. metodické pokyny). Diskusi a následnou kultivaci NSMS vidíme právě ve spolupráci dvou okruhů/úrovní MS – regionální/krajské a oborové. Hlavním úkolem institucí, které plní funkce center MS na všech úrovních, je zabezpečit rozvoj MS v dané, resp. dohodnuté působnosti a budování souborného katalogu jako základního nástroje nezbytného k zajištění poskytování MS.

Těžištěm NSMS by měly být především regionální systémy, které se řídí národními pravidly a pravidly, která reflektují specifika konkrétního regionu. Zásadním pravidlem v rámci regionálního systému je význam přednostního využívání zdrojů uvnitř daného regionu se zřetelem k rovnoprávnému přístupu k informačním zdrojům pro všechny obyvatele regionu a to především na základě kvalitně budovaného souborného

⁵ Zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů – dále **autorský zákon**

katalogu. Další součástí jsou specializované systémy vytvářené odbornými knihovnami a systémy pro instituce, které používají shodný knihovnický systém (např. SKAT – Lanius).

Placení meziknihovnických výpůjčních služeb

Problematické účtování úhrad za poskytnutí vnitrostátní meziknihovnické výpůjční služby se vedle četné diskuse v rámci koordinačních orgánů na celostátní i regionální úrovni. Na základě závěrů jednání Komise pro služby v květnu roku 2002⁶ a diskuse o problematice meziknihovnických služeb v novém právním prostředí na konferenci Knihovny současnosti 2002 svolala NK ČR poradu k problematice meziknihovnických služeb s cílem připravit doporučení vztahující se k jednotnému a koordinovanému systému plateb v meziknihovnických službách ČR, která se uskutečnila 21. listopadu 2002 v Moravské zemské knihovně v Brně.⁷ V souladu s plněním funkcí národního centra meziknihovnických služeb vyzval ředitel NK ČR k jednání ředitele, resp. jejich zmocněnce pro toto jednání z následujících institucí:

- knihovny pověřené krajskými funkcemi,
- specializované knihovny, bývalé ústřední knihovny sítí,
- velké městské knihovny,
- představitele významných sdružení knihoven, resp. jiných paměťových institucí.

Účastníci jednání se dohodli na podpoře bezplatného poskytování MS. Situace se však vyvinula jiným způsobem a v současnosti považujeme za účelné opět širšímu fóru předložit novelizovaný návrh způsobu plateb a dotáhnout do oficiálního vydání vypracované doporučení Ústřední knihovnické rady.

Návrh řešení placení vnitrostátních meziknihovnických výpůjčních služeb

1. **Zdarma** – tato varianta, i když se zdá nejjednodušší a snad i logická, je ovšem za současné situace nejméně reálná. Bylo by nutné vytvořit atmosféru pro určitý typ společenské smlouvy, závazku všech zřizovatelů a provozovatelů knihoven, aby si neúčtovali vzájemně náklady. Nemáme v současné době dostatečné nástroje, abychom mohli knihovny, které vybočí z řady nějakým způsobem postihnout, proto považujeme tuto variantu za neperspektivní.
2. Další řešení jsou již v rovině **placení**. Otázkou zůstává způsob a rozsah. Na základě zkušeností s využíváním zahraničních informačních zdrojů lze říci, že nejjednodušším řešením je správa kont

⁶ http://www.nkp.cz/refer_centrum/komise/komise_2002_zapis.htm

⁷ HEMOLA, Hanuš. Koordinační porada k problematice meziknihovnických služeb.

Ikaros [online]. 2003, č. 1. [cit. 2003-07-21]. Dostupný na WWW: <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200212043> ISSN 1212-5075

u souborného katalogu, tedy navázání administrace na souborný katalog (např. OCLC, SUBITO). Toto řešení předpokládá kvalitní souborný katalog, do kterého budou knihovny přispívat nejen z důvodu „výhodnosti“ a zrychlení při poskytování služeb, ale i celkovému zjednodušení administrace a přenesení části činnosti do systému. V současné situaci lze použít pouze varianty, které využívají následující možnosti:

- a. **recipročně** – tedy zdarma do pokrytí stejného počtu výpůjček, výpůjčky nad tento limit budou placené, využití dvoustranných a vícestranných dohod mezi knihovnami,
- b. účtování každé výpůjčky formou zaslání **faktury** (preferování souhrnné faktury za určité časové období) - faktury jsou již nyní využívány,
- c. účtování jednotlivé výpůjčky formou stanoveného platidla/**kupónu**, např. použít tzv. Coupon Réponse (CRI) případně vytvořit speciální kupóny, případně přejít již na mezinárodní kupónové platidlo IFLA Voucher. Každá z variant nese určité náklady na administraci systému (kupování, vracení nevyužitých kupónů etc.), které by na sebe musela vzít jednotlivá centra MS, která k těmto funkcím jsou personálně i materiálně vybavena,
- d. **kombinovaný způsob**, v rámci regionu zdarma, mimo region účtovat za využití výše popsaných možností.

Doporučení Ústřední knihovnické rady - návrh

Ústřední knihovnická rada v zájmu vytvoření vyváženého a na principu reciprocity fungujícího systému meziknihovnických služeb v České republice, jehož cílem je zpřístupnit uživatelům knihoven knihovní dokumenty bez ohledu na místo jejich uložení, **se tímto doporučením obrací na:**

1. **Zřizovatele a provozovatele knihoven** (ve smyslu zákona č. 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb - knihovní zákon - dále jen KZ), aby se zdrželi účtování úhrady nákladů na dopravu knihovního dokumentu (dle § 14, odst. 4, 3. věty KZ) v rámci poskytování meziknihovnických výpůjčkových služeb mezi knihovnami v České republice (dožádaná knihovna nebude účtovat žadající knihovně);
2. **Krajské knihovny a jejich zřizovatele** (zejména dle §§ 3 a 11 KZ), aby jako krajská centra meziknihovnických služeb (§ 11, odst. 2, písm. c) vytvořily podmínky pro fungování krajského systému meziknihovnických služeb a v rámci svého regionu poskytovaly meziknihovnické výpůjčkové služby ze svých knihovnických fondů zdarma;
3. **Knihovny s celostátní působností** (příjemci úplného povinného výtisku neperiodických publikací - podle zákona č. 35/1995 Sb. o neperiodických publikacích ve znění zákona č. 320/2002 Sb. o změně

a zrušení některých zákonů v souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů a příjemci úplného povinného výtisku periodických publikací podle zákona č. 46/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů) - Národní knihovnu ČR, Moravskou zemskou knihovnu v Brně a Vědeckou knihovnu v Olomouci – aby nepožadovaly úhradu nákladů na dopravu knihovního dokumentu ve smyslu § 14, odst. 4, 3. věty KZ a poskytovaly meziknihovní výpůjční služby ze svých knihovních fondů v celé České republice zdarma.;

4. **Všechny knihovny v České republice**, aby primárně využívaly systém meziknihovních služeb svého regionu, kraje a příslušné krajské knihovny.

Co tedy zbývá??

Prodiskutovat znovu předložené návrhy a přijmout systém plateb a „desatera“, vydat doporučení ÚKR a všechny uvedené dokumenty uvést v praktický život v našich knihovnách a tím samozřejmě alespoň trošku přispět k efektivitě nově konstituovaného NSMS.

PORTÁL STM

Bohdan Šmilauer, Dana Smetanová, Státní technická knihovna v Praze

1 Úvod

„Portál STM“ (Science, Technology, Medicine) je složkou projektu LI01018 s názvem „Informační zdroje pro STM a nástroje pro jejich zpřístupňování“, který v rámci programu LI v období 2001–2003 řeší STK v konsorciu dvanácti knihoven (viz Příloha 1). STK Praha je nositelem projektu. Tento projekt je součástí programu MŠMT LI „Informační zdroje pro výzkum a vývoj“ na r. 2000–2003. Další složkou projektu LI01018 byl nákup licencí pro on-line přístup k časopisům vydavatelství Academic Press a Wiley.

Program LI přinesl do českých vědeckých i veřejných knihoven nebyvalé množství informačních zdrojů jak primárních – především periodika v elektronické podobě, tak k detailnímu prohledávání určených sekundárních – abstraktových/indexových databází. Cílem projektu „Portál STM“ je umožnit uživateli vyhledat a zpřístupnit tyto zdroje z jednoho místa a poskytnout, pokud možno úplný přehled o všech informačních zdrojích získaných v rámci programu LI, včetně údajů o jejich „správcích“ a o podmínkách přístupu k nim.

Tematicky je portál STM orientován na přírodní vědy, techniku a lékařství, kromě informačních zdrojů nakoupených v programu LI, odkazuje na další oborové elektronické informační zdroje dostupné v knihovnách a institucích v ČR a zdroje volně přístupné na internetu. Na tvorbě portálu se vedle STK aktivně podílí NLK, která přispívá informacemi z oblasti lékařství.

Úkoly Portálu STM:

- **Sběr dat o EIZ , jejich klasifikace a aktualizace**

Byly sebrány údaje o všech licencích na informační zdroje zakoupené v programu LI a dalších licencí z oblasti STM. Na klasifikaci licencí bylo použito 24 oborů Konspektu a jednotlivé zdroje byly klasifikovány až třemi vybranými hesly PSH (Polytematický strukturovaný heslář). Dalším úkolem bylo zmapování oborových zdrojů z oblasti STM volně dostupných na internetu, tematických portálů, databázových a informačních center.

Informace o licencovaných informačních zdrojích se aktualizují průběžně ve spolupráci s řešiteli projektů na základě informací zaslaných prostřednictvím opravného formuláře v katalogu STM (viz

dále), zasláním informací na adresu li@stk.cz, informací uveřejněných na www stránkách nositelů projektu.

Seznamy časopisů obsažené v databázích typu EBSCO, ProQuest, ScienceDirect, Springer LINK apod. se obnovují jednou za půl roku, jde o kompromis mezi pracností sběru dat a požadavkem na aktuálnost.

Seznam zdrojů volně dostupných na internetu se prověřuje každý měsíc pomocí programu „Xenu’s Link Sleuth“ <http://home.snafu.de/tilman/xenulink.html>, který se ukázal jako vhodný nástroj pro prověření platnosti URL.

- **Návrh metodiky vyhodnocení využívání elektronických informačních zdrojů**

V rámci sběru dat o EIZ se uskutečnil průzkum možností statistického sledování využívání informačních zdrojů zakoupených z finančních prostředků programu LI http://www.stk.cz/li01018/StatLI_1.doc

- **Portál STM** – je navigační portál (rozcestník) orientovaný na přehled informačních zdrojů z oblasti přírodních věd, techniky a lékařství.
- **Katalog STM (terciární databáze)**
Katalog STM je databází zpřístupňující pomocí vyhledávacího menu údaje o licencích a jednotlivých zdrojích.
- **Spolupráce s JIB**
Katalog STM a fondy knihoven konsorcia budou zapojeny do systému Jednotné informační brány (Metalibu).
- **Implementace SFX**
Tento úkol řešil nákup, instalaci, implementaci, naplnění a provoz serveru SFX pro nabídku přídavných služeb uživatelům pro vyhledané EIZ. Dalším úkolem byla implementace OpenURL u důležitých databází.
- **Podpora protokolu Z39.50**
Byl zaveden protokol Z39.50 u nositele (STK) a u spolunositelů projektu a koordinováno zavádění Z39.50 v ČR obecně, vzhledem k jeho klíčové roli pro napojení knihoven do systému JIB (Metalib). Obdobný význam má implementace OpenURL pro činnost SFX.
- **Rozšíření a propojení VPK**
Rozšíření VPK i o další oborové knihovny a další rozvoj technologie VPK.

2 Portál STM

Portál STM – navigační portál (rozcestník) orientovaný na přehled informačních zdrojů z oblasti přírodních věd, techniky a lékařství.

Na výše uvedeném obrázku je rámcový návrh funkcí vstupní stránky portálu STM.

3 Katalog STM

Údaje o licencích a informačních zdrojích jsou uloženy v databázi „katalog STM“, která je součástí portálu STM.

3.1 Základní funkce katalogu STM

Vyhledávání zdrojů a licencí

- Jednoduché vyhledávání
Umožňuje vyhledávání v předem definovaných polích.

The screenshot shows the STM portal homepage. At the top left is the STM logo with the tagline "science technology medicine". To the right is the text "STÁTNI TECHNICKÁ KNİHOVNA". Below the logo is a navigation bar with links: "Úvodní stránka", "Hledání", "Nápověda", and "Kontakt". The main content area is divided into three vertical columns. The left column, titled "České zdroje", lists "Věda a výzkum v ČR", "Portály", "Elektronické časopisy", and "Knihovny". Below this is "Licencované zdroje (dostupné v ČR)" with links to "Katalog STM" and "Informační zdroje na VŠ", and "A&I Databáze". The middle column, titled "Portál STM", contains "Průvodce e - zdroji v oblasti Science - Technology - Medicine", a description of the portal's goal, and "Cílem portálu STM je zpřístupnit:" followed by a list of source types. The right column, titled "Profesionální zdroje", lists "Oborové", "Šedá literatura", "Patenty", and "Normy". Below this is "Volně dostupné zdroje" with links to "Přírodní vědy", "Technika", "Lékařství", and "Polytematické".

The screenshot shows the STM search interface. At the top left is the STM logo. To the right is the text "Katalog STM". Below the logo is a navigation bar with links: "Jednoduché vyhledávání", "Pokročilé vyhledávání", "Vyhledávání licencí", "Prohlášení", and "Nápověda". The main content area is titled "Jednoduché vyhledávání". It features a search form with a dropdown menu for "Index" (currently set to "ISSN/ISBN"), a text input field containing "0006-2960", and a "Hledej" button. A dropdown menu is open, showing options: "název zdroje", "ISSN/ISBN", "poskytovatel/vydavatel", "PSH", "MeSH", "typ", and "nosič". Below the dropdown menu is a small text field containing ".poskytovatele/vydavatele, PSH, MeSH, typu a nosiče".

Výsledkem vyhledávání je zdroj/seznam zdrojů vyhovujících zadaným kritériím.

The screenshot shows the STM catalog interface. At the top left is the STM logo with the tagline 'science technology medicine'. The top right corner displays 'Katalog STM'. Below the logo, there are navigation links: 'Jednoduché vyhledávání', 'Pokročilé vyhledávání', 'Vyhledávání licencí', 'Prohlížení', and 'Nápověda'. The main content area is titled 'Informační zdroje' and lists three entries for 'Biochemistry'. Each entry includes the eISSN, pISSN, publisher (American Chemical Society), journal type (Fulltext Journal), and carrier (On-line). The license is listed as 'Státní technická knihovna - American Chemical Society Publications'. Below the list, it indicates 'Záznamy 1 - 4 / 4'.

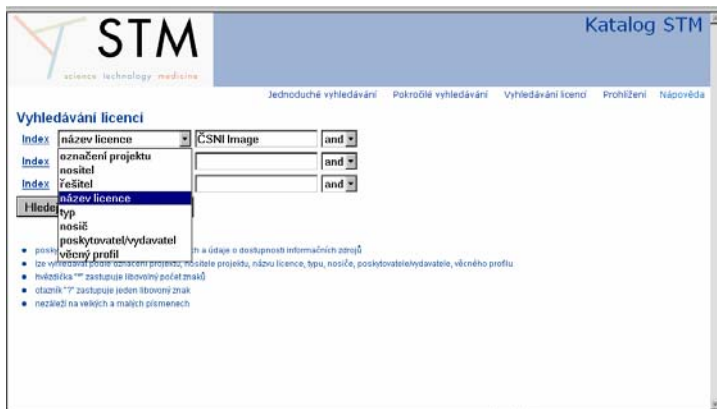
Úplný záznam zdroje získáme kliknutím na název zdroje.

This screenshot shows the full record page for 'Biochemistry' in the STM catalog. The layout is similar to the search results page. The 'Informační zdroj' section provides detailed information:

- Název:** Biochemistry
- eISSN:** 1520-4995
- pISSN:** 0006-2960
- Poskytovatel/Vydavatel:** American Chemical Society
- URL:** http://pubs3.acs.org/acs/journals/toc_page?incóden=bcshaw
- PSH1:** biologie
- PSH2:** chemie
- Typ:** Fulltext Journal
- Nosí:** On-line
- Licence:** [Státní technická knihovna - American Chemical Society Publications](#)

 At the bottom of the record, there is a link labeled 'Opravit záznam'.

- **Pokročilé vyhledávání**
Umožňuje přesnější formulaci dotazu s využitím logických operátorů a nastavení limitů.
- **Vyhledávání licencí**
Umožňuje vyhledat údaje o licenci v předem definovaných polích.

Výsledkem hledání je seznam institucí, které požadovaný zdroj vlastní. Úplný záznam o licenci získáme kliknutím na název instituce.

Vyhledávání na všech úrovních je doplněno možností zobrazení indexu, který nabízí seznam termínů pro aktuálně přednastavené pole, a tak usnadní uživateli formulaci dotazu.

Prohlížení

Umožňuje abecední prohlížení rejstříků polí: název, ISSN/ISBN, poskytovatel/vydavatel, PSH, MeSH, typ, nosič.

Aktualizace databáze

Katalog STM umožňuje zasílání připomínek a aktuálních údajů o zdrojích/licencích zahrnutých v databázi prostřednictvím odkazu „Opravit záznam“, který je uveden v úplném záznamu zdroje/licence.

The screenshot shows the STM database interface. At the top, there is a logo for STM (science technology medicine) and the text 'Katalog STM'. Below the logo, there are navigation links: 'Jednoduché vyhledávání', 'Pokročilé vyhledávání', 'Vyhledávání licencí', 'Prohlázení', and 'Nápověda'. The main content area is titled 'Připomínka k elektronickému zdroji'. It contains a form with the following fields and values:

Název :	Biochemistry
EISSN :	1520-4995
PISSN :	0006-2960
Poskytovatel/vydavatel :	American Chemical Society
Jazyk :	
URL :	http://pubs3.acs.org/acs/journals/toc.page?mcode=bi
FSH1 :	biologie
FSH2 :	chemie
Typ1 :	Fulltext Journal
Media1 :	On-line

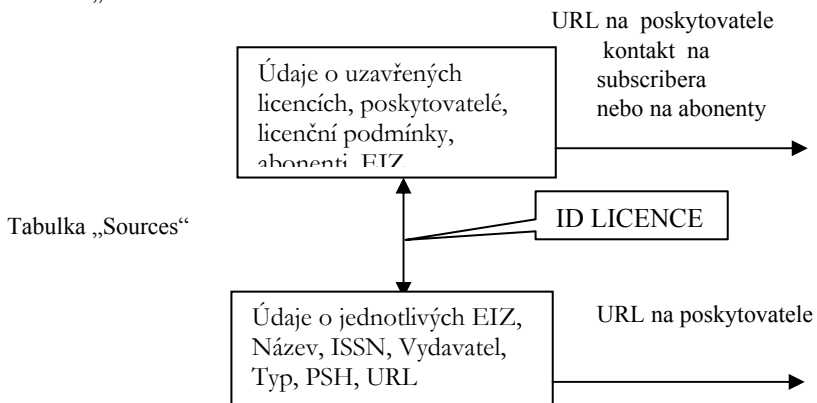
3.2 Technické řešení

Datový model databáze je poměrně jednoduchý: obsahuje dvě základní tabulky, a to tabulku **licencí** (LICENSES) a tabulku primárních **zdrojů** (SOURCES) těmito licencemi zpřístupněných.

Řádky tabulky licencí (LICENSES) přitom reprezentují licence k jednotlivým databázím poskytovatele, jedna smlouva poskytovatele s odběratelem tedy může znamenat více řádků v tabulce licencí. Tato tabulka je tedy obrazem licencí k jednotlivým databázím (jak je členění poskytovatel licence). Nesou současně i informaci o dostupnosti. Tabulka zdroje (SOURCES) je tabulkou krátkých katalogizačních záznamů o primárních EIZ dále podrobněji nedělených .

Vztah těchto tabulek je znázorněn schématem:

Tabulka „Licences“

Tyto tabulky budou vzájemně mezi sebou propojeny vazbou přes ID licence, a jsou jedním z možných vstupů (import se využívá se pro hromadné aktualizace) do databáze Katalogu STM. Samotná databáze je realizována relačním schématem 20-ti tabulek v databázovém stroji Oracle 8.1-7.

Prvky pro popis licence vycházejí z popisu informačního zdroje, tak jak je použita v databázi v JIB (Metalib) a prvky popisu jednotlivých elektronických zdrojů jsou vybrané prvky Dublin Core pro popis časopisů. Jejich vazba je na následujícím obrázku:

Detailní pohled na dvě základní tabulky Licences a Sources v TB a jejich spojení

Tabulka „Licences“

Číslo licence			identifikátor licence
Poskytovatel			Jméno providera (poskytovatele, agregátora)
Název Databáze			Název databáze (kolekce) v rámci nabídky providera
Zkrácený název			Zkratka např. ASPI, CAB,...
URL, celkové			URL providera
Typ DB			Abstract, Bibliographic, Conference Proceedings, Encyklopedie, Fulltext DB, Fulltext Journal, Factographical DB, Portal
Media			On.line, On-line+Print, On-line+CD ROM, CD ROM, CD ROM+print, CD LAN, Print, ERL server, DDS

Subscriber			Odběratel, instituce která uzavřela smlouvu s poskytovatelem
Person			Zodpovědná osoba u odběratele, jméno
E-mail			E-mail zodpovědné osoby
Kontrola přístupu			IP, ID +Password, Remote, celonárodní licence, free, konsorcium, local, univerzitní licence, (+ kombinace)
Platnost licenční smlouvy			např. 2000-2003
Věcný profil databáze Obory konspektu			jedna z 24 kategorií Konspektu + Polytématický zdroj
Projekt			Číslo projektu LI, pokud je nakoupeno z prostředků programu LI
Retrospektiva fulltext			Hloubka retrospektivy
Charakteristika databáze			Slovní charakteristika databáze
Abonent Link			Uveďte komu jsou databáze přístupné, abonenti, odkaz URL
Abonentí			Abonentí, seznam oprávněných institucí s přístupem k licenci (členové konsorcia)
Kontaktní osoba			Jméno a kontaktní adresa správce licence
Statistické ukazatele			Údaje o sledovaných statistikách využívání
Poznámka			Volný text

Tabulka „Sources“:

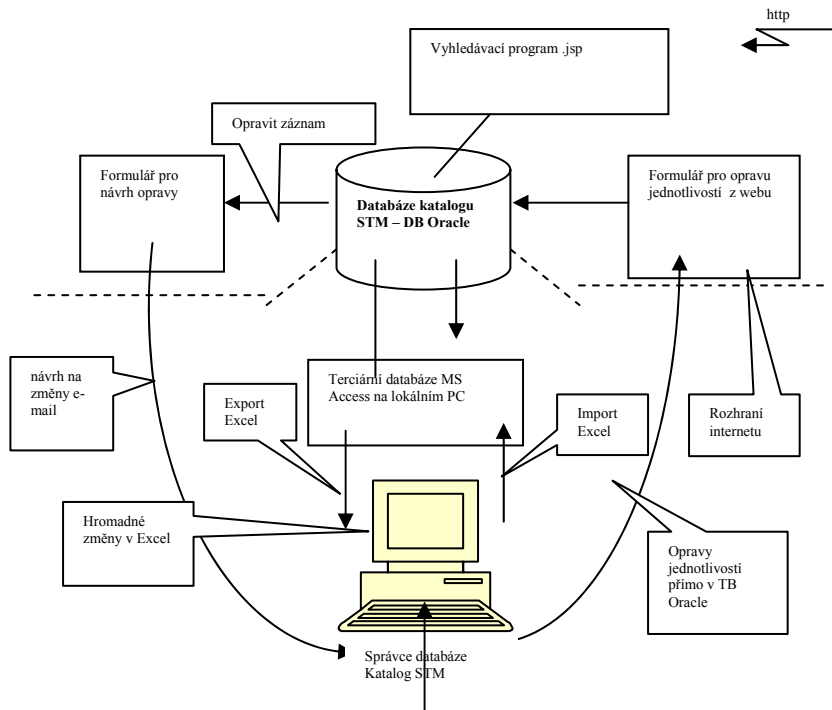
Číslo licence	URL, detailní	Název elektronického dokumentu	ISSN, ISBN	Vydavatel	Typ: Abstract, Bibliographic, Conference Proceedings, Encyklopedie, Fulltext DB, Fulltext Journal, Factographical DB, Index DB, Portal	Media: On.line, On-line+Print, On-line+CD ROM, CD ROM, CD ROM+print, CD LAN, Print, ERL server, DDS	PSH1-3	MeSH1-3

Aktualizace databáze katalogu STM:

Aktualizace údajů v databázi se provádí dvěma základními způsoby:

- importem tabulek licencí a zdrojů z tabulek v Excelu (vhodné pro počáteční nahrání nebo hromadné úpravy). Naopak je možný zpětný export těchto tabulek
- opravným formulářem přímo v databázi, je vhodné pro opravy jednotlivostí

Čtenář má možnost pomocí volby „Opravit záznam“ v katalogu STM zaslat e-mailem správci katalogu návrh na opravu zdroje nebo licence. Záleží na správci jak tyto návrhy posoudí a zda záznamy v databázi opraví.

Údaje o nově zakoupeném informačním zdroji lze zaslat prostřednictvím formuláře dostupném na <http://www.stk.cz/li01018/Dotaznik/Form.html> .

4 Spolupráce s Jednotnou informační bránou (JIB)

Prvotním úkolem portálu STM je zmapovat EIZ z oblasti STM a pomocí uživateli nalézt jejich poskytovatele a odběratele. Jednotná informační brána je univerzálnější, nabízí všechny obory a druhy nosičů (papírové i elektronické), je to multivyhledávač umožňující paralelní hledání v mnoha zdrojích současně. K zobrazení licencovaných zdrojů je však přístup omezen pouze pro oprávněné uživatele, takže nelicencovaný uživatel se ani nedozví o jejich existenci. Naproti tomu katalog STM je přístupný

komukoliv a poskytne přehled (nikoliv přístup až na plný text článku) o všech licencích na informační zdroje v programu LI a o ostatních českých licencích EIZ v oboru STM. Účely obou portálů jsou tedy různé a vzájemně se doplňují.

5 Podpora zavádění protokolu Z39.50 v knihovnách konsorcia

Specifikace protokolu Z39.50 je poměrně složitá a dále vzhledem k tomu, že tento protokol vyžaduje zvláštní SW na straně uživatele i data-báze není zatím, zejména u menších knihoven, rozšířen. Jeho využití je však mnohostranné a jeho implementace u velkých knihovních systémů je samozřejmostí. Protokol Z39.50 standardizuje formáty pro vyhledávání, získávání bibliografických záznamů, aktualizaci bibliografických záznamů a řadu dalších služeb., avšak brzdou je poměrně nákladný obslužný SW. Protokol Z39.50 je také využíván v Metalibu Jednotné informační brány (JIB).

5.1 Podpora vybavení protokolem Z39.50

Multivyhledávač Metalib, vzhledem k tomu, že jde o produkt firmy Ex-Libris, „rozumí“ dobře systému Aleph a komunikuje s ním firemním protokolem. S ostatními systémy může komunikovat buďto prostřednictvím protokolu Z39.50, nebo pro daný účel specificky napsaným rozhraním. Odtud pramení další impuls pro zavedení protokolu Z39.50 (alespoň pro vyhledání) do dalších katalogů. Z prostředků projektu byl financován nákup Z39.50 serveru od firmy Cosmotron pro STK Praha, a SVK Plzeňského kraje. Další Z39.50 server byl zakoupen pro TinLib v MSVK Ostrava a částečně byl financován vývoj Z39.50 serveru pro Univerzitu Pardubice. Ostatní členové konsorcia předpokládají vybavení Z39.50 protokolem se zavedením nového knihovního systému do konce r. 2003.

5.2 Činnost ZIG-CZ

Na podporu koordinace zavádění a využívání Z39.50 byla obnovena činnost skupiny ZIG-CZ (Z39.50 Implementors Group CZ). Na stránkách <http://www.stk.cz/ZIG> jsou uvedeny plánované aktivity. Cílem je dosáhnout shody na národním profilu tak, aby Z39.50 servery na českých knihovních systémech „hověly stejnou řečí“.

Cíle činnosti ZIG-CZ:

- normotvorné materiály o Z39.50 (standards, profily, překlady...)
- studijní materiály o Z39.50
- přehled implementací Z39.50 v českých knihovnách a jejich vlastnosti
- návrh na český národní profil ZIG-CZ
- přehled českých firem a jejich SW pro Z39.50
- sledování nových trendů ve vývoji protokolu Z39.50

6 Rozšíření a propojení VPK

Časopisy v souborném katalogu SK-VPK jsou též zahrnuty v Katalogu STM, jejich nosič je označen DDS (Document Delivery System). Po objednání lze obdržet dokument elektronickou cestou ve formátu .pdf. Od zdroje s nosičem „DDS“ vyhledaného v Katalogu STM směřuje URL přímo do SK-VPK pomocí Open URL (parametry se předávají v URL). Naopak z katalogu SK-VPK vede link na on-line verzi časopisu a na katalog STM, kde lze získat bližší informace o licenci a dostupnosti časopisu.

6.1 Návrh dalšího rozvoje VPK pomocí technologie OpenURL

Řešením je oddělení vyhledávacích služeb v katalogu (hledání časopisu a určení jeho lokace odběru) a vlastní digitalizace a dodávky. Prostředkem je použití OpenURL, rozšířené o přenos lokalit, kde se požadovaný dokument nalézá. Návrh na syntaxi předávání lokací v OpenURL je rozšířením standardu viz <http://www.sfxit.com/openurl/openurl.html>, a využívá v Local-Identifier-Zone parametru **pid** (private identifier), a jehož syntaxe je ponechána na zdroji informace. Konkrétní návrh na předávání lokací z knihovních a souborných katalogů do Servisního centra VPK (ve formě OpenURL) je k dispozici na adrese <http://www.stk.cz/li01018/OpenURLVPK.doc>

Příklad přenosu lokací u časopisu VTM:

[http://newalex.stk.cz:7777/servlet1/dds.Mindex?sid=VPK:SK&genre=journal&issn=1210-0897&title=VTM&pid=lib%3AABA013\(1992-2003\)%2CABD010\(2000-2003\)%2CABD015\(2000-](http://newalex.stk.cz:7777/servlet1/dds.Mindex?sid=VPK:SK&genre=journal&issn=1210-0897&title=VTM&pid=lib%3AABA013(1992-2003)%2CABD010(2000-2003)%2CABD015(2000-)

[2003\)%2CABD016\(2002-2003\)%2CABD018\(2000-2003\)%2CABD066\(2002-2003\)%2CBOD115\(2003\)%2COSD001\(2001-2003\)](#)

6.2 Vývoj přenositelných programů pro VPK

Na základě tohoto obecného konceptu a na základě zkušeností s vývojem a provozem VPK byl vyvinut v rámci projektu LI01018 systém DDS nezávislý na platformě operačního systému (jazyk Java a databáze SQL, bloky XML) <http://www.stk.cz:7777/servlet1/dds.Mindex> . Tento systém je konfigurovatelný a přizpůsobitelný pro potřeby knihoven, které by měly zájem o zprovoznění vlastního systému dodávání dokumentů. Obecně by bylo možné tento systém zobecnit na libovolné meziknihovní služby, přičemž praktickou výhodou by bylo jedno zúčtovací místo pro uživatele.

7 Obdobné projekty

Během řešení projektu LI01018, který měl mj. za úkol vytvořit databázi licencí a katalog zdrojů pořízených v rámci programu LI vzniklo několik obdobných katalogů. Především jde o německý projekt EZB <http://www.nkp.cz/ezb/>, ve kterém z českých knihoven participuje NK a ETF Praha, dále projekt ZČU v Plzni, jehož výsledkem je databáze Elektronické informační zdroje na VŠ <http://eiz.zcu.cz/>, projekt Portál elektronických časopisů PEC mapující licence a zdroje na UK Praha <http://www.cuni.cz/pec/hledej.php> a firemní databáze Albertiny Icome Praha Infodzroje <http://www.infoteka.cz/index.php?top=13> a infoprojekty <http://infodzroje.cz/infoprojekty.php> Zčásti se tyto projekty překrývají, ale spíše doplňují v různých aspektech.

„Konsorcium“ knihoven – spoluřešitelů LI01018

Tabulka knihoven podílejících se na řešení projektu LI01018

Spolunositel	Spoluřešitel	URL
Státní technická knihovna, Praha	Ing. Martin Svoboda	http://www.stk.cz
Vědecká knihovna v Olomouci	Ing. Martin Vojnar	http://www.vkol.cz
Národní lékařská knihovna, Praha	Radka Římanová	http://www.nlk.anet.cz
Knihovna Vysoké školy chemicko-technologické, Praha	Ing. Jaroslav Šilhánek, CSc.	http://www.vscht.cz
Univerzitní knihovna Západočeské univerzity v Plzni	Ing. Radka Tichá	http://www.knihovna.zcu.cz
Univerzitní knihovna Univerzity Pardubice	Mgr. Iva Prochásková	http://www.upce.cz
Univerzitní knihovna TU Liberec	Vladimír Studený, prom. fil.	http://www.vslib.cz
Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje	Mgr. Věra Krejčíková	http://www.svkpl.cz
Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě	Ing. Drahomíra Tošenovská	http://www.svkos.cz
Ústav výpočetní techniky MU Brno	RNDr. Miroslav Bartošek, CSc.	http://www.ics.muni.cz
Moravská zemská knihovna, Brno	Ing. Petr Žabička	http://www.mzk.cz
Ústřední knihovna VUT, Brno	Dr. Nataša Jursová	http://www.vutbr.cz

Odkazy

- 1 Portál STM**
 - Dokumenty k projektu LI01018: <http://www.portalstm.cz/ProjDoc.html>
 - Sběr údajů pro katalog STM – zdroje: <http://www.stk.cz/li01018/Dotaznik/Form.html>

- 2 Jednotná informační brána - Projekt**
 - O projektu JIB: <http://jib-info.cuni.cz/>

- 3 Konspekt**
 - <http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/dokumenty.php?sekce=konspekt>
 - http://www.nkp.cz/standard/MDT_konspekt_VPI.htm

- 4 PSH**
 - Informace o PSH na stránkách STK: <http://www.stk.cz/psh.html>
 - Stromový heslář PSH: <http://www.stk.cz/cgi-bin/dflex/CZE/STK/PSH>
 - <http://olc2.feld.cvut.cz/psh/psh.html>
 - Vybraná hesla PSH pro klasifikaci IZ v katalogu STM: <http://www.stk.cz/li01018/PSHMDTKonspekt5.htm>

- 5 MeSH**
 - <http://www.nlm.nih.gov/mesh/>

- 6 Využívání EIZ, statistiky**
 - ICOLC (International Coalition of Library Consortia): <http://www.library.yale.edu/consortia/2001webstats.htm>
 - COUNTER Code of Practice: <http://www.usagestats.org/>

- 7 Open URL a SFX**
 - <http://www.sfxit.com/openurl/openurl.html>
 - <http://www.sfxit.com/>

- 8 Z39.50 a ZIG-CZ**
 - <http://www.stk.cz/ZIG>
 - České překlady Profil Bath, standard Z39.50–1995, návrh Profilu ZIG-CZ, přehledy instalací Z39.50 serveru v ČR: http://www.stk.cz/ZIG/zdroje_cz.html
 - Agentura udržující Z39.50, definice protokolu: <http://lcweb.loc.gov/z3950/agency/>
 - Bath profil: <http://www.nlc-bnc.ca/bath/bp-current.htm>

ELEKTRONICKÁ KNIHOVNA ČASOPISŮ EZB

Petra Pěnkavová, Karolína Košťálová (Národní knihovna ČR)

Služba EZB (Elektronische Zeitschriftenbibliothek = Elektronická knihovna časopisů) umožňuje přístup k plnotextovým odborným elektronickým online časopisům dané knihovny z jednoho místa. Uživatelské rozhraní je k dispozici v anglické a německé jazykové verzi.

Historie

Domovskou institucí této služby je Univerzitní knihovna v německém Regensburgu, která na ní začala pracovat v roce 1997 společně s Technickou univerzitou v Mnichově. Projekt je podporován Německou výzkumnou společností (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG) a Spolkovým ministerstvem pro vzdělání a výzkum (Bundesministerium für Bildung und Forschung). Zpočátku byl zamýšlen především pro univerzitní a odborné knihovny v německy mluvících zemích. V současné době se však EZB rozšiřuje nejen po Evropě ale i do zámorí (do projektu se nedávno zapojila také Kongresová knihovna). Aktuální počet zapojených knihoven přesahuje 230.

V polovině roku 2002 se v České republice jako první zapojila Knihovna Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Začátkem letošního roku bylo zveřejněno konto Národní knihovny ČR. Po dubnovém semináři, kterého se zúčastnila koordinátorka projektu EZB dr. Evelinde Hutzler, se aktivně zapojily další tři české knihovny. Ze statistik je patrné, že řada ostatních českých knihoven využívá konto Národní knihovny ČR minimálně formou prohlížení.

Obsah

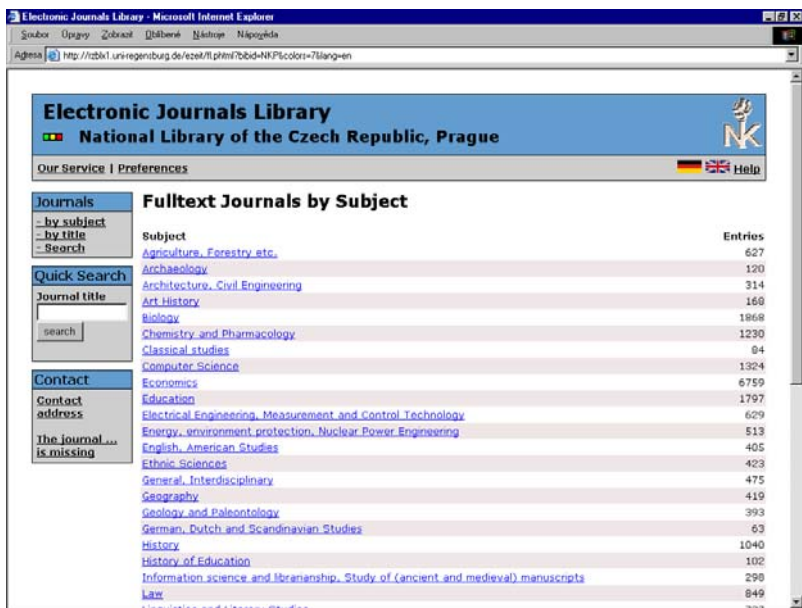
Počet titulů, uvedených v EZB, stoupá každým dnem. Koncem června zde bylo celkem 15.921 titulů, z toho 1.842 pouze v elektronické verzi bez tištěného ekvivalentu. Podmínkou pro zařazení titulu do EZB je kromě odborné úrovně také dostupnost plného textu minimálně u 50% obsahu. Symbolika semaforu znázorňuje dostupnost ve vybrané knihovně:

- červená označuje časopisy nedostupné, které nemá knihovna předplaceny, ovšem většinou jsou k dispozici abstrakty a někdy také plné texty ze starších čísel;

- žlutá barva označuje tituly, které jsou v knihovně dostupné v rámci různých předplatných;
- zelená barva je přiřazena titulům, jejichž plnotextová podoba je volně dostupná na internetu.

Volně dostupné tituly jsou také v samostatném Adresáři volně dostupných časopisů (Directory of Free Access Journals) [7]. Ke konci června zde bylo uvedeno 5.442 titulů. Jazykově není obsah EZB nijak omezen, takže jsou zde zahrnuty i např. odkazy na dva české volně dostupné tituly: Ikaros a Národní knihovna.

Obsah EZB je možno prohlížet (k dispozici je tematický a abecední seznam titulů) nebo prohledávat podle výrazů z různých polí záznamu, včetně formy dostupnosti. Užitečnou pomůckou je okénko Quick search, které umožňuje vyhledávání titulu podle slov z názvu, a to z kteréhokoli kroku prohlížení.

Obr. 1 Titulní obrazovka konta NK ČR v EZB

V kontě Národní knihovny ČR [5] jsou zařazeny všechny plnotextové časopisy, které má knihovna dostupné v rámci různých licencí a předplatných. Jde o tituly z databází tzv. agregátorů (např. EBSCO, ProQuest), konkrétních vydavatelství (Springer, Elsevier) či elektronické verze titulů předplacených v tištěné podobě (Electronic Journal Service = EJS). Většina databází je dostupná v ČR minimálně do konce roku 2003 v rámci národ-

ních či konsorciálních licencí, takže i pro ostatní knihovny, které mají tyto zdroje přístupné, představuje konto NK ČR užitečnou pomůckou. Přístup k plným textům v těchto knihovnách je pak vázán na podmínky místního nastavení v té které knihovně (především registrace IP adres, která ale neplatí pro ProQuest, kde je na základě nastaveného MasterLinku přístup k plným textům pouze z počítačů v NK ČR).

Počty titulů z předplacených zdrojů	
EBSCO host	6 416
ProQuest	3 942
ScienceDirect (Elsevier)	1 229
Springer LINK	440
PCI FT	225
Literature Online	96
EJS	33
Celkem	12 381

Obr. 2 Počty licencovaných titulů v kontě NK ČR ke dni 26.6.2003

Poznámka: Tituly z agregovaných databází EBSCOhost a ProQuest jsou aktivovány automaticky z centra EZB a do té doby nejsou viditelnou součástí databáze. Nefigurují tedy v celkovém počtu dostupných časopisů.

Využívání

Každá zúčastněná knihovna má k dispozici měsíční statistiky využívání. Kromě celkového pohledu na využívání všech kont EZB, má každá knihovna přístupné podrobnější údaje ke svému kontu. Zatímco statistiky celého EZB ukazují pouze celkový počet přístupů (s průměrem na jeden den) a přístupy podle oborů, tak konto konkrétní knihovny obsahuje navíc ještě počty přístupů podle konkrétních titulů, vydavatelů a IP adres.

	počet přístupů	průměrně za den
01/2003	8	0,38
02/2003	986	35,21
03/2003	1212	39,1
04/2003	1279	42,63
05/2003	911	29,39
Celkem	4396	29,34

Obr. 3 Počty přístupů na konto NK ČR

Z uvedené tabulky je patrný nárůst přístupů po zveřejnění informace o kontu NK ČR. I přes pokles v květnu se stále průměrný počet přístupů pohybuje na velmi dobré úrovni, která svědčí už o určitém návyku uživatelů EZB používat.

Z oborů se drží stabilně v popředí časopisy z lékařství, biologie a chemie a farmacie. Na dalších pozicích se střídají zemědělství a lesní hospodářství, ekonomie, sociologie, psychologie atd.

Mezi tituly od jednotlivých vydavatelů jsou nejnavštěvovanější časopisy z agregovaných databází EBSCOhost a ProQuest. Na dalších místech se objevují tituly z nakladatelství Elsevier či Springer, což není překvapující vzhledem k dostupnosti plných textů. Nechybí ovšem ani např. tituly z vydavatelství Kluwer, Wiley či Blackwell Science. Pokud mají knihovny k těmto časopisům přístup, mohou odkaz v EZB na plný text časopisu použít. Záleží opět na podmínkách přístupu v konkrétní knihovně.

Přístupy podle titulů se dají poměrně těžko zevšeobecnit. Každý měsíc se na čelních pozicích objevují jiné konkrétní tituly s poměrně nízkým počtem přístupů (nejvíce kolem 11). Ovšem seznam navštívených titulů je velmi dlouhý.

EZB a SFX

Začátkem června 2003 byla EZB zapojena mezi SFX služby. SFX představuje nástroj, který na jednom místě soustřeďuje nabídku všech relevantních souvisejících přidaných služeb [8]. S pomocí SFX je možné si např. pro konkrétní článek velmi jednoduše a rychle ověřit, zda je plný text článku dostupný na území ČR (v tištěné či elektronické podobě) či zda už je pro jeho získání nutné využít mezinárodní meziknihovní služby.

Nabídka přidaných služeb se vždy vytváří na základě informací o konkrétním dokumentu (článek, časopis, kniha) a údajů o uživateli, přesněji řečeno, informace o tom, ke kterým zdrojům má daný uživatel právo přístupu.

Obecně je možné říci, že v případě článků může uživatel využít SFX v současné době k ověření dostupnosti:

- plného textu v licencovaných (pouze pro oprávněné uživatele) a volně dostupných plnotextových a abstraktových databázích,
- tištěného periodika v Souborném katalogu ČR, v katalogích jednotlivých knihoven či Souborném katalogu VPK s následnou možností objednání kopie pro registrované uživatele VPK
- periodika v online verzi v rámci různých licencí a předplatných prostřednictvím EZB

EZB má několik výhod, které nás vedly k jeho zapojení do SFX:

První výhodou EZB je stále rostoucí databáze volně dostupných časopisů, které jsou v EZB označovány pomocí zeleného „semaforku“.

Druhou předností EZB je skutečnost, že ačkoliv obsahuje z velké části informace o licencovaných časopisech, přístup do EZB není žádným způsobem omezen/vázán pouze na oprávněné uživatele. Uživatel může bez

omezení procházet konta všech knihoven zapojených do EZB. Oprávněnost přístupu k licencovaným zdrojům („žluté“, „červené“) je kontrolována až při snaze „proklikat se“ přímo k jednotlivým titulů a jejich plným textům.

EZB v SFX je možné využít:

- v Jednotné informační bráně
- prostřednictvím služby Citation Linker
- ve vybraných katalozích a licencovaných zdrojích

Jednotná informační brána (JIB)

Článekové databáze prohledatelné prostřednictvím JIB je možné využít jak pro hledání článků podle tématu, tak pro ověřování konkrétní citace. Kromě licencovaných databází, které jsou v JIB dostupné pouze pro oprávněné uživatele (EBSCO, OCLC, ProQuest 5000 – ABI/Inform, báze z nabídky SilverPlatter), nabízí JIB pro vyhledávání i volně přístupnou databázi PubMed, která se specializuje na oblast biomedicíny.

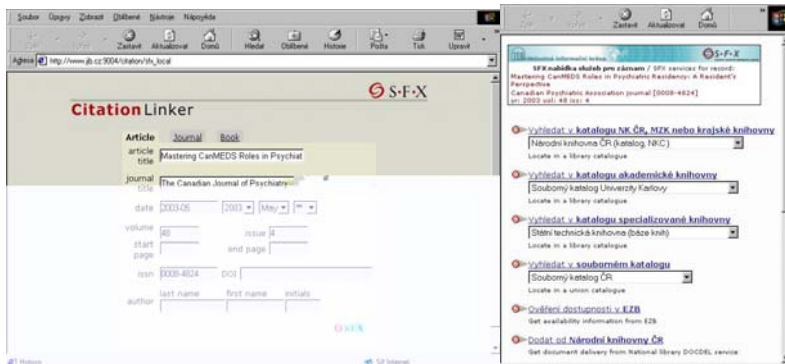
Citation Linker

Citation Linker [9] představuje velmi jednoduchý formulář, který uživateli umožní vytvořit si nabídku SFX služeb pro libovolný článek, časopis nebo knihu, aniž by je (lépe řečeno jejich základní bibliografické údaje) musel předtím nalézt v Jednotné informační bráně. Citation Linker je volně přístupný, nabídka SFX služeb se opět vytváří v závislosti na údajích o hledaném dokumentu a oprávnění uživatele pracovat s licencovanými zdroji, tedy za stejných podmínek jako v JIB.

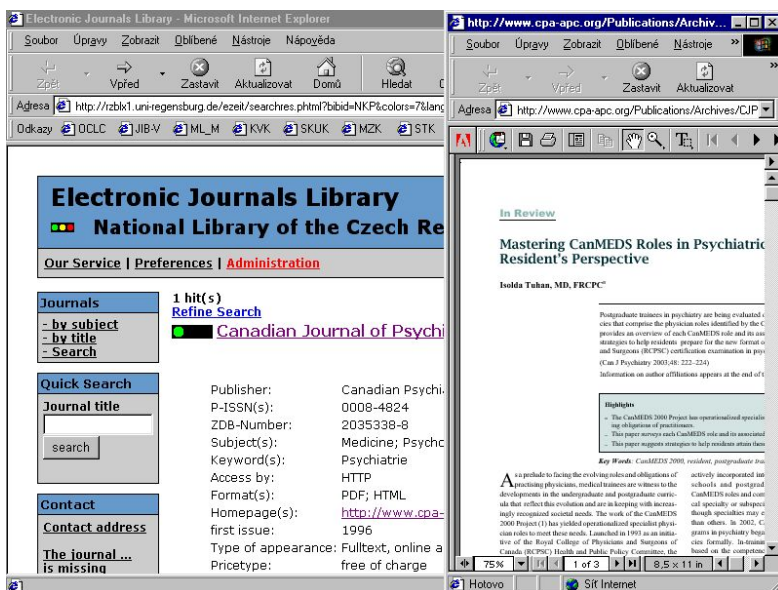
Velmi často se může stát, že s JIB či se službou Citation Linker pracují i uživatelé, kteří nemají právo přístupu k licencovaným zdrojům. Těmto uživatelům však SFX zcela logicky nenabídne možnost získat plný text přímo z licencované databáze. Pro získání informace o existenci elektronické verze časopisu však mohou využít právě EZB. Po kliknutí na odkaz „Readme“, který je v EZB součástí záznamu každého licencovaného časopisu, se uživatel dostane na info stránky o EZB kontě NK ČR. U databází začleněných do EZB je pak na těchto info stránkách stručný popis obsahu databáze a důležitý odkaz na informace o licenci a tedy i knihovnách, v nichž může uživatel získat přístup k dané databázi a tím i k plnému textu článku.

Tlačítko SFX v katalozích a licencovaných databázích

Kromě Jednotné informační brány a služby Citation Linker je možné nalézt tlačítko SFX a tím i EZB v některých českých katalozích (např. katalogy Vědecké knihovny v Olomouci, Moravské zemské knihovny, Souborný katalog Virtuální polytechnické knihovny) a z licencovaných zdrojů nově v OCLC FirstSearch, konkrétně v článkových bázích Article-First a ECO a souborném katalogu WorldCat.

Obr. 4 Vytvoření SFX menu pomocí služby Citation Linker

Obr. 5 Ověření dostupnosti online verze časopisu prostřednictvím EZB

Význam pro MVS

Hlavní předností EZB především pro oblast meziknihovních služeb je, jak už bylo zmíněno, sjednocený přístup k řadě titulů, které je jinak potřeba hledat v mnoha různých dílčích zdrojích. Další výhodou EZB je možnost zjistit u nedostupných časopisů v konkrétní knihovně, která jiná zúčastněná knihovna má elektronickou verzi k dispozici.

Otevřenost systému

Obsah EZB je dynamický. Upozornit na nové tituly, změny či doplňky může každý uživatel prostřednictvím připraveného formuláře. Informace je zaslána administrátorovi konkrétního konta, který se postará o další záležitosti. Také se stále nabízí prostor pro zapojení dalších knihoven, které mají dostupné různé specifické tituly.

Závěrem

EZB představuje šikovný a užitečný nástroj pro knihovníky i uživatele knihoven při pátrání po odborné časopisecké produkci v elektronické podobě. Technické zajištění je na vysoké úrovni a nevyžaduje od zúčastněné knihovny žádné nadstandardní vybavení, ale pouze trochu lidské práce. Také fungování EZB do budoucna by nemělo být žádným problémem. Podpora od institucí zmiňovaných v úvodu by měla stále trvat.

Literatura:

1. HUTZLER, Evelinde; SCHUPFNER, Gerald. The Elektronische Zeitschriftenbibliothek : a succesful library service for electronic journals in Germany. *Serial librarian*. 2002, vol. 41, no. 3/4, s. 255-270.
2. TRENKLEROVÁ, Mária. Knihovna Evangelické teologické fakulty UK součástí projektu Elektronische Zeitschriftenbibliothek. *Ikaros* [online]. 2002, č. 12 [cit. 2003-06-26]. Přístup z: < <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200212011>>. ISSN 1212-5075
3. *Elektronische Zeitschriftenbibliothek* [online]. Regensburg : Universitätsbibliothek Regensburg, c1997-2003 [cit. 2003-06-26]. Přístup z: <<http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/ezeit/>>.
4. *Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB) : elektronická knihovna časopisů* [online]. Praha : Knihovna ETF UK, [cit. 2003-06-26]. Přístup z: < <http://www.etf.cuni.cz/~library/ezb.html>>
5. *Elektronická knihovna časopisů (EZB)* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, [cit. 2003-06-26]. Přístup z: <<http://www.nkp.cz/ezb>>.
6. PĚNKAVOVÁ, Petra; KOŠTÁLOVÁ, Karolína. Zapojení Národní knihovny ČR do projektu Elektronické knihovny časopisů (EZB). In *Infos 2003 : 32. mezinárodní informatické sympózium*. Bratislava : Centrum VTI SR pre Spolok slovenských knihovníkov, 2003, s. 121-123. Přístup též na: < <http://www.aib.sk/infos/infos2003/26.htm>>.
7. *Free Access Journals : directory based on the Electronic Journals Library (EZB)* [online]. Regensburg : University Library of Regensburg, c1997-2003 [cit. 2003-06-26]. Přístup z:< <http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/dfaj>>.
8. *Informační portál JIB : SFX – základní informace* [online]. [cit. 2003-06-30]. Přístup z: < <http://jib-info.cuni.cz/index.php?fname=jib.mnu&sub=3&url=sfx/>>.
9. *Citation Linker*. [online]. ExLibris, c2003 [cit. 2003-06-30]. Přístup z: http://www.jib.cz:9004/citation/sfx_local>.

SLUŽBA ? Ptejte se knihovny

Michaela Vondráčková – Jindřiška Pospíšilová, Národní knihovna ČR

S rozvojem a využíváním ITC se stále více knihovny zaměřují v nabídce svých služeb i na ty uživatele, kteří knihovnu nevyužívají standardně, tedy pouze nahodile, omylem či dokonce vůbec. Vystavení katalogů knihoven (OPAC i naskenovaných) na internetu bylo jakousi „první vlašťovkou“ přiblížení se veřejnosti jako celku, ale i zde, domníváme se, hledají spíše ti, kteří navštěvují/navštěvovali knihovnu a prostřednictvím online katalogů šetří čas při objednávání knih nebo ověřování citací. Velká část populace, podle dostupných informací, knihovnu nevyužívá vůbec. A právě těmto potenciálním uživatelům by knihovny rády nabídly své služby, právě na ně je zaměřený náš nový projekt „Ptejte se knihovny“.

Služba Ptejte se knihovny se začala vyvíjet již od června roku 1999, kdy bylo v Národní knihovně ČR otevřeno Referenční centrum s nabídkou široké škály služeb s cílem „zprostředkovat uživateli orientaci v současném informačním prostředí a využívat informační zdroje v tradiční i elektronické podobě.“ V březnu 2002 si poskytování informačních služeb mohly vyzkoušet některé z knihoven v rámci akce Březen měsíc internetu“ a to službou „Bezmezná informace“. V rámci ní někteří z knihovníků odpovídali na rozmanité dotazy uživatelů. Tato spolupráce dala „život“ myšlence vytvořit službu podobného charakteru a nabídnout ji všem uživatelům knihoven po celý rok, nabídnout jim možnost zaslat kdykoliv na jedno centrální místo svůj dotaz s vědomím, že bude vyřízený a to na základě jasně definovaných pravidel a podmínek.

V listopadu 2002 došlo tedy k inovaci této již existující služby, která byla a stále je poskytována v rámci nabídky Referenčního centra Národní knihovny na e-mailové adrese reference@nkp.cz. Princip nově vytvořené služby „Ptejte se knihovny“ je obdobný: *poskytnout prostor pro dotazy všeobecného typu na co nejviditelnějším a nejprístupnějším místě na webové stránce NK ČR, případně dalších knihoven, které se připojí.* V současné době je odkaz od listopadu 2002 umístěný na české a anglické verzi www stránky Národní knihovny ČR a od února 2003 na první stránce Vědecké knihovny v Olomouci. Služba je poskytována pouze prostřednictvím e-mailové adresy, kdy obě zapojené knihovny odpovídají na „své“ dotazy, služba je spojena pro uživatele pouze pomocí jednotného loga.

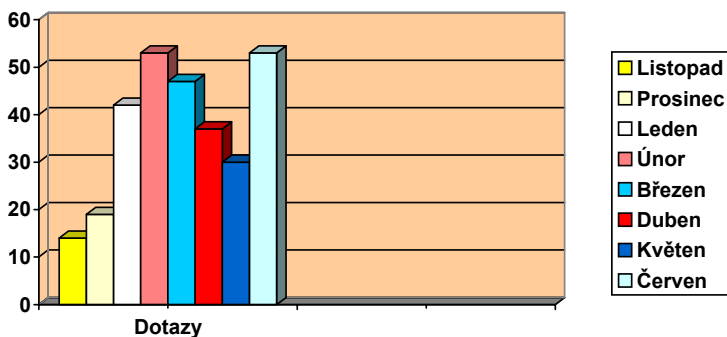
Uživatel po zadání svého dotazu přes stránky obdrží potvrzující dopis s následujícími texty:

Předmět: Tym - Ptejte se sve knihovny / Ask your library team
Vlastní sdělení: Prijali jsme Vas dotaz a do 48 hodin Vam odpovime. / We have received your query and you will hear from us within 2 days.

Pro informaci NK ČR zřídila na domácí stránce Referenčního centra **archiv dotazů a odpovědí**, který je veřejně přístupný a jsou zde shromážděny nejzajímavější dotazy a odpovědi. Půlroční fungování této služby jasně ukázalo, že rozhodujícím činitelem pro využívání je umístění odkazu z první stránky a jednoduché pojmenování služby („Ptejte se knihovny“ je jistě srozumitelnější název než „Referenční dotaz“). Umístění a jednoduchost byly „lákadlem“ nejen pro uživatele z řad široké veřejnosti, ale také pro pracovníky jiných, především menších knihoven, kteří zaslali asi 1/4 dotazů.

Statistiky, které jsme pořídili pro období od listopadu 2002 do konce června 2003, jsou důkazem toho, že služba je využívána, i když zatím v menší míře, než jsme předpokládali. V uvedeném období bylo do knihovny zasláno na 300 dotazů.

Využití služby „Ask your library“ období 11. – 12./2002 a 1.-6./2003

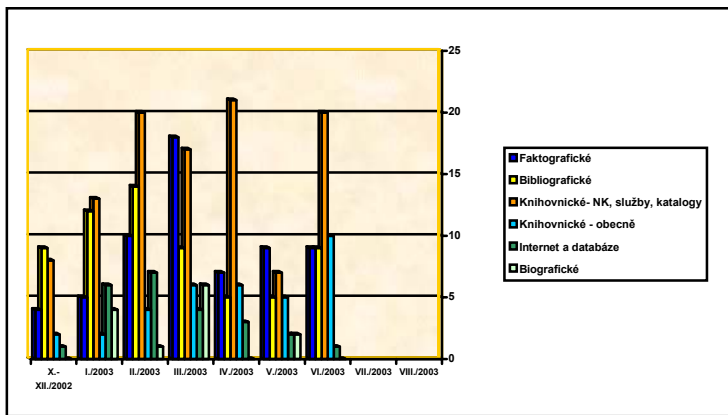

Jak je patrné z grafu, byla služba zpočátku využívána méně, pravděpodobnou roli zde hrála i nedostatečná informovanost uživatelů. Nejvyšší počet dotazů byl zaznamenán v únoru a v červnu, na čemž se zřejmě i odráží zkuškové období studentů vysokých škol.

Další graf ukazuje strukturu zaslanych dotazů. Patrné je, že se uživatelé nejvíce dotazovali na knihovnické a faktografické informace.

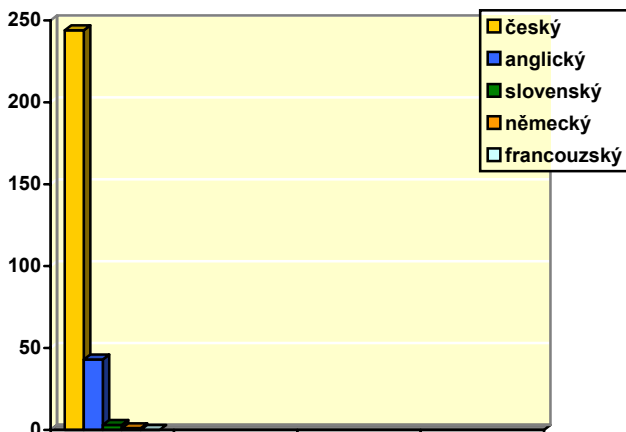
Bibliografické dotazy souvisely ve většině případů s využíváním online katalogu NK ČR – báze NKC.

Příchozí dotazy a jejich rozdělení období 11.-12./2002 a 1.-6./2003

Následující graf poukazuje na jazykovou strukturu pokládaných dotazů. Je z něj patrné, že česká verze služby „Ptejte se knihovny“ je prozatím více využívána, než verze anglická „Ask your library“.

Cizojazyčné dotazy „Ask your library“ období 11.-12./2002 a 1.-6./2003

Dotazy, které jsou do archivu ukládány, jsou řazeny prozatím podle data doručení, stránky jsou statické bez možnosti vyhledávání. V budoucnu, v rámci navrhovaného řešení předpokládáme třídění dotazů podle předmětových kategorií (byla vybrána metoda Konspektu, kde universum lidského vědění je rozčleněno do 24 skupin, podrobnější informace můžete nalézt na adrese <http://konspekt.nkp.cz>).

Ve dnech 4. a 5. června 2003 se konala v Krajské knihovně v Karlových Varech Komise pro služby, které se tradičně účastní pracovníci služeb ústředních odborných knihoven a krajských knihoven. Závěry z tohoto jednání mimo jiné zdůrazňují, že zájem o koordinované poskytování této služby ze strany českých knihoven je, a to na principu decentralizovaného systému. Každá připojená knihovna umístí na svých www stránkách viditelně logo této služby. „Prolink“ povede na www formulář nebo e-mail, kam bude moci uživatel zapisovat své dotazy, a také na informační stránky služby, kde se tazatel dozví podrobnosti o této službě. Zasláné dotazy do jednotlivých knihoven budou vyřizovány v rámci již poskytovaných referenčních (bibliograficko-informačních) služeb dané knihovny s tím, že v případě potřeby může knihovna využít kteroukoliv jinou knihovnu zapojenou do systému, popř. směřovat dotaz na NK ČR. Koordinátorem celého projektu byla zvolena Národní knihovna ČR

Již brzy budou k dispozici www stránky, kde uživatel nalezne informace o službě, o spolupracujících knihovnách a jejich oborovém zaměření, jednoduchý formulář pro zadání dotazu spolu s archivem zajímavých dotazů. Logo, které je v tuto chvíli využíváno, vzniklo narychlo pro potřeby NK ČR. Připravujeme ve spolupráci s grafikem návrh nového loga, které se stane symbolem poskytování referenčních služeb v českých knihovnách pro všechny, blízké či vzdálené, registrované či náhodné uživatele.

A proč vlastně taková služba, neposkytují snad knihovníci tyto informace i bez ní?

Ano poskytují. Naším záměrem je však umožnit nejen registrovaným a poučeným uživatelům, ale i těm, kteří knihovnu nikdy nepotřebovali, opravdu svobodný přístup k informacím všeho druhu a to způsobem lehce dosažitelným, přehledným a jasným. Chtěli bychom, aby se tato služba stala pomocníkem v orientaci v nabídce a využívání informačních zdrojů, které jsou v knihovnách k dispozici a které jsou v mnoha směrech využívány nedostatečně.

Použitá literatura:

BOROVANSKY, Vladimír T. Referenční služby v amerických universitních knihovnách. *Národní knihovna*. 1993, roč. 4, č. 1, s. 25-33.
HEMOLA, Hanuš. Ptejte se své knihovny!. *Ikaros* [online]. 2003, č. 01 [cit. 2003-01-01]. Dostupný na WWW: <<http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200212044>>. ISSN 1212-5075.

MEDZINÁRODNÁ MEDZIKNIŽNIČNÁ VÝPOŽIČNÁ SLUŽBA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V ROKOCH 2002 A 2003

Štatistické vyhodnotenie, aktuálny stav a perspektívy spolupráce

Jana Sochorová, Univerzitná knižnica v Bratislave

Medzinárodná medziknižničná výpožičná služba je tradičnou, štandardne poskytovanou informačnou službou v celom knižnično-informačnom systéme Slovenskej republiky. Jej štruktúra sa historicky vyvíjala ako prirodzená súčasť práce vedeckej knižnice v determinácii na celkové prúdy v slovenskom knihovníctve. Základnou ideou platformy takejto služby bolo, aby celý národný informačný systém mohol aktívne reagovať na všetky informačné potreby používateľa bez ohľadu na lokalitu z ktorej bola požiadavka kreovaná. Takáto výstavba štruktúry práce medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby vzhľadom na sebevlasnú kohéznosť viedla k profilácii jej poskytovania. Postupne sa vykreovala do pomerne efektívne pracujúcej formy poskytovania služieb v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi a doporučeniami IFLA.

Ktorákoľvek z knižníc Slovenskej republiky sa môže aktívne zapojiť do poskytovania požiadaviek cez medzinárodnú medziknižničnú výpožičnú službu tak, že svoje požiadavky uplatní cez profilovo centralizovaný systém, v ktorom úlohu koordinátora vykonávajú najväčšie knižnice na Slovensku. Takáto dejinne osvedčená prax nachádza oporu i v platnom zákone o knižniciach. Národným ústredím medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby je Univerzitná knižnica v Bratislave, ktorá v rámci profilácie služby sa zameriava spolu so Slovenskou národnou knižnicou v Martine a Ústrednou knižnicou Slovenskej akadémie vied v Bratislave na získavanie výpožičiek dokumentov univerzálneho, spoločenskovedného a prírodovedného charakteru. Na technické vedné odbory sa špecializuje Centrum vedeckotechnických informácií Slovenskej republiky v Bratislave. Prudký nárast záujmu o medzinárodnú medziknižničnú výpožičnú službu v ostatných rokoch naznačuje, že v budúcnosti bude potrebné počítať s rozšírením profilovaných pracovísk s konvergenciou do decentralizovaného systému. Tento trend bude zrejme akcelerovať po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie, kedy sa odstráni množstvo administratívnych prekážok a otvorí sa informačný svet. Aj v tomto smere bolo prevádzkova-

nie systému JASON v Slovenskej republike neoceniteľnou skúsenosťou. Ukázalo sa, že knižniciam profesionálne nič nestojí v ceste, aby priamo využívali informačný potenciál všetkých knižníc na svete. Je však nutné konštatovať, že medzinárodná medziknižničná výpožičná služba má aj svoj ekonomický (nie zanedbateľný) rozmer, čo bude ešte dlho zväzovať ruku týmto procesom.

Štatistické vyhodnotenie MMVS v SR za rok 2002

Vyššie uvedené legislatívne poverené knižnice, ktoré vybavujú požiadavky medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby v Slovenskej republike, sprístupňujú v rámci medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby dokumenty zahraničným knižniciam z fondov vlastných knižníc. Knižnice vykonávajú túto službu dôsledne v súlade so zásadami IFLA, ktoré majú implikované vo svojich knižničných poriadkoch.

Jednotlivé činnosti medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby štatisticky sledujú realizujúce pracoviská podľa usmernenia národného ústredia. Univerzitná knižnica v Bratislave vyhodnocuje a súborne spracováva údaje za celú Slovenskú republiku do zverejňovaného materiálu:

Štatistika MMVS v SR 2002

Slovenská lekárska knižnica, ktorá metodicky usmerňuje všetky lekárske knižnice v SR poslala dotazníky lekárske knižniciam v Slovenskej republike, na prezentáciu štatistických údajov lekárske knižníc na Slovensku o získavaní dokumentov vo forme xerokópií článkov zo zahraničných a českých časopisov nachádzajúcich sa v knižniciach Českej republiky, s ktorými ich spája dlhoročná plodná spolupráca.

Štatistický prehľad uvádza **zaslané žiadanky** zahraničným knižniciam a **prijaté žiadanky** od zahraničných knižníc. Najvyšší počet zaslaných žiadaniek už tradične smeruje do Nemecka a prirodzene najmä do Českej republiky.

Roku 2002 bola pre medzinárodnú medziknižničnú výpožičnú službu v Slovenskej republike na vybavovanie žiadaniek na xerokópie článkov prínosom pokračujúca kooperácia v systéme JASON. Do systému sa zapojilo **59 inštitúcií zo** Slovenskej republiky, ktoré si samostatne vybavovali požiadavky svojich používateľov. Ako sme to konšatovali už vyššie, takáto priama koordinácia sa ukázala ako perspektívna. Súčasne sa ukázali úlohy národného koordinátora, na úrovni metodickej, legislatívnej, funkčnej aj operatívnej. Potvrdil sa predpoklad decentralizácie informačných služieb na báze medziknižničnej výpožičnej služby, a zároveň nevyhnutnosť zodpovedného koordinátora zastupujúceho subsystém navonok voči ostatným subjektom systému.

Ako vidíme v tabuľke **Štatistika JASON za rok 2002** bolo realizovaných **7401 článkov so 65 823 stranami**. Na databázu JASON - NRW je

napojená bibliografická databáza JADE s viac ako 10 miliónmi článkov s 5 000 titulov periodík. Táto databáza sa využívala prevažne na rešeršovanie, overovanie a dopĺňovanie citácií článkov a zároveň v prepojení na JASON bolo možné priame objednanie citovaného článku.

Aktuálny stav medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby Slovenskej republiky v roku 2003

Podstatným posunom v realizácii zámerov medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby Slovenskej republiky je skutočnosť, že konzorcium JASON - NRW od 1.1.2003 ukončilo experimentálnu prevádzku JASON-u v rámci programu pomoci krajinám východnej Európy MOE a systém sa deklaroval ako interná medziknižničná výpožičná služba v Nemecku. Bilaterálne dohody medzi Univerzitnou knižnicou v Bratislave a Universitätsbibliothek Bielefeld umožňujú využívať JASON z fondu periodík bielefeldskej univerzitnej knižnice. Takto bol pôvodne koncipovaný celý program. Keď sa ukázala schopnosť slovenskej strany reagovať na vyšší počet požiadaviek širokého odborového spektra, bol rozšírený vstup do celej siete konzorciálnych partnerov JASON. Treba kriticky konštatovať, že zmeny v pôsobení konzorcia JASON napriek signálom slovenskú stranu zaskočili. Súčasne implementovaný JASON odborným profilom nepokrýva veľké množstvo požiadaviek knižníc na Slovensku. Daná realita veľmi ovplyvňuje vývoj medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby v Slovenskej republiky v roku 2003. Situácia sa začala riešiť navrhnutím novej koncepcie služby.

Na seminári 30.1.2003 bol prehodnotený stav medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby Slovenskej republiky. Ako východisko sa ukázal štandard využívania internetových prehliadačov, používanie online katalógov a dostupnosť časopisov v SR a ČR – plnotextové databázy, expresné získavanie článkov časopisov, ale aj monografií cez databázu SUBITO a GBV, ktoré sa už rutinne využívajú v legislatívne kompetentných knižniciach SR. Zásadným regresným prvkom tejto zmeny je nutná koncentrácia prác medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby do štyroch knižníc. Je tak nevyužitý potenciál širokého spektra našich pracovísk, ktorý, ako sme to už viac krát konštatovali, sa plne odborne osvedčil.

Daná situácia sa jednoznačne doriešila na porade 4.3.2003 zástupcov knižníc, ktoré realizujú medzinárodnú medziknižničnú výpožičnú službu v Slovenskej republike zo zákona. Zdôraznila sa nutnosť koordinácie a priblíženie vzájomnej spolupráce štyroch knižníc a pripravenosť (veríme, že prechodne) optimalizovať centralistický systém služby. Postupne sa dohodlo riešenie takých kľúčových problémov ako je udeľovanie „colnej

výnimky“, fakturácia za služby medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby, úhrady zahraničným knižniciam.

Univerzitná knižnica v Bratislave venuje veľkú pozornosť svojej úlohe národného ústredia medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby Slovenskej republiky. Postupne sa prebudováva profesionálny profil pracoviska. Posilňuje sa technické vybavenie ale najmä kvalita personálneho profilu. Napriek pomerne krátkemu času pracovníci útvaru medziknižničnej výpožičnej služby získali veľmi dobrý kredit medzi kolegami v knižniciach Slovenska. Aktívne sa zúčastňujú na knihovnícko-informačných akciách, ktoré sú dôležité pre stále živú informačnú odbornú komunikáciu a orientáciu, aby knižničné služby boli stále na kvalitnej odbornej úrovni.

Perspektívy spolupráce v rámci MMVS

Knižnice sa menia. Stávajú sa z nich otvorené inštitúcie, ktoré sa už nespoliehajú iba na vlastné knižničné fondy. Musia kooperovať a vymieňať si informácie a dokumenty bez ohľadu na geografické, politické a kultúrne hranice a čoraz vo väčšej miere musia zabezpečovať služby z externých informačných zdrojov. Z prevažne uzavretých inštitúcií na zhromažďovanie, spracúvanie a uchovávanie fondov, sa budujú otvorené inštitúcie, ktoré sprostredkujú a dodávajú informácie prostredníctvom najnovších technológií. V tomto smere medziknižničná vnútroštátna i medzinárodná výpožičná služba zohráva veľmi dôležitú úlohu, aby sa knižnice ako informačné a vzdelávacie inštitúcie prostredníctvom svojich služieb aktívne podieľali na sprístupňovaní vlastných i vonkajších zdrojov.

ŠTATISTIKA JASON ZA ROK 2 0 0 2

Počet pridelených TAN	1.polrok	2.polrok	SPOLU
UK Bratislava	1200	300	1500
Inštitúcie v Bratislave	3655	2500	6155
Inštitúcie na Slovensku	4535	1720	6255
SPOLU	9390	4520	13910

Počet objednávok

			SPOLU
UK Bratislava	865	123	988
Inštitúcie v Bratislave	2517	1303	3820
Inštitúcie na Slovensku	2760	619	3379

SPOLU	6142	2045	8187
--------------	-------------	-------------	-------------

PRIŠLO	P.obj.	P.str.	P.obj.	P.str.	SPOLU	Spolu obj. str.
---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	--------------	----------------------------------

UK Bratislava	805	8506	116	1875		921
Inštitúcie v Bratislave	2314	19417	1153	10064		3467
Inštitúcie na Slovensku					na Slovensku	
	2441	21406	572	4555		3013
SPOLU	5560	49329	1841	16494		7401

Negatívna správa

				SPOLU
UK Bratislava	38		7	45
Inštitúcie v Bratislave	125		50	175
Inštitúcie na Slovensku	103		30	133
Spolu	266		87	353

Nevybavené

				SPOLU
UK Bratislava	24		0	24
Inštitúcie v Bratislave	93		39	132
Inštitúcie na Slovensku	20		19	39
Spolu	137		58	195

Použité TAN

UK Bratislava	1136		134	1270
Inštitúcie v Bratislave	2954		1522	4476
Inštitúcie na Slovensku	3686		841	4527
Spolu	7776		2497	10273

ŠTATISTIKA MMVS SR 2002

Položka	UKB BA	CVTI SR BA	SNK Martin	ÚK SAV BA	SLK BA	Lekárske knižnice	SPOLU:
1. Zaslané ž.							
1.1 Celkove	3059	2869	990	1177	11	886	8992
1.2 Vybavené	2467	1808	990	1177	11	802	7255
1.2.1 Výpožičky	776	427	639	115	0	11	1968
1.2.2 Xerox	1691	1381	351	1062	11	791	5287

2. Prijaté ž.							
2.1 Celkove	128	21	68	24	216	193	650
2.2 Vybavené	73	20	52	18	174	184	521
2.2.1 Výpožičky	56	1	32	3	0	1	93
2.2.2 Xerox	17	19	20	15	174	183	428

UKB BA Univerzitná knižnica Bratislava
 CVTI SR BA Centrum vedeckotechnických informácií SR Bratislava
 SNK Martin Slovenská národná knižnica Martin
 ÚK SAV BA Ústredná knižnica SAV Bratislava
 SLK BA Slovenská lekárska knižnica Bratislava
 Lekárske knižnice

MEZINÁRODNÍ MEZIKNHOVNÍ SLUŽBA PROSTŘEDNICTVÍM VIRTUÁLNÍ POLYTECHNICKÉ KNIHOVNY

Mária Kolářová, Státní technická knihovna v Praze

1 Mezinárodní meziknihovní služby v ČR

Poskytování mezinárodní meziknihovní služby v České republice je ustanoveno §14, odst.(6) zákona číslo 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) a na tento zákon navazující vyhláškou 88/2002 Sb., která v §3 stanovuje podmínky poskytování služby.

Povinnost zajišťovat mezinárodní meziknihovní služby (dále MMS) má v současnosti v ČR šest knihoven – Národní knihovna ČR, Státní technická knihovna, Knihovna Akademie věd ČR, Moravská zemská knihovna, Vědecká knihovna v Olomouci a od počátku roku 2002 také Národní lékařská knihovna.

Uživatelé využívají pověřené knihovny jak z hlediska regionální působnosti, tak z hlediska odborného zaměření. Pro moravský region jsou požadavky přijímány v MZK Brno a VK Olomouc, pro české uživatele za oblast společenských a přírodních věd přijímá požadavky Národní knihovna ČR, za oblast techniky a aplikovaných přírodních věd jsou požadavky vyřizovány ve Státní technické knihovně, za oblast medicíny v Národní lékařské knihovně a Knihovna Akademie věd ČR přijímá převážně požadavky ústavů Akademie věd ČR.

2 MMS je služba za úhradu

V jednotlivých knihovnách je tato služba poskytována jako služba za úhradu paušálním poplatkem s mírnými odlišnostmi v cenových relacích. Skutečné náklady na službu jsou dotovány z rozpočtu knihoven, neboť i cenová politika jednotlivých zahraničních knihoven je velice individuální a v současném systému by bylo velice obtížné předem určit skutečné náklady na získání dokumentu ze zahraničních knihoven. Úhrada při realizaci výpůjčky nebo kopie je administrativně velice náročná jak pro uživatele, tak pro knihovnu, a tak poskytování této služby tuzemským uživatelům je postaveno na systému předplatného za službu formou předplacených kuponů, případně formou přímé úhrady při převzetí výpůjčky nebo kopie. Nevýhodou je nutnost zakoupení předplacených kuponů předem a případné doplacení kuponů při větším rozsahu zakázky, než byla objednána. Kupony na kopie jsou stanoveny na určitý rozsah stran, pokud je požadovaný člá-

nek ve větším rozsahu, musí si uživatel dokoupit další kupon. Při platbě v hotovosti vystavuje pracovník MMS paragon, který musí přes své pokladny vyúčtovat jak knihovnik, tak uživatel. Při platbě fakturou je situace ještě náročnější a nákladnější o poplatky za likvidaci faktury bankou.

3 Elektronické vyřizování požadavků

Většina zahraničních knihoven přijímá požadavky na dokumenty elektronicky na svých objednávkových formulářích a řada zahraničních knihoven (pokud jim to dovoluje jejich právní prostředí) poskytuje kopie v elektronické formě, ty pak dodává žádající knihovně ve velmi krátké vyřizovací lhůtě od 48 hodin do jednoho týdne. Při využívání elektronických forem objednávání, kdy od tuzemského uživatele přijde elektronická objednávka, v pověřené knihovně je elektronicky odeslán požadavek do zahraniční knihovny, zde je formou elektronické kopie vyřízen a odeslán žádající knihovně, která jej v elektronické formě zpřístupní uživateli, se doba vyřízení požadavku snížila na velmi krátkou dobu asi 7-10 dnů, oproti dřívějším jednomu až dvěma měsícům při klasickém vyřizování poštou. Nevýhodou elektronického objednávání je nutnost respektovat nejružnější automatizované knihovnické systémy v zahraničních knihovnách s vlastními objednávkovými formuláři, takže naši tuzemskou žádanku nelze automaticky zaslat do zahraničí, ale je nutný přepis do formulářů zahraničních knihoven. To však klasické papírové IFLA žádanky vyžadovaly taktéž.

4 Virtuální polytechnická knihovna

Několikaletá zkušenost s využíváním služeb document delivery v zahraničních knihovnách byla základem pro efektivní poskytování tohoto typu služby prostřednictvím Virtuální polytechnické knihovny.

Projekt Virtuální polytechnické knihovny si stanovil dva základní cíle:

- vytvořit věcné, organizační, personální a technologické podmínky pro koordinované a ekonomicky i uživatelsky účelné získávání informačních zdrojů typu periodik v elektronické i tištěné formě
- a na jejich základě a s využitím meziknihovnických služeb národních i mezinárodních zajistit přístup uživatelů k primárním informačním zdrojům v prostředí a Virtuální polytechnické knihovny (dále VPK).

Cíle projektu byly naplněny prostřednictvím kooperačního systému VPK

- na bázi oborově specializovaného a koordinovaně vytvářeného fondu časopisů byl vytvořen souborný katalog pro účely poskytování služeb a koordinovaného doplňování fondů zúčastněných knihoven
- účastnické knihovny se vybavily (zčásti s přispěním projektu) potřebnou technikou a technologiemi pro poskytování služeb
- bylo dosaženo kvalitativně vyšší úrovně služeb včetně meziknihovnických, reprografických a elektronických, jak z fondů účastnických

knihoven, tak ze zahraničních knihoven s cílem dodávání dokumentů elektronickou cestou, jejímž výsledkem je tištěná (papírová) kopie.

Kooperační systém VPK je budován jako otevřený s možností vstupu dalších účastníků – knihoven i dalších typů institucí podílejících se na realizaci cílů VPK. Zakládajícími členy kooperačního systému bylo 9 oborově specializovaných knihoven z oblasti techniky a aplikovaných přírodních a společenských věd, v polovině roku 2003 je v systému zaregistrováno již 41 knihoven, jejichž časopisecké fondy jsou virtuálně sloučeny v souborném katalogu. Souborný katalog Virtuální polytechnické knihovny (dále jen SK VPK) je veřejně přístupný automatizovaný knihovní katalog, jehož provozovatelem a správcem je Státní technická knihovna.

SK VPK se stal podkladem pro činnost akviziční komise pro koordinaci nákupu, která vznikla v rámci řešení projektu a kterou tvoří zástupci všech zúčastněných knihoven. Akviziční komise se schází především v období přípravy objednávek předplatných časopisů na následující rok. Základním cílem VPK je však poskytovat kvalitní informační a meziknihovní reprografické služby na základě virtuálního fondu souborného katalogu. Služby jsou dostupné v prostředí internetu, bez nutnosti fyzické návštěvy knihovny.

Ústředním uzlem VPK je Servisní centrum VPK, kterým se na základě dohody s ostatními knihovnami, zúčastněnými v projektu, stala Státní technická knihovna. Záměry a cíle VPK vycházejí z teoretických, praktických a zejména z autorsko-právních zkušeností získaných v rámci projektu INVIK STK - Integrovaná virtuální knihovna.

Uživatel VPK se může stát fyzická osoba starší 18 let nebo právnická osoba. Uživatelé vstupují do smluvního vztahu s VPK, přesněji se Státní technickou knihovnou jako Servisním centrem a správcem VPK (neboť VPK nemá právní subjektivitu). Podmínkou poskytování služeb VPK je uzavření smlouvy o zřízení uživatelského konta, která rovněž smluvního partnera zavazuje dodržovat autorská práva.

Servisní centrum VPK poskytuje majitelům uživatelských kont

- služby reprografické poskytované prostřednictvím SK VPK z fondu účastnických knihoven
- služby reprografické poskytované i mimo SK VPK
- mezinárodní meziknihovní služby v KNAV ČR, STK a NLK
- službu current contents z fondu časopisů v STK
- vyúčtování služeb majitelům uživatelských kont (tj. uživatelům i účastnickým knihovnám)

Účastnické knihovny vystupují ve dvojí roli: jednak jako dodavatel objednaných dokumentů, jednak jako objednatel pro vlastní čtenáře.

Uživatelská konta

- uživatelská konta všech uživatelů zřizuje a vede Servisní centrum VPK (STK), kde zůstává založen jeden exemplář smlouvy o zřízení uživatelského konta
- na zálohovém účtu Servisního centra VPK jsou deponovány finance vložené uživatelem na uživatelské konto
- údaje o uživateli jsou v Servisním centru VPK chráněny dle předpisů o ochraně osobních údajů
- kopie doručované elektronickou cestou poskytované účastnickými knihovnami jsou těmito knihovnami předány Servisnímu centru, které je ukládá na vyhrazený prostor na zabezpečeném serveru STK, tzv. uživatelské konto. Celý proces je plně automatizován a probíhá po zabezpečeném protokolu https.

Základní dokumenty i souborný katalog VPK jsou zpřístupněny na webovské adrese <http://www.vpk.cz>

Základní parametry technologie služeb

- a) účastnická knihovna dostane od Servisního centra VPK objednávku; knihovna je povinna objednávkou neprodleně přijmout nebo oznámit zpět, že ji nemůže vyřídit
- b) systém příjmu a distribuce objednávek rozliší objednávku ze SK VPK a objednávku MMS, v případě objednávky ze SK VPK objednávka vždy musí obsahovat údaje o titulu a specifikaci požadovaného formátu služby
- c) objednavatel je v objednávce vždy specifikován objednacím číslem, další údaje jsou zveřejněny pouze u služeb, které je vyžadují; pokud je výsledkem služby xerokopie doručovaná klasickou poštou, obsahuje objednávka také adresu, na kterou má být dokument poslán
- d) pokud dokument vlastní více knihoven, řídí se systém přáním uživatele (není-li zadáno, vybere se dodavatel služby náhodně)
- e) účastnická knihovna zhotoví kopie a elektronickou cestou je předá automatizovaně servisnímu centru VPK, které automatizovaně zajistí přesun na to konto, ze kterého byly kopie objednány; po vložení souborů (kopií) na příslušné konto systém odečte fakturovanou částku z tohoto konta a částku připsá na konto knihovny, která kopie zhotovila
- f) pro zúčtování objednávky vyřízené papírovou kopií zašle vyřizující knihovna do Servisního centra VPK elektronickou "návratku", na které bude uveden počet zhotovených kopií a informace o případném dalším poplatku (poštovní, expresní apod.); systém podle návratky uloží dané informace na konto objednavatele služby a odečte účtované částky, kterou připsá na konto vyřizující knihovny

- g) služby VPK se řídí jednotnou cenovou politikou (s výjimkou knihovny VŠCHT) a jednotnými časovými limity pro vyřízení daného typu služby
- h) uživatel je oprávněn reklamovat službu, pokud nebyla provedena v požadované lhůtě, rozsahu či kvalitě. Systém reklamaci (tzn. reklamovanou objednávkou včetně textu reklamace) předá jednak knihovně, která objednávku vyřizovala a která je povinna zajistit nápravu v termínu obvyklém pro daný typ služby, jednak Servisnímu centru VPK, které automatizovaně zkontroluje nejen přijetí reklamace danou knihovnou, ale zároveň lhůtu a kvalitu vyřízení reklamace. Pokud by reklamace nebyla vyřízena v požadované kvalitě, lhůtě či rozsahu, je SC VPK povinnou zajistit nápravu dodáním služby z jiného zdroje uvnitř nebo mimo VPK. Náklady na takové zajištění služby jsou účtovány v plné výši knihovně, která reklamaci nevyřídila včas nebo ji vyřídila chybně.

Systém poskytování služeb ze SK VPK je výsledkem vzájemné dohody účastnických knihoven systému VPK a v současnosti nabízí uživatelům kopie z časopiseckého fondu účastnických knihoven obvykle od roku 1992 do současnosti, podle svých možností doplňují do SK VPK účastnické knihovny i starší časopisecké fondy. Všechny účastnické knihovny využívají jednotný software pro poskytování služeb. Ten byl vyvinut v rámci projektu VPK a kromě výše popsaných služeb dovoluje účastnickým knihovnám jednak správu údajů o jejich fondu v SK VPK, jednak již zmíněnou koordinaci doplňování fondů.

Využívání nabízených služeb je vázáno na uzavření Smlouvy o užívání adresáře, kde jsou stanovena vzájemná práva a povinnosti uživatele a dodavatele služby (ta jsou upřesněna v Knihovním řádu VPK, který je nedílnou součástí Smlouvy o užívání adresáře) při dodržování patřičných ustanovení zákona č.121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon).

S výjimkou VŠCHT se účastnické knihovny dohodly na jednotné cenové politice (2,- Kč/1 stranu xerokopie nebo elektronické kopie, VŠCHT za 1-10 stran 60,- Kč), všechny knihovny se dohodly na jednotném termínu vyřízení objednávky – elektronická kopie jako standardní služba do 72 hodin, expresní služba do 24 hodin (za 100% příplatek) – elektronicky či faxem, xerokopie dodává uživateli vyřizující knihovna ve vlastních termínech.

Mimo služby vázané na SK VPK nabízí systém i objednávání kopií z fondů účastnických knihoven nezahrnutých do SK VPK.

Další služby prozatím poskytuje pouze STK: služba typu „current contents“, kdy si uživatel může objednat pravidelné zasilání obsahu jednotlivých došlých čísel vybraného titulu časopisu z fondu STK formou elektronické kopie nebo xerokopie a mezinárodní meziknihovní služba, kterou

knihovna poskytuje již tradičně dlouhá léta v oblasti techniky a aplikovaných přírodních a společenských věd.

5 MMS ve VPK

Jeden z hlavních cílů projektu VPK - zajistit koordinované, ekonomicky i uživatelsky účelné získávání informačních zdrojů platí dvojnásob o mezinárodní meziknihovní službě. Dostupnost této služby prostřednictvím VPK je pro uživatele velice komfortní, jak z hlediska objednávání, vyřizování, tak především z hlediska administrativní náročnosti finančních operací. Při založení uživatelského konta požádá STK o vystavení faktury na požadovanou finanční částku, která je podmínkou pro aktivaci konta a umožňuje využívat všechny typy služeb VPK.

MMS ve VPK zatím poskytuje

- Knihovna Akademie věd ČR
- Národní lékařská knihovna
- Státní technická knihovna.

Dokud nebyly služby soustředěny do VPK, musel každý uživatel jednotlivých knihoven respektovat finanční podmínky dané instituce, předplatit si kupony nebo náklady hradit v hotovosti či fakturou. Ve VPK jsou náklady na vyřízení služby v jakékoliv knihovně hrazeny z uživatelského konta dle ceníku VPK, uživateli odpadají jakékoliv finanční transakce a knihovník vyřizující požadavek MMS pouze odečte z uživatelského konta příslušnou finanční částku.

Uživatel na objednávkovém formuláři VPK objednává službu v jedné z vybraných knihoven, kdy STK přijímá žádanky na dokumenty z oblasti techniky a aplikovaných přírodních a společenských věd, Národní lékařská knihovna z oblasti medicíny a Knihovna Akademie věd ČR vyřizuje především požadavky pro ústavy Akademie věd ČR.

Žádanka je zpřístupněna na kontě uživatele a celý proces vyřizování může uživatel sledovat. V momentě příjmu žádanky v žádající knihovně, dostává zprávu, že je požadavek ve zpracování, v momentě vyřízení požadavku, pokud je vyřizen elektronickou kopií je k jeho žadance připojen soubor s digitálními kopiemi. Jedná-li se o výpůjčku nebo xerokopii je uživatel informován o datu vyřízení a odeslání poštou, případně je vyzván k osobnímu vyzvednutí a informován o výši úhrady za vyřizený požadavek. Pokud se nepodaří žádanku vyřídit, je uživatel informován, z jakých důvodů nebylo možné žádanku vyřídit.

Uživatel sleduje pohyb na svém kontě a kdykoliv v předstihu může požádat SC VPK (STK) o navýšení konta, systém umožňuje přijmout požadavek i při nulovém, případně mírně minusovém stavu uživatelského konta.

Výhody MMS ve VPK

- jednotný objednávkový formulář
- jedno předplatné na uživatelském kontě pro všechny poskytující knihovny
- přehled všech požadavků zaslaných do VPK
- vystavení požadovaného elektronického dokumentu na uživatelském kontě
- absence dílčích finančních operací
- automatizovaný odečet poplatku za službu
- sledování stavu vyřizování požadavku na svém uživatelském kontě

Během dvouletého provozu této služby ve Státní technické knihovně se podařilo přesvědčit více než 90% uživatelů o výhodnosti takto poskytované služby, ta zbývající procenta jsou uživatelé, kteří MMS využívají spíše sporadicky a založení uživatelského konta není pro ně tou nejschůdnější cestou. O výhodnosti pro knihovnu, které odpadne alespoň část náročného účtování nepatrných položek asi není potřeba přesvědčovat nikoho.

S ostatními knihovnami, které poskytují mezinárodní meziknihovní služby jsme v jednání, věřím, že se rády zapojí do tohoto projektu, a pak bychom se mohli všichni společně těšit na velký komfort.

DODO – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Helena Černá – Petra Roškotová, Národní knihovna ČR

Národní knihovna ČR od prosince 2002 nabízí elektronické dodávání dokumentů ze svých fondů. Tuto službu mohou využívat instituce v rámci testovacího provozu. Poskytování digitálních kopií je v podstatě služba založená na tzv. principu *just-for-you-digitizing*. Jedná se vytvoření tzv. prozatímní digitální kopie dokumentu, která je vytvořena právě a jen pro uživatele, který si ji objednal.

Uživatelé, mající zájem o tuto službu musí uzavřít s NK ČR smlouvu, která je dostupná ke stažení na adrese <http://doc.nkp.cz>.

NK
Document delivery

Elektronické dodávání dokumentů z fondu Národní knihovny ČR

Systém elektronického dodávání dokumentů (DODO) nabízí uživatelům NK možnost objednávat kopie dokumentů z fondu NK ČR.

Jedná se o:

- články z periodik
- kapitoly z knih
- statě ze sborníků
- dokumenty z digitální knihovny
- články objednané ze zahraničí v rámci MRRUS došlo elektronickou cestou

Systém umožňuje uživatelé kontrolovat průběh práce na objednávce, stav účtu a přehled uskutečněných transakcí.

Pokud chcete využívat našich služeb, je třeba:

1. **Uzavřít** s NK ČR Smlouvu o řízení uživatelského účtu **pro jednotlivce** nebo **pro instituci** a osobně nebo poštou j. ve dvou podepsaných a oprotivázaných exemplářích dodat do Oddělení referenčních a meziknihovních služeb (ORMS)
2. **Napsat** konto, zájemci o založení účtu mohou zaplatit vklad několika způsoby:
 - fakturou
 - složenkou
 - osobně v pokladně NK ČRVždy je nutné předložit v oddělení ORMS doklad o zaplacení, jinak nebude konto aktivováno.
3. **Registrovat** se do systému
4. **Objednávat** dokumenty podle vašich potřeb

Národní knihovna bude od 5. července do 2. srpna uzavřena a proto nebude v provozu ani služba DODO. Poslední termín pro podání žádanek je středa 2. července a příjem nových záček v pondělí 4. srpna 2003.

Ceník **Smlouva pro jednotlivce** **Smlouva pro instituce** **Knihovní řád**

Smlouvy ke stažení (formát MS Word)

- **Smlouva pro instituce** (20 kB)
- **Návod na vyplnění a zaslání smlouvy** (27kB)

Document delivery ©2002 NK ČR
System AP Safe II
©2002 AP Safe s.r.o.

Uživatelem dle smlouvy může být česká knihovna či organizace, která má siglu – identifikační lokační značku přidělenou oddělením pro souborné katalogy NK. Uživatelem může být i zahraniční knihovna, která nemá siglu. O poskytování služby jednotlivcům se uvažuje.

Podepsanou smlouvu je nutné doručit osobně nebo poštou do NK ČR a to ve dvou exemplářích. Smlouva musí obsahovat veškeré náležitosti včetně podpisu statutárního zástupce instituce.

Předmětem této smlouvy je zřízení tzv. uživatelského konta uživatele u NK za účelem financování a provádění elektronického vyúčtování veškerých meziknihovních služeb poskytovaných uživateli na základě čl. 24 Knižovního řádu NK v cenách dle Ceníku placených služeb a poplatků NK, a dále prostřednictvím takového konta poskytování nové meziknihovní služby "DODO" spočívající v elektronickém dodávání dokumentů uživateli.

Na základě této smlouvy bude uživatelům zřízeno finanční konto, na které složí libovolnou částku. Poté se na webovských stránkách zaregistrují pod svým uživatelským jménem, kterým je u institucí sigla, a heslem.

Document delivery

HLAVNÍ STRÁNKA

Povinné údaje

Jméno (instituce použijte siglu)

Příjmení

Příhlašovací jméno

Heslo

Kontrola hesla

E-mail

Pro přihlašovací jméno a heslo používejte pouze čísla, písmena (bez čárky a diakritiky) a znak "_"

Nepovinné údaje

Titul

Ulice

Město

PSČ

Stát

Telefon

Fax

Registrovat Vymazat

Dotazy a připomínky zasílejte prosím [zde](#)

Document delivery ©2002 NK ČR

System AIP Safe II ©2002 AIP Safe s.r.o.

Po registraci do systému se uživatel přihlásí na svou stránku, ze které může zasílat objednávky na články z časopisů, kapitol z knih a statí ze sborníků. Poskytování kopií elektronickou cestou je prováděno na základě vyplnění objednávkového formuláře. Pro různé typy objednávek se generují příslušné formuláře. Objednávky lze zadat přes internet zapsáním požadavku do příslušného objednávkového formuláře.

Objednávání předchází vyhledání dokumentů ve fondech NK ČR, při kterém je nutno využít jak hlavní katalog NK, tak i naskenované katalogy

KATIF. Jako v dalších službách je základem přesná bibliografická citace, bez které není možno objednávku uskutečnit. Uživatel se vystavuje nebezpečí, že mu bude objednávka vrácena nebo že její vyřízení bude mnohem delší. Z dosavadních zkušeností můžeme uvést, že vracíme asi 9 % objednávek právě kvůli špatným citacím.

Po odeslání objednávky mohou na svých stránkách uživatelé kontrolovat, co se s jejich objednávkou v daném okamžiku právě děje.

Pro správu objednávek je v systému vytvořena speciální aplikace, která v sobě spojuje přehled o uživateli, jejich objednávkách, účtech a úhradách.

Název objednávky	Typ	Stav	Detail	Upravit	Výsledek	Smazat
050	Objednávka zastopie MĚVŠ	Vyřízená	[X]		[X]	
test6	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
test8	Objednávka kopie článků z periodika	Zrušená	[X]			X
Poznámka: tak to skusim, tak to skusim.						
test1	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
test 5	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
test 3	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
MĚVŠ	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
001	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
001	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
1/2003 - žroutka	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	
žroutka	Objednávka kopie článků z periodika	Vyřízená	[X]		[X]	

Národní knihovna si na zpracování požadavku ponechává 48 hodin. Během této doby se pracovníci snaží objednávku čtenářů uspokojit. Pokud se vyskytne jakýkoliv problém, jež by mohl vyřízení objednávky zpomalit, např. dokument je půjčen atd., objeví se na uživatelské stránce poznámka, která vysvětluje proč se čas vyřízení objednávky prodlouží.

Nové příšle objednávky se kontrolují pracovníky v NK několikrát denně. Po zahájení objednávky, se žádaný dokument vyhledá v knihovně. Je vyexpedován z oddělení periodik nebo ze skladu v Klementinu či v Hostivaři. Po obdržení dokumentů pracovníci vytvoří elektronickou kopii dokumentů, v této době pomocí skeneru nebo elektronických kopií pomocí digitálního fotoaparátu.

Po převedení dokumentu do digitální podoby, v tomto případě naskenování dokumentu, je vytvořen tzv. DODO dokument, jež je zaslán na ftp server, kde je vystaven po dobu čtrnácti dní. Takto pořízenou digitální kopii si následně může uživatel běžným webovským prohlížečem přímo stáhnout ze svého chráněného konta na serveru. Soubor je ve formátu .tiff, .jpg nebo .pdf. Následně si dokument vytiskne a tím získá „původní“ papír.

rovou verzi dokumentu. Uživatel může využívat data pouze pro vlastní potřebu v souladu s autorským zákonem.

Tato služba je placená, za jednu stránku dokumentu se platí 2,- Kč, u dokumentů vydaných před rokem 1935, stojí elektronická kopie jedné stránky 5,- Kč. Finanční částky se automaticky odečítají z klientova konta při vyřizování objednávky.

Službu DODO mohou využívat i knihovny, které mají v NK ČR zřízen účet na zahraniční MVS. Dokumenty, které budou zaslány elektronicky do NK ze zahraničí, mohou být také vystavěny na ftp serveru na uživatelské kontě.

Služba je teprve v testovacím provozu, a proto není možné vyvodit žádné závazné závěry nebo statistiky .

NÁRODNÝ SYSTÉM MVS V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Darina Janovská, Slovenská národná knižnica v Martine

Knižničný systém Slovenskej republiky tvoria v zmysle zákona č. 183/2000 Z.z. o knižniciach tieto typy knižníc:

1. Slovenská národná knižnica v Martine
2. Vedecké knižnice (5 univerzálnych a 3 špecializované)
3. Akademické knižnice (44 ústredných knižníc univerzít a fakúlt)
4. Verejné knižnice (36 regionálnych knižníc, 100 mestských, 303 obecných knižníc a profesionálnym zamestnancom, 2218 obecných knižníc s neprofesionálnym zamestnancom)
5. Školské knižnice (5996 knižníc na základných a stredných školách)
6. Špeciálne knižnice (Parlamentná knižnica, lekárske, technické, múzei a galérií, vojenské, väzenské, ústavov, úradov)

Vo fondoch knižníc SR sa nachádza asi 40 miliónov knižničných jednotiek). Ročne poskytujú milióny výpožičiek a informácií rôzneho druhu a podieľajú sa na výchove a vzdelávaní obyvateľstva. Významnou úlohou je poskytovanie *medziknižničnej výpožičnej služby*.

V organizácii práce, pracovných postupoch i v štatistických ukazovateľoch knižníc sa MVS prezentuje ako:

- a) MVS iným knižniciam
- b) MVS z iných knižníc

Podľa štatistického prehľadu činnosti verejných a vedeckých knižníc¹

v Slovenskej republike bola v roku 2002 situácia v MVS nasledovná:

¹ SNK – Slovenská národná knižnica, Martin

UKB – Univerzitná knižnica, Bratislava

ŠVK BB- Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica

ŠVK KE – Štátna vedecká knižnica, Košice

ŠVK PO – Štátna vedecká knižnica, Prešov

SPgK – Slovenská pedagogická knižnica, Bratislava

SEK – Slovenská ekonomická knižnica, Bratislava

SPK – Slovenská poľnohospodárska knižnica, Nitra

CVTI SR – Centrum vedecko-technických informácií SR, Bratislava

ÚK SAV – Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied, Bratislava

SLK – Slovenská lekárska knižnica, Bratislava

SLDK – Slovenská lesnícka a drevárska knižnica, Zvolen

Vedecké knižnice MVS iným knižniciam (16 362 uspokojených požiadaviek)

SNK	UKB	ŠVK BB	ŠVK KE	ŠVK PO	SPgK	SEK	SPK	CVTI SR	ÚK SAV	SLK	SLDK
4486	1741	939	2117	707	171	624	272	1368	687	3091	159

a) MVS z iných knižníc (4 866 uspokojených požiadaviek)

SNK	UKB	ŠVK BB	ŠVK KE	ŠVK PO	SPgK	SEK	SPK	CVTI SR	ÚK SAV	SLK	SLDK
375	176	425	689	1308	0	181	1180	53	85	8	386

Verejné knižnice

1. **Regionálne knižnice s krajskou pôsobnosťou** (Pezinok, Zvolen, Trenčín, Trnava, Nitra, Žilina, Košice, Prešov)

- a) MVS iným knižniciam 672 uspokojených požiadaviek
- b) MVS z iných knižníc 1 000

2. **Regionálne knižnice** (36 knižníc)

- a) MVS iným knižniciam 637
- b) MVS z iných knižníc 3 604

3. **Mestské knižnice** (100 knižníc)

- a) MVS iným knižniciam 367
- b) MVS z iných knižníc 3 331

4. **Obecné knižnice profesionálne** (303 knižníc)

- a) MVS iným knižniciam 42
- b) MVS z iných knižníc 609

5. **Obecné knižnice neprofesionálne** (2 218 knižníc)

- a) MVS iným knižniciam 14
- b) MVS z iných knižníc 732

Špeciálne knižnice²

- a) MVS iným knižniciam 11 716 uspokojených požiadaviek

² KMK – Knižnica pre mládež, Košice

SKN – Slovenská knižnica pre nevidiacich, Levoča

lekárske	technické	poľnoh.	Múz.gal.	vojenské	justičné	KMK	SKN	Parlam.
8025	304	302	130	11	0	0	2944	0

b) MVS z iných knižníc 20 268

lekárske	technické	Poľnoh.	Múz.gal.	vojenské	justičné	KMK	SKN	Parlam.
18 843	950	133	204	138	0	0	0	0

Národný systém MVS Slovenskej republiky ovplyvňujú 3 skutočnosti:
 Zásady FLA, podľa ktorých sa má každý štát starať o vybudovanie účinného národného systému MVS
 Vyhláška o MVS a MMVS
 Nové technológie

Vyhláška o MVS a MMVS

Vyhláška považuje MVS za *špeciálne knižnično-informačné služby*, z ktorých pre zúčastnené knižnice vyplýva povinnosť poskytovať knižničné dokumenty z vlastných fondov, ak sú o to požiadané. Zvláštnosťou slovenského systému MVS je existencia 2 centier – SNK pre národné MVS a Univerzitnej knižnice v Bratislave pre medzinárodné MVS, čo má svoje historické pozadie a čo uzákoňuje i nová vyhláška.

V súčasnosti je na Slovensku zvláštna situácia, keď stará vyhláška už neplatí, kým nová ešte nie je schválená. Hlavným zdrojom kritiky pôvodnej vyhlášky z r. 1963 bol princíp tzv. rajonizácie, ktorý predpisoval obeh žiadanky podľa vymedzených okruhov, ktorý sa však vôbec nerespektoval a žiadanky sa posielali náhodne.

Nová vyhláška vymedzuje pravidlá pre žiadajúcu knižnicu nasledovne: Knižnica žiadajúca o MVS posielala žiadanku:

- do knižnice, ktorá podľa výsledku zistenia žiadaný dokument vlastní
- do knižnice, ktorá môže mať vo svojom fonde dokument príslušného odboru alebo druhu
- do Univerzitnej knižnice v Bratislave (ďalej UKB)
- do SNK

Tento postup sa v MVS uplatňuje už dlhodobo a text novej vyhlášky ho iba legalizoval. Preto nemožno povedať, že bez existencie legislatívneho dokumentu by sa národný systém MVS rozvíjal na Slovensku živelne. Reálne výsledky (cieľené zasielanie žiadanky MVS, maximálne skrátenie lehoty od zadania požiadavky MVS po jej vybavenie a nepreťažovanie veľkých knižníc) však môže priniesť až uplatňovanie nových technológií v MVS, predovšetkým internetu.

Nové technológie a MVS

Nové technológie priniesli do MVS prevratné zmeny a prispeli k tomu, že negatívny vplyv osobitostí tejto služby (bibliografické prezisťovanie v tlačených bibliografiách, posielanie papierovej žiadanky MVS tradičnou poštou, náhodná lokácia, putovanie žiadanky) sa čiastočne alebo úplne eliminoval.. Internet umožnil znížiť časovú a miestnu previazanosť medzi žiadajúcou a poskytujúcou knižnicou, umožnil rýchlu komunikáciu medzi oboma knižnicami a spätnú väzbu, pretože poskytujúca knižnica často dostane od žiadajúcej ľahko a rýchlo i odpoveď na kvalitu služby.

Odstránenie viacerých problémov bežných pri klasickej MVS umožnili webovské stránky knižníc prinášajúce pre MVS nové možnosti. Sú to predovšetkým elektronické informačné zdroje, súborné katalógy, online katalógy a elektronická žiadanka.

Z hľadiska potrieb MVS však situácia na Slovensku nie je priaznivá. Získavanie a uplatňovanie informačnej techniky a technológie sa v minulých rokoch sústreďovalo predovšetkým na automatizáciu vnútorných procesov knižníc (akvizíciu, katalogizáciu, OPAC, výpožičky). Nepodarilo sa však výraznejšie pokročiť v takých oblastiach informatizácie, ktoré predstavujú pre MVS v rozvinutých krajinách už bežný štandard alebo dominantný trend. Je to predovšetkým:

- a) fungovanie národných súborných katalógov, ktoré znamenajú značnú úsporu prostriedkov na multispracovanie dokumentov a dobrý komfort pre používateľov knižníc
- b) prepojenie online katalógov s elektronickou žiadanou MVS.

Súborné katalógy

Kompetencia za tvorbu súborných katalógov je v SR rozdelená medzi 2 knižnice: SNK, ktorá zodpovedá za súborný katalóg monografií a UKB zodpovedajúcu za súborný katalóg periodík.

1. Súborný katalóg knižníc SR – monografie www.snk.sk

Orientuje sa na monografické diela bez ohľadu na fyzickú formu a typ dokumentu. Implementovaný je v prostredí ALEPH 500, využíva protokol Z39 a HTTP. Perspektívne bude obsahovať logicky previazané databázy: SKK – súborný katalóg monografií, ISBN a ISMN SR, ADR – adresár knižníc SR a súbory menných a vecných autorít.

V súčasnosti doňho prispieva 9 knižníc.

2. Súborný katalóg periodík www.ulib.sk

Obsahuje:

- Záznamy slovenských a zahraničných periodík vo fondoch ústredných, vedeckých, akademických knižníc, sietí lekárskech knižníc, knižníc vedeckých ústavov a firiem)

- ADR – adresár knižníc

Súborné katalógy majú i niektoré akademické knižnice, napr.

Virtuálna knižnica Univerzity Komenského vili.uniba.sk

Je súborným katalógom fakultných knižníc Univerzity Komenského v Bratislave.

Odborové súborné katalógy

AGROKATALÓG infoware.uvtip.sk

Je to súborný katalóg 21 inštitúcií obsahujúci bibliografické údaje o rôznych typoch dokumentov s poľnohospodárskou a potravinárskou problematikou, v ktorom používateľ nájde okrem iného i plnotextové údaje.

Katalóg slovenských historických knižníc www.snk.sk

Buduje sa v spolupráci SNK a Univerzitnej knižnice v Bielafelde. Obsahuje údaje o dokumentoch 16. a 17. storočia nachádzajúcich sa v Lyceálnej knižnici v Kežmarku, Seminárnej knižnici v Spišskej Kapitule a Kolegiálnej knižnici v Prešove (50 000 záznamov).

Online katalógy

Najvýznamnejším nástrojom MVS sú online katalógy knižníc - lokálne katalógy jednotlivých knižníc na webe. Umožňujú bibliografické prezisťovanie na základe rôznych kritérií vyhľadávania a sú nástrojom pre lokáciu žiadanky MVS. Ich využitie pre MVS je determinované pripojením všetkých typov knižníc do internetu s dostatočnou kapacitou prenosových liniek.

Relatívne najlepšie sú na tom vedecké a akademické knižnice, ktoré sú do internetu pripojené prostredníctvom academickej siete SANET. Podľa prieskumu uskutočneného koncom roku 2000 vyplýva, že vo vedeckých a akademických knižniciach 31% používa systém Rapid Library, 19% ALEPH a po 9% VTLS a Libris/Biblis. Tieto knižnice majú vystavené i svoje online katalógy.

Do internetu sú pripojené i všetky regionálne knižnice, prevažne však cez komutovanú linku. Mestské knižnice majú zrealizované pripojenie do internetu len výnimočne.

Využívanie online katalógov pre lokalizáciu dokumentov a ďalšie činnosti späté s MVS negatívne ovplyvňujú tieto skutočnosti:

- Do súborného katalógu monografií zatiaľ prispieva malý počet knižníc, čo vedie k zasielaniu žiadaniek MVS len do týchto knižníc, resp. najmä do SNK.
- Lokálne katalógy jednotlivých knižníc nie sú integrované, každý sa musí prehľadávať osobitne, čo je zdĺhavé. Výnimkou sú knižnice vy-

užívajúce systém. RAPID LIBRARY, ktoré môžu vyhľadávať vo viacerých katalógoch naraz.

- Knižnice s komutovanou linkou (a tých je väčšina) majú čas určený na využitie internetu pre účely MVS prísne limitovaný, v dôsledku čoho možnosť prehľadávať online katalógy jednotlivých knižníc prakticky ani nemajú.

Elektronická žiadanka

S rozširovaním internetu čoraz viac knižníc pristupuje k vytvoreniu elektronickej žiadanky MVS na domovskej stránke svojej knižnice. Grafické riešenie elektronickej žiadanky závisí od technologických možností a fantázie jednotlivých knižníc, napriek tomu však musia obsahovať niektoré spoločné a presne stanovené prvky. Zásady pre tvorbu elektronickej žiadanky MVS i vzorovú elektronickú žiadanku vypracovala národná komisia pre služby na svojom ustanovujúcom zasadnutí. Existujúce elektronické žiadanky jednotlivých knižníc sú až na výnimky variantom tejto vzorovej elektronickej žiadanky.

V knižničnej praxi sa uplatňujú 3 druhy elektronických žiadaniek.

1. Elektronická žiadanka na objednanie výpožičky alebo kópie článku

Vedecké knižnice

Elektronickú žiadanku by mali mať najmä knižnice s veľkým počtom požiadaviek na MVS z ich vlastných fondov. Sú to hlavne vedecké knižnice, z ktorých len 3 v súčasnosti elektronickú žiadanku ešte nemajú.

Elektronické žiadanky MVS vedeckých knižníc sú dostupné na nasledovných adresách:

SNK

www.snk.sk

Univerzitná knižnica, Bratislava

www.ulib.sk

ŠVK Banská Bystrica

www.svkbb.sk

ŠVK Košice

www.svkk.sk

ŠVK Prešov

www.svkpo.sk

Slovenská pedagogická knižnica

www.spgk.sk

Slovenská poľnohospodárska knižnica

www.slpk.sk

Elektronická žiadanka týchto knižníc je takmer totožná, obsahuje tieto údaje::

1. Údaje o žiadajúcej knižnici
2. Žiadosť o výpožičku (údaje o požadovanom dokumente)
3. Žiadosť o xerokópiu článku (údaje o článku i dokumente, v ktorom sa nachádza)

4. Prehlásenie o uhradení poplatku stanoveného poskytujúcou knižnicou (koncipované zväčša tak, aby jeho odkliknutie znamenalo súhlas žiadajúcej knižnice)
5. Meno čitateľa alebo číslo žiadanky MVS v žiadajúcej knižnici a meno knihovníka, ktorý žiadanku odoslal.

Elektronickú žiadanku sme konfrontovali i so žiadaniami zahraničných knižníc. Zistili sme, že niektoré dávajú žiadajúcej knižnici aj možnosť požadovať od poskytujúcej knižnice kópiu odoslanej žiadanky, všetky ostatné údaje sú rovnaké.

Akademické knižnice

Elektronickú žiadanku majú vystavenú tieto akademické knižnice:
Univerzitná knižnica Technickej univerzity, Košice www.lib.tuke.sk (žiadanka sa vzťahuje len na kópie článkov z časopisov)
Univerzitná knižnica UPJŠ, Košice library.upjs.sk
Akademická knižnica Vojenskej akadémie, Liptovský Mikuláš www.valm.sk

Regionálne knižnice

Gemerská knižnica P. Dobšinského, Rožňava www.kniznica.host.sk (vzťahuje sa len na výpožičky)

Špeciálne knižnice

Lekárska knižnica Národného ústavu tbc a respiračných chorôb www.nutarch.sk

2. Formulár žiadanky MVS

Niektoré knižnice majú vystavený len formulár žiadanky MVS, ktorý treba po vytlačení poslať bežnou poštou alebo faxom.

CVTI SR www.cvti.sk má okrem uvedeného formuláru vystavené i *Vyhlásenie o oboznámení sa s knižničným a výpožičným poriadkom CVTI SR*, kde sa zaväzuje dodržiavať predpisy o MVS. Žiadajúca knižnica musí najskôr zaslať podpísané vyhlásenie, až potom môže žiadať o MVS.

Oravská knižnica, Dolný Kubín web.stone.sk/orakult/mvs.htm má tiež vystavenú internú žiadanku pre MVS a žiadanku na vyhotovenie kópie, ktorá však slúži iba pre individuálnych čitateľov.

3. Žiadanka prepojná s online katalógom knižnice

Takúto žiadanku má na Slovensku len jediná knižnica -Krajská knižnica L. Štúra, Zvolen www.kskls.sk (vzťahuje sa len na výpožičky),

Slovenská národná knižnica

Ako každá veľká knižnica, i v SNK je MVS viac zameraná na jej poskytovanie zo svojich vlastných fondov ako na požadovanie MVS z fondov iných knižníc.

Najväčší počet zrealizovaných požiadaviek v roku 2002 (4486), čo je viac ako dvojnásobok oproti ďalšej v poradí (ŠVK Banská Bystrica s 2117) pôvodne viedol k domnienke, že knižnice nerešpektujú pravidlá pre žiadajúcu knižnicu a žiadanky posielajú do SNK nie ako do poslednej knižnice, ale ako do prvej. Po analýze žiadaniek vybavených za 2. štvrťrok 2003 sa ukázalo, že nie je tomu tak.

V mesiacoch apríl, máj, jún 2003 bola situácia nasledovná:

SNK obdržala celkom 1527 žiadaniek, z toho:

Regionálne knižnice	Výpožičky 376 292 ³	kópie 188	e
Regionálne knižnice (krajská pôsobnosť)	Výpožičky 38	kópie 5	e40
Mestské knižnice	Výpožičky 350	kópie 120	e 90
Vedecké knižnice	Výpožičky 176	kópie 22	e184
Akademické knižnice	Výpožičky 144	kópie 20	e107
Školské knižnice	Výpožičky 20		e13
Knižnice múzeí	Výpožičky 26	kópie 13	e3
Nemocnice	Výpožičky 9	kópie 11	e2
Výskumné ústavy	Výpožičky 20	kópie 5	e11
Archívy		kópie 4	
Iné	Výpožičky 13		e4

Najväčší počet žiadaniek (1 077) prichádzal z verejných knižníc a vzťahoval sa na :

- zborníky z podujatí
- staršiu literatúru neuvedenú v súbornom katalógu, resp. s lokáciou SNK
- cudzojazyčnú literatúru, najmä v maďarskom jazyku
- českú literatúru
- divadelné hry
- beletria (súborné diela autorov, staršie vydania umeleckej literatúry)
- články z periodík

Keďže ide o literatúru, ktorá sa nachádza zrejme iba v SNK, domnienka o nesprávnej lokalizácii žiadaniek MVS a preťažovaní SNK sa ukázala ako neopodstatnená.

³ Z toho na elektronickej žiadanke

Registrácia knižníc a výpožičiek

Knižnice a výpožičky MVS sú registrované vo výpožičnom systéme ALEPH 500, čo umožňuje využívať všetky výhody automatizovaného výpožičného procesu (dodržiavanie výpožičnej lehoty stanovenej na 40 dní a zablokovanie ďalších výpožičiek v prípade jej nedodržania, rezervovanie, predĺžovanie, pravidelné posielanie upomienok).

SNK prijíma požiadavky na MVS na klasickej žiadanke, faxom i na elektronickej žiadanke, ktorú využíva čoraz viac knižníc.

Elektronická žiadanka SNK

ŽIADANKA na výpožičku MVS

Kolonky údajov označené tučným písmom musia byť povinne vyplnené.
Logický vzťah medzi údajmi označenými fialovou a zelenou je OR (alebo).

Názov a adresa žiadajúcej inštitúcie:

Telefón:

Fax:

e-mail:

**Číslo požiadavky žiadajúcej inštitúcie,
alebo meno čitateľa:**

a) Žiadame o výpožičku knihy:

Autor:

Názov:

Miesto a rok vydania:

ISBN:

Ak je kniha požičaná, žiadame o rezerváciu
áno

Naša nožiadavka je aktuálna do (dátum):

Elektronická žiadanka odoslaná do SNK sa vytlačí ako **Žiadanka na výpožičku pre MVS**

Registrovanie MVS v výpožičnom systéme umožňuje knižniciam sledovať konto svojich výpožičiek i ďalšie informácie (objednávky, priestupky, správnosť adresy, čiarový kód) a najmä predĺžovať si výpožičnú lehotu.

tu. Identifikačný kód potrebný pre vstup k svojim výpožičkám oznámi každej knižnici SNK, ďalší nevyhnutný údaj (čiarový kód) nájdú v svojich údajoch, prípadne si môžu vytvoriť vlastný PIN.

Poplatky

Knižničný zákon zaraďuje MVS medzi špeciálne služby, čiže medzi služby, ktoré možno poskytovať za úhradu. Národná komisia pre služby odporučila knižniciam nevyberať poplatky za výpožičky a zjednotiť poplatky za kópie. Poplatky, ktoré sa v knižniciach vyberajú, by teda mali byť len poplatkami za kópie a za poštovné. Výška týchto poplatkov v jednotlivých knižniciach je uvedená na stránke SNK (Národná komisia pre služby).

Záver

SNK je národným centrom pre vnútroštátne MVS. Medzi jej povinnosťi teda patrí i metodické usmerňovanie a štatistické vyhodnocovanie MVS v knižničnom systéme SR, čo jej ukladá i vyhláška o MVS. Vzhľadom na veľký počet zúčastnených knižníc je to úloha veľmi komplikovaná, pri ktorej je nevyhnutná spolupráca s Odborom pre knižničný systém SR zaberajúcim sa zberom štatistických údajov cestou ročných výkazov o činnosti knižníc. Tieto výkazy bohužiaľ sledujú len počty zrealizovaných požiadaviek, nie počty objednávok, a tak nemožno povedať, nakoľko výsledky MVS na Slovensku odrážajú skutočné potreby používateľov.

ŽIADANKA na výpožičku MVS

Kolony údajov označené tučným písmom musia byť povinne vyplnené. Logický vzťah medzi údajmi označenými **fialovou** a **zelenou** je OR (alebo).

Názov a adresa žiadajúcej inštitúcie:

Telefón:

Fax:

e-mail:

Číslo požiadavky žiadajúcej inštitúcie, alebo meno čitateľa:

a) Žiadame o výpožičku knihy:

Autor:

Názov:

Miesto a rok vydania:

ISBN:

Ak je kniha požičaná, žiadame o rezerváciu ano

Naša požiadavka je aktuálna do (dátum):

b) Žiadame o xerokópiu článku:

Názov časopisu:

Ročník: Rok: Číslo:

Autor článku:

Názov článku:

ISSN:

Strany:

Xerokópie požadujeme zaslať:

☒	poštou	(a uhradíme poplatok 2.- SK za 1 stranu A4)
☐	faxom	(a uhradíme poplatok 5.- SK za 1 stranu A4)
☐	e-mailom	(a uhradíme poplatok 10.- SK za 1 stranu A4) Prípravujeme!

Žiadanku odoslal (meno a priezvisko):

Poznámka:

ŽIADANKA NA XEROKÓPIU PRE MVS

Číslo záznamu: 553	Názov: Slovenské pohľady
Dátum: 18.7.19103	Ročník: 65
Čas: 14:28:1	Rok: 1959
Adresa: Žilinská knižnica	Číslo: 10
MVS	ISSN:
ul. A. Bernoláka 47	Autor článku: Poe, Edgar Alan
010 01 Žilina	Názov článku: Havran
Telefón: 041/723 27 45	Rozsah strán: 25-39
Fax: 041/723 27 65	Spôsob doručenia: posta
e-mail: krajska.kniznica@bb.telec	Poznámka:
Číslo požiadavky: 287/2003	
Žiadanku odoslal: Veselá Anna	

ŽIADANKA NA VÝPOŽIČKU PRE MVS

Číslo záznamu: 553	Autor: Matejček Zdeněk
Dátum: 18.7.19103	Názov: Výchova detí v neúplnej rodine
Čas: 14:28:1	ISBN:
Adresa: Žilinská knižnica	Miesto a rok vydania: Bratislava,
MVS	1975
ul. A. Bernoláka 47	Rezervácia: áno
010 01 Žilina	Požiadavka je aktuálna do: 30.9.2003
Telefón: 041/723 27 45	Poznámka:
Fax: 041/723 27 65	
e-mail: krajska.kniznica@bb.telec	
Číslo požiadavky: 287/2003	
Žiadanku odoslal: Veselá Anna	

MVS VE VEŘEJNÝCH KNIHOVNÁCH JMK

Jana Nejezchlebová, Moravská zemská knihovna v Brně

Veřejná knihovna, aby byla schopna uspokojovat potřeby a zájmy společnosti, musí mít zázemí a poskytovat široké spektrum dokumentů různých forem. Ne množství, ale kvalita, promyšleně a dlouhodobě budovaný profil knihovního fondu tvoří základ knihovnických a informačních služeb knihovny. Přesto nemůže být žádná knihovna soběstačná a zajistit přímo ze svých zdrojů všechny požadavky svých uživatelů. Účinný a výkonný meziknihovní výpůjční systém je součástí základních služeb každé (podle zákona č.257/2001 Sb. evidované) knihovny.

Znamená to efektivní využívání knihovních fondů, poskytnutí a zajištění informačního zdroje přímo uživateli. Zpřístupnění knihovních fondů bez ohledu na místo jejich uložení.

Organizace MVS ve veřejné knihovně

Meziknihovní výpůjční služba je typ výpůjční služby, která na základě legislativního opatření umožňuje kterékoliv knihovně vyžádat si a půjčit pro svého uživatele od jiné knihovny ve státě ty dokumenty, které nemá ve svém fondu, a naopak půjčovat dokumenty z vlastního fondu jiným knihovnám.

Veřejné knihovny (základní knihovny) zařazují tento typ služeb do organizace oddělení pro dospělé. Na webových stránkách knihoven je tento typ výpůjční služby uváděn ve výčtu služeb oddělení pro dospělé (www.knihovna-bv.cz a další). Evidence je stále více prováděna elektronicky, v rámci knihovnického SW, s kterým daná knihovna pracuje. Žádanky jsou využívány klasické, tištěné (135-0 TÚK Brno) nebo elektronické (www.knihovnazn.cz, www.knihzdar.cz). Problémem MVS je otázka placení této služby. Mimo jiné neúměrně zatěžuje pracovníka vykonávajícího tuto službu a ubírá mu čas, který je nutné věnovat uživatelům.

Situace v roce 2002

Vzhledem k současným narůstajícím požadavkům na větší aktivitu a zejména spolupráci knihoven v oblasti meziknihovních výpůjčních služeb jsme vyšli z porovnání statistických výsledků činnosti v roce 2002 ve veřejných knihovnách Jihomoravského kraje.

Z tabulky je zřejmé, že Moravská zemská knihovna se výrazně podílí na MVS v Jihomoravském kraji. Pro doplnění celkové situace uvádíme

rozsah požadavků na mezinárodní MVS, které zajišťuje Moravská zemská knihovna.

MVS v knihovnách JMK v roce 2002

Knihovna	Požadavky z jiných knihoven	Kladně vyřízené požadavky	Požadavky jiným knihovnám	Kladně vyřízené požadavky
Knihovny Jihomoravského kraje	8 126	5 843	8 926	7 239
MZK Brno	3 107	1 486	5 542	4 224

MMVS v roce 2002

Požadavky z jiných zemí kladně vyřízené	323
Požadavky jiným zemím kladně vyřízené	4 151
	3 880

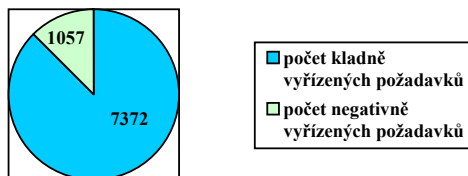
Krajský systém meziknihovních výpůjčních služeb lze vytvořit zkvalitněním těchto služeb poskytovaných základními a specializovanými knihovnami kraje. Proto jsme se v dalším srovnávání výsledků zaměřili pouze na základní knihovny.

Krajský rozbor (mimo MZK)

Kladně vyřízené požadavky MVS	
VK JMK celkem	7 372
VK JMK profesionální	6 471
VK JMK neprofesionální	901

Celkový počet 8 429 požadavků meziknihovní výpůjční služby v roce 2002, které zpracovaly a zajišťovaly veřejné knihovny Jihomoravského kraje jsme vyhodnotili na základě efektivity jejich zpracování.

Zajišťování požadavků MVS veřejnými knihovnami JMK

U profesionálních knihoven kraje nás také zajímal podíl požadavků z jiných knihoven a požadavků zasláným jiným knihovnám.

Profesionální knihovny JMK

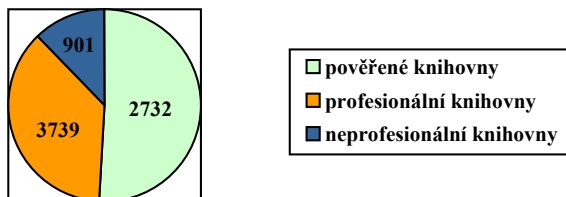
Požadavky z jiných knihoven kladně vyřízené	4 772
Požadavky jiným knihovnám kladně vyřízené	2 711
	2 359

Výsledky ukazují, že knihovny plní převážně požadavky na meziknihovní výpůjční služby z malých knihoven, případně přímo uživatelů z malých měst a obcí.

Pověřené knihovny

Pověřená knihovna, jako knihovna, která z personálního a odborného hlediska a technickým vybavením je schopná poskytovat služby na profesionální úrovni je ve svém regionu tou knihovnou, která bude zajišťovat meziknihovní výpůjční služby a podílet se tak na kvalitním využívání knihovnických fondů v regionu, bude sama budovat kvalitní informační fond, zajistí přístup do online katalogů a vytvoří odpovídající podmínky pro využívání této služby základními a specializovanými knihovnami regionu i občany. JMK má osm pověřených knihoven, bývalé okresní knihovny a dvě městské knihovny. Jejich statistické výsledky z roku 2002 nabízí srovnání s ostatními základními knihovnami kraje.

Podíl základních knihoven JMK na kladně vyřízených požadavcích MVS

Krajský systém meziknihovnických výpůjčních služeb

Několik čísel dokumentujících prostředí pro meziknihovní výpůjční služby v Jihomoravském kraji:

Jihomoravský kraj má 1 124 493 obyvatel.

Knihovny navštěvuje 2 020 269 občanů.

Jihomoravská kraj má 755 veřejných knihoven

z toho 81 profesionálních knihoven.

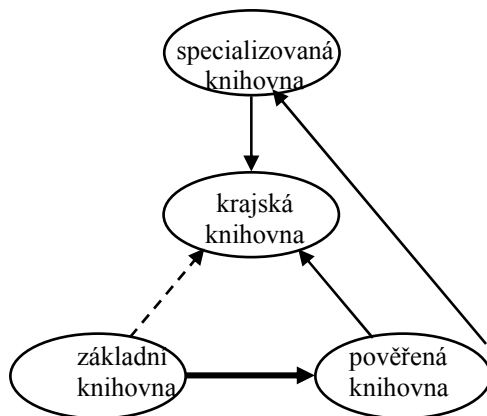
Knihovní fond veřejných knihoven obsahuje 4 842 625 dokumentů.

Počet výpůjček za rok 2002 ve veřejných knihovnách JMK byl 7 276 589.

Z objemu výpůjček (mimo MZK !!!) bylo zprostředkováno prostřednictvím MVS 0,1 %.

Regionální středisko meziknihovnických služeb krajská knihovna koordinuje a metodicky usměrňuje spolupráci s Národním ústředím (NK Praha) MS a spolupráci knihoven v MS v jednotlivých regionech. V regionech tato spolupráce s pověřenými knihovnami tvoří základ krajského systému MVS. Umožní využívání knihovnických fondů a zajistí přímý přístup k informacím občanům z malých měst a obcí.

Prvky a vazby uvnitř krajského systému MVS

Další kroky

Základem meziknihovnických výpůjčnických služeb jsou kvalitní fondy a jako u všech služeb nabídka a poptávka. MVS patří do základních služeb, je to však služba pro knihovníky náročná, zejména v pověřených knihovnách, kde pracovník vykonává řadu dalších činností. Krajské knihovny v rámci garance vzdělávání knihovníků by se měly více zaměřit na systematické seznamování pracovníků pověřených zajišťování MVS s praktickým vykonáváním této služby, vyhledáváním v nejrůznějších

databázích, využíváním JIB CASLIN. Možnosti počítačových učeben jsou vhodným prostředím. Pracovníci zajišťující tuto službu by také měli dostat prostor k výměně zkušeností.

Velmi důležité však také je, aby knihovníci seznamovali uživatele a čtenáře svých knihoven s touto službou, vysvětlili její pravidla i smysl (naučná literatura). Jistě nebudeme uživatele „přemlouvat“, aby tuto službu využívali, má svá přesná pravidla a zaměření, ale je hodně i stálých uživatelů knihoven, kterým naše „MVS“ nic neříká a myslí si, že to není služba, kterou by oni mohli využívat. Stejně tak strohé oznámení ve výčtu služeb „meziknihovní výpůjční služba“ bez jakéhokoliv byť stručného vysvětlení na webových stránkách knihoven návštěvníkům těchto stránek v převážné většině zůstává nejasné.

FINANCOVÁNÍ NEZISKOVÉ KULTURY V ČR SE ZAMĚŘENÍM NA VEŘEJNÉ KNIHOVNY

Eva Dufková, Vysoká škola ekonomická v Praze

Nezisková kultura a veřejná podpora

Vydeme-li z členění ekonomiky na základní sektory, můžeme i v kultuře rozlišit sektor veřejný a sektor soukromý, který se dále dělí na ziskový a neziskový. **Veřejný sektor**, ať již na centrální, regionální či místní úrovni, zahrnuje instituce zabývající se specifickými produkcemi, poskytováním veřejných statků nebo redistribucí. Charakteristickým rysem těchto institucí je skutečnost, že jsou financovány buď částečně nebo plně z veřejných prostředků, tj. z veřejné rozpočtové soustavy.

Na poslání a činnostech, které spadají do kompetence veřejného sektoru, participují také **soukromé neziskové organizace**. A protože většina z nich má veřejně prospěšný charakter, i ony mají nárok na čerpání financí z veřejných rozpočtů - na veřejnou podporu.

Do veřejné podpory je třeba zahrnout **podporu poskytovanou ze všech článků veřejných rozpočtů**, což v případě kultury jsou:

- na úrovni centra: *státní rozpočet* (kap. 334-MK ČR) a 2 *mimorozpočtové fondy* (Státní fond kultury, Státní fond pro podporu a rozvoj české kinematografie)
- 2 úrovně decentralizovaných, územních rozpočtů: rozpočty *krajů* (VÚSC) a rozpočty *municipalit* (obcí a měst jako ZÚSC).

Veřejná podpora může být realizována dvěma základními způsoby:

- ✓ *přímá podpora*: přímé poskytování finančních prostředků v rámci veřejných výdajů (nejčastěji formou dotací a grantů)
- ✓ *nepřímá podpora*: daňové úlevy týkající se především neziskových organizací. V tomto případě je přesnější označení nikoli veřejný, ale *daňový výdaj*, kdy se vláda vzdává části svých daňových příjmů.

Formy poskytování veřejné podpory můžeme podrobněji rozdělit takto:

Přímá podpora	Nepřímá podpora
✓ financování institucí z veřejných rozpočtů	✓ daňová zvýhodnění neziskových organizací
✓ poskytování dotací a grantů	✓ daňová zvýhodnění příspěvovatelů neziskovým organizacím
✓ programové financování v rámci veřejných výdajových programů	

Rozsah veřejné podpory je závislý na mnoha faktorech – jedním z těch dlouhodobých je například historická tradice – na prvním místě však vždy vychází z aktuální ekonomické situace daného státu. V této souvislosti nemohu nezmínit problém, intenzivně projednávaný vládou ČR v posledním půl roce, tj. reformu našich veřejných financí.^{1/} Hlavním důvodem nutnosti započít tuto reformu co nejdříve je hrozivý trend narůstání deficitů veřejných rozpočtů důsledkem rozevírajících se nůžek mezi příjmy a výdaji (viz graf č. 1 v příloze tohoto příspěvku, znázorňující skutečnou výši deficitu v r.1994-2002 a jeho predikci bez reformních opatření v r. 2003-2006). Skutečná podstata pozorovaného růstu fiskálních deficitů nesouvisí pouze s transformačními problémy ani s fází ekonomického cyklu (ta je již několik let růstová!), nýbrž má strukturální charakter. Deficity dosahují natolik vysokých úrovní, že navzdory značnému použití privatizačních a jiných jednorázových zdrojů dochází k výrazné akceleraci růstu veřejného dluhu a rozpočtová politika je dlouhodobě neudržitelná. Důvodem jsou prohlubující se strukturální obtíže, dočasnost jednorázových příjmů a v neposlední řadě blížící se počátek viditelných negativních fiskálních dopadů procesu stárnutí populace. Podle předpokladů by se reformní fiskální opatření měla týkat z jedné třetiny příjmové a ze dvou třetin výdajové strany veřejných rozpočtů. Cílem tohoto příspěvku není posuzování vhodnosti zamýšlených reformních kroků, chtěla jsem však upozornit na skutečnost, že se úsporná opatření s největší pravděpodobností dotknou i oblasti kultury a její veřejné podpory.

Výdaje na kulturu ze státního rozpočtu

Ilustrujme si rozsah veřejných výdajů na kulturu nejprve na úrovni centra, konkrétně státního rozpočtu. Postavení kapitoly MK ČR v rámci tohoto největšího peněžního veřejného fondu (objem výdajů SR představuje přibližně 60% celkových výdajů veřejných rozpočtů v ČR) je takové, že je jedním ze šesti resortů, které nedosahují ani jednaprocentního podílu na celkových výdajích státního rozpočtu. Zmíněné jedno procento přitom považuje ministerstvo kultury již několik let za svůj „cílový stav“. Dalším ukazatelem je podíl těchto tzv. přímých výdajů na kulturu na hrubém domácím produktu, který se v Evropě pohybuje mezi 0,5-1% HDP

^{1/} Veřejné finance jsou fiskálním nástrojem v rukou subjektů veřejné správy (státní nebo územní), uplatňovaným k realizaci jejich záměrů, priorit a opatření. Jde o peněžní vztahy vznikající v souvislosti s tvorbou, rozdělováním a použitím peněžních fondů, spojených s činností veřejných institucí. Ve srovnání s jinými typy finančních vztahů je pro tyto peněžní fondy charakteristický princip nenávratnosti, neekvivalence a nedobrovolnosti.

a v ČR jen mezi 0,21-0,28% HDP a navíc má klesající tendenci.^{2/} (Výše obou ukazatelů v letech 1997 až 2002 viz tabulka v příloze příspěvku.)

Co vše je financováno prostřednictvím resortu kultury? Je to činnost vlastního úřadu ministerstva a dále činnost příspěvkových organizací, u nichž je ministerstvo zřizovatelem – výdaje na jejich provozní dotace představovaly v posledních letech přibližně polovinu celkových výdajů kapitoly kultura. „Prostřednictvím uvedené kapitoly jsou dále poskytovány prostředky státního rozpočtu církvím a náboženským společenstvem, podnikatelským subjektům, neziskovým a podobným organizacím, veřejným rozpočtům územní úrovně, vysokým školám, mezinárodním organizacím a dalším subjektům, a to v rámci výdajových a programových okruhů, které tvoří závazné ukazatele rozpočtu kapitoly.“^{3/}

Výdaje na kulturu z rozpočtů samospráv

Sledování výdajů územních rozpočtů je komplikovanější vzhledem k určitému přechodnému období let 2001 a 2002, které bylo nutné v souvislosti se zaváděním nových krajů a se zánikem okresních úřadů. Do roku 2000 byly okresy evidovány v rámci kap. 700 (územní rozpočty), v roce 2001 a 2002 pak v rámci samostatné kapitoly státního rozpočtu (kap. 380), která byla členěna na 73 „podkapitol“ okresních úřadů jako organizačních složek státu.

V následující tabulce uvádím vývoj výdajů na kulturu u obcí, dobrovolných svazků obcí, okresních a krajských úřadů v uplynulých šesti letech. Jejím dalším cílem je porovnat (s využitím propočtu na hrubý domácí produkt) vývoj výdajů na kulturu ze státního rozpočtu (kap. 334) a z územních rozpočtů (včetně rozpočtů okresních úřadů). Na jedné straně je patrný klesající trend výdajů státu, na druhé straně se postupně zvyšuje podíl územních rozpočtů a lze očekávat, že do budoucna bude role obou úrovní samospráv stále významnější (v příloze příspěvku jsou vybrané údaje z této tabulky znázorněny v grafu č.1).

Tab.: Celkové výdaje veřejných rozpočtů vykazované jako výdaje na kulturu (skutečnost, v tis.Kč)

^{2/} Viz Koncepce kulturní politiky v ČR, článek 4: ... zvýšit objem kap. 334 – Kultura (mimo výdaje na církev a náboženské společnosti) na 1% výdajů státního rozpočtu, účelově zajistit podíl územních rozpočtů a podpořit růst výdajů obecních rozpočtů na financování kultury.... Se vstupem ČR do Evropské unie ... je cílem Ministerstva kultury, aby přímé výdaje státního rozpočtu na kulturu k datu vstupu ČR do EU dosáhly úrovně těchto výdajů ve srovnatelných členských zemích ES. Zdroj: Strategie účinnější státní podpory kultury, MK ČR 1999.

^{3/} Návrh Státního závěrečného účtu ČR za rok 2002, kapitola 334 – Ministerstvo kultury. MF ČR 2003

rok	obce, DSO a OkÚ (kap. 700)	obce a DSO	OkÚ (kap. 380)	kraje	podíl na HDP v %	MK ČR (kap. 334)	podíl na HDP v %
1997	7 648 087	*	*	*	0,45	3 776 307	0,22
1998	8 018 091	*	*	*	0,44	4 397 465	0,24
1999	8 576 663	*	*	*	0,45	5 244 078	0,28
2000	9 098 697	*	*	*	0,46	5 371 729	0,27
2001	*	8 380 189	1 679 343	376 814	0,48	4 760 291	0,22
2002	*	9 068 510	1 497 392	877 216	0,50	4 809 334	0,21

**/ Pozn.: V důsledku nové právní úpravy je oproti roku 2000 pozměněn systém vykazování výdajů veřejných rozpočtů na kulturu.*

Zdroj: Mockovčiaková, A.: Financování místní a regionální kultury z veřejných rozpočtů v roce 2002. IPOS, Praha 2003 (upraveno, doplněno vlastními výpočty)

Je obecně známo, že zavedení krajů k 1. lednu 2001 doprovázely problémy s jejich finančním zabezpečením. Na tomto místě připomenu, že v prvním roce své existence byly kraje formou dotací zcela odkázány na finance z centrálního rozpočtu. Od roku 2002 jsou i kraje příjemci daňových výnosů, ovšem vzhledem k rozsahu převedených pravomocí v naprosto nedostatečném objemu (současná výše procentního podílu je u většiny sdílených daní u obcí 20,59% a u krajů 3,1%). Očekává se tedy, v jaké formě bude schválena novela zákona o rozpočtovém určení daní, která by měla vstoupit v platnost od 1. ledna příštího roku a jejímž hlavním cílem by mělo být zajištění dostatečného objemu příjmů krajů. V době sestavování tohoto příspěvku bylo schvalování novely zákona Poslaneckou sněmovnou ve druhém čtení a v jejím návrhu bylo zvýšení daňových příjmů rozpočtů krajů z 3,1% na 10,32%.

V této souvislosti se přikláním k názoru Dr. Mockovčiakové, která uvádí: „Příjmy rozpočtů krajů nejsou (zatím) v přímé úměře k rozsahu kompetencí a odpovědnosti, jaké byly na kraje převedeny (školství, zdravotnictví, doprava atd.). To má samozřejmě přímý vliv i na objem prostředků, které kraje mohou věnovat na kulturu. ... Samostatná působnost krajů končí tam, kde začíná samostatná působnost obcí. V tomto ohledu bude pro oblast kultury významné, nakolik budou rozvinuty postupy kooperace při financování a dalších okolnostech zajištění veřejných služeb kultury mezi obcemi v území kraje a dotčeným krajem.“

^{4/} Na jiném místě autorka poukazuje na nebezpečné důsledky zamýšleného zvýšení sazby DPH z 5 na 22%. Doslova uvádí: ... Z pohledu našich dnešních informací lze předpokládat nárůst výdajů kultury cca o 5-10%, což – vztaheno k údajům za rok 2002 – představuje objem cca 0,8 až 1,6 mld. Kč.

^{4/} *Mockovčiaková, A.: Financování místní a regionální kultury z veřejných rozpočtů v roce 2002. IPOS 2003*

Institucionální financování

Institucionálním financováním se rozumí finanční napojení kulturní instituce na zřizovatele v rámci veřejného sektoru, přičemž jeho nejčastější formou je příspěvková organizace nebo organizační složka. Jak vyplývá z předchozího textu, do systému institucionálního financování se zásadním způsobem promítla realizovaná reforma veřejné správy v podobě převodu řady zřizovatelských funkcí ke kulturním institucím ze státu na samosprávu. V první polovině 90. let tento převod probíhal především z okresních úřadů na municipality, na základě zákona o obcích, v posledních dvou letech to byly převody na nově vzniklé kraje. Z ministerstva kultury bylo v průběhu roku 2001 převedeno na kraje 40 příspěvkových organizací v oblasti památkové péče, muzeí, galerií a knihoven. Tento převod z majetku státu do majetku krajů byl realizován podle zákona o přechodu některých věcí, práv a závazků formou individuálních správních aktů, včetně rozhodnutí o převodu finančních prostředků - společně s delimitací byly na nové zřizovatele převedeny i odpovídající rozpočtové prostředky. V roce 2002 byla na samosprávu převedena většina příspěvkových organizací a organizačních složek, zřizovaných okresními úřady. (Výjimkou bylo 16 národních kulturních památek, které přešly z působnosti OkÚ do působnosti ministerstva kultury, tyto organizace však byly začleněny do příspěvkových organizací „státních památkových ústavů“, takže nedošlo k rozšíření počtu organizací zřizovaných ministerstvem, ale promítlo se to do nárůstu výdajů jeho kapitoly.)

Dr. Mockovčiaková ve své hodnocení financování místní a regionální kultury za rok 2002 upozorňuje na souvislosti se zánikem okresních úřadů: „...,nezanedbatelný byl i objem finančních prostředků, kterými stát, prostřednictvím OkÚ jako zřizovatelů, přispíval na zachování činnosti státem zřizovaných organizací – zejména okresních muzeí a knihoven. V roce 2001 to byl objem cca 900 mil. Kč, v roce 2002 téměř 800. mil Kč výdajů rozpočtů OkÚ na náklady provozu a činnosti jimi zřizovaných kulturních organizací.“ (*opak citace*)

Rozdělení zřizovatelských funkcí k nejrůznějším kulturním zařízením v rámci veřejného sektoru vycházelo ze záměrů kulturní politiky deklarované Ministerstvem kultury. V praxi to znamená, že si resort v současné době ponechává funkci správce pouze u institucí výrazně celostátního a nadstátního významu, dále u památkové péče, jež je nyní zastřešena jediným Národním památkovým ústavem, a několika odborných institucí (např. IPOS, Divadelní ústav). V jednotlivých krajích v oblasti knihoven, muzeí a galerií předpokládalo MK ČR vytvoření základní sítě organizací, jež budou jakousi kostrou kulturních služeb, tj. jedna knihovna,

jedno muzeum, jedna galerie. Další rozšíření „standardu K + G + M“ pak už bude v kompetenci vyšších územních samospráv.

Mimorozpočtové fondy v oblasti kultury

Již v úvodu jsem se zmínila, že Státní fond kultury a Státní fond na podporu a rozvoj české kinematografie je samozřejmou součástí veřejných rozpočtů. Zaměření jejich veřejné podpory je ale dosti specifické a z toho důvodu jsem ji nezahrnula do tabulky ani do grafu k celkovým veřejným výdajům na kulturu. V dalších odstavcích se tedy jen stručně věnuji jejich základní charakteristice.

Oba fondy byly ustanoveny samostatnými zákony v roce 1992 a jako každý mimorozpočtový fond mají těmito zákony mj. přesně určené své finanční zdroje a účely použití. Hlavním finančním zdrojem **Státního fondu kultury** měly být výtěžky z loterie, jeho účelem podpora nejruznějších kulturních projektů a vytvoření platformy pro sponzorské dary ve prospěch kultury. V průběhu uplynulých deseti let byly realizovány dvě loterie s cílem podpořit kulturní projekty – nejprve Česká lotynka (provozovatelem byla firma K.J.D., s.r.o.), později Super 6 (provozovatelem EuroLOTTO, a.s.) - obě však velmi záhy skončily naprostým neúspěchem a odebráním licence k jejich provozování. Státní fond kultury nenaplňoval osm let své zákonné poslání, Rada fondu byla zvolena až v roce 2000 a na konci roku 2001 byly vyhlášeny poprvé v historii fondu oblasti, ve kterých lze poskytnout finanční podporu: v té době ještě nebylo zřejmé, že ani provozovatel druhé loterie nesplní své finanční závazky a příslibené částky nebude možné žadatelům vyplatit (jednalo se celkem o 94 projektů v objemu 5,7 mil. Kč). Tento fond má tedy minimální zdroje příjmů a jeho další existence je závislá na novele zákona, která by upravila naplnění příjmové strany rozpočtu fondu.

Největší objem ze zákonem vymezených příjmů má **Státní fond pro podporu a rozvoj české kinematografie** z obchodního využití filmů, k nimž vykonává práva výrobce, dalším významným zdrojem jsou odvody jednokorunového příplatku ke vstupnému do kin. Výdaje jsou zaměřeny pouze na podporu české kinematografie, a to především na tvorbu a produkci domácích kinematografických děl, v omezeném rozsahu na podporu distribuce českých filmů (zejména v zahraničí) a na rekonstrukci kin či jejich zařízení. Celkové výdaje fondu se v posledních třech letech pohybovaly mezi 65 až 80 mil. Kč.

Tolik tedy k přímé podpoře kultury poskytované na všech úrovních veřejných rozpočtů. Co se týká **nepřímé podpory** v podobě daňových zvýhodnění, v ČR neexistují specifické daňové úlevy pro neziskovou kulturu (výjimkou jsou památkové objekty, kde existuje zvláštní úprava daně z nemovitostí a daně dědické a darovací). Organizace působící

v kultuře mohou tedy využívat pouze úlev, které platí pro neziskové organizace obecně (týkají se především daně z příjmu). Totéž platí pro právnické nebo fyzické osoby a jejich sponzorské dary poskytnuté za účelem financování kultury - je opět jednotná úprava bez zvláštního ohledu na to, že se jedná o podporu kultury (a je často velmi obtížné konkurovat při získávání sponzorů např. sportovním akcím). Příjmy kultury ze sponzoringu v Evropě nedosahují nijak vysokých hodnot (v průměru cca 5% nákladů na kulturu) a odborníci tvrdí, že se ČR již tomuto údaji blíží.

Knihovny jako instituce veřejného zájmu

„Veřejné knihovny navštěvuje podle průzkumu asi 20% populace (zde je třeba zmínit význam 'dětských oddělení' knihoven), ale více než 80% občanů uvádí, že v některé fázi svého života využilo knihovnických služeb.“^{5/} Veřejné knihovny fungují jako informační centra, to znamená, že dlouhodobě systematicky shromažďují informační dokumenty, které zpřístupňují široké veřejnosti. Jsou navzájem propojeny v síti, vytvářejí sdílené systémy katalogů a pomocí meziknihovnických výpůjčních služeb s využíváním nových technologií (automatizace knihovnických činností, Internet) zajišťují požadavky svých uživatelů. Poskytují informační služby pro oblast vzdělávání mladé populace, ale také celoživotního vzdělávání občanů, napomáhají získat uživatelům základní informační gramotnost. Naplňují tak zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

Nové informační technologie a rozšířená nabídka služeb se často výrazně projeví i ve skladbě čtenářů a dalších uživatelů knihoven. Starší čtenáři sice stále upřednostňují knihy a klasické tištěné dokumenty, využívání nových technologií zase posiluje zájem dětí a mládeže o návštěvu knihovny. K základním podmínkám dobrého fungování knihovny dnes patří dostatečné množství počítačů s on-line přístupem a aktuálním katalogem knih a audiovizuálních dokumentů. V oddělení pro dětské čtenáře a mládež jsou vyhledávány multimediální počítače, přehrávání CD, zábavné výukové programy a multimediální encyklopedie. Nejširší veřejnost využívá i zakoupené databáze obsahující např. právní předpisy nebo jízdní řády, bez opomenutí nezůstávají ani soubory dat vytvořené účelově, zaměřené např. na významné osobnosti regionu. Neustálý rozvoj informačních technologií sebou přináší i nutnost průběžného doškolování zaměstnanců knihoven.

O činnosti knihoven jako veřejné službě hovoří knihovní zákon č. 257/2001 Sb., kde je v paragrafu 2 pojem knihovna vymezen jako *zařízení, v němž jsou způsobem zaručujícím rovný přístup všem bez rozdílu poskytovány veřejné knihovnické a informační služby vymezené tímto*

^{5/} Koncepce kulturní politiky v ČR. MK ČR 1999, s. 107

zákonem a jež je zapsáno v evidenci knihoven. Knihovny jako instituce veřejného zájmu se podílejí zejména na:

- zprostředkování a zpřístupnění lidského poznání tím, že tvoří infrastrukturu pro oblast vědy a vzdělávání,
- celoživotním vzdělávání, podpoře nezávislého rozhodování a duchovního rozvoje a uspokojování kulturních potřeb občanů,
- zpřístupňování informací z oblasti státní správy a samosprávy občanům,
- zprostředkování informací na podporu podnikání, zejména menším a středním podnikatelům,
- uchování a ochraně národního kulturního dědictví tím, že pečují o knihovní sbírky.

Charakteristickým rysem současného vývoje je v celosvětovém měřítku stále rostoucí podíl elektronické komunikace a zvyšující se objem digitálních dokumentů na úkor klasické tištěné produkce. Využívání elektronických informací je však možné pouze prostřednictvím finančně náročné techniky a určitého množství speciálních znalostí a dovedností. Veřejné knihovny – budou-li vybaveny odpovídající technikou a odborným personálem – se mohou výrazně podílet na řešení tohoto rozporu tím, že umožní široké veřejnosti volný přístup ke světové informační síti Internet. Knihovny si i v budoucnu zachovají své tradiční funkce shromažďování, zpracování, uchování a zpřístupnění tištěných dokumentů, ale současně musí začít vykonávat obdobné funkce pro elektronické zdroje. Budou mít velmi důležitou a nezastupitelnou úlohu při integraci tištěných a elektronických médií.

Veřejné knihovny mají v naší zemi dlouholetou tradici, již knihovnický zákon z roku 1919 (první zákon tohoto druhu v Evropě) ukládal povinnost zbudovat knihovnu v každé obci. Tak nastala situace, že knihovny v mnoha menších obcích byly (a často dosud jsou) jedním, popř. jediným z organizátorů kulturního života.

V uplynulých desetiletích se u nás rozvinuly dvě základní úrovně kooperačních systémů:

- okresní systém veřejných knihoven: okresní knihovna (příp. městská knihovna v okresním městě) poskytovala střediskovým knihovnám a dalším menším knihovnám na území okresu metodickou pomoc a různé druhy služeb, např. společný nákup knih a časopisů, jejich zpracování, vytváření výměnných souborů knih (knihovny byly napojeny na rozpočet OkÚ),
- střediskový systém veřejných knihoven: středisková knihovna ve větší obci zajišťovala pro malé místní knihovny s dobrovolným pracovníkem odbornou pomoc a další služby, např. výběr a nákup knih a časopisů, tvorbu výměnných souborů apod. (financování bylo zpravidla zajištěno sdružením finančních prostředků spolupracujících knihoven).

Tyto kooperační systémy umožňovaly účelnou dělbu práce a efektivní využití finančních prostředků, neboť jednou investovaná částka byla mnohonásobně využita spolupracujícími knihovnami. Měly mimořádný význam zejména pro fungování knihoven v malých obcích, kde tato spolupráce významně přispěla k průběžné aktualizaci knihovního fondu a k udržení odborného standardu služeb.

V průběhu devadesátých let začala být realizována transformace veřejných knihoven, a to dvojím způsobem:

- a) přeměna **střediskových a okresních systémů** veřejných knihoven na kvalitativně jiná kooperační sdružení založená na smluvním principu,
- b) změna **okresních knihoven na městské knihovny**, jejíž podstatou je přechod okresních knihoven z přímého zřizování okresních úřadů (státu) pod městské úřady (samosprávu).

S transformací vyvstala řada problémů. Převod okresní knihovny na městskou byl často spojen s redukcí funkcí a činností knihoven (omezení zejména regionální funkce), další komplikací byla ztráta právní subjektivity knihoven jako samostatné instituce. Obecně platí, že čím je veřejná knihovna větší, tím více služeb obyvatelům poskytuje a tím je kladen i větší důraz na její samostatnost – právní subjektivitu. Nejčastějším argumentem pro začlenění knihovny do organizační struktury nového zřizovatele nebo pro spojení veřejné knihovny s jinou (kulturní) institucí byly ekonomické důvody s cílem redukovat počet pracovníků sloučením ekonomických a personálních agend, zrušením funkce vedoucího knihovny případně zrušením některých vedlejších pomocných činností. Otázkou však zůstává, je-li možné poměřovat případný krátkodobý finanční efekt z takto získaných peněz a možné dlouhodobé ztráty v odborné oblasti. Vedoucí knihovny ztrácí kompetence rozhodovat o přijímání pracovníků a stanovování jejich mzdy, stejně závažné je i to, že veřejná knihovna opticky mizí jako samostatná instituce z povědomí obyvatel. Slučování knihoven s jinými, i když kulturními institucemi, se navíc negativně projevuje v kooperačních vazbách mezi knihovnami.

Jako velký problém se ukázalo také omezování regionálních funkcí ^{6/}, které do roku 1992 vykonávaly všechny okresní knihovny. S postupným

^{6/} Problém financování kulturních institucí regionálního charakteru vyvstal v první polovině devadesátých let i v oblasti divadel, kdy tehdejší krajská divadla přešla na města, jež v mnoha případech odmítala přispívat na regionální funkce. Situace se vyřešila formou programového financování v rámci státního rozpočtu. Na základě koncepce Programu podpory regionálních divadel, předložené MK ČR, byla pro r. 1996 navýšena kapitola 334 o 80 mil. Kč na uměleckou činnost nadregionálních a vícesouborových divadel, jejichž zřizovateli jsou města nebo OkÚ, s cílem překlenout ekonomické problémy do doby vzniku VÚSC. Program byl zatím zachován i po vzniku krajů, výše přidělených prostředků však stále klesá (v r. 2001 bylo rozděleno 30 mil. Kč, v minulém roce již jen 20,4 mil. Kč).

přesunem zřizovatelské povinnosti z okresního úřadu na města (do roku 1998 byly na municipality převedeny dvě třetiny okresních knihoven) začalo v následujících letech docházet k tomu, že byly převedeným knihovnám redukovány rozpočty, což postihlo právě výkon takových funkcí jako poradenské, vzdělávací a koordinační služby, budování výměnných fondů, zapůjčování výměnných souborů knihovnických dokumentů aj. Dr. Sodomková v článku *Nekoncepčnost transformace veřejných knihoven (časopis Veřejná správa č. 42/1998)* v této souvislosti uvádí: „Nedohodl-li se městský úřad s okresním úřadem o financování této funkce, došlo k jejímu zrušení. Ani ze strany státu nebyla stanovena pravidla, která by garantovala udržení rovnoměrné kvality knihovnických a informačních služeb v okrese a rovný přístup k informačním zdrojům.“

Autorka ve svém článku ještě připomíná, že v souvislosti s obhajováním příspěvku na regionální funkce vzniká dojem (rok 1998), že jejich vykonávání je záležitostí několika uplynulých let. Pravdou však je, že se významné postavení okresních knihoven traduje už od vydání prvního knihovnického zákona v roce 1919 (zákon ukládal budování knihovny v okresních městech jako centra kvalitních knihovnických služeb obyvatelům, centra poradenské a metodické pomoci knihovnám daného regionu). Uvedu ještě závěr článku, který hodnotí výsledky průzkumu realizovaného v okresních knihovnách Národní knihovnou v lednu 1998: „*Průzkum potvrdil, že regionální funkce patří k základním činnostem a službám veřejných knihoven působících v okresních městech a jejich nezbytnost nebude zpochybněna ani po vytvoření vyšších územních samosprávných celků nebo po dalším rozšíření a zdokonalení výpočetní a komunikační techniky. ... Budoucnost veřejných knihoven je mj. ve vzájemné kooperaci a komunikačním propojení. Jen tak mohou zvládnout explozi informací a na odpovídající úrovni poskytovat své služby obyvatelům.*“

Situace se částečně vyřešila až po vzniku krajů a následně krajských knihoven – v novém knihovnickém zákonu je zakotvena povinnost každé krajské knihovny vykonávat regionální funkce (vykonáváním pro některé oblasti svého kraje může event. pověřit jednu či více základních knihoven). V platných předpisech nebylo dosud jednoznačně uvedeno, že tyto funkce hradí kraj jako zřizovatel, existuje však nařízení vlády č. 288/2002 Sb. upravující podmínky pro poskytnutí účelové dotace na její výkon z rozpočtu Ministerstva kultury. V této souvislosti snad stojí za zmínku skutečnost, že projednávaná novela zákona o rozpočtovém určení výnosů obsahuje pasáž o změně knihovnického zákona ve smyslu doplnění věty v § 11: „*Plnění regionálních funkcí zajišťuje kraj z peněžních prostředků svého rozpočtu*“. Další doplnění se týká povinností Národní knihovny o zabezpečení celostátní koordinace regionálních funkcí a o vyhodnocování jejich plnění.

O čem hovoří statistika veřejných knihoven v ČR

Tab.: Základní ukazatele o veřejných knihovnách v ČR

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
POČET KNIHOVEN	6 133	6 245	6 141	6 077	6 019	6 091
Počet zaměstnanců (přepočtený stav)	5 048,2	4 842,8	4 787,6	4 763,7	4 773,5	4 844,4
z toho odborných pracovníků	4 240,5	4 131,4	4 058,7	4 102,3	4 131,6	4 196,9
Celkové neinvest. náklady (v tis. Kč)	1 125 246	1 238 049	1 323 346	1 450 088	1 564 691	1 721 255
Z toho (v %):						
náklady na nákup knih	15,1	13,6	13,7	14,2	12,7	12,0
mzdové prostředky bez OON	40,9	39,1	31,6	39,4	38,4	37,3
prům. měs. mzda 1 prac. v Kč	7 602	8 330	7 290	9 995	10 511	11 047
Celkové příjmy (v tis. Kč)	1 243 020	1 400 540	1 276 494	1 703 048	2 049 639	1 750 902
Z toho (v %):						
příspěvek zřizovatele na neinvest. náklady	81,1	76,9	74,7	63,7	64,9	80,6
vlastní příjmy (ze základní a vedlejší činnosti)	5,6	6,3	6,7	6,3	6,6	10,4
soběstačnost (v %) */	6,2	7,1	6,5	7,4	8,6	10,6
Počet knihovních jednotek celkem v tis.	59 348	59 344	59 998	59 761	60 180	60 192

**/ soběstačnost stanovena jako podíl vlastních příjmů (ze základní a vedlejší činnosti) na celkových neinvest. nákladech*

Zdroj: Statistika IPOS – interní materiály (na základě výkazu KULT (MK) V 12), upraveno, vlastní výpočty

Celkový počet knihoven uvedených v tabulce zahrnuje knihovny zřizované MK ČR, krajské knihovny (do r. 2000 státní vědecké knihovny),

dále knihovny zřizované OkÚ, obcemi a městy. Jejich počet se v celém sledovaném období pohybuje nad šesti tisíci, výkyvy je možné zdůvodnit i změnou v získávání statistických dat (dokud existovaly okresní knihovny, zpracovávaly sumáře za knihovny s profesionálními pracovníky a za místní lidové knihovny, dalším problémem je „neevidování“ knihoven, které se staly organizačními složkami svého zřizovatele). Tato skutečnost se pravděpodobně promítá i do vývoje ostatních ukazatelů. **Počet zaměstnanců (včetně odborných)** se po určitém poklesu od r. 1999 zvyšuje, přičemž výrazněji roste počet odborných pracovníků.

Neinvestiční náklady stále rostou (nutné vzít v úvahu i vliv inflace), **podíl mzdových prostředků** bez OON kolísá mezi 32 a 41 % a má klesající tendenci. Obdobný trend se od r. 1999 projevuje u procentního **podílu nákladů na nákup knih** na celkových neinvestičních nákladech.^{7/}

Z propočtů vyplývá postupné zvyšování **průměrné měsíční mzdy 1 pracovníka**, jinak ponechávám bez komentáře.

Celkové příjmy, které zahrnují příspěvek zřizovatele na neinvestiční i investiční náklady, jiné dotace z veřejných rozpočtů, vlastní příjmy event. jiné příjmy, mají v uvedeném období nerovnoměrný vývoj, to platí i o **podílu příspěvku zřizovatele na neinvestiční náklady. Podíl vlastních příjmů** (ze základní a vedlejší činnosti) významně vzrostl zejména mezi rokem 2000 a 2001, z údajů je navíc patrná nepřilíš silná závislost výše vlastních příjmů a příspěvku zřizovatele na neinvestiční náklady.

Sledované statistické ukazatele jsem doplnila o **soběstačnost**, vypočítanou jako procento vlastních příjmů (ze základní a vedlejší činnosti) z celkových neinvestičních nákladů. Je samozřejmé, že knihovny nemohou být při plnění svých základních funkcí ekonomicky rentabilní. Pouze v některých oblastech mohou být jejich služby poskytovány na ekonomickém základě, ale jedná se o okrajové záležitosti. Výše soběstačnosti se do r. 2000 pohybovala mezi 6,2 a 8,6 %, výrazný byl nárůst mezi rokem 2000 a 2001 o 2%. Pokud bychom tento ukazatel využili k porovnání s jinými kulturními obory zjistíme, že knihovny patří k oborům nejvíce závislým na „cizích zdrojích“ (a veřejné podpoře): nejbliže jsou hvězdárny a planetária s necelou dvacetiprocentní soběstačností, u divadel nebo galerií zřizovaných veřejným sektorem je úroveň tohoto ukazatele v posledních letech kolem 30%.

^{7/} Při detailnějším rozboru by bylo nutné samozřejmě zohlednit skutečnost, o kolik se zvýšila ve stejném období cena domácích a zahraničních knih, ale např. i objem publikovaných knih – údaje však nemám k dispozici. Zvyšující se cena knih a časopisů v průběhu devadesátých let však na druhé straně znamenala pro knihovny i zvýšení počtu čtenářů a výpůjček.

Posledním ukazatelem je *počet knihovních jednotek*, který dosahoval po celé období kolem 60 mil. výtisků a jeho meziroční změny nebyly příliš výrazné.

Knihovny a veřejná podpora

Knihovny a jejich činnost jsou ve většině evropských zemí primárně financovány svými zřizovateli, tj. obcí, školou, univerzitou apod. Z hlediska zdrojů financování se nejčastěji jedná o různé formy veřejných rozpočtů, zřizování soukromými institucemi je spíše výjimkou a rovněž sponzorování má pro knihovny pouze doplňkový charakter a neovlivňuje významně jejich rozpočty.

Jednou z mála možností, jak komplexněji hodnotit výši veřejných prostředků vynaložených do systému knihoven v ČR, je sledovat jejich vývoj prostřednictvím *funkčního členění rozpočtové skladby*^{8/}. V rámci rozpočtové skupiny 33 - Kultura, církve a sdělovací prostředky je knihovnám vyhrazen § 3314 - **Činnosti knihovnické**. V příloze tohoto příspěvku je zařazen graf č.3, znázorňující vývoj výdajů na knihovnické činnosti na úrovni ministerstva kultury, obcí (včetně dobrovolných svazků obcí), okresních úřadů a krajských úřadů v letech 1997 až 2002.

Určitá omezení správné interpretace plynou již z výčtu činností financovaných z příslušného paragrafu, jak je uvádí rozpočtová skladba: *Práce se čtenářem, péče o knihovní fondy, katalogy, kartotéky a databáze. Poradenská, informační, ediční, výstavní a přednášková činnost. Zpracování a doplňování knihovnických fondů a retrokonverze katalogů. Meziknihovní a mezinárodní meziknihovní výpůjční služba. Vydávání osvědčení vývozu předmětů kulturní hodnoty v oboru a podávání návrhů na prohlášení předmětů kulturní hodnoty za kulturní památky. Nezahrnuje odborné knihovny, katalogy, archívy a databáze zaměřené jako služba jiné funkci (ústředí vědeckých informací, odborné knihovny ministerstev)*. Přesto je z grafu patrný např. nárůst krajských výdajů na úkor výdajů ministerstva v letech 2001 a zejména 2002 nebo nemalá výše výdajů okresních úřadů ve sledovaném období 1997-2002, u které lze předpokládat, že se již v letošním roce „promítne“ do krajů. Hodnocení růstu celkových výdajů na knihovnické činnosti z úrovně 1,24 mld. v r. 1997 na 2,01 mld. v r. 2002 by bylo objektivní až po promítnutí inflace.

Výdaje Ministerstva kultury v uvedeném grafu představují mimo nejruznějších dotací jiným zřizovatelům veřejných knihoven také

8 / viz Opatření Ministerstva financí o rozpočtové skladbě, Příloha č. 3 – Funkční třídění rozpočtové skladby

prostředky, které samo ministerstvo vynakládá v rámci *institucionálního financování*. Jaké finanční prostředky poskytl resort v této roli v uplynulých pěti letech dokládá následující tabulka, ze které je také patrná výrazná změna související s převodem osmi státních vědeckých knihoven v roce 2001 na kraje.

Tab.: Dotace MK ČR jako zřizovatele veřejným knihovnám

údaje v tis. Kč	1998*	1999*	2000*	2001	2002
Národní knihovna ČR – dotace celkem	151807	169663	152102	222113	20985
z toho provozní				209639	20098
investiční				12474	8866
Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana	14517	15802	15579	16307	16961
Moravská zemská knihovna v Brně – dotace celkem	46340	52746	50833	92475	67118
z toho provozní				65233	66888
investiční				27242	230
SVK v Českých Budějovicích	21755	22443	23721	x	x
SVK v Hradci Králové	14153	16293	16870	x	x
SVK v Kladně	17377	19055	17531	x	x
SVK v Ostravě	16742	18200	16411	x	x
SVK v Liberci	14041	15610	18381	x	x
SVK v Plzni	19579	22507	25151	x	x
SVK v Olomouci	19682	21023	20098	x	x
SVK v Ústí nad Labem	19425	21997	24287	x	x
Dotace knihovnám celkem	355418	395339	380964	330895	29393
					2

* údaje uvedeny jako "výše příspěvku", blíže nespecifikováno

Zdroj: Výroční zprávy MK ČR za příslušné roky

Tyto údaje můžeme dále posoudit z pohledu postavení knihoven v rámci všech ministerstvem zřizovaných příspěvkových organizací.

Tab.: Vývoj příspěvku MK ČR na provoz vlastním příspěvkovým organizacím podle odvětví

PO podle odvětví	Vývoj poskytnutých příspěvků na provoz (v tis. Kč)					
	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Památkové ústavy	445 283	463 465	534 175	523 222	604 563	726 010
Muzea	455 057	441 716	495 858	520 684	420 591	497 287
Galerie	322 498	367 045	536 808	438 062	274 984	296 933
Knihovny	351 785	355 558	395 339	435 138	290 679	277 289
Divadla	309 230	325 879	348 210	400 682	364 385	452 935
Umělecké soubory	80 167	84 706	84 531	86 351	73 266	81 713
Ostatní činnosti	71 264	75 789	99 612	91 088	86 294	87 467
C e l k e m	2 035 284	2 114 158	2 494 533	2 495 227	2 114 762	2 419 634
% podíl knihoven	17,3	16,8	15,8	17,4	13,7	11,5

Zdroj: Výroční zpráva MK ČR za rok 2002

Z obou tabulek je zřejmý pochopitelný (viz výše) pokles institucionálních prostředků vynakládaných v letech 2001 a 2002 na knihovny jako resortní příspěvkové organizace, obdobný trend vidíme u galerií a částečně také u muzeí.

Veřejná podpora knihoven je deklarována v § 15 knihovního zákona, kde se uvádí:

„Provozovateli knihovny mohou být z peněžních prostředků státního rozpočtu, státních finančních aktiv nebo Národního fondu poskytnuty účelově určené dotace zejména na:

- projekty vědy a výzkumu
- zavádění nových technologií v oblasti zajištění veřejných knihovnických a informačních služeb
- podporu propojení knihoven v síti
- zpracování informačních pramenů do elektronické podoby a jejich zpřístupnění
- doplnění knihovního fondu
- ochranu knihovního fondu před nepříznivými vlivy prostředí
- zpřístupnění knihovního fondu pro občany se zdravotním postižením
- projekty v oblasti kulturní, výchovné a vzdělávací činnosti
- zajištění výkonu regionálních funkcí“.

V praxi jsou výše uvedené účelové prostředky poskytovány nejčastěji cestou **výdajových programů nebo grantů** Ministerstva kultury a o některých z nich se zmíním podrobněji.

Program rozvoje informační sítě veřejných knihoven (RISK) byl Ministerstvem kultury poprvé vyhlášen v roce 1997 jako systémové řešením účasti státu na zabezpečení přístupu k informacím všem občanům ČR v návaznosti na mezinárodní informační vazby. Dotace byly poskytovány na připojování knihoven na síť Internet a na projekty z oblasti tvorby a zpřístupňování dat v síti (vytváření elektronických katalogů, zavádění automatizace do knihoven, digitalizace starých a vzácných tisků). Program byl v r. 2001 nahrazen jedním z dílčích programů nového projektu VISK (viz dále).

Program Veřejné informační služby knihoven (VISK)

Tento program byl zveřejněn v roce 2000 jako další způsob systémového řešení účasti státu na zabezpečení přístupu k informacím všem občanům. Jeho základním cílem je inovace veřejných informačních služeb knihoven na bázi informačních a komunikačních technologií. Dotace se poskytuje na vzdělávání knihovníků v oblasti informačních a komunikačních technologií, na připojování knihoven na síť Internet a na projekty z oblasti tvorby a zpřístupňování dat v síti. Program je členěn na devět vzájemně provázaných podprogramů, které naplňují stanovené cíle:

- 1 - *Koordináční centrum programu při Národní knihovně ČR*
- 2 - *Mimoškolní vzdělávání pracovníků knihoven*
- 3 - *Informační centra veřejných knihoven (inovovaný program RISK)*
- 4 - *Digitální knihovna a archiv pro informační služby knihoven*
- 5 - *Národní program retrospektivní konverze katalogů knihoven ČR (RETROKON)*
- 6 - *Národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů*
- 7 - *Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru (Kramerius)*
- 8 - *Elektronické informační zdroje*
- 9 - *Souborný katalog ČR (CASLIN).*

Od roku 2002 je vyhlášován **Program podpory zajištění výkonu regionálních funkcí knihoven**. Ve *Výroční zprávě MK ČR za rok 2002* se uvádí, že o jeho vznik ministerstvo usilovalo již od roku 2001., Tehdy v důsledku nabytí účinnosti nových právních předpisů nebylo okresním úřadům umožněno nadále financovat jiné než jimi zřizované příspěvkové

organizace či organizační složky. Dalším důvodem byla nerovnoměrnost výkonu regionálních funkcí knihoven (v 10 okresech nebyly až do roku 2002 zajišťovány vůbec) a velké rozdíly ve výši finančních částek, vynakládaných za tímto účelem jednotlivými okresními úřady. Původní systém, v němž hlavní těžiště spočívalo na okresních knihovnách, byl od roku 2002 nahrazen systémem novým, jehož koncepce se odvíjí z knihovního zákona. Za výkon regionálních funkcí v kraji je zodpovědná krajská knihovna, která může výkonem regionálních funkcí písemně smluvně pověřit vybrané základní knihovny.“

Tím je také vymezen okruh příjemců dotace z programu - je určen výhradně provozovatelům krajských knihoven a provozovatelům vybraných základních knihoven, pověřených výkonem regionálních funkcí. Na rozdíl od dotací z jiných programů, poskytovaných na základě výběrového řízení, se jedná o plošnou dotaci podle předem daného klíče, pro rok 2002 byla jako výchozí na jednoho obyvatele stanovena částka 6,62 Kč a na jednu základní knihovnu provozovanou obcí částka 6 047,33 Kč.

Grantový program Knihovna 21. století byl v letech 1999-2001 zaměřen na aktivity podporující doplňkovou knihovnickou, informační a kulturně-vzdělávací činnost zejména malých místních knihoven v České republice. Byl vyhlášen ve třech okruzích: (a) podpora regionálních funkcí, (b) podpora všeobecné dostupnosti knihovnických služeb pro handicapované občany, (c) knihy a čtení – projekty zaměřené na rozvoj čtenářství, přednášky, semináře, besedy, soutěže, výstavy, publikace. Zaměření programu se během své existence měnilo – např. podprogram knihy a čtení byl k 31/12/1998 zrušen a podpora regionální činnosti je od minulého roku poskytována jinou formou. Nyní jsou granty určeny zejména na podporu integrace do EU, podporu práce s národnostními menšinami, podporu všeobecné dostupnosti knihovnických služeb pro zdravotně postižené občany a podporu kulturně vzdělávacích projektů knihoven.

Program Česká knihovna je určen na podporu odkupu a distribuce tzv. nekomerční české literatury od nakladatelů do veřejných knihoven. V letech 1999 - 2002 bylo do knihoven dodáno na základě nabídky několika desítek nakladatelství každoročně 15 až 17 tisíc kusů knih, v r. 1999 byl nákup knih hrazen převážně sponzory.

Konkrétní výši veřejné podpory plynoucí v rámci uvedených programů zachycuje tabulka:

Tab.: Výše výdajů odboru umění a knihoven MK ČR na výdajové a grantové programy (v tis. Kč)

Název programu	1998	1999	2000	2001	2002
RISK	34 000	29 341	10 034	x	x
VISK	x	x	30 000	115 900	50 689
Podpora regionálních funkcí VK	x	x	x	x	92 000
Knihovna 21. stol.	x	2 000	1 800	1 900	1 242
Česká knihovna	x	2 498	2 600*	2 600*	2 500*

^{x/} údaje nebyly sledovány

^{*/} zaokrouhleno

Zdroj: Výroční zprávy MK ČR za příslušné roky, pasáže Odboru umění a knihoven.

V rámci státního rozpočtu existují i výdajové programy, na kterých participuje vedle Ministerstva kultury i jiný resort, např. Ministerstvo pro místní rozvoj. Příkladem je pilotní projekt **Knihovna – informační centrum obce** s působností pro Jihočeský kraj, který byl finančně podpořen z programu Veřejné informační služby knihoven (MK ČR) a Programu obnovy venkova (MMR ČR). Na projektu vedle veřejných knihoven v okresních městech a vybraných obcích spolupracovala samospráva jako zřizovatel knihoven, společně s úřady práce ve všech okresech JČ kraje a s Jihočeskou vědeckou knihovnou v Českých Budějovicích. Garantem projektu se stal Svaz knihovníků a informačních pracovníků – jihočeská odbočka. Cílem projektu bylo zejména soustředění informačního servisu obce (oblast sociální, podnikatelská, regionální) na veřejné přístupné místo a zlepšení zaměstnanosti v menších obcích díky vzniku nových pracovních míst (v žádné z vybraných obecních knihoven nepracoval profesionální pracovník na celý úvazek). Podle informace otištěné ve *Veřejné správě č. 36/2002 Knihovna – informační centrum obce* se uvedený pilotní projekt, jehož součástí byl i rekvalifikační kurs na místo knihovník, informační pracovník, osvědčil, jeho aplikace je možná v celostátním měřítku a hlásí se další obce, které mají zájem o jeho pokračování.

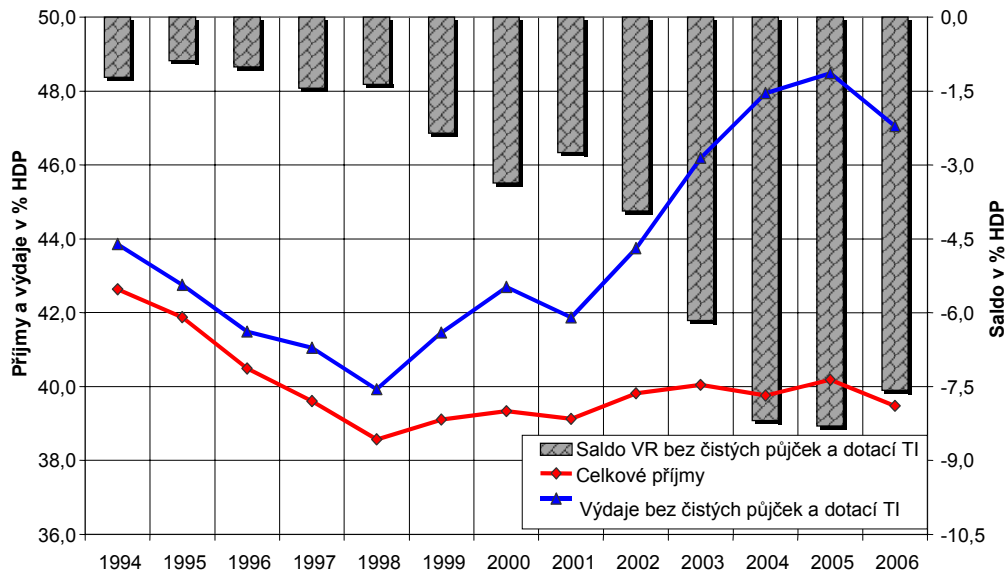
Významnou aktivitou MK ČR je také dlouhodobá podpora **výzkumných projektů knihoven**, realizovaných v rámci programů *zpřístupňování a ochrana knihovních fondů formou digitalizace, s využitím mezinárodní sítě Internetu v souvislosti s vytvářením informační společnosti a vědecko-dokumentární zhodnocení vývoje českého hudebního, divadelního a výtvarného umění, české literární historie, teorie a kritiky – profilace autorů, osobností, institucí*. Jako další formu veřejné podpory resortu by bylo ještě možné uvést poskytování příspěvků v oblasti

literatury, vydávání literárních periodik a pořádání ostatních akcí z oblasti literatury a knižní kultury určených všem právnickým, fyzickým osobám i občanským sdružením, založeným k poskytování kulturních služeb. Ministerstvo také finančně přispívá na výzkumné záměry (např. program Zpřístupňování a ochrana knihovních fondů formou digitalizace) a investiční programy svých příspěvkových organizací - knihoven se konkrétně týká program 334010 – pořízení a technická obnova investičního majetku knihoven, muzeí, galerií a divadel v působnosti MK.

Svůj příspěvek jsem zaměřila na financování veřejných knihoven jako důležité oblasti neziskové kultury. O tom, že současná vláda deklaruje podporu této oblasti, svědčí i její dvě aktuální usnesení, konkrétně ***Prohlášení vlády o podpoře kultury*** (ze dne 7/4/2003) a schválení ***Státní informační politiky*** (ze dne 31/5/2003). V prohlášení o podpoře kultury je zdůrazněn jeden ze základních cílů vládní kulturní politiky, tj. každoročně vyčleňovat na podporu kultury finanční prostředky ve výši obvyklé ve státech EU. Ve Státní informační politice jsou rozpracovány cíle a priority při utváření informační společnosti. Významnými centry pro poskytování veřejných informačních služeb se podle tohoto dokumentu mají stát právě veřejné knihovny, které by měly podporovat informační demokracii, tedy zabránit rozvrstvení společnosti na informačně chudé a bohaté.

K tomu, aby stávající veřejné knihovny mohly naplnit své nové poslání tím, že se změní na moderní informační instituce, je třeba nejen legislativního zázemí a morální podpory ze strany státních orgánů i veřejnosti, ale především odpovídající ekonomické zajištění. Finanční prostředky vynaložené na veřejné knihovny lze ale téměř jistě ohodnotit jako velmi vhodně investovaný kapitál, ze kterého bude mít prospěch naše i budoucí generace.

Graf 1: Vývoj příjmů, výdajů a deficitu veřejných rozpočtů v r. 1994 – 2006

Pozn.: V letech 1994-2002 na základě skutečných deficitů, r. 2003-2006 predikce podle pasivního scénáře MF.

Zdroj: Koncepce reformy veřejných rozpočtů - pasivní scénář. Ministerstvo financí, květen 2003

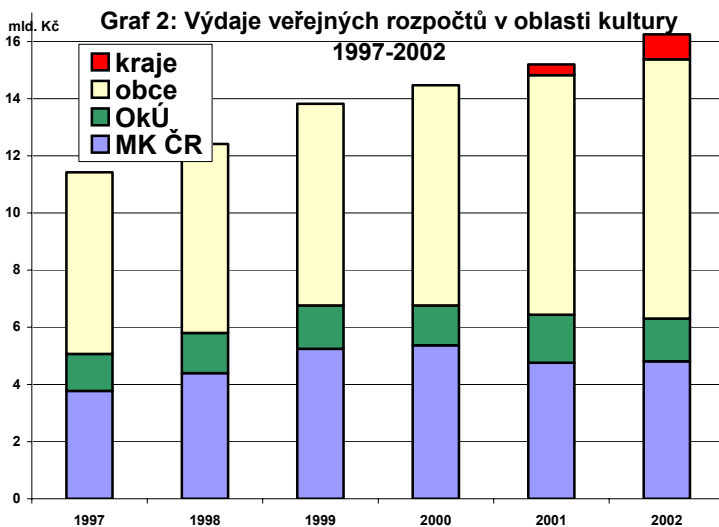
Tabulka: Výdaje státního rozpočtu kap. 334 – MK ČR za léta 1997 – 2002
(skutečnost, v tis. Kč)

	Rok 1997	index 1997/ 1996	Rok 1998	index 1998/ 1997
Celkové výdaje kap. 334 - kultura	3 776 307,00	1,07	4 397 465,00	1,16
v tom: běžné výdaje	3 144 161,00	1,08	3 653 802,00	1,16
kapitálové výdaje	632 146,00	1,02	743 663,00	1,18
Podíl výdajů kap. 334 na celkovém objemu SR	0,72	0,99	0,78	1,08
Podíl výdajů kap. 334 na HDP	0,23	0,92	0,25	1,09

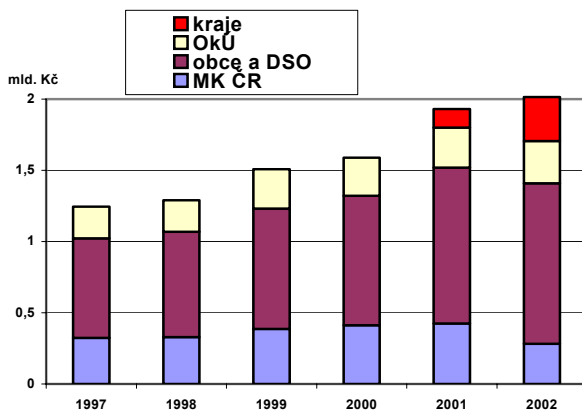
	Rok 1999	index 1999/ 1998	Rok 2000	index 2000/ 1999
Celkové výdaje kap. 334 - kultura	5 244 078,50	1,19	5 371 730,00	1,02
v tom: běžné výdaje	4 056 110,13	1,11	4 022 904,00	0,99
kapitálové výdaje	1 187 968,37	1,60	1 348 826,00	1,14
Podíl výdajů kap. 334 na celkovém objemu SR	0,88	1,13	0,85	0,97
Podíl výdajů kap. 334 na HDP	0,29	1,14	0,25	0,87

	Rok 2001	index 2001/ 2000	Rok 2002	index 2002/ 2001
Celkové výdaje kap. 334 - kultura	4 760 291,00	0,89	4 809 333,58	1,01
v tom: běžné výdaje	3 976 638,00	0,99	4 097 691,81	1,03
kapitálové výdaje	783 653,00	0,58	711 641,77	0,91
Podíl výdajů kap. 334 na celkovém objemu SR	0,69	0,81	0,64	0,93
Podíl výdajů kap. 334 na HDP	0,22	0,87	0,21	0,95

Zdroj: Výroční zpráva Ministerstva kultury za rok 2002

Graf 3: Výdaje veřejných rozpočtů na knihovnické činnosti (funkční členění rozpočtové skladby, § 3314)

PROJEKT CERTIDoc

KOMPETENCE KNIHOVNICKÝCH A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ

*Miloslava Faitová, Západočeská univerzita
Zlata Houšková, Národní knihovna ČR*

Úvod

V roce 1999 vydal Svaz knihovníků a informačních pracovníků v edici Aktuality SKIP český překlad návrhu evropské směrnice **Průvodce znalostmi a dovednostmi evropských odborných pracovníků v oboru knihovnických a informačních služeb**. Tento návrh formuloval předpokládané (potřebné, očekávané) znalosti a dovednosti vyžadované od evropských odborných pracovníků v oblasti knihovnických a informačních služeb. Návrh směrnice vznikl jako výsledek projektu DECIDoc a byl kolektivním dílem Evropské rady informačních asociací (ECIA). Projektu DECIDoc se kromě šesti zemí EU účastnilo Švýcarsko, Rumunsko a Česká republika. České znění tedy nebylo pouhým překladem cizího textu, bylo i výsledkem společné práce SKIP a ÚISK na problematice definování profesních kompetencí.

Eurosměrnice

Připomeňme si stručně principy ve směrnici použité. Směrnice obsahuje návrh kompetencí knihovnických a informačních pracovníků, přičemž pod pojmem kompetence se rozumí soubor znalostí a dovedností potřebných k vykonávání odborné praxe a pro profesionální chování. Základními prvky jsou vzdělání (znalosti a praktické know-how) a předpoklady (talent nebo přirozené sklony).

Diferenciace okruhů odborných znalostí a know-how umožnila vyměnovat celkem 30 jednotlivých oborů, rozdělených do 4 skupin:

1. skupina - Znalosti specifické pro knihovnické a informační služby.

Skupina obsahuje deset oborů, které by měl zvládat každý pracovník s tím, že míra zvládnutí se bude lišit podle specializace nebo funkce jednotlivých pracovníků.

Příklad: E01 Jednání s uživateli a klienty

E02 Znalost prostředí knihovnických a informačních služeb

2. skupina - Komunikační a příbuzné znalosti

Skupina obsahuje devět oborů týkajících se komunikačních dovedností.

Příklad: E11 Ústní komunikace

E13 Používání cizího jazyka

3. skupina - Řídící a informační znalosti

Skupina obsahuje deset oborů z oblasti řízení.

Příklad: E20 Administrativní práce

E25 Techniky instalace zařizování a vybavení informačního pracoviště

4. skupina – Další oblasti znalostí užitečných pro rozvoj KIS

Skupina obsahuje pouze jedinou oblast, a to základ znalostí použitelných v knihovnických a informačních službách z disciplín mimo informační obory (legislativa, psychologie aj.)

E30 Další oblasti znalostí užitečných pro rozvoj KIS

Jak je z výše uvedeného přehledu patrné, zatímco první skupina kompetencí slouží především (i když ne výlučně) knihovnickým a informačním pracovníkům, znalosti a dovednosti z druhé a třetí skupiny jsou společné mnoha dalším administrativním, ekonomickým a jiným profesím. Jejich popis ve směrnici je tudíž užší, jedná se pouze o aplikaci na podmínky knihovnických a informačních služeb.

Každá z kompetencí je ve směrnici popsána stručnou úvodní definicí, která shrnuje společný cíl, tedy to, co by měl pracovník v této oblasti znát a umět. Dále jsou uvedeny charakteristiky jednotlivých znalostí; vždy rozděleny do 4 úrovní:

1. Povědomí – pracovník zná základní prvky oboru, používá dané nástroje;
2. Znalost praxe a pracovních postupů - pracovník je schopen zacházet se základními nástroji oboru, vykonávat specializované úkony, předat jiné osobě praktické instrukce, je schopen komunikovat s odborníky o záležitostech oboru;

3. Efektivní využití nástrojů – pracovník si je vědom existence pracovních postupů a je schopen je definovat, diskutovat o nich a využívat je;

4. Efektivní využití metodologií - pracovník je schopen pracovní postup aplikovat i v jiných podmínkách, provádět zlepšovací úpravy nebo nalézat nové metody jeho užívání.

Po vydání českého přehledu tohoto návrhu kompetencí evropských profesionálů v knihovnické a informační činnosti pokračovaly další aktivity, které měly směrnici představit co nejširší veřejnosti:

- seznámení účastníků konference Knihovny současnosti 99' s vydáním publikace, se způsobem jejího využití a dopracování,
- zevrubné seznámení s obsahem publikace i aktivitami projektu DECI-Doc na odborné sekci "Vzdělávání knihovníků" na téže konferenci (účast 100 specialistů),
- distribuce publikace významným knihovnám v České republice, Univerzitě Karlově v Praze, Ministerstvu kultury ČR, Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR, Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR,
- předání publikace Výzkumnému ústavu odborného školství s doporučením k využití při prověřování a schvalování učebních osnov

středních a vyšších odborných škol v oboru, předání publikace oborovým školám,

- vypracování expertního stanoviska k dalšímu vývoji vzdělávání v oboru s využitím některých principů zakotvených ve směrnici,
- připomínkování učebních plánů a osnov středoškolského oborového vzdělávání (VOŠIS v Brně) na základě některých principů obsažených ve směrnici a doporučení změn v intencích směrnice,
- propagace publikace na dalších odborných akcích v České republice a na Slovensku a také v odborném tisku, při níž byly knihovny vyzvány ke sdělování připomínek a stanovisek k jejímu obsahu,
- využití vybraných principů (požadavků) obsažených ve směrnici při koncipování nových typů rekvalifikačních a některých specializačních kurzů,
- předání publikace Úřadu pro státní informační systém k dalšímu využití v oblasti informačních služeb
- zpracování všestranné informace o cílech projektu DECIDoc a realizovaných aktivitách pro přípravu kompendia o projektech řešených v rámci programu LEONARDO DA VINCI v ČR.

Publikace v tištěné podobě byla poměrně brzy rozebrána, byla proto zveřejněna rovněž v podobě elektronické na webu SKIP (<http://skip.nkp.cz/KeStazeni/smernice.pdf>). Dalo by se tedy předpokládat, že školy i knihovny využijí směrnic v maximální míře a že se požadavky (kompetence) v ní formulované stanou obecně respektovanými a výchozími pro profesi knihovníků a informačních pracovníků. Bohužel pro počátečním zájmu se se směrnicí v knihovnách i školách dále pracovalo spíše výjimečně a dodnes její význam nebyl odbornou veřejností doceněn a směrnice adekvátně využita.

Projekt CERTIDoc

Jinak je tomu však v Evropě. V roce 2002 byl zahájen projekt CERTIDoc¹ jako pokračování projektu DECIDoc. Jedním z jeho hlavních úkolů je provést revizi a aktualizaci stávající směrnice tak, aby mohla být i nadále považována za společný evropský podklad pro definování kompetencí, znalostí, kvalifikací a schopností pracovníků v oblasti knihovnických a informačních služeb.

Zatímco DECIDoc popsal některé systémy udělování certifikátů pracovníkům v Evropě, analyzoval jejich charakteristiky a popsal nezbytná

¹ Projekt Certidoc je projektem tří profesních asociací: ADBS – L'Association des professionnels de l'information et de la documentation, DGI – Gesellschaft für Informationswissenschaft und Informationspraxis a SEDIC – Sociedad española de documentación e información científica; v letech 2002-2004 je financován z programu Leonardo da Vinci; další informace na <http://www.geneve.ch/heg/rad/projets/certidoc.html>

kritéria rozdílných systémů s cílem garantovat kompatibilitu těchto systémů mezi zeměmi navzájem, CERTIDoc jde dále. Zkoumá možnosti zavést Evropský systém certifikace v oboru knihovnických a informačních služeb. Přitom pojmem „certifikace“ nazývá formalizovaný a řízený proces uznání kvalifikace nebo obdržení certifikátu. Certifikát by měl potvrdit kompetenci konkrétní osoby odpovídající konkrétní úrovni v určitý moment. Přiznaná kompetence by měla korespondovat s úrovní definovanou ve směrnici.

Hlavní úkoly projektu CERTIDoc

1. Dotazníková akce zjišťující současný stav v udělování certifikátů v oboru knihovnických a informačních služeb v Evropě.
2. Systemizace a formalizace procesu certifikace. Implementace zásad pro proces certifikace a speciálních zásad pro evaluaci pracovníků .
3. Novela eurosměrnice „Průvodce znalostmi a dovednostmi evropských odborných pracovníků v oboru knihovnických a informačních služeb“.
4. Rozvoj softwaru, který by podporoval auto-evaluaci kandidátů (pracovníků, kteří mají zájem o certifikaci).
5. Kontrola a testování programu certifikace vybranou skupinou informačních pracovníků.
6. Společná aktivita směřující k přípravě expertů, kteří se budou zabývat certifikací v celoevropském měřítku.
7. Rozvoj a realizace externí komunikace a marketingového plánu.

Z těchto úkolů řešitelé projektu dosud vyřešili první. Počátkem roku 2003 zaslali dotazník 94 profesním sdružením v evropských zemích. Vrátilo se 35 odpovědí, z nichž 31 s vyplněným dotazníkem bylo použito pro další práci. Výsledky průzkumu mj. ukázaly, že certifikace odborných pracovníků v oboru knihovnických a informačních služeb probíhá zatím pouze v několika zemích (Rakousko, Francie, Německo, Španělsko, Velká Británie), ale většina respondentů projevila zájem o zapojení do evropského systému certifikace. Podrobné informace jsou uvedeny ve zprávě manažera projektu M. Rittbergera [2]. V České republice obdržel dotazník SKIP, který se k projektu CERTIDoc opět připojil. Dotazník byl vyplněn a zodpovězeny byly ty otázky, které bylo možno v současné situaci v České republice zodpovědět.

Skip se mimo to podílí také na řešení třetího úkolu projektu CERTIDoc – revizi a aktualizaci stávající směrnice. Za tím účelem vznikla pracovní skupina tvořená několika členy sekce vzdělávání a klubu vysokoškolských knihoven, která se intenzivně revizi směrnice věnuje. Její členové si nejprve rozdělili posuzování jednotlivých kompetencí tak, aby nemuseli všichni zpracovávat vše a zároveň aby každou z kompetencí posuzovali alespoň dva lidé, ovšem další vývoj ukázal, že je stejně nezbytné při práci vnímat „filozofii“ celé směrnice jako celku a udržovat stejnou úroveň při posuzování všech třiceti kompetencí. Co všechno je třeba hodnotit? Jednak

úvodní definici každé z kompetencí, její obsah a přesnost vyjádření; dále jednotlivé charakteristiky, tedy opět jejich obsah a přesnost a navíc správné zařazení do jedné ze čtyř výše uvedených úrovní. Členové pracovní skupiny mají také možnost navrhnout zcela novou kompetenci a nově ji popsat. V této chvíli je možné se k práci na revizi směrnice ještě připojit (pomoc přislíbil např. také Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK). Všichni zájemci o spolupráci jsou vítáni. Pokud však celou práci na revizi směrnice udělají členové pracovní skupiny sami na základě svých zkušeností, bude rozhodně odborná veřejnost o výsledcích informována a vyzvána k diskusi.

Závěr

I české knihovnice a knihovníci vstupují do Evropy. Eurosměrnice KIS udává, za jakých podmínek budou za „evropské“ skutečně považováni. Je na nás, jak se s těmito požadavky vyrovnáme. Rozhodně bychom měli

1. využít jedinečnou šanci, že tento obor má/aktualizuje evropský profesní standard, jak ve školách při přípravě obsahu studia, tak v knihovnách při personální a vzdělávací práci;

2. soustředit zájem na realizaci společných jednání praxe (SKIP) s oborovými školami (střední a vyšší školy, univerzity) o možnostech implementace požadavků směrnice do učebních osnov;

3. pokusit se o testování směrnice na vybraných pracovištích a vyhodnocení získaných výsledků, event. využít směrnici při aplikaci nového katalogu prací;

4. používat směrnici jako pomůcku při personální práci a při vnitřním (i finančním) hodnocení pracovníků knihoven.

Práce na revizi směrnice nejsou tedy dosud ukončeny. Jakékoli nabídky ke spolupráci v této fázi i v dalších obdobích (připomínky apod.) jsou vítány.

Kontakty:

PhDr. Miloslava Faitová (Univerzitní knihovna Západočeské univerzity):

faitova@uk.zcu.cz

Zlata Houšková (Národní knihovna ČR): zlata.houskova@nkp.cz

Literatura:

1. *Průvodce znalostmi a dovednostmi evropských odborných pracovníků v oboru knihovnických a informačních služeb*. Praha; Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR, 1999. 51 s. ISBN 80-85851-10-5.

2. RITTBERGER, Marc – SCHMID, Matthias. *Certification of Information Professionals in Europe. CERTIDoc Project: Inquiry* [online]. [cit.2003-07-30]. Dostupné z WWW <http://marc.rittberger.ch/lit_mr.html>.

MOŽNOSTI FINANCOVÁNÍ INFORMATIZACE KNIHOVEN ZE ZDROJŮ EU

Michal Šperling, poradce v oblasti Strukturálních fondů EU

Strukturální fondy EU

S připravovaným přistoupením České republiky do Evropské unie se pro subjekty v České republice otevírají možnosti začít využívat strukturálních fondů evropské unie. Záměry České republiky při jejich využívání definuje pro regiony s menší HDP na jednoho obyvatele než 75% průměru v EU Národní rozvojový plán.

Národní rozvojový plán shrnuje stručně současnou situaci v jednotlivých oblastech národního hospodářství a definuje cíle a priority pro další vývoj. Na základě definovaných priorit vytváří „operační programy“, které popisují záměry v jednotlivých oblastech národního hospodářství. Plán dále určuje způsoby řízení a monitorování při implementaci jednotlivých operačních programů.

V rámci Národního rozvojového plánu jsou definovány tyto operační programy:

- Průmysl a podnikání
- Infrastruktura
- Rozvoj lidských zdrojů
- Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství
- Společný regionální operační program

V rámci jednotlivých operačních programů jsou stanovovány priority v jednotlivých oblastech jejich zaměření.

Operační programy využitelné pro financování informatizace knihoven

Pro informatizaci knihoven bude v budoucnosti využitelný Společný regionální operační program (SROP).

Společný regionální operační program

Ve společném regionálním operačním programu bude pro informatizaci knihoven využitelná především priorita číslo 2 „**Regionální rozvoj dopravy a komunikačních technologií**“. V rámci této priority bude možné financovat vybavování knihoven hardwarem.

Priorita č. 2 SROP uvádí: „Priorita bude rovněž podporovat budování informační společnosti v obcích a regionech prostřednictvím podpory infrastruktury a služeb pro informační a komunikační technologie a stimulaci

investic bude spolupůsobit na posilování regionálních a lokálních informačních a komunikačních sítí a zabezpečení jejich spolehlivosti a pružnosti“. Priorita č. 2 zahrnuje investiční podporu rozvoje kapacit a hmotného vybavení tzv. místních aktivit a iniciativ, jako jsou obce, neziskové organizace, občanské iniciativy a podobně.

Základní směry v této oblasti jsou tyto:

- Využití IKT místní správou a obyvatelstvem při jejich vzájemné komunikaci,
- Zpřístupnění široké informační báze obyvatelstvu prostřednictvím Internetu.

Podpora jednotlivým subjektům bude v rámci této priority poskytována formou grantů a příjemci pomoci budou obce, sdružení obcí nebo kraje.

Operační program rozvoje lidských zdrojů

Operační program rozvoje lidských (OPRLZ) zdrojů je využitelný z hlediska knihoven především jako prostředek pro podporu možných programů zvyšování informační gramotnosti veřejnosti a integrace znevýhodněných sociálních skupin do společnosti.

V rámci OPRLZ budou podporovány projekty související s následujícími specifickými cíli tohoto programu:

- Rozvoj pružného trhu práce,
- Snížení počtu a podílu osob ohrožených sociální exkluzí,
- Rozvoj celoživotního učení,
- Rozvoj kvalifikované pracovní síly.

Při naplňování cílů tohoto programu budou uplatňovány následující principy:

- Rovné příležitosti,
- Udržitelný rozvoj,
- Informační společnost,
- Podpora místním iniciativám.

Postup při prosazování financování informatizace knihoven ze zdrojů EU

Národní knihovna vytvoří ve spolupráci s poradenskou firmou model podpory informatizace knihoven ze SROP a model podpory využití knihoven pro zvyšování informační gramotnosti veřejnosti z OPRLZ. V jednotlivých regionech soudržnosti budou vyhlášovány výzvy pro podávání projektů v rámci SROP a OPRLZ. Na základě vytvořeného modelu budou vytvořeny vzorové projekty a žádosti o podpory, které budou knihovnami prostřednictvím obcí nebo krajů podávány k odsouhlasení.

O vývoji situace v oblasti možností financování jejich informatizace ze strukturálních fondů z způsobech vypracovávání projektů budou jednotlivé knihovny informovány Národní knihovnou prostřednictvím krajských knihoven a knihoven pověřených regionální funkcí.

EKONOMICKÉ PERSPEKTIVY OCHRANY KNIHOVNÍCH FONDŮ

Františka Vrbenská, Národní knihovna ČR

Finanční aspekty péče o knihovní sbírky

Po bezpočet knihovnických generací byla ochrana knihovních sbírek sice důležitou, ale samozřejmou a nijak nezdůrazňovanou složkou aktivit správce knihovního fondu. Tato původně ryze praktická a rutinní oblast knihovnictví spočívala v přijatelném uložení dokumentů, jejich základním fyzickém zabezpečení před zcizením a zběžnou očistou svazků i samotného depozitního prostoru. Nebylo co řešit, co rozvíjet, nad čím uvažovat, v podstatě si daná opatření ani nevyžadovala nějaké mimořádné náklady. Válečné události, loupeže a nejrůznější pohromy decimovaly vzácné knihovní sbírky, ale přístup k těmto nebezpečím a následným škodám se podobal rezignovanému vztahu, jaký dřív lidé měli ke smrti: dokud bylo možno, bojovali proti ní stávajícími dostupnými prostředky, avšak chápali ji jako cosi neodvratného, s čím je nutné se smířit.

Druhá polovina dvacátého století přinesla pronikavý vítr změn nejen do celosvětové společnosti, ale také do problematiky uchovávání dokumentů a jejich přenosu v prostoru a v čase. Cena lidského života se v globálním chápání moderní civilizace zvýšila, stoupla rovněž hodnota uchovávaného kulturního odkazu: vědeckotechnický a hospodářský vývoj poskytl prostředky k jejich zachování a zapůsobil na posun lidského vnímání.

Bylo třeba dvou světových válek a řady lokálních konfliktů, abychom si uvědomili, že jak nenahraditelné jsou kulturní ztráty, které může působit ozbrojené střetnutí - přesto jim nedokážeme účinně bránit, jak dokazují události poslední doby. I kdybychom dokázali eliminovat výsledky lidské nedbalosti nebo zlého úmyslu a živelních katastrof, musíme se prozatím vyrovnat se stále výraznějšími důsledky zhoršování kvality životního prostředí, v němž i dosud dobře zachovalé středověké rukopisy rychle degradují. Situaci komplikuje snížení kvality papírového nosiče („kyselý“ papír) a knižních vazeb, stejně jako citlivost a omezená životnost netradičních dokumentů.

Znamená to, že na jedné straně se rýsuje od sedmdesátých let minulého století nová disciplína knihovnictví – ochrana knihovních fondů. Konsoliduje se po teoretické a metodické stránce a současně se učí pro své cíle, ochranu a záchranu dokumentů, průběžně využívat nejmodernější technologie. Na druhé straně je na tuto mladou oblast knihovnictví vyvíjen tlak

nových a složitějších úkolů. Otevírají se lákavá, ale komplikovaná technická východiska, přičemž stěžejní ideou zůstává těsné propojení ochrany a zpřístupnění knihovních sbírek. Ale obdobně, jako s kvalitou a rozsahem lékařské péče rostou proti dávným dobám náklady na lidské zdraví a život, stoupají také výlohy za péči, zabezpečení a záchranu opatrovaných dokumentů.

Dilema mezi udržováním fondu a účelností – zda a podle jakého klíče uchovávat, či naopak „spotřebovávat“ jednotlivé typy a kategorie dokumentů, jakými metodami a technologiemi o ně pečovat – bylo vícekrát zmiňováno při jiných příležitostech. V zásadě se náklady na ochranu knihovního fondu liší podle gesce jednotlivých knihoven – základní údržba a ochrana je nezbytná vždy, alespoň na úrovni triviálního zajištění svěřeného majetku. V případě tzv. paměťové instituce (knihovny s archivní povinností, muzea, archivu, galerie) jsou nástroje pro tyto účely voleny podle funkcí, které instituce zastává, charakteru a stavu knihovního fondu v její správě. Pak může narůstat i ekonomická náročnost péče o sbírku a záchranu dokumentů poškozených stářím a užíváním.

VISK 6 a VISK 7

Jádrum celého problému finančního zajištění ochrany knihovních sbírek je fakt, že se jedná o poměrně novou odbornou oblast (zejména v postkomunistických zemích), zatímco rozpočty kulturních institucí byly propovnovány především na budování a zpracování sbírek. Dokonce sféra automatizace knihoven a zavádění výpočetní techniky časově značně předstihla téma ochrany fondů a ve svém současném stadiu vývoje z řady důvodů vyžaduje stabilní přísun financí. Jestliže z institucionálních zdrojů nezbyvá na ochranu knihovních fondů dostatek prostředků, pak ani vždy nepomohou grantové projekty. Nežádka totiž bývají zaměřeny na vědeckovýzkumná a vývojová témata, zatímco problematika ochrany knihovních sbírek je ve své většině záležitostí rutinní, každodenní práce.

Pomocí projektů výzkumu a vývoje je možné řešit konkrétní úkoly, jimiž se poznání v této oblasti posouvá dál, nacházejí se nové cesty k záchraně dokumentů a ke zkvalitnění prostředí, v němž jsou sbírky uchovávány, avšak výsledky je pak z ekonomických důvodů těžké zavádět do běžné praxe, kde je přitom tolik zapotřebí změny. Počet svazků, které jsou pro celkovou devastaci vyřazeny z oběhu, narůstá každým měsícem.

Z komplexu činností, z nichž se skládá systém ochrany knihovních sbírek, lze vyčlenit několik skupin, které mohou být poskytovány zadavatelsky:

1) *péče o klimatické a mikrobiologické podmínky uložení dokumentů* - včetně provádění mikrobiologických stěrů a jejich vyhodnocení, desinfekce a sterilizace dokumentů, kontrolní měření teploty a vlhkosti -, a dále očista knihovního fondu

2) ukládání dokumentů do individuálních obalů z lepenky archivních kvalit

3) restaurátorské zásahy a úpravy

4) ochranné reformátování – přímé skenování, mikrofilmování, hybridní metoda

5) hromadné odkyselování (zatím ve stadiu testování)

Pro uvedené aktivity je vesměs (s částečnou výjimkou očisty) společné, že vyžadují odborně zaškolené pracovníky, prověřený technologický proces a poměrně drahé přístroje. proto by pro řadu kulturních subjektů bylo obtížné a nerentabilní dané technologie pořizovat. Tyto služby poskytují v relativně dostupných cenových hladinách jednak komerční pracoviště (restaurování, reformátování), jednak státní kulturní instituce, vybavené většinou díky grantovým projektům (Národní knihovna ČR, Státní ústřední archiv, Moravská zemská knihovna, vědecké knihovny v Olomouci a v Plzni).

Ať už je služba svěřena spolehlivé soukromé firmě, která již s aktivitami v ochraně fondů má delší zkušenosti, nebo státní instituci, je pečlivě dbáno na bezpečnost dokumentů během zmíněných procesů a na kvalitu výsledku. Mimoto byla vypracována pravidla, která přesně určují, podle jakých kritérií, standardů a doporučení mají být zakázky realizovány. Ačkoliv se ve službách pro uvedené dílčí oblasti ochrany fondů udržují přijatelné ceny, v některých jsou náklady z objektivních důvodů vyšší. Jedná se například o restaurování, o výrobu individuálních ochranných obalů (cena za kvalitní archivní lepenku) nebo o mikrofilmování (dáno náročností přípravy originálních předloh, materiálovými položkami a počtem polí mikrofilmu), případně o přímé skenování vzácnějších dokumentů.

V podobných případech se finance z rozpočtu institucí hledají těžko... Něco z titulů, které se nezadržitelně rozpadají, bylo možno zachránit v rámci programů výzkumu a vývoje, ať už se jednalo o svého druhu pilotní projekt národního programu ochrany knihovních fondů „Kramerius – ochranné mikrofilmování významných bohemikálních periodik“ nebo navazující „Digitalizaci mikromédií“ a „Optimalizaci hybridní metody reformátování“. Tyto projekty sice přinesly technologická, metodická a organizační řešení, nemohly však suplovat systematickou a komplexní ochranu sbírek.

Východisko přinesly projekty řady VISK (Veřejné informační služby knihoven) 4, 6 a 7: „Zabezpečení provozu a rozvoje Digitální knihovny“ jako základny pro ukládání reformatovaných dokumentů v digitální podobě, „Memoriae Mundi Series Bohemica“ pro přímou digitalizaci významných písemných památek a „Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru – Kramerius“. Úspěšně proběhly dva ročníky 2001–2002. V programu VISK 7 – Kramerius bylo v roce 2002 rozděleno na dotacích 1.400 tisíc Kč a v jeho

rámci bylo reformátováno na dvě desítky významných regionálních nebo odborných dokumentů (např. Knihovna Akademie věd, Moravská zemská knihovna v Brně, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Národní filmový archiv, Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, Krajská knihovna v Liberci).

V rámci projektu VISK 6 se podařilo realizovat mj. digitalizaci sbírky historických učebnic z fondu Státní pedagogické knihovny J. A. Komenského v Praze. Program Knihovna 21. století pro rok 2003 stanovil také tematický okruh 4. „Ochrana knihovního fondu před nepříznivými vlivy prostředí“, a to „technická zařízení sloužící k zamezování nežádoucích vlivů prostředí na knihovní fondy“ a „odstraňování následků živelných pohrom a katastrof“. Původně v loňském roce však ovlivnily letošní program VISK 7, kdy byla přidělená částka určena na nápravu škod způsobených srpnovými záplavami, zčásti na nezbytná preventivní opatření.

Knihovna 21. století a program ISO

Přesto při jednání komise programu VISK 7 bylo navrženo, aby do této aktivity a/nebo do programu Knihovna 21. století byly zahrnuty mimo problematiku reformátování rovněž další oblasti ochrany knihovních fondů, tak jak jsou uvedeny v první kapitole: podmínky uložení dokumentů, konzervace a restaurování. Bylo poukázáno na nutnost zajištění těchto činností pro paměťové instituce s ohledem na limity institucionálních prostředků, na podporu systematického přístupu k řešení těchto potřeb a na garanci kvalitních služeb.

V souvislosti s hospodářskou situací státu bylo jednání na Ministerstvu kultury ČR, které se mělo zabývat rozšířením programu Knihovna 21. století, přesunuto na září letošního roku. Skutečností je, že ve zmíněném programu nefigurují nijak značné částky, přesto by mohly být pro nejednu regionální nebo specializovanou kulturní instituci jistou pomocí. Dovolily by mikrofilmování ohroženého titulu (knižního nebo časopiseckého), očistu knihovního fondu, uložení poškozených nebo významnějších dokumentů do ochranných obalů, ale také například restaurování starého tisku či rukopisné kroniky z počátku devatenáctého století nebo odkyselení listovních dokumentů.

Mnohem nadějněji – přinejmenším z hlediska výše možných dotací – vyhlíží na první pohled program „Integrovaného systému ochrany movitého kulturního dědictví“ (ISO), který by dovolil financování alespoň části ochranných aktivit pro historické, vzácné a poškozené knihovní sbírky; je totiž vyhlášen ve čtyřech katego-riích:

- 1. Zabezpečení objektů, v nichž jsou uloženy předměty movitého kulturního dědictví, bezpečnostními systémy a mechanickými zábranami.*
- 2. Jednotný systém evidence a dokumentace a dokumentace movitého kulturního dědictví*

3. *Výkupy kulturních památek a předmětů kulturní hodnoty mimořádného významu*

4. *Preventivní ochrana před nepříznivými vlivy prostředí*

Podprogramy „Zabezpečení objektů...“ a „Preventivní ochrana...“ se shodují s naléhavými potřebami knihoven v roli paměťových institucí. Prvý z nich navíc nemá naději být zahrnut do některého z programů VISK nebo knihovna 21. století, ale přesto může leckteré knihovně působit finanční nesnáze. Zatímco podprogramy 2. a 3. nemusí být nutně pro většinu knihoven s archivní povinností prvořadě, schází zde právě možnost reformátování, ale také restaurování konkrétních dokumentů zadavatelskou formou. Přitom je program MK ČR ISO určen muzeím, knihovnám a galeriím, které „hospodaří se sbírkami muzejní povahy (zákon 122/2000 Sb.), Národnímu památkovému ústavu a ve zvláště odůvodněných případech i dalším subjektům, které hospodaří se soubory kulturních památek.“

Program ISO totiž podporuje tyto oblasti: „Nákup: movité věci, prohlášené za kulturní památku (zákon 20/1987 Sb.), movité věci, navržené na prohlášení za kulturní památku (20/1987 Sb.), další předměty kulturní hodnoty mimořádného významu, jejichž získání znamená zásadní přínos pro sbírku muzejní povahy z hlediska koncepce sbírkotvorné činnosti nebo zásadní přínos pro doplnění veřejné přístupného souboru kulturních památek, předměty povahy archiválií (zákon 97/1974 Sb.), o archivnictví, jejichž získání znamená zásadní přínos pro sbírku muzejní povahy, která je zároveň archivem zvláštního významu“.

Pokud prostudujeme výkladový materiál k programu ISO, zjistíme, že je bohužel určen jen knihovnám, které spravují vzácný historický knihovní fond, nadto (raději) zapsaný v Celostátní evidenci sbírek (CES) jako sbírka muzejní povahy nebo klasifikovaný jako kulturní hodnota mimořádného významu. Ke kategorii 4. „Preventivní ochrana...“ je podáno toto vysvětlení: (http://www.nkp.cz/o_knihov-nach/SbirkyIntegr.htm) Zájemci o dotaci musí mít své sbírky evidovány v CES, jde-li o „vybavení a zkvalitňování restaurátorských, konzervátorských a preparátorských pracovišť muzeí a galerií, uvedených v příloze č. 5 vyhlášky č. 275/2000 Sb., kterou se provádí zákon č. 122/2000 Sb., je možno poskytovat dotace Národní knihovně ČR, která je v příloze č. 5 uvedena mezi organizacemi, určenými k poskytování odborné pomoci a služeb vlastníkům sbírek knih, písemností a tisků, v souladu s § 10, odst. 1 zákona č. 122/2000 Sb., tak, aby byla vlastníkům historických fondů zapsaných v CES byla dána stejná možnost jako vlastníkům ostatních sbírek muzejní povahy.“

Pro úplnost je nutno uvést definici, která sbírku muzejní povahy charakterizuje jako „sbírku, která je ve své celistvosti významná pro prehistorii, historii, umění, literaturu, techniku, přírodní nebo společenské vědy; tvoří ji soubor sbírkových předmětů shromážděných lidskou činností.“ Pak je otázkou, zda zájem „řadových“ (ale pro knihovnu důležitých) čtenářů

třeba o periodika z období let 1945, 1948, 1968, o bulvární časopisy třicátých let dvacátého století nebo o jednotlivé knižní tituly z posledního půl století (které si vysloužily z různých důvodů zvýšenou čtenářskou pozornost, což se odrazilo na jejich stavu tak, že vyžadují už jen uložení do ochranného obalu) je možno hodnotit jako „významný pro společenskou vědu“.

A co dál?

Obávám se, že mimo reformátování nepůjdou z těchto zdrojů uhradit ani jinak opodstatněné mikrobiologické průzkumy a následná ošetření novodobých knihovnických fondů. V programu ISO totiž dochází ke konfliktu v oné deklarované zásadě: uchovej a zpřístupni. Pro knihovny bývá cenný a z hlediska služeb čtenářům významný i ten knihovní fond, jenž je pouze „novodobý“ a nemá – prozatím – charakter muzejní relikvie, ačkoliv je součástí kulturního bohatství a postupem let nabude rovněž významu v historickém kontextu. I tak je už dnes zapotřebí ochraňovat ho; na druhé straně by knihovna měla poskytnout čtenáři v *zástupné formě* i historicky cenný materiál.

Zapojení knihoven do programu ISO stojí v cestě sama podstata funkce knihoven jako živého a dynamického, stále se rozrůstajícího organismu, jehož sbírky mají proměnlivou tvář i aktivnější využití podle aktuálních společenských potřeb (muzea a galerie v tomto smyslu podléhají změnám přece jen podstatně pomaleji, liší se také charakter jejich exploatace). V některých bodech jsou ustavení zákona o ochraně sbírek muzejní povahy v kontraindikaci k pravidlům správy, evidence a zpřístupnění knihovnických fondů: knihovny totiž nejsou považovány za sbírkové instituce v pravém slova smyslu. Náš stát disponuje dvěma zákony – o knihovnách (zák. č. 257/2001 Sb.) a o muzejních sbírkách (zák. č. 122/2000 Sb.), které se vzájemně míjejí až na malou část ustanovení.

Přitom zde existují dokumenty, které sdílí oba typy paměťových institucí, a technologické prostředky, které by mohly pomoci i muzeím a galeriím v ochraně jejich sbírkových předmětů literárního nebo grafického charakteru. Jenže program ISO, tak jak je postaven, jim k tomu neposkytuje příležitost. I knihovna, která není přímo paměťovou institucí, někdy potřebuje zabezpečit svůj fond, jehož význam je právě v poskytování informací čtenářům, nebo jeho část. – Možnost účelně využít rozumné, přiměřené dotace by nesporně ušetřila mnohou knihovnickou vrásku a zachránila ne jeden degradovaný dokument.

Jistou slabou nadějí pro příští rok by snad mohl přinést program Culture 2000 na rok 2004, jehož uzávěrka je stanovena na 15. října 2003; je však jisté, že je to program pouze pro velmi schopné, velmi odvážné a velice houževnaté uchazeče. Program Culture 2000 je program Evropské unie pro částečné financování mezinárodních projektů z oblasti kultury.

- „Mezinárodní“ znamená, že program podporuje takové projekty, na nichž se podílí kromě vedoucího projektu (toho, kdo žádost podává a za projekt celkově zodpovídá) ještě další spoluorganizátoři z jiných zemí.
- V případě jednoletého projektu je podmínkou účast alespoň 3 spoluorganizátorů (včetně vedoucího projektu) ze 3 zemí; v případě víceletého projektu – 5 spoluorganizátorů (včetně vedoucího projektu) z 5 zemí. Platí, že 1 spoluorganizátor musí být z členských států EU.
- Spoluorganizátoři se při podávání žádosti písemně zavazují, že budou na projektu spolupracovat nejenom kreativně a organizačně, ale také finančně – tj. že poskytnou 5% z celkového rozpočtu projektu.
- „Částečné financování“ znamená, že program poskytuje dotace maximálně do výše 50% nákladů projektu (v případě jednoletého projektu v limitu 50 000 – 150 000 €), případně do 60% (v případě víceletého projektu v limitu 50 000 – 300 000 € ročně).

Dobrou zprávou však je, že pro rok 2004 se program zaměří na **kulturní dědictví** (cultural heritage) - movité dědictví, nemovité dědictví, nehmotné dědictví, historické archivy a knihovny, archeologické dědictví a kulturní dědictví nacházející se pod vodou, kulturní místa a kulturní krajiny. Podpora však bude poskytnuta i projektům z oblasti výtvarného umění, performing arts/scénických umění a oblasti literatury (včetně překladových projektů). (<http://www.culture2000.cz>)

Je otázkou, do jaké míry se nám, nyní již prakticky členům Evropského společenství, otevřou dveře i v oblasti ochrany knihovních fondů (například Iniciativa Společenství INTERREG – podpora přeshraniční, nadnárodní a meziregionální spolupráce, žel přednostně ve sféře ekonomického rozvoje); skeptici zmíní některé západní zkušenosti s projekty na ochranné reformátování a budou se obávat nejen komercializace (ta nemusí vždy jen škodit), ale také jazykových bariér, byrokratických svízelných cílení především na informační technologie... a zejména nutnosti finanční spoluúčasti a plateb, které budou uhrazeny až po ukončení projektu.

Nahlížíme za dveře, které se otvírají nikoliv do ráje, natož knihovnického, ale do společenství zemí, jež mají vlastní starosti, a kde – jako u nás – nemá knihovnictví na růžích ustláno. Podzim roku 2003 pravděpodobně odhalí, jaké tuzemské možnosti se pro ochranu knihovních sbírek naskýtají, léto roku 2004 ukáže pravdu o perspektivě mezinárodních projektů kulturních institucí. Ale nezapomínejme, že příležitost vždycky přeje připraveným.